

Роднае слова

2008/3

(243)

сакавік

ЗАСНАВАЛЬНІК:
МІНІСТЭРСТВА
АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
«РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
“РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988 – 1991,
№№ 1 – 48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар
кандыдат
філалагічных навук,
дацэнт
Уладзімір КУЛІКОВІЧ

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар філалагічных навук В. Максімовіч (намеснік)
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гнілёмёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Ліс
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
доктар філалагічных навук І. Казакова

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар мастацтвазнаўства В. Нячай
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна
доктар педагагічных навук М. Яленскі

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
Т. Казакова, В. Карамазяў, У. Каляя,
В. Лемцюгова, І. Лепешаў, А. Лойка,
Е. Лявонава, В. Ляшук, В. Ляшчынская,

А. Макарэвіч, У. Мархель, З. Мельнікава,
П. Міхайлаў, М. Мішчанчук, А. Міхневіч,
М. Мушынінскі, М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
У. Рынкевіч, У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч,
П. Сцяцко, Т. Тамашэвіч, Н. Усава, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, М. Жуковіч,
Р. Ільіна, В. Кажура, Л. Лазарчык,

Н. Левічова, З. Падліпская, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, А. Тарайковіч, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Віктар Жыбуль (*Літаратура і час*: Актуальная тэма, Літаратура ў кантэксце жыцця, Прырода ў мастацкім творы, На скрыжаванні культур, Пошукі імя, Сусветная літаратура на ўроку),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Скарбніца паззіі, Нацыянальны вобраз свету, З беларускай нівы, Шматграннасць слова; *Алімпіяды. Конкурсы. Іспыты*: Рыхтуемса да водгуку; *Будні педагога*: Выхаванне мастацтвам, Літаратурны ветразь; *Нацыянальная і сусветная культура*: Постаці, Мастацтва ў кантэксце часу, Дыялог з карцінай, Беларускія мудрагелінкі, Крыжаванка, Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Асобы, У дапамогу настаўніку, Культура мовы, Лек-

цыя для ВНУ, Кірунак сказаў, Лінгвістычны досвед, Скарбы мовы, Свет моў і святло мовы, Слоўнік моўнага пашырэння, Рыхтуемса да сачынення, Да Свята пісьменства і друку, Урок-практыкум),

Тамара Саўчук (*Літаратура і час*: Настаўнік прапануе; *Мовы рысы непаўторныя*: У фразеалагічную скарбонку; *Алімпіяды. Конкурсы. Іспыты*: Рыхтуемса да алімпіяды, Вуснае выказванне; *Калі закончыўся ўрок*: Беларусь – мая Радзіма),

Мікола Трус (*Літаратура і час*: Імя ў школьнай праграме),

Наталля Шапран (*Мовы рысы непаўторныя*: Чароўная маляўнічасць прасторы; *Алімпіяды. Конкурсы. Іспыты*: Рыхтуемса да тэсціравання; *Нацыянальная і сусветная культура*: Урок сёння і заўтра),

намеснік галоўнага рэдактара
адказны сакратар
дзяжурны рэдактар
літаратурны рэдактар
камп'ютэрны набор
тэхнічны рэдактар
галоўны бухгалтар
вядучы бухгалтар
загадчык рэдакцыі
Фота на 2-й старонцы вокладкі

**Людміла Бохан,
Дзмітрый Літвіненка,
Віктар Жыбуль,
Алена Высоцкая,
Надзеі Бышкі,
Канстанцін Лісецкі,
Святлана Яфімчык,
Вікторыя Вальковіч,
Галіна Стэшэўская,
Надзеі Бышкі.**

Змест

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Багдановіч Ірына. “Жалейка” Янкі Купалы як прадвесце Маладой Беларусі	3
Андраюк Серафім. Творчасць і біяграфія	7
Гарадніцкі Яўген. “Аснова ўсіх асноў – жанчына, зямля, Радзіма...”: Трывогі і надзеі паэта Генадзя Пашкова. . .	10
Прохар Маргарыта. Хварэе прырода – хварэе душа: Мастацкае асэнсаванне чарнобыльскай трагедыі ў творчасці Віктара Карамазова	14
Бараноўская Любоў. Поруч з чалавекам: Сістэма анімалістычных вобразаў у беларускай літаратуры 2-й паловы XX ст.	18
Абрамчук Раман. “Музыка ўжо такі родзіцца...”: Архетыпавы вобраз музыкі ў беларускай культуры	21
Трус Мікола. Янка Купала і Людавіт Штур: рэха знаёмства са славацкай Модрай.	25
Яцук Іна. Філасофія кахання ў лірыцы Вінцэся Каратынскага: На прыкладзе верша “Сірата”	29
Саламевіч Янка. Як з’явіўся псеўданім <i>Барон Брамбеус</i>	31
Паўлоўская Аксана. Чаму разышліся шляхі Андрэя Лабановіча і тых дзяўчат, з якімі яго звяло жыццё?: Урок па аповесці “У палескай глушы” Якуба Коласа. XI клас	33
Герцык Аляксандр. Урок пазакласнага чытання па рамане Жуля Верна “Таямнічы востраў”. VII клас.	35

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Новік Марыя, Кананенка Тамара. Несла святло роднага слова: Да юбілею Галіны Малажай	37
Зелянко Вольга. Напрамкі і сродкі рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу пры навучанні беларускай мове	39
Лепешаў Іван. Прыказка і норма (<i>заканчэнне</i>)	43
Бабіч Юрый. “Ззяе бурштынава-жоўтая светлыня...”: Жоўты колер і яго адценні ў творах беларускіх пісьменнікаў	46
Чайка Наталля. Другаснае прэдыцыраванне ў эліптычных сказах	49
Важнік Сяргей. <i>Здароў! – здароў, калі змалоў!</i> : Этыкетныя формулы вітання і развітання	53
Каўрус Алесь. Як разумеем слова: <i>джынджык, Узнацк</i>	57
Ляскевіч Святлана. Назвы хустак у гаворках Гродзеншчыны	58
Міхневіч Арнольд. Стракатая лінгвістычная энцыклапедыя	61
Валынцава Вольга. “Дні мае – пялёсткі...”: Тэмпаральныя метафары ў беларускай і рускай мовах.	62
Савіцкая Ірына. Марфалагічная і сінтаксічная характарыстыкі фразеалагічных адзінак	65

Шаблоўскі Аляксандр. Побыт, гаспадарка, абрады: Беларуская лексічная экзотыка	67
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Нататка-разважанне пра ўдзел вучняў у азелененні школьнай тэрыторыі, вуліцы, двара: Рыхтуемса да сачынення	72
Барысаў: Дыдактычны матэрыял (<i>працяг</i>)	77
Шахлевіч Таццяна. “Зямлю беларускую... заву я любімаю”: Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага па тэме “Словазлучэнне. Просты сказ”. V клас.	80

АЛІМПІЯДЫ. КОНКУРСЫ. ІСПЫТЫ

Куліковіч Уладзімір. Матэрыялы для правядзення другога (раённага, гарадскога) этапу алімпіяды па беларускай мове і літаратуры ў 2007/2008 навучальным годзе: X клас (з 12-гадовым тэрмінам навучання)	83
Міхайлаў Павел, Фацеева Святлана. Кантрольныя тэсты для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання ў 2007/2008 навучальным годзе: Лексікалогія	87
Радзько Ганна. Пачынаецца ўсё з любові...: Вуснае выказванне	92
Рамза Таццяна. Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту.	93

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Цатурава Алена. Класная гадзіна на тэму “Барысаў і барысаўчане”	95
--	----

БУДНІ ПЕДАГОГА

Іваноў Віктар. “Крыж на зямлі і поўня ў небе”: Урок-эсэ па аповесці Віктара Карамазова, прысвечанай Вітольду Бялыніцкаму-Бірулю	99
--	----

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Тараканава Марына. Тонкі партрэт, таленавіты анімаліст, чулы педагог Аляксей Глебаў.	102
Багданава Аксана. Ля вытокаў беларускай скульптурнай школы: Да 125-годдзя Міхаіла Керзіна	104
Кармазаў Віктар. Партызанская Мадонна.	106
Казаква Ірына. Жанчына ў беларускай каляндарнай абраднасці	107
Шыфрын Аляксандр. Інфармацыйна-тэхналагічныя аспекты ў выкладанні культуралагічных дысцыплін	109
Рубінчык Вольф. Крыжаванка	112
Віншум з юбілеем! Лявон Баршчэўскі (100). Паэтычная старонка. <i>Пазнякоў М.</i> Кніга (85). <i>Караткевіч У.</i> Багдановічу (85). <i>Янішчыц Я.</i> “Ты пакліч мяне, пазаві...” (92). <i>Маці Тэрэза</i> “Людзі часта бываюць безразважнымі...” (93). Літаратурны ветразь. <i>Афанасьева З.</i> Маці. Мамачка. Матуля. <i>Грахоўская Г.</i> “Мама шчырае слова...” “Расою чыстаю на долях...” (101). Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2008 год: Май (28, 79).	

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Ірына БАГДАНОВІЧ

“ЖАЛЕЙКА” ЯНКІ КУПАЛЫ ЯК ПРАДВЕСЦЕ МАЛАДОЙ БЕЛАРУСІ

Янка Купала. 1908 г.

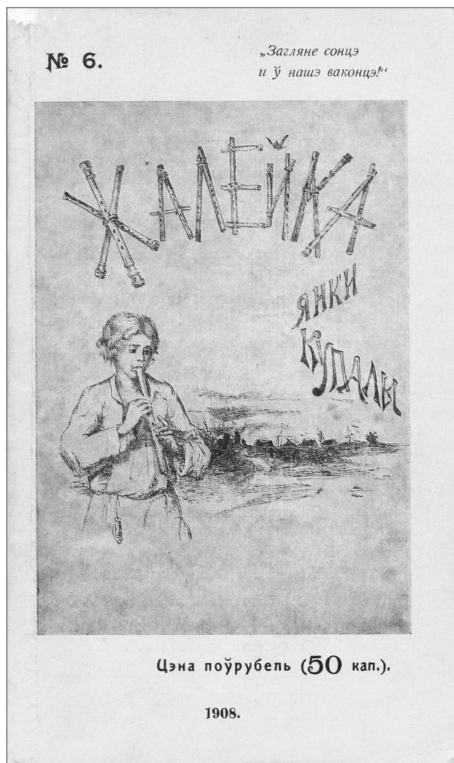
Першы зборнік вершаў Янкі Купалы “Жалейка”, надрукаваны ў 1908 г. выдавецкай суполкай “Загляне сонца і ў наша аконца”, як вядома, быў з энтузіязмам успрыняты беларускай культурнай грамадскасцю, але падаўся небяспечным царскім уладам і неўзабаве быў канфіскаваны. Газета “Наша ніва” адгукнулася на выхад кнігі рэцэнзіяй Владака з Казіміраўкі (Уладзіміра Самойлы), які трапна акрэсліў своечасовасць і значэнне гэтага зборніка ў краі, дзе «беларускі народ, прыдушаны векавым уціскам... не меў нават сваіх песняроў – “печальнікаў” і заступнікаў сваіх, што ў песнях маглі б расказаць пра яго гора і радасці, пра яго надзеі, жаданні лепшага жыцця» [3, с. 4 – 5]. Менавіта Я. Купала, на думку Самойлы, і стаў тым “печальнікам” роднага народа, а яго песні – “гэта люстра, у каторым свеціцца душа беларуса, яго жыццё, яго родны край; гэта праўдзівы, непадроблены голас, што выходзіць з самай глыбі народнай душы” [3, с. 5]. Тагачасны аналітык беларускай літаратуры Максім Багдановіч быў больш стрыманы ў ацэнках і звяртаў увагу перш за ўсё на тое, што раннія вершы Купалы, “напісаныя пад Бурачка,

залішне расцягненыя, слаба апрацаваныя з боку формы і мовы”, але апраўдваў песняра тым, што ён “захоплены абразом прападаючай Беларусі”, лічыў, што “перш за ўсё павінен быць грамадзянінам”, і ўсю ўвагу звяртаў на змест, а не на форму твора [1, с. 186].

Сто гадоў прамінула з тае знамянальнае падзеі, і гэта дае падставы паглядзець на першую кнігу Янкі Купалы з перспектывы часу. Першае, што адразу ж акцэнтуюе ўяўленне сённяшняга беларуса: які мудра-прадбачлівы быў “Владак”, які звышпатрабавальны быў Максім! І кожны меў рацыю, быў праніклівы, а Я. Купала заставаўся, незалежна ад гэтых ацэнак і сугучна з імі, самім сабой: узгадаваным з глыбінь народа народным песняром, пазбаўленым пыхі ўласнай вялікасці, каб не дапусціць у сваю песню ані паўтона фальшу. Вось чаму ўжо ў першым вершы кнігі “Я не паэта” ён сам вызначыў сваю ролю:

*Кожны край мае тых, што апяваюць,
Чым ёсць для народа ўпадак і хвала,
А Беларусы нікога ж не маюць,
Няхай жа хоць будзе Янка Купала [4, с. 1].*

Роля “Жалейкі” ў беларускім літаратуразнаўстве даволі працягла час вызначалася дастаткова абмежавана: «“Жалейка” – цэласная кніга лірыкі, найперш дум і перажыванняў, якія выказаны ад імя селяніна і самога паэта як сялянскага песняра» [5, с. 214]. Між тым роля “Жалейкі” выходзіла за межы чыста сялянскага светаўспрымання і была надзвычайна не толькі ў творчай біяграфіі Я. Купалы, але і ва ўсёй айчынай літаратуры, бо менавіта ў гэтай кнізе ўпершыню створаны манументальны вобраз народа, які ўздымаецца з бяздоння небыцця да свайго адраджэння. І ў сённяшнім часе, у XXI стагоддзі, гэты амбівалентны вобраз прыгнечанага і абуджанага народа хвалюе ўяўленне, бачыцца жывым і праўдзівым сведкам гісторыі, нараджае свежыя эмоцыі і дазваляе актуалізаваць новыя эстэтычныя і духоўныя аспекты. Найперш, на наш погляд, сённяшняй літаратуразнаўчай думцы варта вярнуцца да пытання: “Жалейка” Янкі Купалы – гэта толькі працяг традыцый ці наватарская з’ява? А таксама: ці ў “Жалейцы” дамінуюць

Вокладка зборніка “Жалейка”
Янкі Купалы.

вобразы слёз-нядолі і Я. Купала, сапраўды, найперш паўстае “печальнікам” беларускага народа, “захопленым абразом прападаючай Беларусі”, ці тут таксама раўнаважны матывы адраджэння і Я. Купала паўстае песняром-абуджальнікам свайго народа?

Максім Багдановіч, як мы бачылі, заўважыў, што Купалавы раннія вершы напісаны “пад Бурачка”, або ў рэчышчы традыцый Францішка Багушэвіча. Думка М. Багдановіча слушная. Сапраўды, Купала і сам адзначаў, што яго шлях у беларускую літаратуру пратораны аўтарам “Дудкі беларускай”, а таксама Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам, Уладзіславам Сыракомлем. Напрыклад, верш “Мая хатка” Я. Купалы, як і верш “Мая хата” Ф. Багушэвіча, малое страшэнна ўбогі і непрыглядны выгляд хаты беларуса, у якой проста немагчыма жыць:

*І старая і крывая
Хатачка мая, –
Уся злеплена, як будка,
З аднаго гнілля.
На страсе, як на балоце,
Зрос зялёны мох;
Каты, часам і сабакі
Лазяць па вузлах [4, с. 17].*

Заклучныя ж радкі верша гучаць вельмі патрыятычна:

*Хоць старая, хоць крывая,
З аднаго гнілля,
Не аддам яе нікому,
Бо яна мая!
Бо яна мая! [4, с. 18].*

Як і ў вершы Ф. Багушэвіча, старая і прагнілая хата беларуса з’яўляецца зусім не сведчаннем неахайнасці і нядбаласці тутэйшых жыхароў, але паэтычным сімвалам заняпалага ў сваім шматвяковым паняволенні роднага краю, які ўсё роўна мілы сэрцу беларуса, і нават у гэтым непрыглядным выглядзе беларус будзе любіць свой край і не адрачэцца ад яго дзеля чужынскіх прыўкрас і спакусаў. Насамрэч, гэта была традыцыя, пачатая нават не Францішкам Багушэвічам, але Адамам Міцкевічам у “Крымскіх санетах”, якая прайшла праз усю беларускую літаратуру да пачатку ХХ ст.

Што датычыць вобраза мужыка як галоўнага ў “Жалейцы” выразніка беларускасці, то мусім заўважыць таксама яго шчыльную злучанасць з багушэвічаўскай традыцыяй. У вершы “Не рвіся к багатым” Я. Купалы чуем выразныя тоны верша Багушэвіча “Афяра”. Там гучала: “Маліся ж, бабулька, да Бога, / Каб я панам ніколі не быў...” [2, с. 77]. Тут гучыць: “Ой, раджу, не рвіся к багатым, мой браце! / Не рвіся к багатым ты, доляй убогі...” [4, с. 16]. Традыцыйным з’яўляецца і матыву спрадвечнай бяздольнасці мужыка, які працуе на пана, хоць у купалаўскія часы прыгон ужо даўно быў адменены, але ж прывычнае супрацьпастаўленне мужыка як працаўніка і пана як карыстальніка з яго працы засталося. Пра гэта сведчыць і верш Я. Купалы “На польскую ноту”:

*Свеце месяц, свеце
Звечара да рана,
Арэ мужык поле
Не сваё, а пана! [4, с. 22].*

Падобныя матывы не вычэрпваюць, аднак, змястоўнасці мастацкага свету “Жалейкі”.

Традыцыя, што склалася да Я. Купалы, таксама сцвердзіла вобраз мужыка як тып, што рэпрэзентуе ў цэлым бяздольны беларускі народ, пазбаўлены надоўга гістарычнай перспектывы развіцця і сказаны на самаўсведамленне тутэйшасці ў якасці нацыянальнай ідэнтычнасці. Янка Купала, успрыняўшы традыцыю і аддаўшы ёй належную даніну, мусіў ісці далей, бо публічнае, праз паэзію, вызнанне народам свайго граху няволі – дзейсны сродка выражання і рушання па шляху адшукання волі, што спрадвек была дадзена ўсім народам ад Бога. Пра гэта пісаў яшчэ Кастусь Каліноўскі ў “Мужыцкай праўдзе”. Адшуканне волі і долі – менавіта такую задачу ставіць перад сабой лірычны герой Купалавай “Жалейкі”, і ў гэтым вобразе трэба бачыць не толькі мужыка-сялянiна, гэта абагульняльны вобраз новага беларуса – не толькі мужыка, але і здрабнелага шляхціца, які таксама мазольнай працай (на зямлі ці на службе) здабываў сабе сродкі для існавання. Ён страціў даўно родавыя перавагі і, апроча шчырай зычлівасці і годнасці ды, бадай, “культурнага” выгляду, нічога “гербоўнага” больш не меў. Ён, гэты збяднелы шляхціц, таксама даўно ўжо страціў волюнасць, быў нявольнікам чужых парадкаў і “чужую

араў зямлю”, як напісаў Я. Купала ў адным з ранніх польскамоўных вершаў.

Выйсце з такога становішча было не простым, і менавіта Янка Купала ў паэтычных радках “Жалейкі” стварае праграму выратавання свайго народа. Падобным чынам вялікі біблійны прарок Майсей выводзіў абраны народ з егіпецкай няволі праз пустыню выпрабаванняў і цяжарнага. Я. Купала не проста адчуваў сваю місію прарока-правадыра. Ён быў гатовы несці цяжар правадырства і ахвяраваць сабою дзеля адраджэння роднага краю. Адраджэнню ж папярэднічаў сапраўдны крыжовы шлях, і менавіта на гэтым шляху лёс падараваў беларускаму народу Я. Купалу, каб той чыстым тонам “Жалейкі” абудзіў яго дрэмлючы дух. Верш “Чаго нам трэба”, пазначаны як “наследаванне”, і з’яўляецца такой практычнай сацыяльнай праграмай для рэалізацыі народных жаданняў:

*Трэба нам, трэба перш-наперш хлеба,
Хлеба, каб стала на цэленькі год,
Дроўцаў палена, конікам сена,
Капейку якую сабе на зварот.*

*Трэба нам, трэба, як ласкі з неба,
Лепшы, даўжэйшы зямелькі шнурок,
Сытай скацінкі, новай хацінкі,
Каб красаваўся пры хатцы садок [4, с. 94].*

Далей гаворка ідзе пра добрыя дарогі, дактароў, школы для вясковых дзяцей. Толькі так, сцвярджае Я. Купала, пераможам няволю, “светач запалім ішчасця свайго” і “долю мець будзем, – эй! будзем людзьмі!” [4, с. 95].

Гэтая пазітыўная праграма сацыяльнага адраджэння рытмічна-інтанацыйна і настраёва вынікала з верша “Добрыя весці” У. Сыракомлі, падхоплівала яго адраджэнскі аптымістычны пафас і працягвала канструктыўнае будаванне нацыянальнай будучыні беларусаў: ад ідэі роўнасці шляхціца і мужыка, што сядуць на адной лаве, “каб весці раду а сваёй зямлі”, вызваліўшыся з “маскоўскай” няволі, да дастатку хлеба і новай хаты як неабходнага падмурку, на якім крыюць годнасць і правы асобы чалавека. Менавіта апошняе – годнасць і правы асобы разам з дзяржаўнай незалежнасцю – было страчана жыхарамі Беларусі ў выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай, і за стагоддзе цэлы край з яго шляхетнасцю і культурай ператварыўся ў залежнага ад чужой волі безыменнага жабрака. Гістарычнае нявольніцтва беларусаў спарадзіла той комплекс нацыянальнай непаўнаважнасці, які адмаўляў самую людскасць беларусаў, што значыць самавітасць, пачуванне сябе гаспадарамі на сваёй зямлі. Трэба было вярнуць гэтае гаспадарнае самапачуванне роднаму народу, вярнуць праз актуалізацыю простых і зразумелых штодзённых рэчаў: хлеба і хаты. Бо пазбаўлены гэтых рэчаў чалавек пазбаўлены зямной, людскай сутнасці быцця. Менавіта ў рэчышчы такіх разваг нам здаецца правільным успрымаць заклікі Купалы: “Долю мець

Ірына Эрнстаўна Багдановіч – літаратуразнаўца, крытык. Кандыдат філалагічных навук (1988). Дацэнт кафедры гісторыі беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Закончыла Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны (1978). Аўтар кніг “Янка Купала і рамантызм” (1989), “Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння” (2001).

будзем, – эй! будзем людзьмі!”. Гэтаксама тлумачыцца і манументальны вобраз грамады беларусаў у знакамітым вершы “А хто там ідзе?”, які заканчваецца, як вядома, палемічнай і нават абразлівай з сучаснага гледзішча фразай: “Людзьмі звацца!”. Можна ўзнікнуць пытанне, ці не замалая гэта мэта? Трэба сказаць, што ў кантэксце і ў часе “Жалейкі” 1908 г. не замалая! Ад яе заставаўся толькі крок да месіянскага сцвярджэння ідэі Маладой Беларусі, якая “па развалінах” твораць “нову ўсябытнасць”, акцэнтуючы сваю асобнасць і паўнаважнасць між іншымі народамі свету. Маладая Беларусь Купалы была адначасова ідэяй, якая сведчыла аб спеласці нацыянальнай самасвядомасці, і культурна-гістарычным вобразам нацыянальнага адраджэння, які інтэграваў абуджаны край у мадэрнізаванае аблічча перадваеннай Еўропы.

Такім чынам, “жалейкаўская” ідэя адноўленай людскасці як самавітасці і гаспадарнасці ўпісвалася ў комплексную праграму нацыянальнага адраджэння, якое сцвярджала сябе найперш праз легалізацыю друкаванага беларускага слова. Таму менавіта ў вершах, прысвечаных газеце “Наша Доля”, выдавецкай суполцы “Загляне сонца і ў наша аконца” гучаць матывы шчаслівага вызвалення з няволі і новай будучыні. Так, вітаючы суполку, Я. Купала кажа: хопіць наракаць, хопіць кланяцца чужынцам, прыліплым да нашага краю! У канцы верша паэт малюе прарочую візію:

*Гэй, дзівы над дзівы, мкне гоман грамлівы!
Глядзіце, ўстае беларускі народ;
Айчызну будзе на борах, на нівах.
Што гэта? – то ідэі, то праўды прыход [4, с. 40].*

Слушнай у гэтай сувязі нам падаецца думка Льва Клейнбарта, што “Жалейка” Янкі Купалы была “выражэннем нацыянальнага ўздыху” [6, с. 188], а не толькі жальбаваннем над нешчаслівай доляй беларускага народа. Трэба, аднак, зазначыць, што геройнявольнік, які сацыяльна і нацыянальна актывізуецца ў мастацкім свеце “Жалейкі”, паказаны ў сваім духоўным узрастанні як чалавек, які пераадольвае нявольніцтва ўнутры самога сябе і з безыменнага раба ператвараецца ў постаць новага беларуса, свядомага змагара за вольнасць свайго краю і за ўласнае імя. Паступова, прыступкамі, адбываецца

гэты працэс вызвалення з яра жабрацтва духу і чужога панавання. Напрыклад, “пан сахі і касы” прагне адукацыі, адчуваючы, што яна дапаможа яму “здабыць долю”:

*Эй, каб цёмен не быў,
Чытаць ксёнжкі умеў,
Я б і долю здабыў,
Я б і песенкі пеў!* [4, с. 7].

Менавіта асвета з’яўляецца важным чыннікам адраджэння, бо дасць магчымасць чытаць беларускія газеты і кнігі, што абумовіць чарговую прыступку ва ўзрастанні нацыянальнай самасвядомасці.

Выйсце з нявольніцтва пралагае праз цяжкія выпрабаванні. У святле купалаўскіх мастацкіх вобразаў перыяд шматвяковага заняпаду беларускага народа пазначаецца пастаянным сімвалам сну, магільнага сну. У “Жалейцы” вобраз спячага зачараваным сном краю намалюваны ў вершы “Над сваёй айчызнай”. Можна сказаць, што гэты патрыятычны рэкіем або, хутчэй, трэнас – плач па памерлай айчыне:

*Божа! гэтакі свет тут
Моц стварыла твая!
Дзе ж мой дом, дзе ж мой люд?
Дзе айчызна мая?
Дзе той час, у яком
Тут кіпела жыццё?
Свой народ быў кругом
І любіў сваё ўсё!
.....
Знікла ўсё, як імгла,
Няма славы таеі;
Злая доля змагла
І мой край, і людзей!* [4, с. 78 – 79].

Галоўны матыў гэтага верша Я. Купалы – адсутнасць свабоды знішчыла народ і край, які злучыўся з няславай і нядоляй. На гэтай спустошанай няволяй зямлі засталіся толькі курганы з касцямі былых герояў, груганы над імі, вужы, канюх ды воўк – “далей спіць усё, спіць”.

Шматкроць пасля ў творчасці паэта паўторыцца гэты вобраз магільнага сну, якім спіць родны край і родны люд. Крыжовы шлях, як вядома, заканчваецца Галгофай, але без яе не было б уваскрэсення. Толькі праз адчуванне чалавекам унутранай свабоды можа адбыцца вызваленне цэлага народа. Менавіта гэтую думку акцэнтую Я. Купала ў “Песні вольнага чалавека”:

*І волі дэспаты не змогуць,
Бо воля сонейку раўня.
Душой я вольны чалавек,
І гэтакім буду цэлы век!* [4, с. 49].

Вельмі важным, альтэрнатыўным магільнаму сну і таксама сімвалічным у творчасці Янкі Купалы становіцца матыў абуджэння. З ім арганічна звязаны вобраз звона, які кліча “к славе ў госці” (верш “Думкі”). У вершы “Хоць ты, сэрца, лопні, трэсні!” паэт прама заклікае:

*Гэй! прасніся, беларусе:
Усе людцы паўставалі!
Гэй! прасніся, беларусе, –
Усе праўдачку пазналі!..* [4, с. 52].

Неабходна таксама падкрэсліць, што адраджэнне народа, яго прачынанне ад сну пясняр злучае напружана з беларускай мовай і друкаваным словам на ёй. У гэтым таксама бачыцца багушэвічэўская традыцыя, якую актуалізаваў Я. Купала. “Цёмны, як той скот” народ гора-бяды не зможа, піша паэт у вершы “Песня а песнях”:

*Газэт, ксёнжак мовай ч’ей
Найболей друкуюць,
Паважаюць тых людзей,
Любяць і шануюць* [4, с. 42].

У гэтым абуджэнні народа праз роднае слова заключана і сутнасць пяснярскай місіі, таму для Янкі Купалы так важна, не дзеля ўласнага славалюбства, але дзеля адраджэння айчыны, – “Каб мой люд маю песню запеў / І пазнаў, аб чым песня пяе!!!” [4, с. 73]. У падобным рэчышчы – як добрую вестку праўды і волі, а з імі і дастатку хлеба – вітаў паэт у вершы “Нашай Долі” выхад першай беларускай легальнай газеты:

*Прыкупіўшы солі-хлеба,
Прывітамо “Долю”,
Як анёла Бога з неба,
Як святую волю!* [4, с. 139].

Такім чынам, выразна заўважаецца настраёвая поліфанічнасць першага зборніка вершаў Янкі Купалы “Жалейка”, у якім паэтам не толькі была апета бязмернасць гаспадарнага заняпаду роднага краю і нявольніцтва беларускага народа, але ўбачаны рысы яго адраджэння, што перамяняць у хуткім часе край крыжоў і магіл у яснатварае аблічча Маладой Беларусі. Менавіта спеў Купалавай “Жалейкі” абуджаў і тварыў гэтае аблічча. Матыў бяздольнасці на ўзор купалаўскіх вершаў паўтаралі на розныя лады шматлікія паэты “нашаніўскай пары”, да новага ж вобраза роднага краю ішлося няпроста. І менавіта Янка Купала быў выбраны на прарочую місію: убачыць уваскрэслую Беларусь і замацаваць гэты новы пазітыўны вобраз у свядомасці суайчыннікаў праз дар паэтычнага слова.

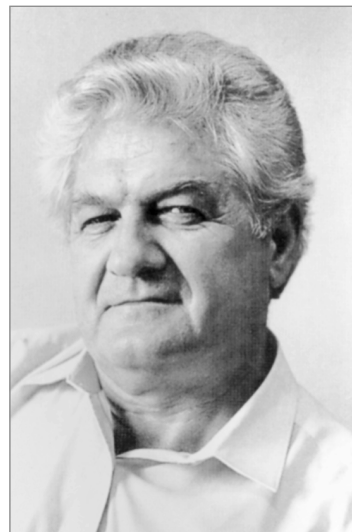
Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – Т. 2.
2. Багушэвіч, Ф. Творы / Ф. Багушэвіч. – Мінск: Маст. літ., 1991.
3. Владак з Казіміроўкі. “Жалейка”, песні Янука Купала / У. Самойла // Наша ніва. – 1908. – № 17, 15 жн.
4. Купала, Я. Жалейка: Факсімільнае выданне / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1982.
5. Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік. – Мінск: БелСЭ, 1986.
6. Клейнборт, Л. М. Янка Купала // ЛМЯНК. – Фонд У. – Воп. Вр-1. – Адз.зах. 78. – 265 арк.

Серафім Антонавіч Андраюк нарадзіўся 10 сакавіка 1933 г. у вёсцы Градзялі Белаастоцкага ваяводства (Польшча) у сялянскай сям’і. У 1945 г. разам з бацькамі пераехаў у вёску Бербашы Карэліцкага раёна. Закончыў філалагічны факультэт БДУ, пасля чаго працаваў выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры ў Крываносаўскай сярэдняй школе Старадарожскага раёна Мінскай вобласці (1957 – 1962). Потым паступіў у аспірантуру Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР, абараніў кандыдацкую дысертацыю, прысвечаную праблеме сучаснага беларускага рамана. З 1966 да 1981 г. навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры АН БССР, з 1981 г. галоўны рэдактар, а з 1993 г. да 1997 г. дырэктар выдавецтва “Мастацкая літаратура”. З 1999 г. працуе старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута літаратуры НАН Беларусі.

Літаратурную дзейнасць пачаў у 1960 г. Аўтар зборнікаў літаратурнакрытычных артыкулаў “Жыццё. Літаратура. Герой” (1973), “Вывяраючы жыццём” (1976), “Традыцыі і сучаснасць” (1981), “Жыць чалавекам” (1983; Літаратурная прэмія імя Івана Мележа), “Пісьменнікі. Кнігі” (1997), манаграфіі “Чалавек на зямлі: Нарыс творчасці Івана Пташнікава” (1988), кнігі выбранага “А жыццё – вышэй за ўсё” (1992). Адзін з аўтараў “Гісторыі беларускай савецкай літаратуры” (1977, на рускай мове), кнігі “Стыль пісьменніка” (1974). Заслужаны работнік культуры Беларусі (1994).

Серафім Андраюк – даўні аўтар “Роднага слова”. У нашым часопісе друкаваліся яго артыкулы “Талент неспакойны, чулы: Літаратурны партрэт Аляксея Кулакоўскага” (1993, № 12), “Любоў да прыроды і людзей: Жыццёвы і творчы шлях Міколы Лупсякова” (1999, № 3), “Літаратура на мяжы стагоддзяў: Колькі разважанняў пра творчасць Янкі Брыля і Васіля Быкава” (2003, № 3), «Трагічныя старонкі сямейнай сагі: Аповесць “Муштук і папка” Янкі Брыля» (2005, № 1). Пра жыццёвы і творчы шлях вядомага крытыка распавёў Генадзь Шупенька ў артыкуле “Каб жа ў нашага народа было больш такіх сыноў!..” (2003, № 3).

75

Актуальная тэма

Серафім АНДРАЮК

ТВОРЧАСЦЬ І БІЯГРАФІЯ

Канец ХХ – пачатак ХХІ ст. увойдуць у нашу гісторыю як час кардынальных, лёсавызначальных пераменаў. Глыбінныя сацыяльна-эканамічныя, грамадска-палітычныя зрухі сур’ёзна закранулі і лёс народа, і лёс асобнага чалавека. Імі былі захоплены ўсе сферы жыцця, захоплены мінулае, сучаснасць, шмат у чым прадвизначана і будучыня. Грамадства перажывала ўсё балюча, чалавек нярэдка губляў жыццёвую ўстойлівасць, веру. Магло нават здацца, што тут, у канцы стагоддзя і тысячагоддзя, адбылося уварванне якіхсьці містычных сіл. Тым больш, уражанне такое ўзмацняецца, бо многія рэальныя працэсы пакуль што не набываюць гістарычнай акрэсленасці, стабілізацыйнай духоўнай перспектывы.

І вось тут, у такой сітуацыі, у такім духоўным стане грамадства, вельмі важна паглядзець зблізку і на сам літаратурны працэс на мяжы стагоддзяў і тысячагоддзяў як на пэўны этап, перыяд, што выявіў адпаведныя магчымасці, набыў больш-менш выразна акрэслены ўласціваасці і займае сваё месца ў гістарычным руху, з аднаго боку, з другога ж (і гэта, можа, больш важна) – убачыць творцу, паспрабаваць адчуць, як ён сябе творча пачувае, як выяўляе сваю сутнасць. Бо як бы там ні было, гады 1986 – 2007 не былі пустымі ў беларускай літаратуры. І калі якіхсьці агульныя тэндэнцыі духоўна-эсгэтычнага зместу бачацца менш, то асобныя пісьменнікі, творцы вылучаюцца даволі выразна

і акрэслена. Як выяўленне, увасабленне непаўторнай творчай асобы. Зразумела, час не мог не ўплываць на чулы мастацкі арганізм, розныя грамадска-палітычныя падзеі і з’явы не маглі не ўздзейнічаць на яго, не выклікаць пэўную рэакцыю. Але ж ні ў якой ступені не змяняць яго, не перарабляць. Усё гэта асабліва выразна відаць у творчасці пісьменнікаў старэйшага пакалення, а таксама “філалагічнага пакалення” і тых, хто прыйшоў у гэты свет у першыя мірныя гады. Маладзейшыя – яны гадаванцы і выхаванцы часу перабудовы. Ёю, непрацяглым часам нацыянальнага адраджэння, пазнейшымі і сучаснымі трансфармацыямі рознага зместу і характару сфарміраваны яны і як грамадзяне, і як творцы. Вынікі самыя розныя і самыя супярэчлівыя. А ўвогуле перыяд у жыцці нашага грамадства, у гісторыі краіны, акрэслены сярэдняй 80-х гадоў мінулага стагоддзя і днём сённяшнім новага стагоддзя, г. зн. 2007 годам, – перыяд надзвычай дынамічны, выключна складаны і неадназначны. І ў гэтым сваім змесце вельмі важны для разумення далёка не простых узаемаадносін мастака і часу, творцы і жыцця. Літаратура жыве, развіваецца і ў гэтыя складаныя гады. Пісьменнікі пішуць, бо яны не могуць не пісаць. З’яўляюцца новыя раманы, аповесці, паэмы, драмы, эсы...

І што істотна, характэрна? У творчасці пісьменнікаў з ярка выяўленай творчай індывідуальнасцю,

з выразна заяўленай мастакоўскай і грамадзянскай пазіцыяй цяжка заўважыць нейкую прынцыповую адрознасць таго, што з'явілася ў апошнія гады, ад таго, што напісана было ў гады папярэднія. З'яўляюцца новыя тэмы, новыя сюжэтныя калізій, узнікаюцца дагэтуль неведомыя пласты жыццёвага матэрыялу, бачыцца дзесьці вышэйшы ўзровень пісьменніцкага майстэрства, выяўляецца больш сталы, глыбокі погляд на жыццё і чалавека, бывае, назіраюцца і пэўныя перапады ў эмацыянальным ладзе твораў. Гэта – як вынік набытага гістарычнага і чалавечага вопыту, а таксама чужых адносін да жыцця, якое не перастае здзіўляць, не пакідае без нечаканасцяў. Але ў сваёй глыбіннай мастакоўскай сутнасці, у самім характары творчасці, асновы чаго мацуюць адметны талент і духоўныя прынцыпы, набытыя ўсім папярэднім жыццём, пісьменнік заўсёды застаецца самім сабою, адзіным у ідэйна-эстэтычных вымярэннях. Адзінаства творчасці не залежыць ад аб'екту творчасці, ад асабістых жаданняў самога творцы. Яно закладзена ў самой прыродзе творчасці, закладзена на самым пачатку творчага акту.

Звычайна аналізуецца і ацэньваецца вынік дзейнасці творцы – ягоны твор ці то творы, г. зн. творчасць. Творчасць жа як вынік нараджаецца дзякуючы творчасці-працэсу. Якраз ад творчасці-працэсу залежыць творчасць-вынік, з яго выцякае і ім абумоўлена. Талент дорыць прырода ці якаясьці вышэйшая сіла. (Не дарэмна ж, напэўна, кажуць: талент ад Бога.) Мастака творыць час. У гэтым сэнсе творчасць мастака слова заўсёды ўяўляе з сябе індыўдуальна-непаўторнае ўвасабленне як грамадска-сацыяльных, так і народжаных імі (зноў жа ва ўмовах гістарычна-канкрэтнай рэчаіснасці) духоўных, ідэйна-эстэтычных агульных праяў, тэндэнцый, заканамернасцяў, імкненняў. І тут без ведання, адчування і ўсведамлення аб'ектыўнай асновы і аб'ектыўных умоў нараджэння, станаўлення і ўгрунтавання таленту (а гэта жыццёвая і творчая біяграфія) вытлумачыць і зразумець пісьменніка, па сутнасці, немагчыма. Ідэйна-мастацкая адметнасць творчасці ці твора заўсёды выяўраецца жыццём, рэальнай – сацыяльна-бытавой, гістарычнай, прыроднай – асновай, вызначаецца з улікам мастацкага вопыту мінулага, найперш нацыянальнага, ацэньваецца ў суаднесенасці з эстэтычнымі тэндэнцыямі і з'явамі сучаснасці. У творчасці як канчатковым выніку мастацкага працэсу тварэння ў вышэйшай ступені арганічна зліваюцца рэальнае жыццё і індыўдуальны талент, гісторыя і сучаснасць, традыцыі і пошук. Да таго ж не варта забываць і пра тое, што індыўдуальны талент уяўляе з сябе не проста прыродную аснову, а аснову, убагачаную біяграфіяй творцы, дзе момант аб'ектыўнай грамадскай, сацыяльнай, духоўнай абумоўленасці заўсёды вызначальны, хоць, можа, не заўсёды знешне выразна вылучаны і вызначаны. Так, талент па-сапраўднаму выпявае, вызначаецца ў сваёй сутнасці, у сваёй характэрнасці ва ўмовах і сацыяльнай, і духоўнай актыўнасці – як аб'ектыўнай, так і суб'ектыўнай. Жыццёвая біяграфія вызначае біяграфію творчую, а ў канчатковым выніку дыктуе змест творчасці, яе

характар. Сама ж жыццёвая біяграфія, падкрэслім яшчэ раз, творыцца гісторыяй, часам. З гэтай прычыны творца запраграмаваны, скіраваны на актыўнае ўспрыманне гісторыі, навакольнага свету. Успрыманне гэтае можа быць рознае, з рознымі мэтамі, можа быць і неўсвядомленае. Прызнаецца гэта пісьменнікамі самых розных творчых накірункаў.

Так, напрыклад, адзін з самых вядомых раманістаў сучаснасці і далёка не прыхільнік традыцыйнага рэалізму Мілан Кундэра ва ўступе да свайго апошняга рамана зазначае: “...Для раманіста гістарычная сітуацыя становіцца *антрапалагічнай лабараторыяй*, у якой ён даследуе асноўнае пытанне: што такое чалавечая існаванне?”¹

А вось разважанні пра суадносіны рэальнага жыццёвага матэрыялу і фантазіі, выдумкі аднаго з класікаў сучаснай лацінаамерыканскай літаратуры перуанца Марыо Варгаса Льёсы: “Корань любой гісторыі (маецца на ўвазе гісторыя ў творы. – С. А.) – жыццёвы вопыт чалавека, які яе стварае, гэта значыць, жыццёвы вопыт і ёсць крыніца, якая сілкуе выдумку”. Далей раманіст папярэджвае ад атаясамлівання любога твора з біяграфіяй аўтара. Разгортвае думку: “Любая выдумка – гэта архітэктурнае збудаванне, узведзенае фантазіяй на падмурку з фактаў, персанажаў, абставін, якія заселі ў памяць аўтара і далі штуршок ягонаму творчаму ўяўленню, а яно з зярнятка выспеліла цэлы свет, такі багаты і разнастайны, што часам бывае амаль немагчыма (а часам і без “амаль”) пазнаць у ім аўтабіяграфічны матэрыял, які стаўся для яго першаасновай і правадніком – у нейкай ступені – тайнай сувязі паміж прыдумкай у чыстым выглядзе і яе антыподам – рэальнай рэальнасцю”².

Вызначаючы творчасць як багацейшае ўвасабленне фантазіі, мастакоўскага ўяўлення, што ў высокай ступені ўласціва сучаснаму лацінаамерыканскаму раману, дзе міфалогія з'яўляецца жывой рэальнасцю навакольнага свету, Льёса ўсё ж увесь час падкрэслівае залежнасць літаратуры ад жыцця, яго багацця і складанасці – рэальную жыццёвую першааснову творчасці.

Выказванні падобнага кшталту пісьменнікаў традыцыйна рэалістычнага кірунку ў літаратуры можна прыводзіць бясконца.

Што вымалёўваецца? Ёсць талент, боскі дар. Як піша Рыгор Барадулін: “Любая творчасць падпарадкаваная нябеснаму парыву, нябеснаму памкненню, нябеснаму дазволу”³. Далей – жыццёвая біяграфія (знешняя і ўнутраная), набытая ў рэальным часе і рэальным месцы, у адпаведным гістарычным кантэксте. І чым больш сацыяльна і духоўна значны гістарычны кантэкст, тым больш глыбокая і значная жыццёвая біяграфія творцы. А сама творчасць уся грунтуецца на біяграфіі.

Вось прызнанні (адказы на пытанне анкеты: “Наколькі Ваша біяграфія паўплывала на творчасць і адбітая ў творчасці?”) беларускіх пісьменнікаў.

Рыгор Барадулін: “Сябе не выдумляў, чым жыў, пра тое пісаў і яшчэ пішу”.

Анатоль Вярцінскі: “Не ўяўляю паэзію, асабліва лірычнага кшталту, без біяграфіі аўтара. Зыходжу

тут і са свайго пэўнага досведу. Ды і наш знаны празаік Янка Брыль вунь таксама сведчыць: “Пішу – як жыву”⁴.

Ніл Гілевіч: “Эпізоды і моманты маёй біяграфіі адбіліся амаль ва ўсіх эпічных і ліра-эпічных творах, ну а ў лірыцы – спрэс, усё ў ёй – мая біяграфія, усё – у той ці іншай меры – жыццё маёй душы і сэрца”⁵.

Алесь Жук: “Усё напісанае так ці інакш звязана з пражытым і перажытым”⁶.

Аналагічнага зместу прызнанні-адказы і іншых пісьменнікаў: Міколы Аўрамчыка, Янкі Брыля, Сяргея Законнікава, Уладзіміра Арлова...

Усе гэтыя выказванні ўяўляюць з сябе адказы на пытанні анкеты, змешчанай у часопісе “Дзеяслоў” за 2005 г. Напэўна, можна сцвярджаць, што тут мы маем сучаснае разуменне сутнасці, крыніц творчасці (якраз творчасці, а не асобных твораў) у пісьменнікаў розных пакаленняў, як паэтаў, так і празаікаў.

Асабліва пацверджана, якое важнае значэнне для творчасці мастака слова мае біяграфія. Яна напаўняе яе падзейна, вобразна, насычае духоўна і эмацыянальна. І чым больш багатая яна на падзеі, на душэўныя перажыванні, на высокія памкненні духу, тым больш жыццёвай, праўдзівай, разнастайнай па тэматыцы, па вобразнай сістэме, больш шчырай і пераканальнай эмацыянальным ладам будзе творчасць. Зразумела, маючы на ўвазе жыццёвую біяграфію за аснову творчасці, заўсёды варта ўлічваць як бы прыроду гэтай біяграфіі, яе змястоўную сутнасць і, можа, найперш гістарычны кантэкст яе фарміравання. Больш за тое, гістарычны кантэкст мае самае непасрэднае дачыненне і да творчага выяўлення гэтай біяграфіі. І не толькі. Ён будзе пастаянна прысутнічаць пры спасціжэнні, аналізе і ацэнцы творчасці – нават ужо і пры адсутнасці ў жыцці творцы: сучасная інтэрпрэтацыя. Ды ўсё ж самае важнае, вызначальнае – убачыць творчасць таго ці іншага пісьменніка ў літаратурным працэсе пэўнага перыяду, выявіць яе біяграфічныя і сучасныя гістарычна-жыццёвыя сувязі і абумоўленасці (гістарычны кантэкст), убачыць, прасачыць, як творчы характар узаемадзейнічае з часам. І тут высвятляецца, што ўзаемадачыненні творцы з часам вызначаюцца не толькі талентам першага, залежаць не толькі ад інтэнсіўнасці і актыўнасці ўздзеяння другога. З усёй неабвержнасцю выяўляецца, што тыя майстры слова, чыя жыццёвая і творчая біяграфія выпельваецца і фарміруецца ў значных сацыяльных бурх і катаклізмах, аказваюцца больш устойлівымі перад уплывамі часу, у адносінах да гістарычных зрухаў. Відаць гэта не толькі на лёсе асобных твораў, але і на лёсе пакаленняў.

Янка Брыль, Васіль Быкаў, Іван Шамякін...

Пісьменнікі, чые набыткі ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст., у новай літаратурна-грамадскай сітуацыі, багатыя і значныя. Здзіўляе іхняя творчая актыўнасць, няспынная душэўная турботнасць. Працавалі яны – кожны – да апошніх дзён свайго зямнога лёсу. Працавалі – нягледзячы ні на што. Інакш не маглі. Яны ведалі цану жыццю. Пражытыя гады, найсуровейшыя выпрабаванні вайны і гадоў пасляваенных навучылі іх цаніць кожную хвіліну жыцця, выхавалі адчуванне маральнай адказнасці за пражыты час, за ўсё зробле-

нае ў ім. Яны ўступілі ў новы час, час перамен, поўнасцю сфарміраванымі асобамі і творцамі, з багатым, глыбока адметным творчым набыткам. І гэты творчы набытак (у кожнага з названых пісьменнікаў ён быў адметна свой), у якім было сваё мастацкае бачанне свету і чалавека, дзе вызначальныя духоўныя і эстэтычныя прынцыпы былі ў такой ступені грунтоўныя і высокія, што тут ніякія жыццёвыя варункі карэнным чынам нічога не маглі змяніць. Пісьменнікі ў сваёй сутнасці, у сваёй прыродзе таленту, у прынцыпах узаемаадносін з навакольным светам амаль не мяняюцца. Разам з тым жыццёвая біяграфія кожнага з іх, талент, сфарміраваныя, выпеленыя на няласкавых вятрах часу, чула рэагуюць на змены ў навакольным свеце, творча і жыццёва ўгрунтоўваюць іх у шырокі гістарычны мастацкі кантэкст.

Брылёва цікавасць да навакольнага свету, да літаратуры, да гісторыі народа і ў апошнія гады ягонага жыццёвага шляху застаецца такой жа вострай, ягона трапяткая любоў да прыроды роднага краю, да чалавека, да матчынага роднага слова захоўваецца нязменна чыстай і высокай. Хіба што больш балючай, больш вострай становіцца любая размова пра становішча нашай мовы, нашай літаратуры, вылучаецца як адна з важных асабістых тэм усенародная тэма рэпрэсій у нядаўнім мінулым (“Муштук і папка”), не-не ды і ўзнікае матыў канца жыццёвага шляху – высокі, але скрушны.

Васіль Быкаў, застаючыся паслядоўным у сцвярдженні асноватворных маральных і эстэтычных прынцыпаў – праўды і чалавечнасці, стылёвай стрыманасці, строгай выверанасці сюжэту і канфліктнай завостранасці, разам з тым вельмі добра адчувае духоўны стан грамадства, змены часу. Маючы за плячыма найсуровейшы, самы страшны досвед мінулага вайны, які застаўся з ім навечна, у новых умовах, калі стала магчыма сказаць больш за тое, што можна было раней, пісьменнік не мог не пашырыць сферу жыццёвага матэрыялу, не паглыбіць і не ўзбагаціць канфліктную аснову, не задумацца ў каторы ўжо раз над глыбіннымі пытаннямі чалавечага быцця. Для Быкава і ў ранейшых творах, і ў напісаных у апошнія гады самае важнае – спазнаць магчымасці чалавека, выявіць у ім ступень духоўнасці і меру чалавечнасці. Усё гэта вымяраецца і выяваецца сілай абставінаў – жорсткіх, непрадказальных, часта невытлумачальных. У пошуках адказу на пытанні самыя надзённыя пісьменнік часта звяртаецца ў мінулае. Такія адступленні ў мінулае свядома ці неўсвядомлена прымушаюць звяртаць пільную ўвагу на сітуацыі выключнага трагізму, глыбокага экзістэнцыяльнага зместу. А такіх сітуацый у жыццёвай біяграфіі воіна і творцы было аж занадта. І розум, і сэрца іх добра захавалі.

Багаццем тэматыкі, разнастайнасцю жыццёвага матэрыялу, вострыня сучасных канфліктаў вызначаецца творчасць пераломных гадоў Івана Шамякіна. Пісьменнік працуе выключна актыўна. Вострыня ўспрымання сучаснасці ў параўнанні з творами ранейшымі, здаецца, ніколі не прытупілася. Багацце тэм, разнастайны жыццёвы матэрыял, вострыя сучасныя канфлікты. Час уварваўся ў лёс пісьменніка,

закрануў вельмі непасрэдна, балюча. І на бытавым узроўні, і ў сферы агульназначных духоўных інтарэсаў. Шамякін і як пісьменнік, і як грамадзянін, і як чалавек не прыняў ні перабудовы, ні развалу СССР, ні шмат чаго з таго, што рабілася ў апошнія гады яго нага жыцця. Станоўчага героя ў жыцці не бачыць. Асноўны пафас пераважнай большасці твораў публіцыстычна-выкрывальны. Супастаўляючы творы непасрэдна мастацкія апошніх гадоў з апублікаванымі пісьменнікавымі дзённікамі гэтага часу, добра відаць, у якой ступені жыццёвая і творчая ягоная біяграфія непадзельныя, якім актыўным творчым і грамадска-чалавечым жыццём ён жыў.

Для пісьменнікаў пакалення маладзейшага, так званага філалагічнага, пісьменнікаў, ахрышчаных ліхалеццем вайны, пакліканага ў літаратуру ў часы хрушчоўскай адлігі і духоўна-грамадскага ажыўлення, гады, пазначаныя перабудовай і пазнейшымі сацыяльна-палітычнымі зменамі, аказаліся вельмі і вельмі няпростымі. Выпрабаванняў хапіла аж за надта. Былі страты жыццёвыя і літаратурныя. Аднак, нягледзячы ні на што, яго (пакалення) вернасць жыццю, моцная жыццёвая загартоўка, вернасць прывітым жыццём і мастацтвам высокім ідэалам праўды, чалавечнасці, прыгажосці, свядомая апора на нацыянальную і сусветную рэалістычную традыцыю, агульныя светапоглядна-творчыя асновы, замацаваныя ўласнымі творчымі набыткамі, не дазволілі яму сысці з абранага шляху, далі магчымасць у найскладанейшых умовах працягваць сваю працу. Выяўленне разбуджанай новымі рэальнымі ўмовамі творчай

энергіі пайшло ў асваенне новых жыццёвых пластоў, раней па тых ці іншых прычынах эстэтычна не асвоеных, у адкрыццё новых тэмаў і распрацоўку характараў, у свабодную, раней моцна скутую, рэалізацыю індыўдуальных творчых магчымасцяў. Усе моманты навізны, адзнакі літаратурнага руху ў большай ступені былі абумоўлены рэчаіснасцю, чым вынікалі з самога мастацкага руху літаратуры. І сама літаратура, і творчасць кожнага пісьменніка асобна таксама ўзбагачаюцца жанрава, голас самога творцы становіцца больш публіцыстычна адкрытым і лірычна шчырым. Добра відаць усё гэта ў творчасці апошніх дзесяцігоддзяў Рыгора Барадуліна і Івана Пташнікава, Вячаслава Адамчыка і Ніла Гілевіча, Івана Чыгрынава і Генадзя Бураўкіна, Барыса Сачанкі і Янкі Сіпакова, Васіля Зуёнкі і Анатоля Кудраўца...

Увогуле ж сучасны літаратурны працэс выключна дынамічны, багаты і даволі супярэчлівы. Выявіць яго заканамернасці, пазначыць асноўныя тэндэнцыі вельмі няпроста: усё знаходзіцца у актыўным руху. Але і тут усё ж пэўныя асноватворныя заканамернасці можна бачыць. Сярод іх, можа, найгалоўную – узаемаадносінны мастацтва і рэчаіснасці, лёсу мастака і гісторыі, жыццёвай і творчай біяграфіі.

¹ **Иностранная литература.** – 2007. – № 10. – С. 125.

² **Марио Варгас Льюса.** Письма молодому романисту / М. В. Льюса. – Москва : КоЛибри, 2006. – С. 34–35.

³ **Дзеяслоў.** – 2005. – № 2 (15). – С. 247.

⁴ **Дзеяслоў.** – 2005. – № 3 (16). – С. 249.

⁵ **Тамсама.** С. 252

⁶ **Дзеяслоў.** – 2005. – № 5 (18). – С. 297.

Імя ў школьнай праграме

Яўген ГАРАДНІЦКІ

“АСНОВА ЎСІХ АСНОЎ – ЖАНЧЫНА, ЗЯМЛЯ, РАДЗІМА...”

ТРЫВОГІ І НАДЗЕІ ПАЭТА ГЕНАДЗЯ ПАШКОВА

Генадзь Пашкоў нарадзіўся ў паваенным 1948 годзе, у час, калі паступова вяртаўся на нашу зямлю спрадвеку заведзены мірны, працоўны лад жыцця, а ўсе памкненні былі скіраваны на пераадоленне трагічных наступстваў ваеннага ліхалецця. У жыцці першага пасляваеннага пакалення, да якога належыць паэт, успрыманне вайны як вельмі блізкай па часе падзеі трывала паяднана менавіта з гэтым жыццёсцвярджальным, адраджэнскім настроем, пошукамі надзейнай быццёвай апоры для руху наперад.

Таксама як і ў большасці яго таварышаў па пярэ, дзяцінства Г. Пашкова праходзіла на ўлонні вяскова-краявідаў, у цеснай спалучанасці з прыроднымі першаасновамі жыцця. Першыя дзіцячыя ўражанні звязаны з паўночна-ўсходнім рэгіёнам Беларусі, з вёскай з такой паэтычнай і мілагучнай назвай – Ліпавічы, што знаходзіцца ў Чашніцкім раёне. Пасля сям’я Пашковых пераехала ў заходнім напрамку, у Смаргонскі раён, у вёску Войстам, у назве якой адчуваецца балцкі субстрат. Мабыць, гэта

дало магчымасць будучаму паэту з розных пунктаў адліку ўспрыняць абсяжнасць і цэласнасць сваёй Радзімы, яе непаўторную прыгажосць і шматстайнасць. А пасля, ужо ў студэнцкія гады, калі Г. Пашкоў вучыўся на факультэце журналістыкі БДУ, які, дарэчы, даў беларускай літаратуры цэлае сузор’е таленавітых пісьменнікаў, была праца падчас студэнцкіх канікул на будоўлі ў Казахстане. Былі шматлікія падарожжы па свеце, па розных краінах ужо ў сталым узросце. Усё гэта пашырала круггляд паэта, узбагачала яго ўнутраны свет уражаннямі і назіраннямі, вопытам пачуццёвага судакранання з рознымі жыццёвымі сферамі. Найбольш яскравыя падарожныя ўражанні ўвасобіліся затым у паэтычныя вобразы, сталі падставай для роздуму над лёсам людскай супольнасці.

Пасля заканчэння універсітэта Г. Пашкоў не парываў сувязей з журналістыкай, аднак яго журналісцкая работа мела літаратурную скіраванасць. Многа гадоў свайго жыцця ён аддаў працы ў старэйшым

Паэт, публіцыст, перакладчык Генадзь Пашкоў нарадзіўся 23 сакавіка 1948 г. у вёсцы Ліпавічы Чашніцкага раёна Віцебскай вобласці. Закончыў факультэт журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1971). Працаваў рэдактарам галоўнай рэдакцыі вяшчання для дзяцей і юнацтва Беларускага радыё, з 1972 г. у часопісе “Полымя” на пасадах загадчыка рэдакцыі, адказнага сакратара, намесніка галоўнага рэдактара, з 1991 г. намеснік галоўнага рэдактара часопіса “Тэатральная Беларусь”, галоўны рэдактар “Цэнтральнай газеты”. З 1996 г. галоўны рэдактар выдавецтва “Беларуская Энцыклапедыя”. Член Саюза пісьменнікаў Беларусі (1977).

Лаўрэат прэміі Ленінскага камсамола Беларусі [1980, за кнігі паэзіі “Чырвоны жаваранак” (1977) і “Дыстанцыя небяспекі” (1979)], Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1998). Узнагароджаны Ганаровай граматай Вярхоўнага Савета БССР, Ганаровай граматай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь. Член-карэспандэнт Міжнароднай Славянскай Акадэміі навук, адукацыі, мастацтваў і культуры (1996).

Друкуецца з 1967 г. Аўтар паэтычных зборнікаў “Кляновік” (1975), “Гравюры дарог” (1981), “Зямлю слухаю” (1983), “Маналог на кастрышчы” (1986), “Крокі” (1988), “Люблю, спадзяюся, жыву” (1990), “Піціч” (1992), “Журавінавы востраў” (1998), “Тваім святлом благаслаўлены” (2006), кнігі вершаў для дзяцей “Дзяўчынка з блакітным мячыкам” (1986) і інш. Пераклаў зборнік вершаў рускага паэта Ю. Воранава “Масты памяці”.

Творчы дыяпазон Генадзя Пашкова ўмяшчае ў сабе і надзённы журналісцкі клопат, і засяроджаны філасофскі роздум, і тонкае лірычнае пачуццё.

На старонках “Роднага слова” друкаваліся вершы Г. Пашкова “Маладзічок...”, “Імгненнае юнацтва прыгажосць...”, “Імчаць нас да ракі...”, “Назвала...”, “Развітальныя кастры” (1998, № 3).

60

літаратурным часопісе “Полымя”, прайшоўшы шлях ад літсупрацоўніка да намесніка галоўнага рэдактара. Знаходжанне ў эпіцэнтры літаратурнага працэсу спрыяла актыўнай творчай дзейнасці, выпрацоўцы трывалых мастацкіх прынцыпаў, паўнейшаму выяўленню паэтам сваёй творчай індывідуальнасці ў рэчышчы агульнага мастацкага развіцця нацыянальнай літаратуры. Першыя вершы Г. Пашкова з’явіліся ў друку яшчэ ў студэнцкія часы, напрыканцы 1960-х гг., а пачынаючы з сярэдзіны 1970-х гг. адзін за адным выходзяць зборнікі вершаў паэта (“Кляновік”, “Дыстанцыя небяспекі”, “Гравюры дарог”, “Зямлю слухаю”, “Дзяўчынка з блакітным мячыкам” і інш.). Не забывае паэт і пра сваю журналісцкую прафесію – у 1977 г. ім выдадзена кніга вершаў “Будзень як свята”.

Сёння Г. Пашкоў узначальвае выдавецтва “Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі”, якое ўносіць важкі ўклад у развіццё беларускай культуры, пашырэнне ведаў у самых розных галінах дзейнасці чалавека. Праца на такім адказным участку займае, вядома, багата часу, патрабуе вялікіх намаганняў. Аднак па-ранейшаму плённая і выніковая паэтычная творчасць Г. Пашкова, якая ўвасабляецца ў новых кнігах пісьменніка.

Дзве найбольш значныя паэтычныя кнігі Г. Пашкова апошняга часу, якія вывучаюцца школьнікамі і студэнтамі-філолагамі, – гэта “Журавінавы востраў” (1998) і “Тваім святлом благаслаўлены” (2006). Яны ўяўляюць сабой менавіта кнігі паэзіі, канцэптуальныя ў сваёй аснове, якія змяшчаюць у сабе ў скан-

цэнтраваным выглядзе самыя характэрныя рысы і прыкметы паэтычнай творчасці Г. Пашкова.

“Журавінавы востраў” пачынаецца з невялічкай прадмовы аўтара, у якой ён разважае над сутнасцю паэзіі як духоўнай і эстэтычнай з’явы, што яднае індывідуальнае быццё творцы з тымі, для каго яна прызначана. Дзе вытокі паэтычнай творчасці і паэтычных адносін да свету? Ад чаго зараджаецца паэтычнае пачуццё? “Кажуць, паэзія – госця нябесная. Цяжка аспрэчыць, – заўважае Г. Пашкоў. – Але ж трапяткое слова запальвае і далёкая зорка ў выстылым космасе, і зіхоткая сястра яе зямная на спалымнелай калінавай гронцы. Адкуль жа слова ў паэта – ад яркага колеру, ад рытму, ад трапяткога пачуцця? А можа, ад іншага нечага, ад таго, што нябачна збіраецца ў душы і там тойца да пары, каб аднойчы выкрасаць слова?” [1, с. 5]. Паказальна, што аўтар у сваіх спрабах азначэння паэзіі не выказвае катэгарычнасці, неадназначнасць трактавання паэтычнай прыроды падкрэсліваецца запытальнай інтанацыяй. Паэзія сапраўды можа быць рознай. З розных крыніц чэрпаюць натхненне паэты. Аднак існуюць пры гэтым трывалыя, устойлівыя каштоўнасці, на якія заўсёды арыентуецца сапраўдны паэт. У Г. Пашкова гэта найперш пачуцці сыноўняй любові да Радзімы, адданасць тым клопатам і надзеям, якімі жыве народ, адчуванне знітанасці з роднай прыродай.

Радзіма ўвасабляецца ў паэзіі Г. Пашкова перш за ўсё самай дарагой і заповітнай сваёй часткай – родным кутам, матчынай хатай, тымі мясцінамі, з якімі навекі паядналася сэрца найблізкай і самай трывалай

Яўген Андрэевіч Гарадніцкі – літаратуразнаўца, крытык. Кандыдат філалагічных навук. Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1977). Старшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі. Аўтар манаграфій “Думка і вобраз: Праблема інтэлектуалізму ў сучаснай беларускай лірыцы” (1986), “Сучасная паэзія і фальклор” (1988; у сааўтарстве з Т. Чабан), шэрагу літаратуразнаўчых і крытычных артыкулаў. Выкладае ў Беларускаім дзяржаўным педагагічным ўніверсітэце імя Максіма Танка.

сувяззю. Дарога дадому, на “малую радзіму” ўяўляецца паэту як бы дарогай у рай.

*Над дарогай жаўранак світае.
Над гарою прадзіва дымоў.
Калі ёсць сцяжыначка да раю –
гэта тая,
што вядзе дамоў [1, с. 208].*

Дарога дадому.

А матчын падворак паўстае своеасаблівым мацерыком, які жыве па сваіх законах і спрадвечных устанавленнях (“падворак матчын – мацярык / лісцём ласкава абдымае”) [1, с. 205]. Тут, дарэчы, выяўляецца мастацкая чуйнасць паэта да слова, яго глыбінных сэнсаў, здольнасць спалучаць самыя аддаленыя значэнні ў вобразнай карціне быццёвага адзінства.

Духоўная сувязь з Радзімай паўстае найперш як адчуванне паэтам сваіх радаводных каранёў, выяўленне ўдзячнасці і любові да бацькоў, якія падаравалі жыццё. У паэме “Трывога” (1977) паэт развітаўся з бацькам, сцісла акрэсліўшы шлях воіна і шчырага працаўніка, старшыні пасляваеннага калгаса. У гэтым творы асабістыя ўспаміны пераплятаюцца з трывожным роздумам аўтара над лёсам народа і ўсяго чалавецтва, іх будучыняй. У гэтай невялікай паэме выявіўся гістарызм паэтычнага мыслення аўтара, імкненне асэнсаваць сучаснасць з вышыні гістарычнага вопыту, спалучыць аб’ектыўнае адлюстраванне перажытага народам на нялёгкіх жыццёвых пуцявінах з усведманнем свайго асабістага месца ў неразрыўным ланцугу гістарычнай пераемнасці. Публіцыстычны пафас выяўляецца тут не ў адкрытых закліках і заклінаннях, а ў засяроджанай, роздумнай манеры выказвання, спакойнай суразмове з самім сабою і з часам. Да адвечнага ладу жыцця, прыроднай раўнавагі звяртаецца паэт, вывяраючы імі свае мары і жаданні.

*Мне б заўсёды ісці
на прасёлку трывожна-туманным.
Там у сажалцы цёплай
хмурыначкі плавае цень,
і дымок пастушковы
гарчэе альховым дурманам,
займаецца ціха, на восень схіляецца дзень [1, с. 268].*

Трывога.

Такая звыклая, усталяваная быццам на вякі сітуацыя суаднесенасці асабовага і агульнага, гарманічнага паяднання чалавечага і прыроднага! І, аднак жа, у эпітэце “трывожна-туманным” ужо прадчуваецца напружанасць душэўнага стану аўтара, бачанне ім усіх няпростых калізій сучаснага жыцця. Гэта трывожнае адчуванне перагукваецца з “гулам рэактыўным”, што глухне “за лесам у дымнай прасторы”.

Прырода паўстае ў вершах Г. Пашкова як важнейшы фактар духоўнага развіцця чалавека, адносінамі да яе вывяраюцца маральныя вартасці асобы. Яна прываблівае сваёй чароўнасцю, загадкавасцю, неспазнанасцю. Адчуць усёй сваёю істотай імгненне душэўнай далучанасці да адвечнага прыроднага кругабегу, спазнаць унутры сябе штосьці роднаснае, блізкае таму, чым жыве ўсё навакольнае, – у гэтым, мабыць, і заключаецца найпершае прызвание паэта-лірыка. Г. Пашкоў здольны ўбачыць, адчуць у навакольным свеце тую гарманічную павязь, якая падтрымлівае чалавека ў яго жыццёвых выпрабаваннях. “Смаляны дым савее у бары, / і спеюць навалніцы ў паднябессі. / Зямля дзядоў! / Як свежака парыў, / трывожыць сэрца жаўрукова песня. / Тут румянее спелы лістабой. / А цішыня – азёрная, мурожная. / І тут жыве ў супольнасці з табой / уся зямля, травіна на ёй кожная” [1, с. 178]. Трэба адчуць, перажыць гэтую азёрную і мурожную цішыню, пранікнуцца гэтай сусветнай суладнасцю, каб усё стала фактам уласнага існавання.

Для паэзіі Г. Пашкова характэрна сінтэтычнае спалучэнне лірычнага і эпічнага пачаткаў, імкненне да ўніверсальнага выяўлення ўнутранага свету чалавека ва ўсіх яго праявах, у шматстайных дачыненнях з рэчаіснасцю. Вось, напрыклад, дажджлівая грыбная пара, калі “елкі над Расонамі / навіслі парасонамі”, калі па наваколлі разыходзіцца такое рэха ад перуновага грукату, што “ляшчынікі трашчаць / спелымі арэхамі”. У гэтым амаль сусветным патопе, карціна якога малюецца шчодрой на фарбы рукой мастака, з красамоўнымі дэталямі (“можаш кошык вугроў / назбіраць у лузе”), праяўляецца постаць дзядзькі, які “бачачы, / што так / сена учарнее, / паравесіў на платах – / робіць як умее” [1, с. 130]. Ледзь улоўная ўсмешка аўтара праглядае тут у адносінах да персанажа, у якой, аднак, больш за ўсё спагады нялёгкім жыццёвым клопатам чалавека. У вершы “Я рыбаком быў у арцелі”, дзе зноў жа адкрываюцца шырокія прасцягі разгулу стыхіі (“над хмарамі імжэе далячынь, / і глыбіня пучыніца пад намі, / і вецер, як накідка на плячы, / пралубянеў ліпнёвымі дажджамі”) [1, с. 133], сам паэт далучаецца да спорнай і дружнай працы рыбаваецкай брыгады, адчуваючы, як свой уласны, агульны клопат і працоўны запал.

Ёсць у Г. Пашкова вершы, прысвечаныя калегам, з якімі ён адчувае душэўную повязь, – пісьменнікам, мастакам, акцёрам. Аднак жа часцей за ўсё ў яго творах сустранеш людзей з самай гушчы народнай. І ў першую чаргу, вядома, тых, з кім аўтара яднае блізкасць поглядаў на свет, агульнасць захапленняў, скажам, пошукі рыбацкага і паляўнічага шацунку. Вось адзін з такіх персанажаў, таварыш па вандроўцы па Прыпяці, уздоўж якой паэт прайшоў на вёслах “не адну сотню кіламетраў”. Менавіта ён, Юрка Адзінцоў, “рыбак, грыбнік і паляўнічы”, расказвае аўтару прыгожую легенду пра злога і прагавітага Егара, які пастаўляў дзічыну на панскі стол, вынішчаючы ўсё жывое, і пра яго дачок, якія абаранялі лясных жыхароў, засланыя іх ад напасці, аж пакуль не заплацілі за гэта ўласнымі жыццямі. Ператварыўшыся ў крыжанак, дочки паляцелі на другі бераг Прыпяці папярэдзіць звяроў і птушак пра набліжэнне небяспекі і трапілі пад бацькавы стрэлы.

Легенда пра Егара і дачок з’яўляецца ў паэме ўстаўным апавяданнем, якое спалучана з усім творам адзінствам гуманістычнай ідэі. Аўтар, як дзейная асоба ў творы, не змог стрэліць у качак, якія даверыліся чалавеку з ружжом.

Роздумам аб сузыхці ў наш няпросты тэхнічны век чалавека з усім жывым на планеце прасякнута таксама паэма “На ласіных картах” (1978), у аснову сюжэту якой пакладзены выпадак, калі лось аднойчы завандраваў амаль што ў цэнтр горада. Лось, падпарадкаваны “адвечнаму клічу прыроды”, ідзе “да Доўгага Броду / забытай сцяжынай міграцыі” [1, с. 286]. Ён як бы выконвае, наперакор усім перашкодам сучаснай цывілізацыі, сваю прадвызначаную прыродай місію. Штосьці, вядома, зрушылася ў спрадвечным парадку, заведзеным у свеце, калі адбываюцца такія метамарфозы. Багата пытанняў узнікае ў адносінах да гэтых змен (“чаму ж вузее паласа лясная / і кіт знямоглы скача на пясок?”) [1, с. 292]. Але, разам з тым, захоўваецца вера ў трывушчасць і непераадольнасць жыццёвых сіл, у тое, што ўсё-такі жыццё заўсёды застанецца жыццём.

*Пчала на акацыі,
шпак на шпакоўніцы...
Нам захапляцца,
дзівіцца напоўніцу,
развешушы смутак
пад крохкай лясчынаю,
касмічным маршрутам
і картамі ласінаю!* [1, с. 293]

На ласіных картах.

Такі аптымістычны акцэнт у паэме адпавядае жыццесцвярджальнаму пафасу ўсёй нашай літаратуры, яе веры ў чалавека і яго розум, у гарманічнае спалучэнне навукова-тэхнічных дасягненняў эпохі з неабходнасцю захавання жыцця на Зямлі.

Лірык па сваім душэўным складзе і спосабе паэтычнага выражэння, Г. Пашкоў заўсёды выяўляе

схільнасць да адкрытага, публіцыстычна завостранага выказвання сваіх думак. Самая характэрная яго адметнасць як паэта, мабыць, у такім арганічным спалучэнні лірызму і публіцыстычнасці.

У кнізе “Тваім святлом благаслаўлены” (2006), як заўсёды ў Г. Пашкова, тэматычна шматстайнай і прасякнута грамадзянскай адказнасцю, адно з найпрыкметнейшых месцаў займае раздзел, у якім сабраны творы інтымнай лірыкі. Гэтыя вершы ўраджаюць сваёй шчырасцю, адкрытасцю, успрыманням кахання як боскага дару, як наканавання. Каханне прадстае як з’ява, што ўзвышае чалавека, надае сэнс яго існаванню. Інтымнае пачуццё ўздымаецца да сусветнага ўзроўню. “Ты яшчэ ў аблоках / вольна спіш. / Прамяні на тварыку варожаць, / а ў Сусвеце / гэтакія ціш, / каб цябе / нічым не патривожаць!” [2, с. 32].

Перавага паэта над тымі, хто не надзелены ў дастатковай ступені вобразным успрыманням, заключаецца ў тым, што ён можа вельмі выразна ўявіць нейкія сітуацыі або абставіны. У сваіх абагульненнях ён зыходзіць заўсёды з канкрэтна-пачуццёвага, перажытага самім. У паэме “Дзяўчынка з блакітным мячыкам” (1980) Г. Пашкоў наблізіў горкі вопыт чалавечтва, тыя пагрозы, якія навісаюць над ім, да сябе ў такой меры, што ўсё гэта згущаецца ў яскравыя вобразныя карціны. Апынуўшыся ў сумнаслаўтай Пампеі, паэт уражаны затоеным маўчаннем муроў, на якіх “мёртва папялее магма”, закінутасцю, нелюдзімасцю мясцін, “дзе нават птушкі гнёздаў не віюць” [1, с. 309]. І раптам вусцінасць гэтай шматвяковай здранцвеласці разбівае сваёй бесклапотнасцю дзяўчынка, якая гуляе на старажытным пампейскім бруку. Жывое жыццё і тут перамагае настыласць і бяздушша цемры і нябыту. “З Везувія курыцца шызы дым. / Спявае галасок яе аб нечым / на незнаёмай мове, / а вакол / маўчаць глухія сцены і калоны...” [1, с. 311]. З гэтым вобразам італьянскай дзяўчынкі Наталет ва ўяўленні паэта побач стаў вобраз яго дачкі Наташы. А разам з тым узніклі думкі пра адкрытасць і неабароненасць дзяцінства, усяго самага лепшага і чысцейшага на свеце, не толькі перад разгулам стыхій, але і перад людскай неабачлівасцю, зацятасцю, непаразуменнямі. “А ў жыцці – перагартай стагоддзі! – / за існасць спрэчка вечнаю была. / Каса ці камень... / Меч альбо арала... / Руіны... ляды – / ў пушчы стогн лася... / Але ж яшчэ планета не стаяла / перад трывогай гэткаю уся” [1, с. 328 – 329].

Паэт Генадзь Пашкоў можна і годна выконвае сваё прызначэнне – нагадваць людзям пра небяспеку, якая можа падсцерагаць на іх шляху, трывожаць іх сумленне і памяць, але таксама і пасяляць у сэрцы надзеі.

Спіс літаратуры

1. Пашкоў, Г. Журавінавы востраў : Кніга паэзіі / Г. Пашкоў. – Мінск : Маст. літ., 1998.
2. Пашкоў, Г. Тваім святлом благаслаўлены : Вершы і паэма / Г. Пашкоў. – Мінск : Маст. літ., 2006.

Маргарыта ПРОХАР

ХВАРЭЕ ПРЫРОДА – ХВАРЭЕ ДУША

МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ ЧАРНОБЫЛЬСКОЙ ТРАГЕДЫ І ТВОРЧАСЦІ ВІКТАРА КАРАМАЗАВА

Мастацкая філасофія Віктара Карамазова выяўляецца ва ўзаемаўзгодненасці прыроды, навакольнага асяроддзя і літаратурнага героя: як прырода мае ўладу над чалавекам, так і ён мае ўладу над ёй. Таму вызначальнай ідэяй, што праходзіць праз творчасць пісьменніка, з'яўляецца прынцып гармоніі, а праблема экалогіі, у тым ліку глабальны чарнобыльскі крызіс, адлюстроўваецца як дыягназ духоўнага стану чалавека і чалавецтва. І багатая паэтычна-вобразная палітра дазваляе найбольш ярка выявіць і раскрыць ідэйны змест твораў, перадаць канфлікт і пошукі герояў, канцэнтруе ўвагу чытача на асноўных, выніковых момантах. Даследчыца Дзіна Дудзінская* ў дысертацыі “Філасофія народнага побыту і прыроды ў творчасці В. Карамазова” зазначае, што «талент В. Карамазова належыць да таго пісьменніцкага тыпу, у якім па-сучаснаму гарманічна спалучаюцца праякі, эсэіст, крытык, што дае ў рукі даследчыка найкаштоўны матэрыял для “зазірання” ў таямніцы мастацкай лабараторыі, дазваляе вывараць змястоўна-эстэтычны аналіз гэтак важнымі для нас сведчаннямі творчай псіхалогіі»¹.

Сустрэча чалавека з прыродай, іх судакрананне, лірызацыя гэтых адносінаў яскрава выяўляюцца ў апавяданнях “Жыве легенда”, “Зялёныя тоні”, “Рыбацкае шчасце”, “Расказы старога егера”, “Падранак”. Галоўная думка ўсіх твораў у тым, што чалавек і прырода – адно цэлае, прырода – неад’емная частка душы чалавека. Напрыклад, у апавяданні “Апошняе паляванне з лайкай” В. Карамазаву наступным чынам паказвае ўнутраны стан галоўнага героя Лукаша, аднасць яго душы з прыродай: “Была адліга. І – цішыца. Маўчаў лес, шэры і мокры, маўчалі звычайна гаманлівыя, нібы бабулі на вячорках, яліны, высока над комінам узняўшы гурбы снегу, хоць звечара гулі, гразіліся звальці твая гурбы на хату. Лукаш стаяў і не варушыўся, быццам разгубіўся ад раптоўнай радасці”². Аднак прырода не толькі ўпрыгожвае наша жыццё, дае сродкі да існавання і духоўную насалоду. Ёй уласціва і дэградацыя, мутацыя, нарэшце, смерць ад неашчадных адносінаў чалавека. І таму праякі адлюстроўваюць не толькі станоўчыя, але і адмоўныя сітуацыі. У гэтым сэнсе першыя “назіральнікі” апавядання В. Карамазова – падступ да вялікай і праблематычнай тэмы, пошуку адказу на пытанне, ці знойдуць чалавек і прырода ўзаемапараўменне? І пісьменнік працягвае мастацкае даследаванне, працуе над раскрыццём філасофскай канцэпцыі прыроды і чалавека з яго побытам.

Прырода неабходная чалавеку, яна – яго карані, яго духоўная крыніца. Менавіта такая думка сцвярджаецца ў апавяданні “Па талым снезе”. Галоўны герой

Курэпін павінен зрабіць даклад-справаздачу перад выбаршчыкамі, ён чытае падрыхтаваны тэкст, але словы здаюцца яму нежывымі, грувасткімі, і ён разумее, што казаць пра людзей і іх свет немагчыма, калі жывеш асобна ад іх. І ён едзе на паляванне ў зімовы лес, дзе адбываюцца яго сустрэчы з вяскоўцамі, а тыя распавядаюць пра свае праблемы. Яны – разам: ён, Курэпін, сяляне і прырода, якой жыве народ у глыбінцы. Паказальнае ў гэтым плане апісанне думак Курэпіна: “Ды і ў гэтым, няхай не такім багатым на кветкі, свеце Курэпін адчуў, як учараішнія клопаты высейваліся з галавы, а прыціхлае наваколле, усё, што дружна акружыла машыну і са свістам ляцела насустрач, кожная сасна пры дарозе, і кожная снежная парушынка на ветравым шкле – усё да рэшты набывала значэнне сувязных паміж ім, чалавекам, і складана-вялікім, велічным светам прыроды. Такое адчуванне не пакідала ўсю дарогу, а дарога вяла не блізкая...”³.

Заклік да аднасці чалавека і прыроды, беражлівага стаўлення да яе – вось аснова філасофска-мастацкай канцэпцыі першых твораў Віктара Карамазова і першых герояў яго твораў, якія ўсведамляюць гэтую ісціну (зборнікі “Падранак” і “Па талым снезе”). Аднак сталенне пісьменніка і ўдасканальванне яго творчага метаду, спазнанне шматфарбнасці і неадназначнасці жыцця і свету людзей прыводзяць да з’яўлення новых герояў і новай праблематыкі, дакладней, да выхаду яе на новы ўзровень: у апавяданнях са зборніка “Дом” (1984) і “Аб рочны крыж” (1994) галоўнымі становяцца прынцыпы ўзаемаўзгодненасці паміж чалавекам і аб’ектыўнымі законамі быцця, існавання на зямлі. Праблема вырашаецца праз развагі героя над лёсам, пошукам выйсця з жыццёвых калізій, якое аўтар бачыць у звароце да каранёў, прыроды, спрадвечнай духоўнасці продкаў. Праблема ў тым, што жаданне чалавека і яго зварот да роднага і дарагога не заўсёды магчымыя ў поўнай меры, бо ў выніку неашчаднага карыстання прыродай, яе багаццямі прыходзіць вынішчэнне навакольнага асяроддзя.

Першыя апавяданні і аповесці Віктара Карамазова з’явіліся прыступкай да вызначэння ідэйна-мастацкага пошуку, апрацаваўшы кола тэм і праблем, станаўленнем індывідуальнага стылю пісьменніка. Усе пошукавыя кірункі аб’яднаў раман “Пушча” (1979). Ён нібы акумуляваў найлепшыя здабыткі і ідэі аўтара ў кантэксце раскрыцця тэмы “чалавек-прырода”, адначасова пераводзячы яе ў разрез новай, экалагічнай праблематыкі. Экалогія прыроды і экалогія душы – так можна вызначыць праблему далейшай творчасці не толькі Віктара Карамазова, але і многіх прадстаўнікоў так званай вясковай беларускай прозы (Віктара Казько, Івана Пташнікава, Анатоля Кудраўца, Алеся Жука і іншых). Цэнтральны вобраз рамана В. Карамазова “Пушча” закладзены пісьменнікам у самой назве твора, але ў працэсе развіцця сюжэта можна заўважыць, што гэта не толькі апавед пра прыгажосць і велічнасць ляснага беларускага абшару, але і сімвалічнае ўвасабленне праблем, якія востра і надзённа паўсталі ў грамадстве. Раман выступае

* У “Родным слове” друкаваліся артыкулы Дзіны Дудзінскай «Залежнасць свету ад душэўнага зместу героя: Аповесць “Пагоннік” Віктара Карамазова» (2002, № 12) і «Шлях народа і дарогі цывілізацыі: Раман “Бежанцы” Віктара Карамазова» (2004, №№ 4, 6). – *Заўвага рэд.*

выніковым не толькі па жанравым абазначэнні, але і па сваім змесце, паколькі прапануе чытачу комплекс тэм і праблем: ад спасціжэння прыроды хлопчыкам Юркам – адным з герояў твора – да глыбокіх сацыяльных і “чалавека-прыродных” калізій.

Прасочым некаторыя мастацкія і ідэйна-праблемныя моманты рамана В. Карамазава “Пушча”, які найбольш поўна адлюстроўвае яшчэ дачарнобыльскі прыродны свет.

Аснову рамана “Пушча” складае барацьба галоўнага героя Міхаіла Валожкі за спрадвечнае багацце – лес. Прырода для Валожкі – аснова гармоніі чалавечага жыцця. Аўтар уводзіць параўнанне прыроды з музыкай. Слухаючы пошум лесу, Валожка нападуняўся музыкай, “адчуваў, што яна ўсю раніцу ціха жыла ў ім... стаяў, слухаў пушчу, яе і сваю душу ў дзятлавым пошчаку”. Вядома ж, такое яркае параўнанне кажа нашмат больш, чым проста канстатацыя факта, што галоўны герой “вельмі любіў прыроду”. Пушча, яе жыццё неадрыўны ад жыцця Міхаіла Валожкі, і В. Карамазаў гэта яскрава падае праз мастацкія апісанні-ўспрымання прыроды галоўным героем. Слушна заўважыла крытык і літаратуразнаўца Галіна Егарэнкава, што “вартасць прозы В. Карамазава не ва ўменні (а ён такі і ўмее) намаляваць побытавыя дэталі як прыкмету часу, а ва ўменні пранікнуць у духоўна-філасофскі сэнс хваляванняў і перажыванняў сучаснага чалавека”⁴.

Прырода і адносіны да яе – нібы люстэрка, што характарызуе герояў. Праз мастацкія апісанні ўспрымання прыроды персанажамі твора выяўляецца іх спажывецкае ці, наадварот, гарманічнае стаўленне да яе. Шчодрае выкарыстанне мастацкіх сродкаў (эпітэтаў, параўнанняў і метафар) у апісаннях пушчы, асабліва зімовых пейзажаў, дазваляе казаць пра метафарычнасць, сімвалічнасць стылю і мастацкай палітры прозы В. Карамазава. Аўтар усёй паэтыкай твора, яе ідэйным кантэкстам узводзіць пушчу да сімвала беларускай прыроды і праз гэтую сімвалізацыю імкнецца вырашыць праблему “экалогіі прыроды і экалогіі душы”, адказаць на пытанне: як трэба ставіцца да прыроды, каб яна і надалей была крыніцай духоўнага і матэрыяльнага багацця чалавека. Абвостраны псіхалагізм, аналітычнасць твора дазваляюць пісьменніку дасягнуць сімвалічнага абагульнення, выйсці на ўзровень мастацкага папярэджання пра наступствы чарнобыльскай ядзернай катастрофы, а мастацкія апісанні пушчы робяцца для сучаснага чытача горкім напамінам пра веліч і прыгажосць прыроды, якую людзі не змагі зберагчы.

Прырода ж, як падкрэслівае аўтар, жывіць нашу душу з маленства, фарміруе чалавека. Вось як, напрыклад, адчувае начную зімовую пушчу хлопчык Юрась: “Юрась ішоў насляпкі, калі задзіраў твар угару, глядзеў у неба, дзе іскрыліся сняжынкі і зоры, – сняжынкі падалі яму на твар, казыталі шчокі, вочы, чапляліся за павекі. Юрась часта міргаў, жмурыўся, адкрываў рот і ротам, языком спрабаваў лавіць сняжынкі. Яны казыталі і язык, аж весела рабілася. Прысеўшы пасярод дарогі, набраў снегу поўня прыгаршчы. Снег быў не халодны, свежы, нібы ранішня вада пад рукамі інікам. Юрась прыклаўся да яго шчакою, заплюшчыў вочы”⁵. Альбо адметнае апісанне вавёркі на дрэве, якую згледзеў Міхаіл Валожка, вандруючы па лесе: “Вавёрка скокнула на дрэве вышэй, зноў прывялася да дуба, учаплася ў яго лапкамі, быццам не за сябе, за дуб баялася, згатавілася бараніць. Святая гатоўнасць – у прагных вавёрчынх вачанятах і грозных вусах, у напружаных лапках”⁶.

Маргарыта Пятроўна Прохар – даследчык літаратуры. Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (2002), аспірантуру пры ім (2005). Працуе старшым рэдактарам Беларускага радыё. Аўтар кнігі прозы “Насустрач сонцу” (2000) і “Набліжэнне” (2003).

Раман “Пушча” В. Карамазава – адно з найбольш важкіх здзяйсненняў пісьменніка. Аўтар меў на мэце напісаць яшчэ дзве часткі: да “Зімы” і “Вясны” дадаць “Лета” і “Восень”. Аднак надыйшла чорная вясна 1986-га. “Жаданне пісаць адпала само сабою. Лета і восень Пушчы засталіся ненапісанымі, чарнобыльская вясна іх як бы аддзяліла непранікальнаю заслонаю. Якраз на Ліменскую пушчу апусцілася адна з атручаных хмараў”, – зазначыў даследчык Пятро Васючэнка⁷. У выніку трагедыяйным працягам з’явілася аповесць “Краем Белага шляху”. Падзеі ў творы разгортваюцца ў час святкавання хрысціянскіх Пакроваў. Аднак гэта не фон, не дэкарацыя. Гэта своеасаблівы напамін пра духоўнасць у кантэксце разбуральнага часу і эпохі, адлюстраванне крызісу быцця. Кантравастымі да апісання святых Пакроваў з’яўляюцца карціны радыяцыйнага забруджвання Магілёўшчыны: “У першыя дні мая восемдзесят шостага года... ноччу, пад раніцу, пачуліся выбухі, нібы над галовамі рваліся снарады ці ракеты. Пайшоў дождж, у вокны забарабаніў град, лёд з неба насыпаўся буйны, як боб. А раніцай прыгрэла сонейка, і па вёсцы заблішчалі сінія, ззялёнымі ды ружовымі беражкамі лужыны. Дзеці высыталі на вуліцы голенькія, лезлі ў каляровыя лужыны і рагаталі, шчаслівыя. І толькі пазней вёска дачулася, што за шчасце разлілося ў яе пад вокнамі. Ліло з хмар, якія плылі з Чарнобыля на Маскву”⁸.

Хрысціянскі сімвал Пакроваў – невыпадковы ў творы. Віктар Карамазаў скарыстоўвае хрысціянскую і фальклорную сімвалічнасць і, адпаведна, сімвалы Аброка і Белага шляху. Пісьменнік звяртаецца да міфалагічнага ўспрымання многіх спрадвечных вобразаў, надаючы ім містычны каларыт прадвеснікаў бяды. У такім мастацкім кантэксце можна разглядаць сімвалічны вобраз поўні ў аповесці В. Карамазава “Краем Белага шляху”: “Поўня глядзела з неба ў акно круглым дзяціным тварыкам, на ёй былі і вочкі, і носік, і роцік. І цяпер ужо сапраўды здавалася, што поўня плакала Зініным голасам. Балюча заплюшчыў вочы” (5). Поўня асацыіруецца ў галоўнага героя доктара Валетава з прадвесцем бяды, з хворымі ад радыяцыі дзецьмі ў вёсках, якіх ён павінен лячыць, але ведае, што вылечыць іх немагчыма. Поўня з’яўляецца як прадвесце ў сцэне на могілках, пасля размовы пра крыж-Аброк, ператвораны ў сімвал Бога, апошняю веру змучаных Чарнобылем людзей: “Ззяла поўня, з усіх бакоў абсыпаная яснымі зорамі, яшчэ адна поўня ззяла на вадзе, пад тым, далёкім берагам, і ад яе, далёкай, ад берага да берага, тым самым агнём палала белая свечка. Свята-ло ад дзвюх поўняў і свечкі разлівалася па ўсім рачным плёсе, ва ўсе бакі...” (77 – 78).

Асноўны вобраз вясковай беларускай прозы – зямля. Зямля – багацце селяніна, галоўнага героя. Гэта яго спадчына, яго жыццё і яго душа. Зямля – увогуле цэнтральны вобраз-сімвал беларускай літаратуры, выдатна разгорнуты яшчэ Якубам Коласам у паэме “Новая зямля”, пасля выкарыстаны многімі пісьменнікамі ў самых розных кантэкстах. Чарнобыльская катастрофа адкрыла яшчэ адну грань праблемы “зямля – чалавек” – адчужэнне ад зямлі не па сваёй волі. Радзіннае забруджанне прымусіла людзей пакінуць родную зямлю, якую бераглі, з якой карміліся іх продкі. Аднак не так проста чалавеку-селяніну адрачыся спрадвечнага, роднага, што даўно стала не толькі сродкам існавання, жыцця, а душою працаўніка-вяскоўца. Таму нездарма ў апавесці “Краем Белага шляху” В. Карамазаў піша ад імя сваіх герояў пра зямлю, яе ролю і значэнне: “*І не воўчая, а наша з табою, роднёнькая*” (116).

“Зямля, кажамі? Была, пакуль не зарасла поўсцю.

– Была і ёсць! – навясіў голас Будавай” (116). Героі рамана не могуць змірыцца з думкай, што трэба пакінуць родную зямлю, у іх разуменні – гэта ўсё роўна, што аддаць яе ваўкам на спажыву і рабаванне. Нездарма сам пісьменнік адзначае: “*Я чалавек не толькі неба, але і зямлі, не толькі віна, але і хлеба, не толькі любові, але і пакут*”.

Сімвал зямлі набывае ўсё большае значэнне для герояў твора, паколькі яны жыццём і сэрцам шчыльна злучаныя з ёю, а таму не могуць і не павінны судзіць яе. І Валетаў нават перад самай смерцю папрасіў высадзіць яго з машыны, апусціць на зямлю, ён верыць ёй і адчувае яе ўсёй душой: “*Пад ім была зямля, вялікая і жывая, над ім – неба, таксама вялікае, роднёнькае; ён ляжаў, сагрэты знізу і зверху, як паміж духмяным сenniчком і ватовай коўдрачкаю*” (125). Герой у апошнія хвіліны напружана думае пра зямлю, сваю радзіму: “*Зямля пльыла і пагойдвалася. Хто сказаў, што яна нерухома? Сам калісьці не верыў, што плавае, кружыць вакол свяціла. Не верыў, бо не адчуваў і не бачыў, што гэта так. А цяпер чуе: плыве і пагойдваецца разам з мамчыным цёплым каленам пад галавою*” (126).

Для апісання зямлі і прыроды В. Карамазаў скарыстоўвае ў апавесці кантраставую паэтыку метафар і параўнанняў, падзяляючы апісанні на да- і пасля-чарнобыльскія. Дачарнобыльскія апісанні прыроды маюць характар успаміну і параўнання, што яшчэ больш узмацняе трагедыінасць твора: “*Снег сьпяў, закідаў зямлю, усё навокал ляжала белае, свежае, з лёгкім марозцам*” (90); “*Сонца ўзнялося, сняхжок, які вытпаў за ноч, растаў, наваколле блішчэла мокрае, хаты паўз асфальт стаялі з пазашыванымі вокнамі, выганчыкі і сцежкі ля варот і платоў пазарасталі калматым быльнягом, яшчэ зялёным сёлетнім і спархнела-бурым летаінім ды пазалетаінім, але мокры бляск шыферных дахаў і аконных шыбак, платоў і таго самага быльнягу, стужкі асфальтавай, што беглі наустрач сонцу, рабілі вёску не зусім мёртвай, як бы яшчэ жывой*” (105). Прывіднасць жыцця – гэта разумеюць героі твора, але і не могуць думаць пра прыроду і зямлю, на якой выраслі і жывуць, як пра мёртвую.

Яшчэ адзін адметны бок паэтыкі В. Карамазава ў апавесці “Краем Белага шляху” – кантраставая колеравая гама, адна з вызначальных мастацкіх рысаў твора, своеасаблівая аўтарская сімваліка папярэджання развіцця сюжэта. Мірныя, прыродныя колеры – сіні, зялёны, і самы святы, неадназначны колер – белы.

Вось якую колеравую характарыстыку атрымлівае дачарнобыльская прырода ў апавесці: “*А над шыферным дахам з чырвонага коміна цягнулася сіняя ў белым высокім небе стужка дыму*” (20).

Колеравая гама – выразны кантраст для аўтара, магчымаць паказаць, што прырода, якая ў вачах герояў быццам і не змянілася, на самай справе іншая – чарнобыльская. Праўда, людзі не ведаюць, як цяпер да яе ставіцца і як з ёй жыць. Мірныя дачарнобыльскія колеры і нязменныя прыродныя цыклы разнявольваюць свядомасць: грэе сонца, дзьме цёплы ветрык, і хочацца забыцца на ўсе трагедыі, на ўсе заклікі – будзьце асцярожныя! Пісьменнік не заклікае, ён па-мастацку афармляе папярэджанне з дапамогай мастацкай колеравай палітры, і гэтае папярэджанне – больш яркае і драматычнае, чым любы заклік: ён піша пра дзяцей, якія, не ведаючы пра трагедыю Чарнобыля, выбеглі радавацца рознакаляровым радзінным лужынам.

Шэры і жоўты колеры ў В. Карамазава – прадвесце чорнай бяды: “*Люстэрка на сцяне завешана шэрай анучкай, а пад ім, на сталі ў шклянцы, агарак жоўтай свечкі*” (108). Шэры колер прысутнічае ў згадцы смерці (смерць дзедка Данілы) і ў апісанні чарнобыльскага ваўка: “*Яна набліжалася: шырокая шэрая лабаціна*” (109).

Чорны колер – адзін з дамінантных і кантраставых, сімвал Чарнобыля і яго вынікаў. Найбольш эфектна ён падмацоўвае агульнапаэтычныя сродкі пры апісаннях разбурэння, закінутасці, смерці. У сукупнасці з шэрым і жоўтым колерамі чорны проціпастаўляецца адзінкавым колеравым адценням зялёнага, белага, нібы аўтар імкнецца адлюстраваць барацьбу жыцця і смерці праз пэўныя колеравыя судакрананні ў замалёўках ці сімвалічных украпленнях: “*На жоўтым пясочку, абкладзеным зялёным дзёрнам, ляжалі счарнелыя астры*” (109). Так адлюстравана сцэна апісання могілак, смерць дзедка Данілы.

Адзін з яркіх вобразаў-сімвалаў – белыя буслы. Героі твора “*глядзяць з-пад Сажы на дуб і вачам не вераць: аж белы ад буслоў. Налічылі пятнаціцаць птахай на адным дрэве. Што з імі, чаму збіліся ў кучу? Жажліва зрабілася. Няўжо і птушкі ў бядзе? Белы ад буслоў дуб, можа, быў самы моцны сігнал бяды. Першы раз адчуў, што ёсць бяда з усіх бед – смерць усяго жывога: вады, травіны, птушкі, чалавека, зямлі. Усяго – адразу. Калі ўсё жывое ў адной яміне*” (32). Белы бусел – светлы вобраз, сімвал нашай зямлі. Таму аўтар праз сплах белых буслоў сімвалічна зашыфроўвае трывогу і бяду, якую прынёс Чарнобыль.

Белым буслам проціпастаўлена па кантрасце роднай міфалогіі варанне – традыцыйны вобраз-сімвал бяды. “*Варанне чорнай хмараю ўзнялося з зялёнага поля і шуганула цераз дарогу на блішчэста-чорнае. Доўгія і стракатыя цені слізганулі перад коламі машыны, і з-за зялёнае высты наустрач пакацілася шэрая хаціна*” (39). Вобраз-сімвал пададзены ў ацэначнай спецыфічнай колеравай гаме: “*У вачах усё зацягнулася змокам – курганкі, крыжы, дрэвы, хмызняк. Галава напоўнілася шумам-гамам. Узняў галаву, глянуў угару: над бярозамі аж цёмна ад варання. Вялізныя чорныя птушкі кружылі ў небе, садзіліся на дрэвы і ўзляталі, хлябалі ў голлі бяроз чорнымі анучкамі крылаў. ... Учора, пачуўшы і ўбачыўшы гэты чорны гвалт, зямлю пад яго ценем, сябе адчуў ценем, зямлёю, душу як бы хто загарнуў у чорныя ануцы, а цяпер нечакана абрадаваўся крыкліваму варанню*” (110).

І таму Валетаў настойліва шукае выйсця, хоць міфалагічнага, містычнага, але падобнага да веры ў збавенне, бо без веры і надзеі жыццё, яго працяг немагчымыя. І такім выйсцем для яго з'яўляецца крыж-Аброк. Ён – адзін з асноўных і вызначальных вобразаў-сімвалаў: “Аброк вартуе вёску ад усіх, хто ў вёсцы, не распускае на свеце, са свету вяртае. Людзі яму прысягаюць у вернасці. Гэтак спрадвек. Людзі забыліся на Аброк. Яны яму здрадзілі. І растрэсліся вёскі” (71). Адпаведна, крыж-Аброк выступае ў аповесці сімвалам надзеі на продкаў, урагавання ад Чарнобыля. Адметная і паэтыка гэтага сімвала ў творы В. Карамазава: “Дарогі, якія разбягаліся ад крыжа, пакарацелі, воддаль зліліся з полем, адно вада ракі блішчэла-разгаралася тым самым жаўтлявым святлом, і крыж, узняты над ростанню, рассякаў цемень белай вертыкаллю, як жывым промнем, злучаў зямлю з нябёсамі, а гарызанталлю, той самай белай, нібы жывымі рукамі, абдымаў ноч, і ва ўсім гэтым відовіччы быў момант і гук не зусім як бы яснай, але неабходнай ісціны” (72). І – выснова, спроба вярнуць ранейшы, дачарнобыльскі, жыццестваральны час, адвечная вера ў магічную сілу, паколькі звычайная, рэальная сіла не здольная гэтага зрабіць: “А мы зноў дарогу да Бога пакажам. Аброку хай моліцца. Аброк – Бог”, – гаворыць Міцька, герой аповесці (73). Людзі разумеюць, што для ратавання патрэбна звышсіла, яны атаясамліваюць яе з Аброкам, крыжам, у які верылі іх продкі. Нездарма і В. Карамазаў аддае яго апісанню вялікую ўвагу, і вобразна-выяўленчыя сродкі – эпітэты, параўнанні, колеравыя злучэнні – таксама набываюць сімвалічны сэнс, як і сам вобраз крыжа-Аброка. Дзіна Дудзінская зазначае, што “ўказвае на першакрызіс Аброчны крыж, бо ён – традыцыя хрысціянскага побыту, што мацавала людзей з родным месцам. Крыж быў клятвай вернасці малой радзіме і вяртанню дадому. У аповесці Аброк узрастае да сімвала сыноўняга абавязку перад зямной радзімай”¹⁰.

Аброк – сімвал традыцыйнага разумення добра, спрадвечнага і роднага, таму В. Карамазаў нездарма вяртае да яго сваіх герояў. Забыццё на Аброчны крыж – пачатак дэструкцыйных працэсаў у грамадстве, разбурэння прыроды, панаванне смерці, урэшце – жудасныя наступствы Чарнобыля духоўнага і Чарнобыля матэрыяльнага, зямнога. Яркі сімвалізм аповесці працягваецца і ў вобразе Белага шляху – своеасабліва далейшая распрацоўка і разгортванне пісьменнікам вобраза-сімвала Аброчнага крыжа. Белы шлях – сімвал нябеснага, а з паняццем неба ў хрысціянскай традыцыі асацыіруецца чалавечая душа, духоўнасць народа ў цэлым: “Валетаву здалася, што Белы шлях – гэта крыж, і не ляжаў ён, а стаяў над зямлёю. І стаяў, і плыў са сваёй белай крыжавінаю. Белья ручнікі на крыжавіне віселі, на ветры матляліся. Хто іх навесіў? Хто паспеў ужо абрачыся зямлі і небу? Вакол белага крыжа сяйва зорак, Богавых дзетак, – яны абракліся на белым крыжы ручнікамі?.. Зноў усе думкі былі пра Аброк. Як жа так? Паставілі на сваім полі, а ён узніёў на неба. Адмовіўся вартваць Радзімцы? Паказаў шлях ратунку – Белы, у неба? На неба ратунак?” (126). Прасочваецца тут і сувязь міфалагічных сімвалаў – Белага шляху і поўні: “Поўня падымалася ўсё вышэй – краем Белага шляху” (127).

Паводле заўвагі Дз. Дудзінскай, “Белы шлях у аповесці становіцца архісімвалам абавязку перад духоўным небама, перад горнай радзімай, дабром, ісцінай”¹¹. Нездарма перад смерцю галоўны герой аповесці Валетаў бачыць у небе Белы шлях, разумеючы яго як увасабленне адвечнага і светлага, што дапаможа людзям пера-

адолець Чарнобыль душы, страх і пакуты. Такім чынам, праз адметную хрысціянска-фальклорную сімваліку В. Карамазаў ярка і трапна даносіць галоўныя ідэі твора, свой заклік не забываць пра родныя карані, спадчыну, духоўнасць, выстаіць у выпрабаваннях лёсу.

У творы “Краем Белага шляху” В. Карамазаў дзякуючы моцнай, пераканальнай, у многім сімвалічнай паэтыцы, грунтоўнай абмалёўцы персанажаў падыходзіць да агульнакультурнага абагульнення, якое, вывучаючы фальклорна-міфалагічную мадэль свету, сфармуляваў Георгій Гачаў. Вядомы даследчык пісаў: “Прытым, што ўсе народы пад адным сонцам і поўняй і амаль аднолькавым небам ходзяць, уцягнуць у адзіны сусветны працэс, яны ходзяць па рознай зямлі і розны побыт і гісторыю маюць, – гэта значыць, з рознай глебы вырастаюць, а адсюль каштоўнасці, агульныя для ўсіх народаў (жыццё, хлеб, сусвет, дом, сям’я, слова, верш і г. д.), размяшчаюцца ў своеасаблівых адносінах. Гэтая адметная структура агульных для ўсіх народаў элементаў... і складае нацыянальны вобраз свету, а ў простым вызначэнні – мадэль свету”¹². Таму, відаць, у В. Карамазава экалагічны стан прыроды прыроўніваецца да экалагічнага стану душы. Менавіта духоўнае, духоўнасць і чалавечнасць становяцца галоўнымі для пісьменніка ў мадэліраванні сістэмы свету для беларуса-вяскоўца, які пасля Чарнобыля страчвае сваё асноўнае апірышча – жыццё ў прыродзе і ў згодзе з прыродай. Хварэе прырода – хварэе душа чалавека, для якога яна – карані, вытокі.

Віктар Карамазаў – пісьменнік, які смела і ўдала карыстаецца кампазіцыйным прыёмам рэтраспекцыі. У рамане “Пушча”, аповесці “Краем Белага шляху” акрэслілася манера пісьменніка ярка перадаваць сутнасць падзей, што адбываюцца ў лінейнай рэальнасці, праз зварот герояў да мінулага (унутраныя маналогі, успаміны дзяцінства, успаміны пра мірную, дачарнобыльскую прыроду). Такім чынам, праз своеасаблівае рэтраспектыўнае параўнанне В. Карамазаў паказвае жудасныя вынікі чарнобыльскай бяды, позна ацэненыя маральныя каштоўнасці, без якіх немагчыма жыць на зямлі, любіць жыццё і адчуваць сваю аднасць з прыродай.

¹ Дудзінская, Дз. Філасофія народнага побыту і прыроды ў творчасці В. Карамазава: дыс. ... канд. філал. навук / Дз. Дудзінская. – Мінск : Нац. акад. навук Рэсп. Беларусь, Ін-т літ. ім. Я. Купалы, 2000. С. 6.

² Карамазаў, В. Дома : Аповесці і апавяданні / В. Карамазаў. – Мінск : Маст. літ., 1984. С. 280.

³ Карамазаў, В. Па талым снезе / В. Карамазаў. – Мінск : Маст. літ., 1972. С. 141 – 142.

⁴ Егоренкова, Г. Пространство и ритм сюжета / Г. Егоренкова // Нёман. – 1979. – № 12. – С. 156 – 160.

⁵ Карамазаў, В. Дзяльба кабанчыка : Выбранае / В. Карамазаў. – Мінск : Маст. літ., 1997. С. 11.

⁶ Тамсама. С. 23.

⁷ Васючэнка, П. Апраўданне жыцця. Прадмова / П. Васючэнка // Карамазаў В. Выбраныя творы : у 2 т. – Мінск : Маст. літ., 1997. Т. 1. – С. 8.

⁸ Карамазаў, В. Аброчны крыж / В. Карамазаў. – Мінск : Маст. літ., 1994. С. 22 – 23. Далей цытаты падаюцца па гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў дужках.

⁹ Карамазов, В. Возвращение в себя / В. Карамазов // Нёман. – 1994. – № 12. – С. 114.

¹⁰ Дудзінская, Дз. Філасофія народнага побыту і прыроды ў творчасці В. Карамазава. С. 90.

¹¹ Тамсама.

¹² Гачев, Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. – Москва : Сов. писатель, 1988. С. 46.

Любоў БАРАНОЎСКАЯ

ПОРУЧ З ЧАЛАВЕКАМ

СІСТЭМА АНІМАЛІСТЫЧНЫХ ВОБРАЗАЎ У БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ 2-й ПАЛОВЫ ХХ ст.

Мастацкае ўвасабленне анімалістычных вобразаў у паэзіі і прозе неабавязкова грунтуецца на непасрэдным апісанні жыццёвых падзей і рэалій, але часцей – на фіксацыі думак і пачуццяў, навяяных рэчаіснасцю. У беларускай літаратуры 2-й паловы ХХ ст. вылучаюцца наступныя тыпы анімалістычных вобразаў: жывёлы як рэаліі прыроды, вобразы-сімвалы, вобразы-алегорыі, фантастычныя вобразы жывёл, псіхалагізаваныя анімалістычныя вобразы.

Першы тып – *жывёлы як рэаліі прыроды* – гэта адзін з традыцыйных вобразаў у беларускай літаратуры 2-й паловы ХХ ст., увасоблены ў розных ракурсах. Аб'ектам адлюстравання сталі як дзікія, так і свойскія жывёлы.

Свет фауны ў аповесці “Чазенія” **Уладзіміра Караткевіча** даволі багаты: ад свойскіх жывёл (сабака) і прадстаўнікоў дзікай прыроды (змяя, бурундук) да экзатычных жывёл (васьміног, японскія вароны). Жывёлы дапаўняюць жыццё людзей у творы, за выключэннем леапарда, які сімвалізуе ліха, увасабляе драпежны інстынкт, з'яўляецца антыподам галоўнага героя. Пяядынак чалавека і звера – гэта сутыкненне чалавечага і драпежнага пачаткаў, змаганне на роўных у экстрэмальнай сітуацыі: *“Тарлавым, страшным крыкам закрывала жанчына. Але чалавек ужо таксама быў звер. Нешта цёмнае, неразважлівае плесканулася з самых глыбіняў, калі ён пачуў гэты крык. <...> Схапіўшы крывую цяжкую ламачыну, ён грудзьмі, жыватом, усім цяжарам свайго цела ўпаў на спіну леапарду, з дзікім сладастрасцем, скручанымі пальцамі левай рукі, захапіў і выкруціў шаўкавісты карак, а правай, у якой была доўбня, абрушыў на плоскую галаву звера скрышальны ўдар. І яшчэ адзін, з нечаканай, радаснай дрыготай. І яшчэ...”* [4, с. 514]. Жывёла ў пэўны момант адчувае перавагу чалавека, які мусіць бараніцца і быць пераможцам. Письменнік умела стварае сюжэтную інтрыгу: *“...Леопард не прыйшоў ізноў. Ён не прыходзіў і пасля. Сімвал усяго пачварнага і цёмнага, што ходзіць вакол нас, ён знік. Магчыма, пайшоў некуды ў джунглі, у нетры, у глушыню, далей ад чалавека, туды, дзе няма чалавечага жылля, дзе гэтае жыллё некаму бараніць”* [3, с. 515].

Прадстаўнікі жывёльнага свету – неад'емная частка чалавечага жыцця і побыту. Напрыклад, працу беларускага селяніна цяжка ўявіць без прысутнасці свойскіх жывёл, і ў першую чаргу без такіх звыклых істот, як карова, конь. Гэтыя анімалістычныя вобразы даволі часта сустракаюцца ў літаратурных творах беларускіх аўтараў (У. Караткевіч, І. Пташнікаў, В. Быкаў, А. Жук, А. Кажадуб і інш.). Звяртае на сябе ўвагу, што да рэалістычнага паказу дадаецца пэўны падтэкст, часта – сімвалічны або алегарычны. Такое дуалістычнае адлюстраванне анімалістычнага вобраза можна назіраць у аповесці “Знак бяды” **Васіля Быкава**. З аднаго боку, аповед уяўляе з сябе паслядоўнае адлюстраванне падзей у творы. Свойскія жывёлы паўстаюць тут як рэаліі побыту селяніна. Парсюк, куры, карова Бабоўка – неад'емная

частка гаспадаркі Багацькаў. З другога боку, відавочны ў творы сімвалічны план: так, карова сімвалізуе дабрабыт, трываласць сялянскага ладу жыцця. Непажаданыя госці Пётрака і Сцепаніды патрабуюць кожны раз малака, адзін з немцаў вылівае неўпадабаны сырадой на траву: *“Але чацвёрты, высокі, як жардзіна, апрануты ў нейкі балахоністы камбінезон, толькі паспытаў з кварты і тут жа пляснуў малако на траву; зялёная мурава на пяць крокаў забялелася, нібы ўзялася цвіллі”* [1, с. 40 – 41]. Белая цвіль на траве – дэталі, якая мае сімвалічны падтэкст. У свядомасці земляроба малако з'яўляецца асноўным прадуктам харчавання, выступае сімвалам дабрабыту. Страта каровы сведчыць пра распад гаспадаркі, бяду для дому і людзей: *“Надзіва сабе самой Сцепаніда не дужа ўбівалася на карове – як ні шкада ёй было Бабоўку, яна адчувала, што рушылася штось непамерна большае і што вялікая небяспека набліжалася да іх ушчыльную”* [1, с. 70]. Гібель каровы ў аповесці “Знак бяды” з'яўляецца адным з сімвалаў трагедыі, яе прадвесцем. Даследчык творчай спадчыны В. Быкава І. Афанасьеў слухна заўважае: *“Сімвалічная, асвечаная амаль язычніцкай памяццю і сцэна забойства каровы – смяротны жэст захопнікаў, якім яны быццам давяршаюць разбурэнне нейкай першаасновы”* [6, с. 115].

Анімалістычныя вобразы прысутнічаюць у творах на паляўнічую тэму (напрыклад, “Балада пра дзіка і чалавека” Уладзіміра Караткевіча, апавяданне “Дзік-бядзяга” Барыса Сачанкі, верш “Ласіны след” Сяргея Грахоўскага, апавяданне “Лоўчыя” Алеся Кажадуба і інш.). Трывожнае гучанне згаданай тэмы ў беларускай літаратуры 2-й паловы ХХ ст. выклікана маральнай дэградацыяй людзей, іх варварскімі адносінамі да прыроды. Многія пісьменнікі ўздзімаюць праблему захавання і выратавання фауны і флары, гаворка пры гэтым ідзе пра экалогію чалавечай душы. Жывёлы ў творах пра паляванне шмат у чым падобныя да людзей працавітасцю, адданасцю, дабрывёй. У той самы час яны найперш паўстаюць ва ўсёй сваёй унікальнасці, значнасці і самакаштоўнасці. Дуалістычнай з'яўляецца трактоўка анімалістычных вобразаў у апавяданні “Дзік-бядзяга” **Барыса Сачанкі**. Аўтар паказвае дзіка як звычайнага жыхара лесу і разам з тым праводзіць аналогію паміж пустэльным жыццём звера і адзіноцтвам чалавека. Такая сувязь паміж паводзінамі Анісіма і дзіка-адзінотника выяўляе агульнасць, падабенства ў натурах чалавека і звера. Письменнік дэталёва раскрывае псіхалогію чалавека (праз рухі, думкі, адчуванні), які палюе на звера і ў якім абудзіўся “спартовы інтарэс”.

Нярэдка выкарыстоўваюцца **анімалістычныя вобразы-сімвалы**. Такія вобразы сустракаюцца як у паэтычных, так і ў празаічных творах.

Аднымі з самых распаўсюджаных з'яўляюцца арніталагічныя вобразы, якія часта працягваюцца ўжо ў саміх назвах твораў беларускіх аўтараў. Так, назва рамана “Птушкі і гнёзды” **Янкі Брыля** сімвалічная. Птушкі, як і людзі, імкнуцца вярнуцца дадому. На пра-

цягу дзвюх частак рамана (“Сцюдзёны вырай”, “Гнёзды над домам”) вядзецца аповед пра знаходжанне галоўнага героя Алеся Руневіча ў нямецкім палоне і доўгае, поўнае перашкодаў вяртанне на радзіму. Вобраз-сімвал птушкі – духоўна-эмацыянальны нерв твора.

Асаблівасць беларускай літаратуры другой паловы ХХ ст. – ускладненне, “згущэнне” сімвалікі – якасна новая з’ява ў практыцы айчыннай мастацкай творчасці. Сімвалічныя анімалістычныя вобразы нясуць у сабе пэўную агульначалавечую ідэю. Характэрная рыса твораў гэтага перыяду – пераасэнсаванне сімвалікі вобразаў. Тэма захавання прыроды гучыць у лірыцы Уладзіміра Караткевіча, адсюль зыходзяць драматычна-трагедычныя вобразы: ваўка са сціснутай пасткаю лапай, застрэленага дзіка, мёртвага белавежскага аленья. Аўтар як быццам робіць спробу зразумець аленья, зазірнуць яму ў вочы:

*І адказваюць вочы, рахманья, поўныя жалю:
Як схаваць мне тугу, і пакорлівасць лёсу, і жах,
Калі тысячы год маіх продкаў падступна хапалі,
Калі сто пакаленняў канчалі жыццё на зубах? [3, с. 226].*
“Белавежскі алень”.

Гэтыя вочы, поўныя смутку, жалю, нібы просяць аднаго: “Пашкадуйце мяне!” [4, с. 226]. Найбольш яскрава тэма палявання, знішчэння жывёл раскрыта ў “Баладзе пра дзіка і чалавека”. Забіўшы звер, чалавек не адчувае перамогі – наадварот, яго агортае пачуццё віны, суму, трывогі:

*Ён ляжаў, пачварны красун, –
Буры, шчэцісты, грузлы, ікласты,
Як апошні забіты лясун.
Бы зімовы россып каліны,
Кроў апырскала снежны разор...
.....
Мы дзялілі і шчасце, і гора,
І лясы, і спевы травы.
Што ж цяпер ты мне, дзік, надорыш?
Мне, забітаму, ты, жывы? [3, с. 151].*

Сімвалічныя анімалістычныя вобразы маюць значны абагульняльны сэнс. Шэраг такіх вобразаў-сімвалаў прадстаўлены ў аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” **Віктара Казько**. Гэта і бусел, і кабаны, і вароны, і здзічэлыя сабакі, і іншыя істоты. Жыццё іх паказана ў кантэксце чарнобыльскай бяды праз прызму духоўна-экалагічных поглядаў аўтара. Асабліва знакавым у аповесці з’яўляецца шматаспектны вобраз бусла. У творы апавядаецца пра два віды згаданай птушкі: белая і чорная буслоў. Першыя селяцца каля чалавечага жылля. Чорны ж бусел, наадварот, жыве пераважна ў старых, глухіх лясах, далей ад людзей. Гэты бусел – загадкавы і таямнічы персанаж аповесці. Ён выступае сімвалічным вобразам адраджэння Радзімы, Бelay Русі, якая ўчарнела ад атруты Чарнобыля. Такім чынам, аповесць В. Казько мае розныя планы (рэалістычны і фантазмагарычны), яна ўспрымаецца як сучасная казка для дарослых і твор-малітва.

Алегарычныя вобразы традыцыйна даволі шырока прадстаўлены ў байках, персанажы фауны ў іх надзяляюцца чалавечымі рысамі (у многіх выпадках адмоўнымі) дзеля высмейвання некаторых негатыўных сацыяльных і маральных з’яў. Выдатным узорам беларускай анімалістыкі сталі байкі Кандрата Крапівы “Мурашка і жук”;

Любоў Георгіеўна Бараноўская – даследчык літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (2005). Закончыла філалагічны факультэт Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова (1998), аспірантуру пры ім. Выкладала беларускую мову і літаратуру ў школе. Цяпер – старшы выкладчык кафедры беларускай літаратуры МДУ імя А. А. Куляшова. Аўтар шэрагу артыкулаў у перыядычным друку і навуковых зборніках.

“Астрыжаны вожык”, “Жук і бляха” і інш. Жывёлы – героі баек Уладзіміра Корбана, Эдуарда Валасевіча, Міхася Скрыпкі і іншых аўтараў. Пэўныя характарыстыкі, якія замацаваліся за анімалістычнымі вобразамі ў беларускіх байках, знайшлі ўвасабленне і ў праявічых творах. Так, у аповесці “Прыгоды аднаго губашлёпа” **Пятра Васючэнка і Антонія Вырвіча** ёсць сатырычная алегорыя, звязаная з вобразам свінні.

Ва ўяўленні галоўнага героя, салдата Валентага, узвод, у якім ён служыў, падзяляўся “на губашлёпаў, свіней і прапаршчыка Афоніна”. У творы без прыхарашвання паказваецца побыт у казарме: «Свінарнік быў падмуркам і гонарам гаспадарчага ўзводу. Свінні задваліся ў гутарцы вайскоўцаў не радзей, чым людзі. Прапаршчык Афонін часам і не адрозніваў першых ад другіх, сцяврджаў, што “ўсе людзі – свінні”; праўда, дзеля таго яму трэба было назюжюкацца да парсячага віску» [2, с. 5]. Сатырычная скіраванасць твора мае на мэце выкрыць чалавечыя хібы і заганы.

Алегарычны вобраз сабакі прадстаўлены ў п’есе “Сабака з залатым зубам” **Уладзіміра Сауліча** і п’есе-маналогу “Добрае стаўленне да сабакі” **Васіля Ткачова**. У абодвух творах вобраз сабакі дапамагае больш яскрава ўбачыць сацыяльныя праблемы сучаснага грамадства.

Алегарычныя анімалістычныя вобразы часта служаць сродкам сатырычнага паказу і выкрыцця чалавечых недахопаў, негатыўных грамадскіх з’яў, “бальных кропак” жыцця.

У тыпалогіі анімалістычных персанажаў вылучаюцца **фантастычныя вобразы**. Пісьменнікі выкарыстоўваюць гэтыя вобразы з міфалогіі (апавяданне “Ваўкалакі” Алеся Кажадуба), ствараюць фантастычныя сітуацыі, у якіх дзейнічаюць людзі і жывёлы (апавесць “Цкаванне вялікага зверу” Алеся Наварыча). У свядомасці аўтараў узнікаюць новыя, нязнаныя дасюль вобразы прадстаўнікоў фауны (паэма “Одзіум” Янкі Сіпакова).

Алесь Кажадуб у апавяданні “Ваўкалакі” выкарыстоўвае вядомую славянскую міфалагему ваўкалака. Паводле народных уяўленняў, існуе сувязь вясельнага абраду з пярэваратніцтвам: маладых падчас вясельля вядзьмак можа ператварыць у ваўкоў; вярнуцца ў чалавечае аблічча ўдаецца тады, калі музыка зайграе песню, якую ігралі ў момант іх зачаравання, таму ваўкалакаў заўсёды цягнула сачыць за вясельным цягніком. У творы пададзены трагічны вобраз ваўкалака, які доўгі час з сумам назірае за шматлікімі вясельлямі.

Гэтую самую міфалагічную істоту, але ўжо ў псіхалагічным ракурсе (“Ваўкалак – гэта чалавек з паводзінамі звера”) разглядае **Алесь Наварыч** у аповесці “Цкаванне вялікага звера”. Сярод цэнтральных персанажаў твора асобнае месца займае спецыфічны вобраз чалавека-жывёлы, таму неабходна звярнуцца да больш разгорнутай яго характарыстыкі. Герой Леўка Грыцаў у гады вайны прыслужваў немцам, пасля перамогі над імі схавалася ў лесе, потым не толькі прыбіўся да ваўкоў, але і стаў іх правадыром: “*Цемра, страшная цемра насунулася на Леўку, і ён нема завьўу у гэтай суцэльнай цемрадзі, губляючы рэшткі розуму... І ў адказ пачуў выціццё ваўкоў, якіх не баяўся, бо сам зрабіўся ваўком*” [4, с. 66]. У творы распавядаецца пра чалавека-звера, які жыве не па грамадскіх законах: “*Я памру, – мыркнуў Леўка. – Я даўно памёр, даўно не жывы, ні для цябе, ні для мацеры...*” [4, с. 63].

У аповесці пераплецены элементы рэалістычнага і фантастычнага, сустракаецца шэраг фактаў, якія маюць іррэалістычны пачатак, – напрыклад, тое, што чалавек, адасобіўшыся ад людзей, за некалькі гадоў стаў правадыром у ваўкоў. Наконт гэтага Аляксей Карпюк слухна заўважае: “У вядомым творы Дэфо апісаны момант, калі герой назірае, як тоне чужы паруснік. Рабінзон раздзяваецца ды плыве да яго. На апусцелай палубе знаходзяцца карысныя рэчы. Доўга не думаючы, напіхвае імі свае кішэнні і плыве на бераг. Дэфо так нас зачароўвае, што і не заўважае падвоху – адкуль жа ў голага героя маглі з’явіцца кішэнні.

Падобнае не раз спатыкаеш і ў гэтай кнізе.

Ведаеш дасканала, што адзіцэлы Грыцаў Леўка не можа гэтак бегаць за ваўкамі, бо магчымасці чалавечага арганізма абмежаваныя. Але матэрыял у аповесці так па-майстэрску пададзены, што алагізму і не заўважаеш” [4, с. 4].

З самага пачатку твора і да канца прасочваецца дваістаць асобы гэтага героя: аўтар называе яго то Зверам, то Важаком, то Гаспадаром, то Леўкам Грыцавым. Выкарыстанне фантастыкі дапамагае стварыць трагічны вобраз чалавека-зрадніка.

Фантастычныя вобразы падкрэсліваюць драматычнае становішча навакольнага асяроддзя і ў мастацкіх творах на тэму Чарнобыля. Яны не толькі фіксуюць псіхалагічны стан чалавека, заняпад навакольнага асяроддзя, але і апасродкавана нагадваюць апісанне апакаліпсісу. Яскравым прыкладам з’яўляюцца вобразы жывёл-мутантаў у паэме “Одзіум” **Янкі Сіпакова***:

Мутацыя...

Яна спараджае гігантызм у дрэў і жывёл.

Лятаюць вялізныя, як вароны, камары, а вароны – быццам цяляткі.

Жабы і то – што тыя львы – такія вялізныя.

То няма зусім ног, то іх не хапае, то яны лішнія.

Жарабятка з адных толькі ног – цягнічок, ды і годзе. А правільней – сараканожка.

То няма зусім вачэй, то іх – не злічыць.

З адных толькі вачэй сабрана галава ў цяляткі [5, с. 371].

* У “Родным слове” друкаваліся артыкулы Любові Бараноўскай “З любоўю і спагадай! Ідэйна-мастацкая трактоўка вобразаў фауны ў паэзіі Янкі Сіпакова” (2003, № 6) і “Сэнсавая аб’ёмнасць паэмы “Одзіум” Янкі Сіпакова (2003, № 12).

Тут гаворыцца пра набліжэнне апакаліпсісу, трагедыіны стан жывой прыроды пасля разбурэння яе чалавекам.

Што датычыцца *псіхалагізаваных анімалістычных вобразаў*, то да гэтага тыпу належаць тыя, якім уласцівыя якасці людзей: уменне гаварыць, думаць, смяяцца і г. д. (вобразы ваўчыцы з аповесці “Ваўчыца з Чортавай Ямы” Барыса Сачанкі, сабакі з апавядання “Львы” Івана Пташнікава, ваўкоў з апавядання “Рванае вуха”, аповесці “Луп” Юрыя Станкевіча і інш.). Вобраз ваўчыцы ў аповесці “Ваўчыца з Чортавай Ямы” Б. Сачанкі выразна псіхалагізаваны, раскрываецца пры дапамозе персаніфікацыі, “плыні свядомасці”, эмацыянальна афарбаванай лексікі. Пры стварэнні гэтага анімалістычнага вобраза аўтар выкарыстоўвае наступныя дзеясловы, якія падкрэсліваюць наяўнасць розуму ў звера: *падумала, уцяміла, уявіла, зразумела, спазнала, не разгубілася, не заплакала, не паверыла, успомніла, здагадалася*.

Літаратурны анімалізм – мастацкае выяўленне прадстаўнікоў фауны праз прызму чалавечага светаадчування, наданне ім уласцівасцяў чалавечага характару – набыў у сучаснай літаратуры паўнаватаснае ідэйна-эстэтычнае развіццё, духоўна-маральную канцэптальнасць думкі.

Для беларускай літаратуры 2-й паловы ХХ ст. характэрны наступныя праявы анімалізму:

1. Пашыраецца колькасць твораў, у якіх галоўнымі героямі выступаюць прадстаўнікі фауны;

2. У кантэксце сучасных творчых пошукаў мастацкая анімалістыка вызначаецца маральна-гуманістычным пафасам, актуальнай экалагічнай накіраванасцю, блізкасцю да народна-міфалагічных традыцый. На першым плане мастацкага адлюстравання знаходзіцца як вонкавая прыгажосць прыроднага свету, так і жыццё беларускай фауны ў яго экалагічнай існасці. Таму пісьменнікі ўсё часцей спыняюцца не на знешнім апісанні паводзінаў, а спрабуюць зірнуць у душу жывёлы, выявіць яе думкі, пачуцці;

3. Ствараючы рэалістычныя, сатырычныя, фантастычныя, псіхалагізаваныя анімалістычныя вобразы, аўтары вырашаюць важную мастацкую задачу: спазнаць сутнасць чалавечага, раскрыць той стан, у якім знаходзіцца жывая прырода. Беларуская мастацкая анімалістыка ўсім сваім пафасам сцвярджае, што прырода і чалавек існуюць у непарыўным адзінстве.

Спіс літаратуры

1. **Быкаў, В.** Збор твораў : у 6 т. / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1993. – Т. 4 : Аповесці.
2. **Васючэнка, П.** Прыгоды аднаго губашлёпа : Аповеды пра Валентага / П. Васючэнка, А. Вырвіч. – Мінск : ЧП «Ред. газ. “Част. детектив”», 1999.
3. **Караткевіч, У.** Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1987. – Т. 1 : Вершы, паэмы.
4. **Наварыч, А.** Рабова ноч : Аповесці, апавядання / А. Наварыч; прадм. А. Карпюка. – Мінск : Маст. літ., 1988.
5. **Сіпакоў, Я.** Выбраныя творы : у 2 т. / Я. Сіпакоў. – Мінск : Маст. літ., 1995. – Т. 1 : Паэзія.
6. **Афанасьев, И.** Кто восходит на Голгофу? : Антивоенная идея в творчестве В. Быкова / И. Афанасьев. – Минск : Маст. літ., 1993.

Артыкул рэкамендаваны да друку кафедрай беларускай літаратуры Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова.

“МУЗЫКА ЎЖО ТАКІ РОДЗІЦЦА...”

АРХЕТЫПАВЫ ВОБРАЗ МУЗЫКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

На Беларусі са старажытных часоў музыка займае пачэснае месца ў грамадстве. На вёсцы музыку заўжды выдзялялі з усёй грамады, як млынара і каваля. Прадстаўнікі гэтых прафесій сяліліся асобна, не займаліся штодзённай вясковай працай і былі звязаныя, паводле ўяўленняў беларусаў, з нячыстай сілай. Музыкаў-лірнікаў вельмі шанавалі ў народзе, называючы іх старцамі. А гэтакі назоў, які ў фальклорнай беларускай традыцыі наўпрост звязаны з вобразам Бога і падарожных святых, яўна паказвае на глыбокую павагу беларусаў да музыкі. Этнографы XIX ст. і сучасныя даследчыкі беларускай культуры неаднаразова адзначалі папулярнасць музыкаў на вясковых і гарадскіх святах і кірмашах, іх значнасць у жыцці беларускай вёскі і горада [5; 6; 8]. Уладзімір Конан, сягаючы ў глыбокую старажытнасць, адзначае, што музыка – “у міфалагічнай традыцыі многіх народаў божы вяшчун, прарок, чараўнік, волхв... Славяна-крывіцкія і старадаўне-беларускія паганскія валхвы выступалі ў ролі магаў-музыкаў” [1, с. 331].

Значнасць гэтага вобраза для беларускай культуры пацвярджаецца і многімі творами беларускай літаратуры. Герой-музыка ў гэтых творах дае чалавеку магчымасць узяць галаву на імгненне і адарвацца ад шэрай завяздзёнкі праз нястрыманыя вяселья скокі альбо радасны плач і несучаснае рыданне, выкліканыя пачутай прыгажосцю. Таксама герой-музыка здатны абудзіць для змагання за свабоду цэлы народ. Вобразы з падобнымі рысамі мы знаходзім у казцы “**Іванко Прастачок**”, дзе музыка змагаецца з сусветным ліхам – Змеем і яго царствам [9, с. 149 – 152]; у няскончанай паэме “**Дзе хмары чэзлі, то зноў віслі**” Янкі Купалы аб прароку, што збірае народны сход ля капішча і раздае дванаццаці выбранцам жалейкі, каб тыя з дапамогай песні баранілі радзіму ад чужынцаў [4, с. 59 – 66]; у апавяданні “**Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў**” Уладзіміра Караткевіча, дзе славуці скрыпач Алесь Бан-Жвірба граў так, што “*скнара аддаваў апошняе, ворагі кляліся ў вечнай дружбе, здраднік каяўся і рыдаў і гінуў за родны край*” [2, с. 483].

Мяркуем, вобраз музыкі – адзін з асноўных, падмуркавых у беларускай культуры. Ім прасякнута беларуская ментальнасць, што ўжо даўно трапна заўважылі беларускія культурознаўцы сціслай фразай: “На Беларусі небагата мысляроў, але многа песняроў”.

Вобраз музыкі прысутнічае ў калектыўнай падсвядомасці беларусаў з часоў глыбокай старажытнасці і, набываючы свой адметны нацыянальны каларыт, выяўляецца ў розных пластах беларускай культуры: у розных жанрах фальклору, у мастацкай

літаратуры розных перыядаў. Таксама архетыпавы вобраз музыкі рэалізуецца, увасабляецца ў лёсах канкрэтна-гістарычных асобаў, для якіх музыка стала галоўнай справай жыцця. Гэтую сувязь мы можам прасачыць дзякуючы этнаграфічным даследаванням XIX і XX стст., дзе апісваюцца традыцыі “музыкарства” на Беларусі (зборнікі Мікалая Нікіфароўскага, Чэслава Пяткевіча і інш.). Рысы гэтага вобраза, яго “сляды”, можна знайсці і ў постацях сучаснай беларускай музычнай сцэны.

Архетыпавасць беларускага вобраза музыкі і яго універсальнасць, знітанасць з іншымі культурамі еўрапейскай прасторы пацвярджаецца шматлікімі сюжэтнымі падабенствамі беларускіх народных казак і старажытнагрэчаскіх міфаў. Напрыклад, падобныя матывы можна заўважыць у міфе пра Арфея, які зачароўвае граннем на арфе варту падземнага царства. Гэта падобна на сюжэт казкі “**Гуслі**”, дзе музыка Іванька, прыгавораны да смерці, так зачараваў музыкай катаў і ўсіх прысутных на ягоным пакаранні, што тыя не заўважылі, як ён уцёк [7, с. 531]. А ў казцы “**Музыка і чэрці**” герой грае на вяселлі чарцей у апраметнай і “адпрошваецца” дадому на зямлю, каб быццам бы купіць новых струнаў [9, с. 4]. У іншай беларускай легендзе апавядаецца пра тое, як герой-музыка згубіў сваю каханую праз ліхога змея. Гэты сюжэт таксама мае відавочныя падабенствы з міфам пра Арфея. Яго каханая Эўрыдыка таксама загінула праз змяніны ўкус. Герою з беларускай легенды, як і Арфею, у якасці суцяшэння застаецца музычны талент.

Такім чынам, вобраз музыкі пераходзіць з адной эпохі ў іншую, з аднаго тэксту (у культуралагічным разуменні) у іншы, ад аднаго пакалення да наступнага, мяняючы пры гэтым толькі спецыфіку, эстэтыку, афарбоўку, залежную ад часу і культурнага кантэксту, але захоўваючы свае сутнасныя характарыстыкі.

Для таго каб вылучыць агульныя ўстойлівыя рысы вобраза музыкі, мы па магчымасці будзем прыводзіць выняткі з разнастайных тэкстаў – фальклорнай спадчыны, мастацкай літаратуры, этнаграфічных запісаў. Гэтакі прыём адначасова дазволіць паказаць, што вобраз музыкі ў беларускай культуры з’яўляецца сапраўды архетыпавым, устойлівым, нязменным па сутнасці, што ён трывала захоўваецца ў падсвядомасці беларусаў.

Узгадаем твор “Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў” Уладзіміра Караткевіча: “*А ў напевае Бана-Жвірбы чуўся начны прыбой ліп на раздарожжы, спеў верасу пад капітамі баявых коней, песня кахання ў заранцы, шолах азёрных хваль, крык вадзянога бугая ў дрыгве і посвіст ветру ў байніцах разбураных вежаў – усё тое, што ёсць наш край.*”

І абьякавых не было. І нават ваўкі – ад пеннага мора да Прыпяці, ад Буга да вытокаў Дняпра – плакалі і лізлі яго сляды” [2, с. 482].

А вось якое апісанне “гусяра з яго ведамай славай” даў Янка Купала ў паэме “Курган”:

*Кажуць, толькі як выйдзе і ўдарыць як ён
Па струнах з неадступнаю песняй, –
Сон злятае з навек, болю цішыцца стогн,
Не шумяць ясакары, чарэсні;*

*Пушча-лес не шуміць, белка, лось не бяжыць,
Салавей-птушка ў той час сціхае;
Паміж вольхаў рака, як штодзень, не бурліць,
Паплаўкі рыба плотка-хавае [4, с. 54].*

Параўнаем з аповедам пра Іваньку-прастачка з аднайменнай казкі: “Зрабіў дудку-весьялушку да заграў сабе так жаласліва да так гожэ, што не толькі людзі, а птушкі і зверы сталі яго слухаць, сталі ўкруг збірацца... І разнесся ат Іванкавае дудкі голас па ўсему свету” [9, с. 151].

Прааналізаваўшы прыведзеныя цытаты, можна вылучыць наступныя агульныя рысы вобраза музыкі:

► **знакамітасць музыкі, яго шырокая вядомасць у краі;**

► **чароўная якасць яго музыкі, якую слухаюць зверы, птушкі і расліны;**

► **знiтаванасць музыкі з прыродай, тонкае адчуванне прыроды музыкам.**

Наўнасць гэтых рысаў у пэўнай ступені пацвярджае Чэслаў Пяткевіч этнаграфічнымі запісамі, сабранымі ў кнізе “Рэчыцкае Палессе”. Прывядзем найбольш адпаведныя вынікі: “У вёсцы Гарошкава быў музыка Іван Бурак, які сярод многіх іншых настолькі вылучаўся сваёй здольнасцю, што з навакольных вёсак за 70 кіламетраў багацейшыя гаспадары прызджалі прасіць яго, каб ён не адмовіў прыехаць граць вяселле...” [5, с. 515]. А так на Палессі казалі лясныя работнікі, якія гралі на трубах пасля заканчэння працы: “Пціцы свае адпелі дай пайшлі на седала, а цяпер мы заняем на дабранач усім Божым тварэнням; ускалыхнем лісточкі да іглицу на ўсём лесі і, паслухаўшы чуднага одгуку нашае песьні, і сабе паляжам спаць” [5, с. 511]. Згаданы Іван Бурак адгукаўся пра гранне “на картапляні” (фартэпіяна): “Ніхто так чудна не грае на картапляні, як маканавіцкі пан... Там абзываюцца ўсе прытравы, якія ты калі-небудзь чуў або ў сьне бачыў, да толькі не чутно абываюцца картапляня. Раз здаецца, што эта негдзе салавейкі або жаваранкі пяюць, то між німі зязюля кукае, а далей робіцца ўсё голасней, усё веселей, і ты радуешся, але не доўга, бо ось быццам то хмарыцца, гудзе злавешча, тоўніцца, тоўніцца, перарастаючы гром. І ты, здаецца б, прапаў, як бы не распагодзілася, начэ як бы зноў не пайшлі з-пад яго пальцаў веселейшыя ігры да не абрадавалі” [5, с. 523].

Яшчэ адна характэрная рыса вобраза музыкі, што відавочна праглядаецца пры аналізе фальклорнай і літаратурнай беларускай спадчыны, – **связь музыкі**

з іншасветам. Мы ўжо згадвалі пра тое, што музыкі на старажытнаславянскіх землях былі валхвамі, чараўнікамі [1, с. 331].

Паводле запісаў М. Нікіфароўскага, на Віцебшчыне сцвярджалі, што “знайшоўшы месца на пэўнай адлегласці ад музыкі, можна ўбачыць, як адзін ці некалькі нячысікаў скачуць каля пальцаў музыкі, чапляюцца хвостом за пальцы, а кіпцюрамі за струны. Калі нячысікі ўжо надта разгуляюцца па струнах, пальцах і калках, то першыя рвуцца, другія млеюць, а трэція адпускаюцца” [8, с. 30].

Вядома таксама, што беларускую дуду ў старажытнасці выраблялі са скуры ахвярнай жывёлы (казляняці, цяляці), забітай у святочны калядны час. Гэта сугучна з запісам М. Нікіфароўскага канца XIX ст., які сведчыць, што на Віцебшчыне было прынята рабіць дуду з забітай жывёлы, а не з дохлай [8, с. 8].

У апавяданні “Скрыпка дрыгвы...” У. Караткевіча на вяселлі маладых цэлы вечар грае Алесь Бан-Жвірба, музыка, вядомы “ад Буга і да Дняпра і паўсюль далей”. Але напрыканцы вяселля ўсе даведваюцца, што Бана-Жвірбу нядаўна пахавалі пад Браславам, дзе ён загінуў ад удару маланкі, бо “Пярун заўжды бярэ тых, каго ён любіць”. Такім чынам, згодна з сюжэтам апавядання, легендарны музыка граў для маладых ужо пасля сваёй смерці.

Галоўны герой казкі “Іванко Прастачок” пастаўлены на служэнне музыкам трыма падарожнымі старцамі [9, с. 151]. У вобразе трох старцаў добра чытаецца сімвал Бога ці анёлаў, што сугучна старазапаветнай гісторыі пра Аўрама і трох падарожных анёлаў, якую па-хрысціянску інтэрпрэтаваў Андрэй Рублёў у знакамітым абразе “Тройца”.

Узгадаўшы прыклад ініцыяцыі музыкі, яго пастаўленне і бласлаўленне вышэйшымі сіламі, мы падышлі да наступнай рысы вобраза музыкі – **наўнасць наклікання ў лёсе музыкі, яго абранасць.** Беларусы казалі, што “Музыка ўжо такі родзіцца, бо не кожны можа наўчыцца граць, а музыка сам навучыцца” [1, с. 330]. На служэнне самім Хрыстом пастаўлены і герой казкі “Гуслі” Іванька [7, с. 531].

Яскравыя і вельмі сугучныя апісанні таго, як музыка праходзіў свой цяжкі шлях станаўлення ў асяродку беларускай вёскі, падаюць М. Нікіфароўскі і Ч. Пяткевіч. Паводле іх сведчанняў, большасць падлеткаў, якія захапляліся жалейкамі, дудкамі і пішчыкамі, кідалі іх пасля таго, як бацька прыганяў да сахі, бараны і касы, “кеб людзі не калолі ў вочы, што такі здаровы бэйбус гуляе ў будні дзень” [5, с. 515]. Але сярод мноства гэтых блазнаў, пісаў М. Нікіфароўскі, «знойдуцца такія ўпарціны, з языка якіх не сходзіць “дзі-лі, дзі-лі, дзіль-дзіль”, рукі якіх чэшуцца нават за сахой і касой...» [8, с. 5]. Шлях да прызнання быў заўжды поўны прыкрасцяў і крыўды, абразы і здэкаў ад сваякоў і сяброў (“Ідзі ў хлеў вішчаць да трункаць з свіннямі”, “Пакінь етыя рыпулькі-дрындушкі”; 5, с. 514, 515). Музыку-пачаткоўцу часта даводзілася граць у лазні ці ў хляве, каб не турбаваць

сваякоў у хаце. Першае гранне на танцах, вяселлі, кірмашы было для музыкі строгім іспытам, выпрабаваннем яго надзвычайнага таленту і веры ў сябе, у сваё пакліканне. І толькі тады ён атрымліваў пашану і прызнанне [8, с. 19].

Сярод іншых рысаў вобраза музыкі можна згадаць яго **безгаспадарліваасць**, што добра адлюстроўваюць беларускія прымаўкі: “Музыка-дудар – невялікі гаспадар”, “З музыкі ды млынара не будзе гаспадара”. Згадайма, што **Сымона-музыку** з аднайменнай паэмы Якуба Коласа бацька выганяе з хаты менавіта праз тое, што той “добра выпасвіў авец”. Ды і яшчэ да гэтага паваротнага моманту

*На Сымонку даўно ў хаце
Ўсе махнулі ўжо рукою.
Не радзіцца лепш дзіцяці
З такой чуткаю душой...
Дзе адбітак свой з-за хлеба
Накладае талака,
Дзе так моцна праца трэба,
Плечы моцныя, рука... [3, с. 25].*

Але гэтую безгаспадарліваасць беларусы адрозніваюць ад ляюты: “З музыкі – хлеб невялікі, а з гулякі – ніякі”. Так ці інакш, вядома, што ў беларускіх вёсках, калі дзяўчыну аддавалі замуж за музыку, бацькі маладой часта ставілі жаніху строгую ўмову, каб той кінуў музыкаваць дзеля будучай сям’і і гаспадаркі [8, с. 20].

Безгаспадарліваасць музыкі цесна звязана з іншай, станоўчай яго рысай – **непрыняцце гандлярскага падыходу да свету, музыкі, чалавечых стасункаў, жыцця**. Грошы за гранне не бярэ ў багатага князя Гусяр з паэмы “Курган” Янкі Купалы:

*“Гэй ты, князь! Гэй праслаўны на цэлы бел-свет!
Не такую задумаў ты думу, –
Не дае гусярам сказу золата цвет,
Белых хорамаў п’яныя шумы.*

*Скурганіў бы душу чырванцом тваім я;
Гусям, княжа, не пішуць законаў:
Небу справу здае сэрца, думка мая,
Сонцу, зорам, арлам толькі роўна” [4, с. 56].*

І скрыпач Бан-Жвірба з твора У. Караткевіча “хадзіў па зямлі, ніколі не заходзячы ў замкі і палацы, хаця мог бы купацца ў золаце. І ніколі не мінаў ніводнай халупы, нават калі там не магло яму падаць і скарынкі, але дужа прасілі, каб зайшоў. І гэты другі табе заповіт, калі ты заспяваў” [2, с. 483].

Папраўдзе сказаць, у этнаграфічных нарысах не сустракаецца запісаў пра тое, што музыка грэбаваў заробкам ці багатым кліентам. Наадварот, звычайна вясковы музыка ведае сабе кошт (“Сколькі заплаціш, столькі й паскачыш!”; 8, с. 21). Разлік музыкаў і іх клопат пра заробак, як апісваюць этнографы ў сваіх нарысах, тлумачыцца беднасцю беларускай вёскі ў XIX ст.; тым, што музыка быў кепскім гаспадаром і яго “музыкарства” мусіла пракарміць яго сям’ю; асабістай кпліваасцю М. Нікіфароўскага, які падае такія нерамантычныя, поўныя іроніі апісанні; зрэш-

ты, і пагрэшнасцю пры рэалізацыі, увасабленні архетыпавага вобраза ў канкрэтных людзях з іх чалавечымі слабасцямі. У апраўданне згадаем знаёмага ўжо нам музыку Івана Бурака, які, пачуўшы гранне вандроўнага аркестра з Польшчы, быў узрушаны настолькі, што “рабіў уражанне непрытомнага, ажно ляскаў зубамі, што ўсіх занепакоіла”. Пасля канцэрта ён, крыху астыўшы, адправіўся за музыкамі наўздагонкі: хацеў даць ім рубель, “штоб шчэ загралі” [5, с. 522].

Паводле ўяўленняў беларусаў, сапраўдны музыка грае так, што **слухач не здольны стрымаць свае эмоцыі, гранне моцна ўздзейнічае на псіхічны стан чалавека**. Слухач не здольны процістаяць жаданню танчыць ці, наадварот, несучасна рыдаць ад жаласлівых мелодый. Сведчанні гэтага знаходзім у фальклоры: “Бяда, як дуда; станеш дуць – слёзы самі бягуць” (прымаўка), “А без дудкі без дуды / Ходзяць ножкі не туды. / А як дудачку пачуюць – / Самі ножачкі танчуюць”.

У апаўданні “Скрыпка дрыгвы...” “жорсткі, як вампір”, магнат, якога баялася ўсё наваколле, з узброенай дружнай прыйшоў “пракантраляваць” вяселле нявесты, якую хацеў мець сам. Але Бан-Жвірба настолькі прыгожа граў на скрыпцы, што панская “рука адпусціла эфес мяча і кінула залаты”. Пасля “пан высыпаў усё золата, махнуў рукою ўзброеным і, згорбіўшыся, рушыў вонкі” [2, с. 487].

Ч. Пяткевіч, паказваючы чуліваасць беларусаў да музыкі, распавядае пра фабрычнага работніка 45 гадоў, з якога пажартавалі наступным чынам. Калі ён спаў, над яго вухам уключылі маленькую музычную шкатулку, што грала некалькі польскіх мелодый. Потым інструмент забралі, а мужчына, хутка прачнуўшыся, стаў біць падлетка, які сядзеў побач, бо нібыта той “патрывожыў чуда”: “Мне сьнілась, што прыляцелі ангелы, да сталі граць так харашэ, так чудна, што, здаецца, слухаў бы да канца веку...”. Калі яму раскрылі жарг і паказалі шкатулку, ён «у адзін момант змяніўся да непазнавальнасці і, пабалеўшы, як труп, прыклаў палец да вуснаў з адначасовым працяглым “тшссс!”; пачаў нервова азірацца вакол сябе і ўгору... Упёр позірк у невядомы яму прадмет, стоячы хвіліну-другую, як скамянелы, а калі галава яго нахілілася і рукі абвіслі, паплёўся прэч моўчкі. Праз некалькі дзён ён прыйшоў... і на пытанне – “Што добрага скажаш, Аляксею?” – адказаў “Прыйшоў, паночку, прасіць, штоб вызвалі ангельскія ігры, як анадысь”. Калі “табакерка” зайграла, то на прапанову сесці ён адказаў: “Грэх сядзець, бо мы не знаём, хто там у сярэдзіні штыруе – мо ангел. А можа сам Бог”» [5, с. 520]. Пасля гэтага мужчына выбег з пакоя, каб не паказаць слёз. Таксама этнограф узгадвае 60-гадовую бабу, “якая залівалася слязьмі і рыдала”, пачуўшы паланэз “Развітанне з Радзімай” М. К. Агінскага, бо “яшчэ з роду не чула такіх жаласных іграў”.

І, відавочна, галоўная рыса вобраза музыкі – яго **служэнне людзям, змаганне са злом, няпраўдай,**

шэрай будзённасцю, якая забівае ўсё светлае ў чалавеку. М. Нікіфароўскі пісаў: «Дзіця ў калысцы... сціхае, калі да яго вуха данесліся музычныя гукі; «блзнюкі і блзнуткі» забываюць свае «бавы», сваркі, бойкі, пачатыя працы; жаніхі і нявесты «туды толькі й лідыць откуліцька музыкі ліцяць»; пануры муж засяродзіць увагу на песні і музычным гранні, і... часта аддасць ёй перавагу, а не нямому баўленню часу; нарэшце лысы дзед і здзецінелая бабка не адварнуць сваіх старэчых вушэй ад музычных гукаў, асабліва, калі гэтыя гукі адносна зграбныя, «ідуць па люцку». Такім чынам, цяга да музыкі ўласціва ўсім узростам; усім музыка даспадобы, па сэрцу; у душу кожнага ўносіць нейкае супакаенне, адцягваючы ўвагу ад шэрага будзённага становішча» [8, с. 3].

Янка Купала ў вершы «**Жальцеся, грайкія струны**» так пісаў пра прызначэнне песняра: «Сэрцу нясіце злягчэнне, / З пут вызваляйце душу, / Новыя ліце праменні / Ў сонную быту глушу!» [6, с. 84].

Галоўны герой казкі «Музыка і чэрці» «доўга хадзіў так па свету, весяліў добрых людзей, а ліхім без нажа рэзаў па сэрцу. Бачаць чэрці, што куды Музыка прыйдзе, там менш людзі грэшаць, і давай гастрываць на яго зубы» [9, с. 3].

У казцы «Іванко Прастачок» наўпрост гаворыцца пра галоўнае прызначэнне музыкі – змаганне са злом і «ліхім Змеем», які стаў прычынай маёмасных падзяленняў паміж людзьмі, сквапнасці і несправядлівасці, прыгнёту бедных ад багатых: «*І пачаў Іванко Прастачок па свеце хадзіць, у дудачку граць, людзей збіраць да ім праўду казаць. Як зайграе, дак і ўбачаць людзі, што велікая крыўда на свеце, што адны пануюць, а другія гаруюць... І разнесся ат Іванкавае дудкі голас па ўсему свету. Пачалі людзі к таму голасу прыслухатца да розуму набірацца; пачалі думаць да гадаць, як за праўду пастаяць. От учулі на палацах той велікі голас да і спалохаліся слугі Змея, пачалі ены войско збіраць да Іванка Прастачка шукаць...*» [9, 151].

На нашу думку, у гэтай казцы раскрываюцца самыя глыбінныя і істотныя погляды беларусаў на прызначэнне музыкі: «*Дудка свішчэ, дудка грае; пошчак па свету гуляе, людзей навучае. Яго не злавіць, ні з гармат не забіць. Ён вольно па свету гуляе, ніякіх загародак не знае; хоць сам без цела, да вялікую сілу мае. Грае, грае, а як прыйдзе час, дак усіх ён параўнае*» [9, с. 152]. Менавіта музыка мусіць стаць тым, хто верне свет у часы залатога веку, калі на зямлі не было яшчэ «змяінага царства», музыка верне на зямлю лад, згоду і справядлівасць.

Карціна вобраза музыкі будзе няпоўнай, калі не ўзгадаць пра **вандроўны стан творцы**.

Выпраўляецца ў рызыкаўнае падарожжа, якое станецца значнай часткай жыццёвай дарогі, Сымон-музыка з паэмы Якуба Коласа: «*І дадому ж ён не пойдзе / Здзек цярпець і спіну гнуць, / Долю знойдзе ці не знойдзе – / Гайда ў пуць, далёкі пуць!*» [3, с. 59]. «Пад-

рос Музыка, зрабіў сабе скрытачку й пайшоў у свет; куды дзе пайграе, а за тое яго накормяць, напояць, як самага лепшага гасця, й ешчэ дадуць на дарогу», – апавядаецца ў казцы «Музыка і чэрці» [9, с. 3]. Ч. Пяткевіч узгадваў у нарысах пра вандроўных дудароў на Рэчыцкім Палесці [5, с. 511], а М. Нікіфароўскі адзначаў, што на Віцебшчыне «дудары рэдка бывалі «*прарокамі ў сваёй айчыне*», а таму яны і з’яўляліся ў месцах падалей ад родных вёсак, дзе іх мала альбо зусім не ведалі» [8, с. 6]. Пра вандроўных старцаў-лірнікаў пісалі А. Скорабагатчанка, М. Нікіфароўскі і іншыя [6, с. 83 – 85].

У наш час, мяркуючы, гэтая «вандроўнасць» музыкі ўвасобілася ў практыцы гастрывання музыкаў і музычных гуртоў. Таксама сёння ў падземных пераходах, на пешаходных вуліцах буйных беларускіх гарадоў, на старых плошчах і вузкіх вулках Варшавы, Вільні, Кракава можна ўбачыць вандроўных музыкаў з Оршы, Мінска, Гродна, Полацка...

Геаграфія падарожжаў беларускіх музыкаў пашырылася, але архетыпавы вобраз, апісаны намі ў яго найбольш істотных рысах, як бачым, устойліва захоўваецца ў беларускай культуры. І гэты вобраз можа служыць сучасным музыкам-пачаткоўцам выдатным прыкладам і меркай для ацэнкі ўласнага творчага шляху.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская міфалогія** : Энцыклапедычны слоўнік / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
2. **Караткевіч, У.** Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1988. – Т. 2. : Аповесці, апавяданні, казкі. – 511 с.
3. **Колас, Я.** Сымон-музыка : Паэма : для сярэд. і ст. шк. узросту / Я. Колас. – Мінск : Юнацтва, 1989. – 270 с.
4. **Купала, Я.** Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1999. – Т. 6 : Паэмы, пераклады. – 430 с.
5. **Пяткевіч, Ч.** Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч; уклад., праф. У. Васілевіча; пер. з пол. Л. Салавей і У. Васілевіча. – Мінск : Бел. кнігазбор, 2004. – 672 с.
6. **Скорабагатчанка, А.** Ліра і лірнік / А. Скорабагатчанка // Роднае слова. – 2003. – № 7. – С. 83 – 85.
7. **Чарадзейныя казкі** : у 2 ч. / рэд. В. К. Бандарчык. – Мінск : НіТ, 1978. – Ч. 2. – 696 с. – Бел. нар. творчасць.
8. **Никифоровский, Н. Я.** Очерки Витебской Белоруссии / Н. Никифоровский. – М. : Товарищество скоропечати А. А. Левенсонъ, 1892. – Ч. 2. : Музыка и дудар. – 34 с.
9. **Сержпутовскі, А. К.** Сказки и рассказы белорусов-полешуков : Материалы к изучению творчества белорусов и их говора / А. К. Сержпутовскі / Отделение Русского языка и словесности Императорской Академии Наукъ. – СПб. – 1911. – 190 с.

Раман АБРАМЧУК,

аспірант кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтва.

Мікола ТРУС

ЯНКА КУПАЛА І ЛЮДАВІТ ШТУР: РЭХА ЗНАЁМСТВА СА СЛАВАЦКАЙ МОДРАЙ

Наступным пунктам пасля Святога Юра ў праграме знаёмства дэлегацыі савецкіх журналістаў і пісьменнікаў са Славакіяй значылася Модра (*Modra*), куды шаноўныя госці рушылі ў другой палове дня 16 кастрычніка 1935 г.

Пра гэты прыпынак падарожжа майстроў слова з Савецкага Саюза славацкія газеты пісалі вельмі мала. Такой акалічнасці ёсць тлумачэнне: невялікі славацкі гарадок выконваў сваю някідкую ролю ў плане агульнага знаёмства з культурай і гаспадаркай Славакіі. Сюды госці адправіліся пасля абеду ў Святым Юры. Газета *“Ludový denník”* у сваёй інфармацыі пісала, што *“тут наведальнікі вядомую керамічную майстэрню, дзе чакалі прадстаўнікі ўсіх культурных арганізацый. Слова трымаў украінец Таран. Госці атрымалі ў падарунак розныя керамічныя вырабы. Кнігі, прывезеныя з сабой, госці падаравалі вучням школы”*.

Модра – адзін з самых адметных вінаградніцкіх гарадоў на паўднёва-ўсходнім баку Малых Карпат. У пісьмовых крыніцах ён узгадваецца ўжо ў XII ст. Статус свабоднага каралеўскага горада Модра займела ў пачатку XVII ст. Горад знакаміты сваёй керамікай. Майстэрства мясцовых майстроў, яго шырокая прызнанасць, неабходнасць арганізацыі больш шырокай вытворчасці сталі падставой адкрыцця тут яшчэ ў 1883 г. керамічна-прамысловага вучылішча. У 1884 г. пры дзяржаўнай падтрымцы была адкрыта і вінаградніцкая школа.

З Модрай звязаныя жыццёвымі і творчымі лёсамі, грамадска-асветніцкай дзейнасцю некаторыя выбітныя асобы ў гісторыі Славакіі і славянскага свету ўвогуле. У модранскай гімназіі выкладаў у 1839 – 1846 гг. паэт, нацыянальны будзіцель Ка-

Мікола Трус працягвае распавядаць пра славацкія мясціны, якія наведваў у 1935 г. народны паэт Беларусі Янка Купала. У “Родным слове” былі змешчаны артыкулы: “Янка Купала ў Славакіі. Пачатак знаёмства” (2007, № 4), “Браціслава вітае ганаровых гасцей” (2007, № 10), “Памятнае гасцяванне ў славацкім мястэчку Святы Юр” (2008, № 1).

Людавіт Штур. 1840-я гг. Мастак Ёзаф Клеменс.

рал Штур (*Karol Štúr*, 1811 – 1851), старэйшы брат паэта і публіцыста Людавіта Штура. К. Штур гуртаваў вакол сябе нацыянальна свядомую славацкую і сербскую моладзь. Зрэшты, паўднёваславянскі імпульс нацыянальнага руху ў Модры вядзе свой пачатак яшчэ з 1777 г., калі тут, у гімназіі, навучаў сербскіх студэнтаў радыкальны асветнік, пачынальнік новай сербскай літаратуры на народнай мове Дасітэй Абрадавіч (1739 – 1811), які, дарэчы, у 1787 г. наведваў беларускі Шклоў.

Пасля смерці Карала Штура ягонае месца выкладчыка гімназіі заняў прадстаўнік штураўскай генерацыі пісьменнікаў пражак, літаратурны крытык Ян Калінчак (*Ján Kalinčiak*, 1822 – 1871).

З Модрай XX ст. звязана большая частка кругабегу жыцця драматурга і пражака Кветаслава Урбанавіча (*Kvetoslav Urbanovič*, 1885 – 1963), які тут нарадзіўся, вучыўся і тут пахаваны. Ягоным лепшым творам прызнаны раман “Ралля” (*Oračina*, 1933).

У пасляваеннай сацыялістычнай Славакіі прызма ідэалагічнага бачання гісторыі літаратурнай Модры факусіравала ўвагу ці не ў першую чаргу на імені народнага мастака Ладзіслава Новамескага (*Ladislav Novomeský*, 1904 – 1976) – паэта, грамадска-палітычнага дзеяча, які ў 30-я гг. XX ст. быў рэдактарам некалькіх газет і часопісаў камуністычнага кірунку, у пасляваеннай Чэхаславакіі займаў адказныя пасады на ніве асветы, літаратурнага і культурнага жыцця рэспублікі. У гісторыю славацкай літаратуры Л. Новамескі ўвайшоў найперш як прадстаўнік авангарднага мастацтва, сацыяльна і палітычна ангажаванай паэзіі. З Модрай звязана яго навучанне ў тутэйшым педагагічным вучылішчы ў 1919 – 1923 гг.

Сённяшняе прачытанне гісторыі Модры ў асобах выбітных дзеячаў у сваім агульнанацыянальным значэнні пазначана перш за ўсё іменем Людавіта Штура (*Ludovít Štúr*, 1815 – 1856), нацыянальнага будзіцеля,

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 1.

Модра. 1930-я гг. Паштоўка.

публіцыста, паэта, прызнанага лідэра славацкай моладзі 30 – 40-х гг. XIX ст., для якой ім была вызначана высакародная мэта: абараняць правы свайго прыгнечанага люду, заваяваць яму годнае месца ў сям’і еўрапейскіх народаў. Л. Штур стаў кадыфікатарам новай славацкай літаратурнай мовы. Кола пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў, якія гуртаваліся вакол гэтай яркай постаці, увайшло ў нацыянальную гісторыю як штураўскае пакаленне (штураўцы). Дарэчы, славацкія газеты, прадстаўляючы Янку Купалу як аднаго з членаў дэлегацыі, часам называлі яго ў духу славацкай гістарычнай традыцыі – беларускі будзіцель.

У Модры ў кастрычніку 1935 г. адбылася сімвалічная сустрэча двух пакаленняў змагароў за нацыянальную свабоду. Тут, у намоленым месцы нацыянальнага смутку і годнасці, у сімвалічным поціску знаёмства рукамі памяць пра славацкага будзіцеля Людавіта Штура і жывы голас прарока беларускага нацыянальнага адраджэння Янкі Купалы.

Цяпер у Модры знаходзіцца філіял Дзяржаўнага архіва Міністэрства ўнутраных спраў Славацкай Рэспублікі (*Štátny archív Ministerstva Vnitra Slovenskej Republiky, pobočka Modra*), у фондах якога зберагаецца “Памятная книга горада Святы Юр” (*Pamätná kniha mesta Svätý Jur. Obecná kronika. Diel I. Od 1. januára 1934 do 31. decembra 1946*) з аўтографамі членаў дэлегацыі савецкіх журналістаў і пісьменнікаў (Міхаіла Кальцова, Аляксея Талстога, Аляксандра Фадзеева, Ганны Караваевай, Івана Мікітэнкі і інш.), у тым ліку Янкі Купалы, а таксама славацкіх журналістаў і пісьменнікаў з прымаючага боку.

Штураўская Модра мае сваю адметную гісторыю. Настала Л. Штур пасяліўся тут у 1853 г. пасля таго, як бурлівае славацкае адраджэнне 1848 г. – вясны народаў – захлынула, наступіла рэакцыя. Да гэтага ён даволі часта бываў у гэтым невялікім гарадку – адведваў свайго старэйшага брата Карала і яго сям’ю.

Жыццё Штура ў Модры праходзіла пад паліцэйскім наглядом. Пачуццё псіхалагічнай прыгнечанасці і адзіноты імкнуліся развець бліжэйшыя сябры модранскага перыяду жыцця будзіцеля: пісьменнік

Ян Калінчак, вінаградар Даніэл Лачні і паліцыянт Месік. Гасцямі Штура былі Павал Мудрань (*Pavol Mudroň*, 1835 – 1914), вядучая асоба славацкага грамадска-палітычнага жыцця 60-х гг. XIX – пачатку XX ст., і адзін з ідэолагаў славацкага адраджэння Ёзаф Міласлаў Гурбан (*Jozef Miloslav Hurban*, 1817 – 1888).

Ян Калінчак настойліва раіў пісаць. З-пад пяра Штура ў гэты час выйшлі працы “Пра народныя песні і паданні плямён славянскіх” (*“O národných piesňach a povestiach plemien slovanských”*), “Спевы і песні” (*“Spevy a piesne”*) і, як прынята лічыць, яго публіцыстычны тастамент “Славянства і свет будучыні” (*“Slovanstvo a svet budúcnosti”*).

Сваю модранскую самоту Штур імкнуўся развець паляваннем. Такое баўленне часу стала для яго лёсавызначальным. Здарыўся няшчасны выпадак: калі Штур пры чарговым абыходзе модранскіх ваколцаў пераскокваў ручай, стрэльба выстраліла, куля патрапіла ў нагу. Праз тры тыдні пасля гэтага здарэння Людавіта Штура не стала.

Сёння мясціны, звязаныя з жыццём, грамадска-палітычнай дзейнасцю Л. Штура, ствараюць цэлую сетку найбольш шанаваных у Славакіі дастапамнасцяў. Штураўскімі памяткамі як нацыянальнымі рэліквіямі ганарацца Угравец, Зволэн, Міява, Глбо-

Помнік Л. Штура і яго паплечнікам на плошчы Модры. Скульптар Фрыца Моташка.

ке і інш. Між імі Модра займае адметнае месца. Гэта горад самотнага, заключнага кругабегу жыцця славацкага будзіцеля. У адным з гістарычных будынкаў знаходзіцца мемарыяльны пакой Л. Штура. У 1965 годзе быў адкрыты музей гэтага выдатнага нацыянальнага дзеяча.

Славацкія газеты ў 1935 г. нічога не паведамлялі наконт таго, ці пабывалі госці з Савецкага Саюза каля магілы Людавіта Штура. Сведчанні, якія б гэта пацвярджалі, пакуль адшукаць не ўдалося. Але цалкам лагічна, што журналісты, якія суправаджалі дэлегацыю са славацкага боку, не маглі абмінуць такую важную акалічнасць, тым больш што ў 1935 г. адзначалася 120-годдзе з дня нараджэння славацкага будзіцеля. Горад зусім невялікі, гістарычныя могілкі знаходзяцца зусім блізка ад цэнтра.

Сённяшні надмагільны помнік, аўтарам якога з'яўляецца народны мастак Ёзаф Костка (*Jozef Kostka*), уяўляе з сябе алегарычную паставу дзяўчыны з вянком. Гэтая скульптурная выява, якая ўвасабляе вясну славацкага нацыянальнага адраджэння, была ўрачыста адкрыта 26 чэрвеня 1964 года. Помнік, які мог бачыць Янка Купала, быў пастаўлены ў 1872 г. на народныя грошы. Ён і цяпер даступны для агляду, непадалёк ад магілы, каля цвінтарнай агароджы.

Гістарычная прыцягальнасць Модры, трагічны надлом жыцця Людавіта Штура сталі аб'ектам мастацкага адлюстравання для шэрагу славацкіх пісьменнікаў XX ст. З модранскай духоўнай скарбонкі бралі натхненне Войцех Мігалік (*Vojtech Mihálik*), Людавіт Петраўскі (*Ludovít Petrovský*), Люда Зубек (*Ludo Zúbek*), Вінцэнт Шыкула (*Vincent Šikula*), Ёзаф Мігалквіч (*Jozef Mihalkovič*) і інш.

У 1998 г. Модру наведаў пісьменнік Сяргей Панізінік, у кола навуковых інтарэсаў якога ўжо даўно і трывала ўваходзіць гісторыя славацка-беларускіх культурных сувязяў. На той час С. Панізінік працаваў вучоным сакратаром Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, таму меў афіцыйныя паўнамоцтвы на наладжанне кантактаў і акрэсленне перспектывы супрацоўніцтва Купалавага дома і музея Людавіта Штура. Ён перадаў музею шэраг матэрыялаў, якія сталі асновай беларускага фонду.

Аўтар гэтых радкоў падчас сваёй навуковай стажыроўкі ў Славакіі ў 2007 г. таксама быў “упаўнаважаны” перадаць афіцыйнае запрашэнне да супрацоўніцтва ад імя тагачаснага дырэктара музея Я. Купалы Сяргея Вечара. Даручэнне было выканана. Славацкія калегі былі надзвычай ветлівыя, выказалі зацікаўленасць у двухбаковых кантактах, далі шэраг каштоўных парадаў у маёй пошукавай працы.

Пасля таго як я сам некалькі разоў у розныя гады пагасцяваў у гэтым невялікім славацкім гарадку (папрацаваў з матэрыяламі ў тамтэйшым архіве, пабываў у музеі Л. Штура, на мясцовым цвінтары, удосталь паблукі па вузкіх вулках), хацелася пераканаць сябе, што хоць у нейкай ступені адчуў нетаропкі поступ гісторыі гэтага мястэчка, сілавое поле яго прыцягнення. Модра (свядома іду па зманлівым шляху

Надмагільны помнік Л. Штура. Скульптар Ё. Костка.

міжмоўнай аманіміі) – *мудры* горад, засяроджаны нетаропкай працай мясцовых ганчароў і вінаградараў, філасофскім роздумам нацыянальных мысляроў і майстроў слова. У XIX ст. гісторыя еўрапейскіх народаў размашыстым почыркам манаршых сталіц пісалася ў Вене, Парыжы, Берліне, Маскве, а ў такіх ціхіх населеных пунктах, як Модра, яна асэнсоўвалася. Тут у 50-я гг. XIX ст. удалечыні ад бурлівых шляхоў рэвалюцыйных рухаў, у душы самотнага, расчараванага, засяроджанага на будучыні сваёй радзімы Людавіта Штура пазначаліся тыя крываваыя расколіны, якія, па словах Г. Гейнэ, праходзяць праз сэрца паэта.

Гістарычны покліч нацыянальных адраджэнцаў, агульны клопат і духоўную ўзаемнасць славацкай і беларускай класікі выдатна ўвасобіў паэт Сяргей Панізінік. Паэтам – паэтава. Рэхам асэнсавання стаў верш, які пачынаецца стрыманымі словамі, што сёння маглі б стаць памятнай шылдай на адным з гістарычных будынкаў горада ля падножжа Малых Карпат: “*У кастрычніку 1935 года Янка Купала наведаў горад Модру. Там знаходзіцца музей Людавіта Штура (1815 – 1856), дзеяча славацкага вызвольнага руху*”.

*Даўно Купалы след астыў.
Жыццё – імгненне.
А нам “Купалінкі” матыў
на суцяшэнне.*

*А мы – які? – пакінем след:
адно ад шынаў?
Купалы, Штура запавет
у сне ажынаў.*

*Лунае ранняй смерці страх
далей ад стрэлу...
Славацкі шлях, каго ў гарах
цяпер сустрэну?
... Трымалі мой бацькоўскі дом
бярэвёны маціц.
Купала! Штур! Калі разлом, –
як утрымацца?
У поціску рукі – шыво
раскрыжаваняў.
Як Модра, высіцця брыво
перажываняў.*

*Штур і Купала – след у след:
на пераловы
паэта выгукнуў паэт...
Мы ловім Словы.*

Літаратура

- Панізьнік С.** Пры сьвячэньні...: 36. вершаў. – Вільня :
Наша Будучыня, 2004.
Encyklopédia slovenských spisovateľov. Zväzok 1-2. –
Bratislava : Obzor, 1984.
Hučko Ján. Život a dielo Eudovíta Štúra. – Martin : Osveta,
1988.
Hučko Ján. Slovenská jar. – Bratislava : Mladé letá, 1994.
Malá Encyklopédia Slovenska. – Bratislava : Veda, 1987.
Ruskí hostia v Bratislave // Slovenský denník. 1935. 17.
okt. S.1.
Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia. – Bratislava :
Slovenská národná knižnica, 2001.
Uhrin Pavol. Literárny sprevodca po Slovensku. –
Bratislava : Šport, vydavateľstvo SV ČSTV, 1966.
V Sv. Jure a v Modre // Ludový denník. 1935. 18. okt. S. 2.
Zuděl Juraj, Dubovský Ján a kolektív. Dejiny Modry. –
Modra: Mestský urad Modra, 2006.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2008 год МАЙ

1 мая – Дзень працы

3 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Георгія Папова
(1918 – 1995), празаіка, заслужанага работніка культу-
ры Беларусі

50 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Сіўчыкава,
празаіка, паэта, перакладчыка

4 мая – 70 гадоў з дня нараджэння Людмилы Дзя-
менцьевай, актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

5 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Фёдара Яфіма-
ва, паэта, крытыка, перакладчыка

6 мая – Радаўніца

85 гадоў з дня нараджэння Аляксея Рубцова (1923 –
1963), літаратуразнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Юрася Свіркі (1933 –
2004), паэта і перакладчыка

70 гадоў з дня нараджэння Пятра Зарэцкага, мас-
така манументальна-дэкаратыўнага мастацтва, графіка

7 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Алега Махнюка,
мастака. Жыве ў ЗША

8 мая – 125 гадоў з дня нараджэння Сцяпана Не-
крашэвіча (1883 – 1937), мовазнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Ніны Давыдзенкі, ар-
тысткі балета, народнай артысткі Беларусі

9 мая – Дзень Перамогі

95 гадоў з дня нараджэння Васіля Івашына, літа-
ратуразнаўцы, педагога

10 мая – 125 гадоў з дня нараджэння Янкі Маўра
(сапр. Фёдараў; 1883 – 1971), пісьменніка, перакладчыка,
аднаго з пачынальнікаў беларускай дзіцячай літаратуры,
заслужанага дзеяча культуры Беларусі

85 гадоў з дня нараджэння Віктара Трыхманенкі
(1923 – 1998), празаіка

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Вітко, жы-
вапісца

70 гадоў з дня нараджэння Івана Канановіча, пра-
заіка

13 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Кі-
шчанкі (1933 – 1997), мастака, народнага мастака Беларусі

14 мая – 100 гадоў з дня нараджэння Ніны Ватацы
(1908 – 1997), бібліяграфа, літаратуразнаўцы, заслужа-
нага дзеяча культуры Беларусі

15 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Барыса Пян-
чука, дырыжора, педагога, народнага артыста Бе-
ларусі

16 мая – 70 гадоў з дня нараджэння Анатоля Лу-
цэвіча (1938 – 2002), акцёра, заслужанага артыста
Беларусі

18 мая – 70 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Казі-
нца, дырыжора, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў
Беларусі, народнага артыста Беларусі

20 мая – 85 гадоў з дня нараджэння Анатоля Кузь-
мічова, рускамоўнага празаіка, драматурга

70 гадоў з дня нараджэння Алены Шастоўскай,
жывапісца

21 мая – 105 гадоў з дня нараджэння Апанаса Ата-
вы (сапр. Канановіч; 1903 – 1962), паэта

100 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Даўгялы
(1908 – 1978), жывапісца

80 гадоў з дня нараджэння Івана Козела (1928 –
1970), драматурга

22 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Дзіны Куха-
равай, дзеяча тэатральнага аматарскага мастацтва,
заслужанага работніка культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Рычарда Бутвілоўска-
га (1933 – 1977), кампазітара

70 гадоў з дня нараджэння Марыі Жабінскай,
мастака дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва, мастац-
твазнаўцы

24 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Шош-
чыца (1918 – 1996), дзеяча самадзейнага мастацтва,
педагога, заслужанага артыста Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Івана Панчанкі, пра-
заіка, нарысіста

ФІЛАСОФІЯ КАХАННЯ Ў ЛІРЫЦЫ ВІНЦЭСЯ КАРАТЫНСКАГА

НА ПРЫКЛАДЗЕ ВЕРША “СІРАТА”

Каханне – пачуццё, якое вабіць і цікавіць сваёй таямнічай неразгаданасцю. Ужо з часоў глыбокай старажытнасці каханне было крыніцай натхнення для майстроў слова, твораў прыгожага і вечнага. Па-свойму каханне ўспрымаюць і беларусы, пра што выразна сведчыць гісторыя беларускай літаратуры. Зборнік **“Чым хата багата, тым і рада”** Вінцэся Каратынскага (1856) выдатна пацвярджае гэта. Тэма кахання не магла не хваляваць В. Каратынскага як паэта, як маладога чалавека. Любоўныя вершы мелі выразную спецыфіку, так бы мовіць, адбітак беларускасці з уласцівай стрыманай пазіцыяй, са сціпласцю на мяжы ахвярнасці. Таму, разглядаючы лірыку В. Каратынскага ў рэчышчы філасофіі кахання, трэба памятаць, што ў дадзеным выпадку гэта толькі фрагмент агульнай філасофіі адносінаў да жыцця.

Верш “Сірата” яскрава дэманструе трывалую павязь традыцыйных уяўленняў народнай этыкі і натуральных маладых жаданняў на фоне сацыяльна-бытавай панарамы іерархічнасці грамадства. Напісаны ён на ўзор вясельнай песні і ілюструе тагачасныя жанрава-тэматычныя арыенціры пісьменніка. Беларуская даследчыца Любоў Тарасюк адзначае: «Ва ўсходнеславянскіх культурах універсальным з’яўляецца жанравае вызначэнне “песня”, што вынікае з нацыянальных фальклорных традыцый, заснаваных на драматызме і супярэчлівасці ўнутраных перажыванняў» [2, с. 48]. Праз форму вясельнай песні В. Каратынскі нібы ўзаконвае і тэму кахання, бо вяселле ў свядомасці беларуса – законны акт, адзіна магчымы варыянт “рэалізацыі” кахання ў кодэксе прыстойнасці народнага жыцця. Такім чынам, выбраная форма найбольш апраўданая, бо шлюб – не толькі своеасаблівы абрад ініцыяцыі ў культуры нашага народа, але адначасова і паказчык жыццёвай пазіцыі: пазіцыі гаспадара, што клапаціцца пра дабрабыт і будучыню, гарантам якіх з’яўляецца менавіта матэрыяльная забяспечанасць.

Выгадаваны ў асяродку простага люду, Вінцэс Каратынскі арганічна ўспрымаў народную культуру, традыцыі і норавы і на гэтай аснове канструяваў піраміду свайго светабачання. Беларусы ніколі не лічылі каханне вызначальным і матывавальным, хутчэй – праявай празмернай раскошы, якой селянін не мог, не меў права сабе дазволіць. Але беларусы зусім не прамагчыкі ў прамым значэнні, тым больш не спекулянты шчасцем. Проста наш народ шчаслівы толькі тады, калі ўпэўнена і незалежна стаіць на нагах, зарабляючы шчасце сваім мазалём. Такі стрыжань жыццёвай філасофіі ўваходзіў у супярэчнасць з жыццём, калі лёс ставіў чалавека ва ўмовы залежнасці ад сацыяльнага статусу, што абмя-

жоўваў свабоду выбару і рэгламентаваў паводзіны. Аднак прынята меркаваць, што характэрныя нацыянальныя рысы нашага народа – рахманасць, пакорлівасць, безапеляцыйнасць, адсюль ціхае прыманне сваёй долі. Пра гэта і піша В. Каратынскі ў вершы “Сірата”:

*Не ў мяне ты, сівы воле,
Мой саколе,
Не ў мяне авечак поўна
З белай воўнай.
І ў гуменцы, і ў каморы
Сум ды гора.
І ніхто не завітае –
Сірата я [1, с. 27].*

Лірычная гераіня, канстатуючы і пацвярджаючы сваё сіроцтва, тым не менш, з ім мірыцца, хоць і адчувае нязмерны цяжар такога становішча:

*Птахам б’юся з сеткі-голля
На прыволле.
З плачам лёс свой каратаю –
Сірата я [1, с. 27].*

Далей праз пачуцці гераіні, яе ўспрыманне свету аўтар дэманструе карціну сацыяльнай няроўнасці, супастаўляючы рэальныя факты:

*А равесніцы – пры модзе,
Абыходзяць.
Зіхацяць парчы іх хвалі
І каралі.
Косы ў кожнай з каснікамі –
Аганькамі.
Рутачку сабе ўплятаю –
Сірата я [1, с. 28].*

Зноў жа, здавалася б, сітуацыя актуалізацыі грамадскай праблематыкі ў рэчышчы пошукаў справядлівасці. Адсюль лагічнае пытанне пра дарэчнасць разгляду верша “Сірата” ў аспекце філасофіі кахання. Аднак жыццё – з’ява ўсёахопная.

*Іншай можна бегчы з поля
На сваволлю.
Сустракаці з мілым ночку
У таночку.
Бачу раз свайго ў нядзелю,
Бо на дзеле.
Плётка хтосьці наскладае –
Сірата я [1, с. 28].*

На першы погляд, перад намі зноў апазіцыя “іншай – мне” – апазіцыя, у аснове якой сацыяльная дыферэнцыяцыя, але праекцыя робіцца не на якогасці ўмоўнага адрасата, а на канкрэтную асобу, пастаўленую ва ўмовы жорсткай залежнасці ад сацыяльна-матэрыяльных фактараў.

*Божа, Божа! Жарты ж тыя
Маладыя
Ці ж не зычаць нам ніколі
Сэрца волі? [1, с. 28].*

Асобе Вінцэся Каратынскага і яго творчасці прысвечаны артыкулы «“Меў вольную і чулую душу...”: Літаратурная спадчына В. Каратынскага» (2001, № 8), «Беларускамоўная творчасць В. Каратынскага» (2006, № 12) **Уладзіміра Мархеля**, «Тэматыка і стыльвая палітра твораў В. Каратынскага» **Ірыны Бурдзялёвай** (2007, № 6).

Гэта крык, што рвецца з маладой душы, прагненне якой не залежыць ад грамадскага статусу: маладая душа імкнецца да шчасця і кахання – на тое і маладосць чалавеку дадзена, таму Сірата, стаўшы перад цэлым светам, смела заяўляе:

*Плёткі нам не перашкодзяць –
Сэрцы ў згодзе.
Пад вянец калі я стану –
Перастануць [1, с. 29].*

Шчыра і адкрыта, без страху перад плёткамі і непаразумеаннямі, гераіня верыць у рэальнасць сваіх мар – па-дзіцячы наіўна і ўсім сэрцам, бо чалавека жывяць і даюць яму сілы менавіта вера ў сапраўдную любоў і надзея на яе. Але тут жа, на ўзроўні падсвядомасці, з вуснаў дзяўчыны гучыць:

*Чарка поўная ўласкавіць –
Будуць славіць:
Працаўніца маладая –
Сірата я [1, с. 29].*

Яшчэ на хвалі эмацыянальнага ўздыму, але пад уплывам таго, што ўкладзена ў галаву грамадскімі нормамі, яна гаворыць пра сябе “працаўніца маладая”, і за гэтымі словамі адкрываецца нам панарама яе далейшага лёсу. Лёсу ў мужавай сям’і – чужой для яе, дзе, фактычна, робяць ласку для яе – бяспраўнай і неабароненай, якую ніхто не прытуліць і не пашкадуе, якой, па сутнасці, няма куды пайсці. Асэнсаваўшы нарэшце гэты факт, нібы прачынаючыся ад хмельнага сну мар і надзей, Сірата прамаўляе:

*Божы мой пасаг турботны,
Заработны.
Ручанькі, мо жыць вам годзе
У асалодзе
З любым, што мяне мілуе
І цалуе?
Вам я не наспагадаю –
Сірата я [1, с. 29].*

Адкрываецца суровая праўда непазбежна гаротнай наканаванасці. А таму прыходзіць разуменне, што трэба адрачыся ад светлых дзявочых мар, бо лёс іншы, бо “пасаг турботны, заработны”, бо не да скокаў, гуляў і мілаванняў, калі “бацька спіць у пясочку” і “маці Бога не ўпрасіла – / І магіла / Ёй засыпала наvekі”, бо бяспраўны і залежны ў грамадстве чалавек не мае права на рэалізацыю мар, нават і на самі бессэнсоўныя мары.

Вось і ўся філасофія кахання, жывая і штодзённая, а не прыдуманая і сентыментальна выпешчаная. Філасофія, якая не проста сцвярджае жыццё, а і не рэтушуе яго, бо не ідзе наш народ слепа за пачуццём, не кідаецца ў той хмельны вір, а ўжо першапачаткова адкідае ад сябе ўсякія сантыменты, бо – трэба жыць, а жыць беларус умее толькі з працы і толькі дзеля сваіх дзяцей, а значыць – дзеля будучыні.

Вось яна – філасофія народнага кахання паводле беларусаў: каханне не дзеля сябе, а каханне ахвярнае, нават калі ахвяра – ты сам. Але, паўтаруся, не прагматызмам і не пошукам выгады кіруецца народ – хрысціянскімі заветамі, бездакорным прыманнем дадзенай Богам долі і, абавязкова, традыцыямі і нормамі.

У артыкуле “Гэта быў сон... Лірыка кахання ў паэзіі Янкі Купалы” Любоў Тарасюк гаворыць: «Даўно

заўважана, што лірыка кахання – адна з самых складаных галін літаратурнай творчасці, у якой мастацкая індывідуальнасць паэта можа ўвасобіцца з найбольшай сілай і выразнасцю, а творчая пасрэднасць выяўляецца занадта відавочна. Кожны раз, калі пішуцца радкі “пра гэта”, паэт нібы ўзыходзіць на рынг рыцарскага турніру, дзе супраць яго выступаюць творцы тысячагадовай гісторыі прыгожага пісьменства. <...> Прычым адзіным правілам на турніры можа быць хіба толькі рыцарскі кодэкс, а ўсё астатняе: светаадчуванне і стыль эпохі, нацыянальны тэмперамент і эстэтычны густ паэта – велічыні не пастаянныя, зменлівыя, што засцерагае ад бясконцых паўтораў у творчасці. З гэтай сістэмы каардынатаў выключаецца толькі адно: фальш» [2, с. 46].

Праецыруючы гэтае разважанне агульнага характару на творчую спадчыну В. Каратынскага, можам канстатаваць відавочную разнапланавасць і нават розначытанне тэмы кахання ў структуры поглядаў пісьменніка. Намі разгледжаны толькі адзін з аспектаў філасофскага ўспрымання праблемы, аднак можна вылучыць пласт лірыкі, які таксама дае ўяўленне пра неаднароднасць успрымання самой катэгорыі кахання аўтарскай свядомасцю: гэта вершы “Любасць”, “Спакою мне дай”, “Тутарка з Пліскай”, “Тры праявы” і інш.

Творчая спадчына В. Каратынскага – выразны доказ таго, як паэт раскрывае перад чытачом сваю душу, з усімі яе асаблівасцямі, тонкасцямі, ранамі, комплексамі і вартасцямі. Мы прыходзім да разумення аўтарскай асобы як індывідуальнасці, замкнёнай паміж спрадвечнымі “хачу – але”, “мог бы – але”. Магчыма, так на беларускай глебе выяўляецца дыскамфорт чалавека канца XIX стагоддзя, што атрымала навуковае вызначэнне дэкадансу. У першааснове гэтай з’явы не столькі духоўны крызіс, як гэта было ў Заходняй Еўропе, колькі сацыяльна-палітычны, калі чалавек не мог рэалізавацца ні творча, ні асобасна з-за грамадскага становішча.

Вінцэс Каратынскі, валодаючы талентам ператварэння думкі, парыву і перажывання ў слова, пакінуў нам дагэтуль не даследаваную спадчыну, якая вартасцю і глыбінёй не саступае еўрапейскай, у якой адлюстравана жыццё сацыяму на пераломных этапах нацыянальнага лёсу.

Каханне ж – пачуццё вечнае і ўласцівае кожнаму чалавеку – знаходзіць адлюстраванне ў літаратуры. Але і гэтая універсальнасць – усяго толькі невялікі кавалак спектра агульначалавечых філасофскіх пазіцый, пераломленых на лёсе канкрэтнай нацыі, на лёсе асобнага чалавека.

Філасофія кахання, паводле Вінцэса Каратынскага, – гэта філасофія сацыяльных апазіцый, філасофія пошуку і нерэалізаванасці (верш “Сірата”) – і вялікі шлях, па якім варта ісці і за які варта змагацца, бо нават вялікае, усечалавечае шчасце нічога не значыць, калі яно абміне хоць аднаго канкрэтнага чалавека.

Спіс літаратуры

1. Каратынскі, В. Творы / В. Каратынскі; уклад., прадм. і камент. У. Мархеля. 2 выд., дап. – Мінск : Маст. літ., 1994.
2. Тарасюк, Л. Апалогія красы : Кніга пра беларускую паэзію / Л. Тарасюк. – Мінск : ВТАА “Права і эканоміка”, 2003.

Іна ЯЦУК,

выпускніца філалагічнага факультэта БДУ.

Артыкул рэкамендаваны да друку Уладзімірам Мархелем, кандыдатам філалагічных навук.

Янка САЛАМЕВІЧ

ЯК З'ЯВІЎСЯ ПСЕЎДАНІМ БАРОН БРАМБЕУС

Восіп Юльян Іванавіч Сянькоўскі, пісьменнік, таленавіты журналіст, мовазнаўца, публіцыст, падарожнік, дыпламат, усходазнаўца, нарадзіўся 19 (31) сакавіка 1800 г. у маёнтку Антакаль Віленскага павета, непадалёк ад Вільні. У маленстве Восіп чуў толькі беларускую мову, беларускія песні, казкі, прыказкі, легенды і паданні, добра ведаў шматлікія забабоны, перасцярогі, прымхі, павер'і і іншыя вусна-паэтычныя творы нашага народа, бачыў на свае вочы, як сяляне ўвесь год спраўляюць шматлікія каляндарныя і сямейныя абрады, як іх богабаязна, шчыра, годна, адпаведна традыцыі трымаюцца, як ад душы святкуюць. Літоўцаў тады ў яго родных мясцінах не было, нягледзячы на тое, што гэта Віленшчына*. (Мясцовыя людзі там і сёння гавораць па-беларуску, слухаюць мінскае радыё, але сябе называюць не беларусамі, а тутэйшымі.)

Памёр Восіп Сянькоўскі ў Пецяярбургу 4 (16) сакавіка 1858 г. Ён меў больш за 40 розных псеўданімаў. Самы вядомы з іх – *Барон Брамбеус*. Ён на некаторы час нават замяняў пісьменніку прозвішча (гл.: Заславский Д. Козьма Прутков и “Современник” // Козьма Прутков. Сочинения. Москва, 1956, с. 5).

Трэба сказаць шчыра, што Восіп Сянькоўскі быў сапраўды таленавітым чалавекам і журналістам. Часопіс “Библиотека для чтения”, які выходзіў у 1834 г. і які В. Сянькоўскі рэдагаваў, меў, асабліва ў першыя гады існавання, велізарны для таго часу наклад – 5000 асобнікаў. Ён падабаўся чытачам, яго выпісвалі і чыталі з захапленнем не толькі ў сталіцы, але і ў правінцыйных гарадах Расіі. У першыя гады выдання ў часопісе друкаваліся многія вядомыя рускія пісьменнікі. Аднак паступова яны пакінулі яго, бо рэдактар вельмі ж ужо нахабна сябе паводзіў: не пытаючыся ні ў кога, як хацеў правіць творы, дасланыя аўтарамі ў рэдакцыю.

Паэт А. Падалінскі, які ў 1836 – 1837 гг. надрукаваў у часопісе шэраг вершаў, паэму “Смерць Перы”, напісаў на В. Сянькоўскага такую эпіграму:

*С поправкою своей мои стихи ты тиснул,
Я басенкой за труд вознагражу тебя:
Рабочий вол коня случайно грязью вспырынул;
Достоинство свое сознательно любя,
Но вспыхнул гневный конь порывом безрасчетным,
И даже сталью ног волю не погрозил,
Но чтоб не встретиться с запачканным животным,
С его дороги своротил.*

Літаратурную і грамадскую пазіцыю В. Сянькоўскага, перакананага скептыка і нігіліста, які ўвай-

шоў у склад сумнавядомага “часопіснага трыумвірату” (Булгарын, Грэх, Сянькоўскі), бязлітасна крытыкавалі сучаснікі. І было за што. Самыя салідныя рускія пісьменнікі пакідалі яго часопіс. Але яму гэта ўсё было, як кажуць, да лямпачкі.

Яшчэ пры жыцці В. Сянькоўскага ў “Энциклопедическом лексиконе Плюшара” (т. 6. Пецяярбург, 1836, с. 532) было надрукавана: «Брамбеус, паводле слоў рускай рыцарскай казкі, кароль Шпанскага (іспанскага. – Я. С.) каралеўства... Але імя Брамбеус стала агульнавядомым у рускай літаратуры толькі з 1833 г., калі адзін з нашых пісьменнікаў (меўся на ўвазе якраз В. Сянькоўскі – Я. С.) ужоў яго як свой псеўданім. Першыя артыкулы, пад якімі яно з'явілася, былі “Незнаёмка” і “Вялікі выхад у сатаны”, надрукаваныя ў першай частцы “Новоселья”».

Вучань В. Сянькоўскага і ягоны біёграф П. Савельеў расказваў, што прафесар на лекцыях па турэцкай мове, якія чытаў ва ўніверсітэце, прымушаў сваіх студэнтаў перакладаць з рускай мовы на турэцкую. Тэкстам для гэтых перакладаў найчасцей была “Казка пра францыла Венецыяна” з яе каралём Брамбеусам, імя якога потым стала шырокавядомым псеўданімам пісьменніка.

Жонка прафесара А. Сянькоўская ў свой час паведаміла чытачам: “У нас жыву лакей на імя Грыгорый, малады чалавек, добры малы, вельмі змысны, але ўсё-такі, які часта смяшыў нас сваімі выхадкамі і прастатою. Гэты чалавек горача любіў кнігі і кожную вольную хвіліну прысвячаў чытанню. Была адна кніга, якой ён аддаваў перавагу перад усімі іншымі... Герой гэтай кнігі быў іспанскі кароль Брамбеус, а гераіня – каралева Брамбіла. Некалькі разоў Грыгорый да таго захапляўся гэтым чытаннем, што не чуў нават, калі Восіп Іванавіч клікаў яго. Мой муж пацікавіўся, што магло да такой ступені захапляць яго лакея, ён узяў гэтую кнігу, усю абадраную ад частага выкарыстання, прагартаў яе, і з таго часу Грыгорыю не было іншага наймення, як Брамбеус... Гэтае імя, якое мой муж так часта паўтараў, першае спатрэбілася яму для псеўданіма. Гэтае імя было ўзята таму, што першае трапілася пад руку”.

Пра далучэнне да імені Брамбеус баронскага тытула мемуарыст В. Бурнашоў (Бурнашов В. Клуб русских анекдотистов и каламбуристов. Коренная причина знаменитого некогда псевдонима “Барон Брамбеус” // Биржевые ведомости, 1873, № 258, 27 сент.) пісаў, што гэта таксама мела анекдатычную прычыну. Рэч у тым, што цесцем В. Сянькоўскага быў вядомы банкір барон Раль, які хацеў, каб зяць таксама называўся баронам. Той аднекваўся, бо не

* Паводле перапісу 1897 г., насельніцтва Віленскай губерні складала 1591,2 тысячы чалавек, з іх 56% – беларусаў, 17,6% – літоўцаў, 12,7% – яўрэяў, 8,2% – палякаў. – *Заўвага рэд.*

хацеў рабіцца баронам Раль-Сянькоўскім. Каб суцешыць старога цесця, каб дагадзіць яму, ён надаў гэты тытул Брамбеусу.

У 1833 г. В. Сянькоўскі выдаў кніжку “Фантастычныя падарожжы Барона Брамбеуса”. А ў 1840 г. нейкі В. Неўскі апублікаваў кнігу “Фантастычныя аповесці і апавяданні Барона Брамбеуса”. Чытач нават не заўважыў пропуску адной літары ў псеўданіме, думаючы, што гэта кніга Восіпа Сянькоўскага. Кніжку літаральна расхапалі.

Яшчэ раней, у 1834 г., у Маскве нейкі Павел Паўленка выдаў кнігу “Барон Брамбеус. Аповесць”. Рэцэнзуючы яе, В. Бялінскі пісаў (пад псеўданімам: –онъ–инский; Молва, 1835, № 8): «Ці памятаеце вы, як у нашай прамысловай Маскве адразу ж пасля з’яўлення вядомага Івана Выжыгіна (раман вядомага літаратурнага даносчыка, агента III Аддзялення Фадзея Булгарына. – Я. С.) з’явілася пасланне Сідара Пафнуцэвіча, не памятаю да каго, прысвечанае шанавальнікам Івана Выжыгіна. Невядомы аўтар, спакушаны натуральным поспехам слаўтага рамана, хацеў зрабіць нявінны абарот за кошт славы ягонага імені і, наколькі я памятаю, не памыліўся ў разліку: кніжачка разышлася... З такою самаю мэтай напісаны і “Барон Брамбеус”».

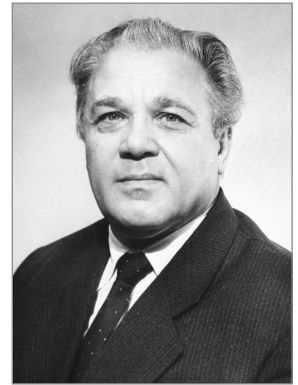
Восіп Сянькоўскі карыстаўся шматлікімі псеўданімамі: *А. Белкин, Битервассер, Брамбеус-Radivilis, Иосиф Брешко-Брешковский, Буки-Буки, Делюбардар, Доктор Карл Биттервассер, Осип Морозов, Один человек, Пограничный толмач Разумник Артамонов, сын Байбаков, П. Снегин, П. И. Снегин, Петр Снегин, ^{xxx} из Константинополя, Franciszek Auofrybas, Th... Członek tegoż grona* і іншымі, бо друкаваўся ён і ў замежных часопісах. Некаторыя з выдуманых прозвішчаў адлюстроўваюць яго дзейнасць як усходназнаўцы. Сярод іх *Мустафа-Ага, Тютюнджю-Оглу, Тютюнджю-Оглу-Мустафа-Ага* і інш.

Пачаўшы друкавацца пад псеўданімам *Барон Брамбеус* у альманаху Смірдзіна “Новоселье” і ў часопісе “Библиотека для чтения”, В. Сянькоўскі скончыў “Частным письмом почтеннейшей публике о секретном журнале, которому название Весельчак, журнал всяких разных странностей” (Пецярбург, 1858) і некалькімі фельетонамі ў гэтым часопісе.

Часопіс “Весельчак” выдаваўся ў Пецярбургу ў 1858 – 1859 гг. У яго першых нумарах за 1858 г. В. Сянькоўскі змясціў фельетоны «Паседжанне камітэта для рэдакцыі “Весельчака»» (подпіс *Барон Брамбеус*), “Аб чхальных вітаннях” (без подпісу), “Мастацтва выдаваць кнігі” (подпіс С.) і інш.

Першы нумар “Весельчака” змяшчаў зварот да чытачоў “Милостивые государи, благодетели-подписчики”, які напісаў В. Сянькоўскі. І “Прыватнае пісьмо”, і зварот аўтар падпісаў: “*Иван Иванов, сын Хохотенко-Хлопотунов-Пустяковский, отставной подпоручик, помещик разных губерний и кавалер беспорочности*”.

Янка (Іван Уладзіміравіч) Саламевіч – літаратуразнаўца, крытык, фалькларыст, бібліёграф, перакладчык. Кандыдат філалагічных навук (1971). Закончыў беларускае аддзяленне філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1960), аспірантуру пры кафедры беларускай літаратуры БДУ (1967). Працаваў

карэктарам, тэхнічным рэдактарам выдавецкага аддзела Дзяржаўнай бібліятэкі БССР (1960 – 1962), рэдактарам рэдакцыі навучальнай і метадычнай літаратуры, старшым рэдактарам грамадска-гуманістычных навук Выдавецтва вышэйшай, сярэдняй спецыяльнай і прафесійнай адукацыі БССР (цяпер “Вышэйшая школа”). З 1968 г. старшы навуковы рэдактар рэдакцыі літаратуры, мовы, фальклору і этнаграфіі, у 1976 – 1992 гг. загадчык навуковай рэдакцыі народнай асветы і беларускіх слоўнікаў Галоўнай рэдакцыі Беларускай Савецкай Энцыклапедыі (цяпер БелЭн – выдавецтва “Беларуская Энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі), з 1992 г. вядучы рэдактар гэтай рэдакцыі, з 1994 г. вядучы рэдактар рэдакцыі літаратуры, мовы, фальклору і этнаграфіі. Адначасова ў 1987 – 1997 гг. выкладаў у БДУ. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі ў галіне навукі (1976, за выданне БелСЭ ў 12 т.).

Аўтар манаграфіі “*Міхал Федароўскі*” (1972), “Слоўніка беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI – XX стст.)” (1983; цяпер рыхтуецца новае, значна дапоўненае выданне). Укладальнік навучальнага дапаможніка для ВУ “*Беларуская дзіцячая літаратура: Хрэстаматыя*” (1966; у сааўтарстве з М. Пятровічам, А. Налівайкам), зборнікаў “*Беларускія загадкі*” (1982, 1989), “*Мама Мышка сушыла шышкі: Беларускія народныя скорагаворкі*” (1983), “*П’есы XIX – пачатку XX ст.*” (1998), кніг *выбранных твораў “Доля і хлеб” Г. Леўчыка* (1980, разам з Н. Ляшковіч), “*Лірнік*” М. Арла (1991), “*Свіцязь*” Я. Чачота (1999), укладальнік і аўтар каментарыяў да анталогіі “*Беларуская балада*”. Склаў бібліяграфію і напісаў каментарыі да кнігі “*Максім Гарэцкі: Успаміны, артыкулы, дакументы*” (у сааўтарстве з А. Лісам). Адзін са складальнікаў літаратурна-мастацкага календара “*Кола дзён*” (1987, 1988). Перакладае з польскай, рускай, украінскай моваў.

Артыкулы Янкі Саламевіча, прысвечаныя псеўданімам, друкуюцца з мая 2006 г. У мінулых нумарах змешчаны артыкулы “*Для чаго расшыфроўваць псеўданімы?*” (2006, № 5), “*Хто ёсць хто, альбо Адкуль псеўданімы?*” (2006, № 7), “*Геаграфічныя назвы як псеўданімы*” (2006, № 9), “*Псеўданімы Якуба Коласа*” (2006, № 11), “*Назвы раслін як псеўданімы*” (2007, № 3), “*Крыптанім Язэпа Дылы, прыпісаны Янку Купалу*” (2007, № 6), “*Псеўданімы Янкі Купалы*” (2007, № 7), “*Назвы зяроў, птушак, насякомых як псеўданімы*” (2007, № 9).

Аксана ПАЎЛОЎСКАЯ

ЧАМУ РАЗЫШЛІСЯ ШЛЯХІ АНДРЭЯ ЛАБАНОВІЧА І ТЫХ ДЗЯЎЧАТ, З ЯКІМІ ЯГО ЗВЯЛО ЖЫЦЦЁ?

УРОК ПА АПОВЕСЦІ “У ПАЛЕСКАЙ ГЛУШЫ” ЯКУБА КОЛАСА. XI клас

Мэты ўрока: дапамагчы вучням знайсці адказы на пытанні, чаму Андрэй Лабановіч, выбраўшы з ліку палескіх прыгажунь Ядвісію, не прапануе ёй рукі і сэрца, чаму дзяўчына, пакахаўшы настаўніка, пакідае Цельшына; развіваць уменне аргументаваць тэкстам свае ацэнкі, меркаванні, асабліва калі ў класе разгарэлася дыскусія; выхоўваць у вучняў культуру інтымных адносін, патрэбу шанавання каханне, даражыць чысцінёй узаемаадносін са сваім выбраннікам (выбранніцай), адзінствам інтарэсаў і памкненняў, не баяцца побытавых складанасцей, якіх патрабуе сям’я і клопаты пра яе.

Тып урока і метады: камбінаваны, “Тэхніка намінаўных груп”, “Памяняемса месцамі”.

ХОД УРОКА

• **Стварэнне станоўчай атмасферы, рэалізацыя метаду “Памяняемса месцамі”.**

Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік прапануе памяняцца месцамі (згрупавацца) тым, у каго добры настрой, хто хацеў бы даведацца пра нешта новае, хто хоча працаваць.

• **Абдумванне прапаноў.**

На дошцы запісваецца праблемнае пытанне: “**Чаму разышліся шляхі Андрэя Лабановіча і тых дзяўчат, з якімі яго звяло жыццё?**”

Кожны вучань індывідуальна запісвае свой адказ, не раіцца з іншымі.

На гэтую працу можна адвесці 11-15 хвілін.

• **Запісванне прапаноў.**

Памочнікі-асістэнты збіраюць карткі і запісваюць адказы на дошцы (падобныя варыянты выкрэсліваюцца); кожны адказ нумаруецца.

Прыкладныя варыянты запісаў.

ПІСАРАНКІ:

1. Пісаранкі выклікаюць у яго антыпатыю з-за манернасці, мяшчанскіх густаў, нізкіх духоўных запатрабаванняў.

2. Дочкі пісара жывуць плёткамі, хочучь, каб іх забаўлялі і смяшылі.

3. Трымаюць у руках кнігі толькі для таго, каб выглядаць цікавымі і прывабнымі.

ЛЮДМІЛА І МАРЫНА:

4. Марына вельмі прыгожая, але беднаватая душою.

5. Настаўніку было нецікава з Марынай.

6. Умовы жыцця Людмілы не спрыялі выхаванню сур’ёзнага стаўлення да сябе, людзей, сям’і.

7. Распешчаная мужчынскай увагай, капрызная і эгаістычная.

ЯДВІСЯ:

8. Лабановіч паводзіў сябе так, каб паміж ім і Ядвісёй заставалася нейкая мяжа адчужанасці.

9. Ядвісія марыла пра шчасце, але баялася памыліца.

10. Ядвісія не магла цалкам даверыцца настаўніку.

11. Няўменне шанавання каханне.

12. Імкненне адпомсціць адзін аднаму.

13. Жаданне пакараць няўвагай, абьякавасцю.

14. Сацыяльнае паходжанне Лабановіча і Ядвісі.

15. Настаўнік баіцца клопатаў штодзённага побыту.

16. Страх закрыць сабе дарогу да заветнай мары.

• **Паўторны выбар.**

Кожны вучань запісвае на аркушы пяць меркаванняў, якія ён лічыць найбольш верагоднымі; вучні агучваюць; настаўнік пазначае на дошцы.

Запіс на дошцы: 3, 6, 11, 14, 16.

• **Абмеркаванне, дыскусія.**

– У маладых людзей, блізкіх па перакананнях, шчыра закаханых, дарогі разыходзяцца. У літаратурнаўстве наконт гэтага ёсць розныя меркаванні.

На дошцы вывешваюцца тры выказванні:

“Лабановіч і Ядвісія, хоць і цягнуцца адзін да аднаго, робяць усё, каб перашкодзіць збліжэнню, каб расставіцца. Кожны з іх імкнецца ў сваю даль, бо жыццё, што акружае іх, палюхае сваёй мёртвай нерухомасцю, бесперспектыўнасцю. Менавіта таму, што яны імкнуцца да жыцця больш змястоўнага і прыгожага, яны заўважлілі адзін аднаго, але якраз на той прычыне яны і разлучаюцца: кожны імкнецца ў сваю даль, а дарогі ў іх розныя”.

Алесь Адамовіч.

“Мы адчуваем, што, каб Ядвісія згадзілася падтрымаць хоць нейкія зносіны з Лабановічам, ён бы пайшоў на ўсё. Але звязваць свой лёс з жабрачым лёсам настаўніка яна не можа”.

Іван Навуменка.

“Скажы ён слова – і дзяўчына пайшла б з ім на край свету, нічога не патрабуючы, акрамя вернасці. Не беднасці яна баялася, а панурасці і чэрствасці душэўнай, двулікасці”.

Юльян Пшыркоў.

Настаўнік прапануе вучням адказаць на пытанне: “Паціця каго з крытыкаў вам бліжэй, чаму?”

Вучні тлумачаць, большасць з іх схіляецца да меркавання Юльяна Пшыркова.

Аксана Тадэвушаўна Паўлоўская – настаўніца беларускай мовы і літаратуры дзяржаўнай установы адукацыі “Вілейская гімназія № 2 з экалагічным ухілам”. Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка (2002). Мае першую кваліфікацыйную катэгорыю. Уваходзіць у творчую групу настаўнікаў па распрацоўцы і ўкараненні інтэрактыўнай і модульнай тэхналогіі навучання, кіраўнік сацыяльна-педагагічнага праекта “Этнашкола”.

*Ядвіся адчула шчасце кахання;
каханне акрыляла маладога настаўніка.*

Малады настаўнік прыехаў у Цельшына адтуль, куды Ядвіся так моцна імкнулася. Таму пераканаўча гучыць думка Юльяна Пшыркова, што “Лабановіч абудзіў у душы Ядвісі светлыя надзеі, высакародныя імкненні. Каханне да яго стала для дзяўчыны адкрыццём новага свету, неразгаданых, але прываблівых чараў будучыні. Да свайго шчасця яна пайшла адна, у гэтым яе трагедыя, але яна абудзілася ад нерухомасці, стала на шлях, які вядзе людзей да шчасця”.

• Рэфлексія.

Напрыканцы ўрока настаўнік прапануе памянцяцца месцамі тым, хто нечаму навучыўся; тым, хто задаволены зносінамі, якія адбыліся на ўроку; тым, хто працаваў творча, а не па шаблону.

• Дамашняе заданне.

Падрыхтаваць адказ на пытанне: «Чаму Ядвіся не змаглася за сваё ічасце, а проста “сышла са сцэны”?». Выказаць свае адносіны да пазіцыі дзяўчыны.

• Падвядзенне вынікаў. Заключнае слова настаўніка.

– Маладыя людзі разышліся. Кожны памкнуўся ў сваю даль. Але гэтая сустрэча пакінула значны след у іх душах:

*настаўнік абудзіў у дзяўчыны лепшыя задаткі,
што драмалі дагэтуль;*

Тэхналагічная карта ўрока

“Чаму разышліся шляхі Андрэя Лабановіча і тых дзяўчат, з якімі яго звяло жыццё?”

Тэхналогія інтэрактыўнага навучання.

Метады: “Тэхніка намінатыўных груп”, “Памяняемся месцамі”.

№ н/п	Этапы ўрока	Дзейнасць настаўніка	Дзейнасць вучняў	Абсталяванне
1	Стварэнне станоўчай атмасферы (рэалізацыя метаду “Памяняемся месцамі”)	Прапануе вучням памянцяцца месцамі	Вучні мяняюцца месцамі ў залежнасці ад таго, як яны адказваюць на пытанні	Парты расстаўлены паўкругам
2	Абдумванне прапановы	Настаўнік запісвае на дошцы праблемнае пытанне	Кожны вучань індывідуальна занатоўвае свой адказ, не раіцца з іншымі	Аркушы фармату А4, ручкі
3	Запісванне прапановы	Кантралюе ход работы	Памочнікі-асістэнты збіраюць аркушы і запісваюць адказы на дошцы, кожны адказ нумаруецца	
4	Паўторны выбар	Настаўнік пазначае на дошцы	Кожны вучань запісвае на аркушы пяць меркаванняў, якія ён лічыць найбольш верагоднымі; агучвае іх	
5	Абмеркаванне, дыскусія	Настаўнік агучвае меркаванні А. Адамовіча, І. Навуменкі і Ю. Пшыркова; задае пытанне для абмеркавання	Вучні тлумачаць выказванні	На дошцы вывешваюцца варыянты меркаванняў
6	Падвядзенне вынікаў	Падводзіць вынікі, падагульняе выказванні	Вучні слухаюць	
7	Рэфлексія (рэалізацыя метаду “Памяняемся месцамі”)	Настаўнік прапануе вучням памянцяцца месцамі; задае рэфлексійныя пытанні	Вучні мяняюцца месцамі	
8	Дамашняе заданне	Прапануе падрыхтавацца да адказу на пытанне: «Чаму Ядвіся не змаглася за сваё ічасце, а проста “сышла са сцэны”?»		

Аляксандр ГЕРЦЫК

УРОК ПАЗАКЛАСНАГА ЧЫТАННЯ ПА РАМАНЕ ЖУЛЯ ВЕРНА “ТАЯМНІЧЫ ВОСТРАЎ”. VII клас

Жуль Верн – вядомы французскі пісьменнік мінулага, які ствараў сваю прозу пераважна ў жанры прыгод і навуковай фантастыкі. Яго раманы прасякнуты імкненнем даследаваць прыроду, прадбачаннем навуковых адкрыццяў, у іх мноства падрабязных апісанняў далёкіх экзатычных краін, што выклікае захапленне юных чытачоў. Апрача таго, у іх абавязкова перамагае дабро, таму і выхаваўчы патэнцыял іх вельмі высокі. Вось чаму прапанаваны настаўнікам урок – гэта спроба ўвайсці ў свет герояў пісьменніка, далучыць дзяцей да яго творчай спадчыны, каб яны не абмяжоўваліся толькі “Таямнічым востравам”, але звярнуліся ўжо самастойна да іншых твораў пісьменніка.

Ва ўступным слове да ўрока скажам, што 8 лютага споўнілася 180 гадоў з дня нараджэння славутага аўтара (1828 – 1905).

Будучы пісьменнік нарадзіўся ў сям’і адваката, П’ера Верна, у яго былі брат Поль і сёстры Анна, Мацільда, Мары. Чытаць і пісаць хлопчыка вучыла суседка, потым ён паступіў у семінарыю, а па яе заканчэнні – у ліцэй, дзе атрымаў класічную адукацыю. З дзяцінства будучы пісьменнік адчуваў вялікую прагу да чытання, ён глытаў кнігі адну за адной.

У 1839 г. употай ад бацькоў Жуль уцёк з дому і на няўся юнгам на шхуну “Коралі”, якая плыла ў Індыю, але бацька кінуўся ўздагон і зняў з карабля шукальніка прыгод. Больш падрабязна пра асабістае жыццё пісьменніка настаўнік можа прачытаць у артыкуле І. Найдзянкова [1].

У сталыя гады Жуль Верн цэлымі днямі не выходзіў з бібліятэкі, у яго была вялікая картатэка, дзе сістэматызаваліся матэрыялы самых розных навуковых кніг і даследаванняў. У Верна спачатку была невялікая ўласная яхта, на якой ён вандраваў ля французскага ўзбярэжжа, а потым, калі пісьменнік набыў вялікую, пачаліся падарожжы па Міжземным, Паўночным і Балтыйскім морях і нават па Атлантыцы. Вось чаму такія дасканалыя яго апісанні марскіх прастораў.

На працягу жыцця пра пісьменніка ствараліся легенды: казалі, што імя Жуля Верна аб’ядноўвае цэлую групу пісьменнікаў, бо цяжка ўявіць, як можа адзін чалавек быць такім працавітым і эрудзіраваным (Верн па кантракце быў павінен ствараць два раманы на працягу аднаго года, а кантракт цягнуўся амаль дваццаць гадоў).

Пісьменнік сам называў свае творы “раманамі навукі”. Галоўны іх герой – гэта чалавек, які захап-

ляецца даследаваннямі невядомых прыродных з’яў, ён перажывае расчараванні і боль ад памылак, імкнецца да раскрыцця новых таямніц. Самы вядомы такі вернаўскі герой – гэта дзівак-вучоны Паганэль, сакратар Парыжскага геаграфічнага аб’яднання, член-карэспандэнт геаграфічных аб’яднанняў Берліна, Бамбея, Дармштата, Лейпцыга, Лондана, Пецярбурга, Вены, Нью-Йорка. Чытачоў захапляе яго бескарыслівае служэнне навуцы, працэс навуковага пазнання, які апісваецца вельмі паэтычна, пафас дасягненняў і неабмежаваных магчымасцяў чалавека.

У першы перыяд сваёй творчасці Жуль Верн напісаў славетную трылогію: “Дзеці капітана Гранта” (1868), “20 000 лье пад вадой” (1870) і “Таямнічы востраў” (1874).

Наступны этап урока – гэта падарожжа па стэронах раманаў “Дзеці капітана Гранта” і “20 000 лье пад вадой”.

На гэтым этапе вучні выконваюць невялікае апераджальнае заданне – выразна чытаюць кароткія ўрыўкі з памянёных раманаў, а мы дадаем да іх чытання свой каментарый.

У “Дзецях капітана Гранта” героі падарожнічаюць па трох акіянах, яны шукаюць шатландскага патрыёта Гранта. Той адправіўся на пошукі вострава, на які магчыма было б перасяліцца ягоным землякам і такім чынам пазбавіцца ад улады англічан. Інтрыга завязваецца адразу ў выглядзе таямніцы, загадкі, да разгадкі якой чытач то набліжаецца, то аддаляецца ад яе.

Барацьба з перашкодамі і небяспекай патрабуе вялікага напружання, але маючы адыцца перамога закладзена ў характарах дзейных асоб. У рамане шырока разгорнуты карціны прыроды і жыцця народаў свету.

“20 000 лье пад вадой” – другая частка трылогіі – адзін з найбольш славетных твораў пісьменніка. Навуковая фантастыка, якая абаліраецца на рэальную сутнасць з’яў, рамантычныя рысы героя-вучонага, цуды “Наўтылуса” і падводнага свету: неабсяжныя лясы, пачварныя жывёлы – усё гэта ўспрымаецца з вялікай цікавасцю.

Потым правядзем кароткую віктарыну па рамане “Таямнічы востраў”:

1. Якое імя далі востраву, куды вецер занёс уцекачоў? *Востраў Лінкальн.*
2. Хто такі Аўраам Лінкальн? *Прэзідэнт Амерыкі.*
3. Пералічыце тры прыродныя царствы. *Жывёлы, расліны, мінералы.*

Аляксандр Віктаравіч Герцык – даследчык літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (2000). Закончыў Ленінградскі педагагічны інстытут імя А. Герца (1979). Дацэнт кафедры рускай і замежнай літаратуры Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта.

4. Што Сайрус Сміт называе вуглём будучага? *Ваду.*

5. Колькі гадоў пражылі героі на востраве? *Чатыры.*

6. Колькі гадоў капітану Нема? *Шэсцьдзесят.*

7. Якія апошнія словы капітана Нема? *Бог і Радзіма.*

Пасля гэтага правядзем гутарку па рамане “Таямнічы востраў”:

- Ці знаёма вам слова *рабінзанада*? Які сэнс тоіцца ў ім? Якія рабінзанады вы чыталі?

- Раскажыце, як героі рамана трапляюць на бязлюдны востраў?

- Хто яны, гэтыя людзі, якія вымушаны жыць там?

- Хто з іх вам асабліва падабаецца? Якія чалавечыя якасці ўласцівыя ім?

- Чаму пісьменнік назваў сваю кнігу менавіта так – “Таямнічы востраў”? Давайце абмяркуем гэта больш падрабязна.

- Як вы ставіцеся да капітана Нема?

Слова *рабінзанада* ўвайшло ў мову яшчэ ў XVIII ст., калі ў краінах Еўропы ў друку з’явіліся шматлікія творы, якія распавядалі аб жыцці ізаляванага чалавека на бязлюдным востраве, сутыкненні з прыроднымі стыхіямі. Жуль Верн добра ведаў творы гэтага жанру, хлопчыкам ён захапляўся раманам Даніэля Дэфо “Прыгоды Рабінзона Круза”, шмат разоў перачытваў яго.

“Таямнічы востраў” – найлепшы з жуль-вернаўскіх раманаў-рабінзанад. Гэта не толькі прыгодніцкая кніга, яе змест куды больш глыбокі, гэта, па сутнасці, філасофскі твор. Пісьменнік дае сваё бачанне лёсу чалавека і яго будучыні. Героі рамана апынуліся “голымі людзьмі на голай зямлі”, але ж яны былі моцным калектывам аднадумцаў, якія шмат чаго ведалі, і з найбольшай паўнатай навуковыя веды ўвабляе інжынер Сайрус Сміт; ён валодае вопытам і ўсімі дасягненнямі тэхнічнага прагрэсу XIX ст. Героі Жуля Верна захоплены радасцю творчай працы, яны нават не стамляюцца.

Вельмі цікавай з’яўляецца фігура Айртана, якая дазваляе зразумець філасофскі змест рамана. Катаржнік і пірат Айртан, які застаўся сам-насам з прыродай (як гэта было ў Дэфо), ператварыўся ў дзі-

куна, як і рэальны прататып Рабінзона Круза Аляксандр Селькірк, нягледзячы на тое, што абодвум было пакінута ўсё неабходнае для першых дзён ізаляванага жыцця: у Селькірка было адзенне, зброя, порах, сякера, нож, кацялок, невялікая колькасць ежы і нават Біблія; тое самае было і ў Айртана. Але, тым не менш, праз чатыры гады Селькірк нават не мог размаўляць, а Айртан праз дванаццаць гадоў страціў розум. І тут Жуль Верн палемізуе з Даніэлем Дэфо, сцвярджае, што чалавек можа жыць толькі сярод людзей і заставацца чалавекам толькі ў гэтым выпадку; Рабінзона непазбежна напаткаў бы лёс Селькірка і Айртана.

Такім чынам, “Таямнічы востраў” займае асобнае месца сярод твораў Жуля Верна. Галоўнае ў гэтым рамане – не прыгоды невялічкай колькасці людзей на пустэльным востраве і не фантастыка, а маральна-этычная праблема – стварэнне ідэальнага чалавечага грамадства, якое ўвасобіла мару пісьменніка пра будучае чалавецтва.

Завершыць урок дыспут вучняў:

- Жуль Верн супраць Даніэля Дэфо. Хто перамагае ў спрэчцы аб рабінзанадах?

Напрыканцы ўрока падвядзем яго вынікі і зробім больш грунтоўныя акцэнтны.

Абодва творы належаць да жанру *рабінзанад*, але паміж імі амаль паўтара стагоддзя. Абодва аўтары даследуюць паводзіны чалавека ў экстрэмальных умовах, але ставяць перад сабой розныя мэты. Дэфо імкнецца паказаць незвычайную моц духу асобнага чалавека, вобраз якога вырастае да сімвалічнага вобраза Чалавека з вялікай літары, абагульненага прадстаўніка ўсяго чалавецтва. Рабінзон застаецца сам-насам з прыродай, пазбаўлены акружэння, ён не саступае адчай, працай сваіх рук робіць усё неабходнае для жыцця, не страчвае яго сэнсу, а нават разважае пра чалавечае грамадства, каб зразумець яго законы.

Жуль Верн кажа пра неаспрэчную перавагу чалавечага калектыву параўнальна з абмежаванымі магчымацямі асобы. Напрыканцы рамана яго героі стварылі ідэальную суполку-камуну, а сам таямнічы востраў, з яго ўмоўнай фаунай і флорай, кліматам і нетрамі, робіцца мадэллю нашай планеты.

Такім чынам, у гэтай спрэчцы няма пераможцаў, кожны з аўтараў вырашае ў сваёй рабінзанадзе ўласцівыя толькі яму задачы суадносна з уласнымі мэтамі і духам свайго часу.

Спіс літаратуры

1. **Найденков, И.** Писатель и путешественник: К 100-летию со дня смерти Жюль Верна / И. Найденков // Всемирная литература. – 2005. – № 4. – С. 191 – 200.

НЕСЛА СВЯТЛО РОДНАГА СЛОВА

ДА ЮБІЛЕЮ ГАЛІНЫ МАЛАЖАЙ

70

Ёсць неразгаданая, таямнічая сувязь у тых шляхах-дарогах, што вядуць чалавека па свеце, па жыцці. Шчаслівы той чалавек, які сустрэне на парозе свайго сталення, духоўнага росту Настаўніка, і той непасрэдна будзе развіваць і падтрымліваць пакліканне маладой душы. Для многіх пакаленняў студэнтаў, а пасля і для настаўнікаў-філолагаў такой знакавай асобай была Галіна Мікалаеўна Малажай. Дасведчаная, прыгожая, руплівая Настаўніца вяла-выводзіла сваіх вучняў на дарогу творчай працы, на шлях спазнання роднага слова, духоўнасці. Была ўдзячная свайму Настаўніку – Фёдору Міхайлавічу Янкоўскаму.

Любоў да роднага слова, Беларусі-Бацькаўшчыны вызначыла жыццёвы і творчы лёс Ф. Янкоўскага. Беларуская філалогія стала лёсам Галіны Мікалаеўны, яе радасцю і болем, духоўным хлебам яе жыцця. Хлеб духоўны ўзрастаў у яе адоранай ад Бога шчырай душы, што ўвабрала і бацькаў настаўніцкі клопат, і абаяльнасць матчынай душы, і Настаўнікава полымя-агонь служэння роднаму слову.

Нарадзілася Галіна Малажай 15 сакавіка 1938 г. на Берасцейшчыне, у вёсцы Кустын. Марыла паступіць у Ленінградскі хіміка-тэхналагічны інстытут, аднак – пад уплывам бацькоў – звязала свой лёс з філалогіяй, з Брэсцкім педінстытутам. Закончыла на “выдатна” філалагічны факультэт і, папрацаваўшы два гады ў вясковых школах (в. Повіць і в. Корчыцы) Кобрынскага раёна, вярнулася ў Брэст, на выкладчыцкую працу на кафедры беларускага мовазнаўства.

Творчым пошукам, спалучаным з патрабавальнасцю да сябе, да сваёй выкладчыцкай працы, былі

пазначаны не толькі першыя гады станаўлення і самасцвярджэння як выкладчыка, навукоўцы. З аўтабіяграфіі Галіны Мікалаеўны, з яе асабістых успамінаў паўстаюць неспакойныя, клопатныя гады, калі распачынаўся шлях у навуковую дзейнасць, шлях, на якім яна спазнае не толькі прызнанне, але боль і распач, аднак знойдзе сілу, моц духу пасля двухгадовай працы над дысертацыйным даследаваннем “Параўнальныя канструкцыі ў беларускай літаратурнай мове” распачаць усё з чыстага ліста. Менавіта ў гэты складаны перыяд сустрэне яна Ф. М. Янкоўскага. “Гэтая сустрэча і вызначыла мой творчы лёс”, – прызнаецца Галіна Мікалаеўна ў аўтабіяграфіі. Адсюль пачнецца хоць і дужа няпросты, аднак шчаслівы шлях далучэння да навуковай школы вялікага вучонага і чалавека. Менавіта пад знакам Ф. М. Янкоўскага будзе ісці далейшая праца, служэнне на ніве філалогіі. Адсюль і шанаванне Настаўніка, і ўдзячнасць яму, “настаўнікавым рукамі”, што “паднялі”, дазволілі раскрыцца навуковаму патэнцыялу. Упершыню ў беларускай філалогіі Г. М. Малажай падрыхтавала працу “Перыфразы ў сучаснай беларускай мове (структурна-семантычная і стылістычная характарыстыка)”. З лёгкай рукі Фёдора Міхайлавіча, па яго “настаўнікавай парадзе” ўпершыню ў славiстыцы быў выдадзены “Слоўнік перыфраз”, падрыхтаваны Г. Малажай, а пасля – манаграфія пра перыфразы. Настаўнік даў адчуць ёй уласныя крылы, упэўненасць у правільнасці абранага шляху. Працавітасць, дасведчанасць, імкненне да мэты давалі плён. Галіна Малажай стала членам аўтарскіх калектываў, у склад якіх увайшлі навукоўцы з Мінска, Гародні і якімі кіраваў Ф. Янкоўскі. Так з’явіліся дапаможнікі для студэнтаў. На вокладках гэтых кніг – і прозвішча Галіны Мікалаеўны. Было ў яе не толькі адчуванне, разуменне патрэб вышэйшых навучальных устаноў у добрай кнізе для студэнтаў-філолагаў, але і здольнасць аператыўна і творча рэалізаваць задуму, практычна вырашаць актуальныя праблемы выкладання лінгвістычных дысцыплін у ВНУ.

У асобе Галіны Малажай удала спалучыліся творчая інтуіцыя навукоўцы-тэарэтыка і дакладнасць, яснасць практыка. Ва ўсіх яе даследаваннях выяўляецца здольнасць апярэджваць час. Менавіта адчувальнасць да змен у грамадска-культурным жыцці, у сістэме адукацыі, як у сярэдняй, так і вышэйшай школе, абумовілі яе актыўную і неацэнную працу ў перыяд рэфармавання нацыянальнай школы. Менавіта ў такой няпростай сітуацыі, якая склалася на пачатку

90-х гг. XX ст., калі “Канцэпцыя моўнай адукацыі ў школах Беларусі” акрэсліла новыя падыходы да выкладання роднай мовы, Г. М. Малажай уключылася ў абмеркаванне канцэптуальна важных праблем. На прадстаўнічым узроўні мудра і нешматслоўна выяўляла прагрэсіўны погляд, прынцыповую пазіцыю па праблемах выкладання беларускай мовы ў ВНУ і школах Беларусі. Лагічна звязвала Галіна Мікалаеўна канцэптуальна новыя падыходы ў выкладанні роднай мовы ў школе з падрыхтоўкай новых настаўніцкіх кадраў, што рыхтуюць педінстытуты і універсітэты. Заклапочана гаварыла пра стварэнне неабходных дапаможнікаў, падручнікаў. Невыпадкова менавіта Г. М. Малажай атрымала ад Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь заказ на стварэнне (спачатку эксперыментальных) праграм і падручнікаў па беларускай мове для школ з рускай мовай навучання (па якіх вучацца і сёння). Ды напачатку было самае складанае і важнае – распрацоўка з улікам “Канцэпцыі моўнай адукацыі” новых падыходаў у выкладанні роднай мовы ды тлумачэнне настаўнікам змен, якія ўносяцца ў праграмы, вызначэнне прыярытэтных накірункаў працы, абумоўленых антрапацэнтрычнай канцэпцыяй, што была пакладзена ў аснову выкладання курса беларускай мовы. Аўтарытэтнае слова Г. М. Малажай дазволіла настаўнікам, асабліва на першапачатковым этапе рэалізацыі ў школе новых падыходаў, псіхалагічна пераадолець бар’ер ва ўспрыманні новых ідэй і ўключыцца (найперш выбраным школам) у няпростую эксперыментальную працу.

Высокі прафесійны, навуковы ўзровень Г. М. Малажай, яе працавітасць, творчы погляд на звыклія рэчы, уменне сцісла і ясна выкладаць думку абумовілі і новыя заказы ўжо ў сувязі з іншымі падыходамі да кантролю ведаў вучняў. З 2004 да 2005 г. з’явіліся падрыхтаваныя Г. М. Малажай матэрыялы для правядзення цэнтралізаванага тэсціравання. У кантэксце іншых аналагічных матэрыялаў варта адзначыць клопат Галіны Мікалаеўны і пра вучня, і пра настаўніка, пра шляхі арганізацыі дапамогі ў самастойнай працы вучняў, яе імкненне даць канкрэтныя і неабходныя парады настаўнікам. Менавіта Г. М. Малажай падрыхтавала тэсты, дзе ёсць адказы, дзе паказваецца лагічны ход разважанняў для таго, каб вучань зрабіў правільны выбар, даў правільны адказ. Думаецца, менавіта такія дапаможнікі знялі і пэўную напружанасць сярод настаўнікаў і вучняў, асабліва на першых этапах рэалізацыі тэставага кантролю. Невыпадкова гэтыя выданні і сёння карыстаюцца заслужанай папулярнасцю сярод настаўнікаў і вучняў. І ў такім падыходзе да вырашэння праблемы бачыцца пазіцыя Галіны Мікалаеўны – важна навучыць працаваць, навучыць вучыцца, дапамагчы вучыць і вучыцца. Гэта яна цвердзіла сваім уласным прыкладам, гэта рэалізоўвала ў сваіх кнігах, паказваючы шляхі і спосабы дасягнення выніку.

Праца Г. М. Малажай як навуковага кіраўніка, як загадчыка кафедры – прыклад творчага і дзейснага стаўлення да актуальных праблем беларусістыкі, прыклад выніковага, плённага шчыравання на ніве асветы і асветніцтва. Шматгадовая праца са сту-

дэнтамі заўсёды спалучалася з чытаннем лекцый у Інстытуце ўдасканалення настаўнікаў. Гэтае супрацоўніцтва было абумоўлена тым, што ў асобе Галіны Мікалаеўны спалучаліся дасведчанасць навукоўцы-тэарэтыка і выкладчыка-практыка. Выкладанне лінгвістычных дысцыплін для студэнтаў было спраектавана на школу. І Галіна Мікалаеўна заўсёды магла даць адказы настаўнікам – грунтоўныя і пераканальныя – па дыскусійных, складаных праблемах беларускага мовазнаўства, па шматлікіх пытаннях выкладання роднай мовы ў школе. Гэта было слова Настаўніка да настаўніка. Яно дапамагала, яно падтрымлівала і заахвочвала да працы.

Творчы пошук і творчая рэалізацыя задум – вызначальныя ў працы Г. М. Малажай. Новыя ідэі любіла ўвасабляць, і увасабляць хутка. Рух наперад, клопат ратавалі яе. Незагойнаю ранаю была страта (1994 г.) сына. Воля і мужнасць, сіла духу трымалі яе ў час сумоты і самоты. Было і засталася пакліканне да творчай працы, працы духу. Аўтарытэты прафесар з Берасця, сумлены, годны чалавек, Г. Малажай была звязана з творчай элітаю іншых куткоў Беларусі, найперш з навукоўцамі, выкладчыкамі вышэйшых навучальных устаноў. Ёй дасылалі рукапісы дысертацыйных даследаванняў з просьбаю быць афіцыйным апанентам. На кафедры і дахаты ішлі аўтарэфераты і рукапісы кніг калег-навукоўцаў з Мінска, Гародні, Віцебска, Магілёва, Гомеля... Адгукалася шчыра і своечасова, і аўтары былі ўдзячныя за сур’ёзнае, уважлівае прачытанне дасведчанага рэцэнзента, за слушныя парады і падказкі. Пэўна, найперш гатовая была дапамагчы сваім калегам па кафедры. Хваляваў навуковы рост маладых выкладчыкаў, што пачыналі працаваць над дысертацыйнымі даследаваннямі, а таксама і лёс выкладчыкаў больш вопытных і сталых. Падказвала ідэі для творчага ўвасаблення ды падключала да калектыўных праектаў. Сама была заўсёды ў руху і надавала рухавасці кафедры, якую ўзначальвала больш як 25 гадоў, дасягнула высокага выніку ў розных накірунках навуковай дзейнасці, гэтых пазіцый трымалася і сваім прыкладам актывізавала ўсіх, хоць у апошнія гады не толькі мела радасць ад уласных творчых поспехаў і здабыткаў калег, але і мужа трывала боль і расчараванне. Ды ўсё ж пасля дужа патрабавальных падрахункаў працы падчас свайго 60-годдзя, калі прыпынілася, каб азірнуцца на сваё папярэдняе жыццё, рухалася далей, змагалася са змрочным і несла мужа, самаахвярна Святло. Святло творчага шчыравання, асветы. Святло кнігі. Святло роднага слова. Не стала Галіны Малажай 14 мая 2005 г.

Галіна Мікалаеўна Малажай – прафесар, член-карэспандэнт Беларускай акадэміі адукацыі – знакавая постаць Беларусі. Гэта знак творчай улюбёнасці ў справу, у роднае слова, знак вернасці Настаўніку і вечным ідэалам, скарбам душы – гонару і годнасці, волі і мужнасці, моцы духу. Постаць Г. М. Малажай гарманічна ўключаецца ў кола тых жанчын-асветніц, што пачынаючы ад Еўфрасінні Полацкай нясуць Святло жыватворнага Слова, святло чалавечнасці і дабрны.

**Марыя НОВІК,
Тамара КАНАНЕНКА.**

Ганарар аўтары ахвяруюць на развіццё часопіса.

Вольга ЗЕЛЯНКО

НАПРАМКІ І СРОДКІ РЭАЛІЗАЦЫІ ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНАГА ПАДЫХОДУ ПРЫ НАВУЧАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Лінгвакультуралагічны падыход да навучання мове прадугледжвае асэнсаванне вучнямі мовы як формы выражэння нацыянальнай культуры, спасціжэнне праз мову айчыннай культуры ў яе ўзаемадзеянні з культурамі іншых народаў. У артыкуле асвятляюцца тры напрамкі ў рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу пры навучанні беларускай мове: вывучэнне мовы ў кантэксце нацыянальнай культуры; дыялог культур; развіццёвыя (агульнакультурныя) курсы ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання. Паказаны сродкі рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу ў сучасных падручніках па беларускай мове для агульнаадукацыйных устаноў Рэспублікі Беларусь: выказванні стваральнікаў нацыянальнай культуры пра родную мову; тэксты з нацыянальна-культурным кампанентам, у тым ліку прэцэдэнтныя выказванні; нацыянальна афарбаваная лексіка (назвы прадметаў і з’яў беларускага побыту, безэквівалентныя словы, сталыя эпітэты, параўнанні, анімістычныя метафары, фразеалагізмы, словы-сімвалы); стэрэатыпы маўленчых паводзін; канцэпты духоўнай культуры.

Адной з задач вывучэння прадмета “Беларуская мова”, акрэсленых адукацыйным стандартам, з’яўляецца ўсведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні. Рэалізацыю ўказанай задачы забяспечвае лінгвакультуралагічны падыход, звязаны з вывучэннем мовы праз прызму нацыянальнай і сусветнай культур, у выніку чаго вучні не толькі атрымліваюць культуразнаўчую інфармацыю, але і набываюць уменні карыстацца ёю з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі, фарміруюць уласнае культурнае аблічча.

У рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу можна выдзеліць тры напрамкі:

1) навучанне беларускай мове ў кантэксце айчыннай культуры, што стварае ўмовы для глыбокага асэнсавання самабытнасці, эстэтычнай каштоўнасці беларускай мовы як складніка нацыянальнай культуры;

2) спазнанне нацыянальнай культуры ў дыялогу і ва ўзаемадзеянні з культурай іншых народаў, што спрыяе ўсведамленню унікальнасці роднай мовы як феномена беларускай культуры і як каштоўнай часткі культуры сусветнай;

3) развіццёвыя (агульнакультурныя) курсы ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання, якія дапамагаюць сфарміраваць у вучняў уяўленне пра тое, што ў мове сфакусіраваны вопыт нацыянальнага быцця.

І. Навучанне беларускай мове ў кантэксце айчыннай культуры

Першы напрамак у рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу прадугледжвае ўключэнне ў змест прадмета “Беларуская мова”:

- выказванняў пра беларускую мову, якія належаць выдатным стваральнікам нацыянальнай культуры – пісьменнікам, вучоным, філосафам, гістарычным асобам, дзяржаўным дзеячам;

- тэкстаў з нацыянальна-культурным кампанентам;

Пра лінгвакультуралагічны падыход да навучання беларускай мове В. Зелянко распавяла ў студзенскім нумары нашага часопіса.

- нацыянальна маркіраваных адзінак мовы;
- стэрэатыпаў маўленчых паводзін;
- канцэптаў беларускай духоўнай культуры і г. д.

Кожны сучасны школьны падручнік па беларускай мове змяшчае **выказванні дзеячаў нацыянальнай культуры пра ролю роднай мовы ў жыцці этнасу і асобнага чалавека**. У прыватнасці, практычны матэрыял падручніка для VIII класа [1] уключае крылатыя выразы, афарызмы, філасофскія разважанні, жыццёвыя назіранні, мудрыя парады Францішка Багушэвіча, Цёткі, Якуба Коласа, Максіма Танка, Уладзіміра Караткевіча, Ніла Гілевіча, Генадзя Бураўкіна, Алеся Каўруса і іншых, якія даюць вучням магчымасць сфарміраваць уласныя адносіны да працытанага, а таксама звяртаюць увагу на трапнасць і багацце мовы стваральнікаў нацыянальнай культуры ў слове.

У **тэкстах з нацыянальна-культурным кампанентам** адлюстраваны праявы культуры народа: звычкі, традыцыі, побыт, вераванні, духоўныя і матэрыяльныя каштоўнасці, ідэалы. Напрыклад, падручнік для VII класа змяшчае тэксты пра Крыж Еўфрасінні Полацкай [2, с. 22 – 23], пакланенне старажытных продкаў беларусаў агню [2, с. 68], святкаванне Дзядоў [2, с. 86], Вадохрышча [2, с. 100 – 101] і інш. Да тэкстаў з нацыянальна-культурным кампанентам адносяцца таксама **прэцэдэнтныя выказванні**, веданне якіх “ёсць паказчык прыналежнасці да пэўнай эпохі і яе культуры, у той час як іх няведанне, наадварот, ёсць перадумова адарванасці ад адпаведнай культуры” [3, с. 216]. Так, сярод практычнага матэрыялу падручніка для VI класа – шматлікія беларускія народныя выслоўі (*Чым абьякі, то лпей ніякі і інш.*), крылатыя выразы з твораў Алеся Ставера (*“Каб любіць Беларусь нашу мілую, трэба ў розных краях пабываць...”*) [4, с. 93], Якуба Коласа (*“Мой родны кут, як ты мне мілы!...”*) – радкі, якія “цеплынёй і пяшчотай адзваваюцца ў сэрцы кожнага беларуса” [4, с. 240]. Названыя тэксты “непасрэдна звязаны з культурай, бо прасякнуты мноствам культурных кодаў, ... захоўваюць інфармацыю пра гісторыю, этнаграфію, нацыянальную псіхалогію, нацыянальныя паводзіны, гэта значыць, пра ўсё, што складае змест культуры” [5, с. 165].

Нацыянальна маркіраваны адзінкі мовы (слы і намінатыўныя словазлучэнні, надзеленыя нацыянальна-культурнай семантыкай) змяшчаюць інфармацыю пра унікальнасць матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Да нацыянальна афарбаванай лексікі, у прыватнасці, адносяцца:

- найменні прадметаў і з’яў традыцыйнага беларускага побыту (у якасці прыкладу прыгадаем назвы нацыянальных страў з бульбы: *дранікі, бабка, гулякі, паронікі, смажонікі, цыганы, тоўчанка, печанка, крышані* і інш.);

- безэквівалентная лексіка (*бусянка, копанка, ночвы, поўня, прысак*), у тым ліку экзатызмы – “назвы прадметаў і паняццяў, характэрных для духоўнай культуры і матэрыяльнага побыту народа, а таксама абумоўленых асаблівасцямі прыроднага і геапалітычнага становішча краіны” [6, с. 5] (*вераішчака, васпан, дзядзькаванне*);

- сталыя эпітэты (*ясная зорка, ніцяя вярба, горкае гора*);

- параўнанні, заснаваныя на супастаўленні фізічных і псіхічных характарыстык чалавека з рысамі жывёл, уласцівасцямі раслін (*цягавіты, як вол; цыбаты, як бусел; рабы, як цяцера; чырвоны, як бурак*); блізкія да іх анімістычныя метафары – вобразныя характарыстыкі людзей (*авадзень – ‘надакучлівы чалавек’, вішанька – ‘каханая дзяўчына’, лілея – ‘прыгожая дзяўчына’, вярціня – ‘прыгожая жанчына’*);

- фразеалагізмы, паходжанне і існаванне якіх звязана з гісторыяй, культурай, псіхалогіяй беларускага народа (*гула асмаленая, вадзіць дзяды, пасля тапаром*); валоданне імі В. А. Маслава характарызуе як “найвышэйшы пілагаж у мове” [5, с. 60];

- словы-сімвалы (*папараць-кветка – сімвал шчасця, валошка – сімвал духоўнасці, явар і каліна – сімвалы мужчынскага і жаночага пачаткаў жыцця*) і інш.

Сучасныя падручнікі прэзентуюць нацыянальна маркіраваную лексіку, як правіла, праз яе функцыянаванне ў мастацкіх і публіцыстычных тэкстах. Так, тэкст Барыса Сачанкі з падручніка для VIII класа [1, с. 54] расказвае аб прызначэнні разнастайных пабудов сялянскага двара і ўключае словы адпаведнай семантычнай групы: *дрывоўня, абозня, гумно, сцёбка, імішанік, азярод, ёўня*. У гэтым жа падручніку ў тэкстах раскрываюцца лексічныя значэнні безэквівалентных слоў *талака* [1, с. 117], *заворванне* [1, с. 139] – найменняў спецыфічных для беларускай культуры з’яў. Знаёмства з безэквівалентнай лексікай можа адбывацца і праз этымалагічную даведку, як гэта робяць аўтары падручніка для VI класа: у рубрыцы “Да вытокаў слова” тлумачыцца, у прыватнасці, паходжанне прыслоўя *сёлета* [4, с. 318].

Багатая культурна-адукацыйная інфармацыя зашыфравана ў фразеалагізмах, якія “дазваляюць сказаць многае, эканомячы моўныя сродкі і ў той жа час дабіраючыся да глыбіні народнага духу, культуры” [5, с. 185]. Цікавымі і карыснымі для школьнікаў будуць экскурсы ў гісторыю беларускай фразеалогіі. Напрыклад, ужыванне кампанента *асіна* ў выслоўі *асіна плача* (рускамоўныя адпаведнікі – *верёвка плачет, петля плачет*) І. Я. Лепешаў тлумачыць так: “Асіна выбрана, відаць, з той прычыны, што яна не ішла на апал, амаль не скарыстоўвалася як будаўнічы матэрыял і прыдатная была, на думку людзей, хіба толькі на шыбеніцы. Тым больш што яе, паводле евангельскай легенды, ужо калісьці апаганіў здраднік Юда, які нібыта пасля раскаяння павесіўся на асінавым суку” [7, с. 6].

Калі згадзіцца з В. А. Маславай у тым, што веданне сімвалаў “вызначае ўзровень авалодання культурай

і сацыяльную значнасць асобы” [5, с. 127], то ў кантэксце лінгвакультуралагічнага падыходу пры навучанні мове неабходна тлумачыць вучням значэнне нацыянальных сімвалаў, паказваць іх матываванасць. Напрыклад, у падручніку для VI класа раскрываецца змест сімвала *бусел* – увасабленне Беларусі, “міралюбства, сцішанага характа і патаемна-мудрай сілы... сімвал сямейнага шчасця і вернасці” [4, с. 243].

Адным са сродкаў увядзення сучаснага школьніка ў культуру праз прызму мовы з’яўляецца **канцэпт-ная методыка**, сутнасць якой – у «мэтанакіраваным паступовым “узыходжанні” вучня як культурна-моўнай асобы ад фрагментаваных ведаў да канцэптuallyна-абагульненых» [8, с. 11]. Н. Л. Мішаціна прапануе выкарыстоўваць канцэпт у якасці асноўнай адзінкі навучання мовам, разглядаючы яго як “згорнуты тэкст, як культурна-сяміятычны феномен, у якім спалучаюцца архетыпічныя і міфапэтычныя параметры, а таксама рэлігійна-філасофскія і культурна-гістарычныя веды пра свет” [9, с. 23]. З пункта гледжання лінгвакультуралагічнага падыходу заслугоўвае ўвагі распрацаваная Н. Л. Мішацінай метадычная мадэль канцэптuallyнага аналізу слова, якая ўключае тры кампаненты:

- стварэнне слоўнікавага партрэта слова (слова на ўзроўні лінгвістычнага і энцыклапедычнага слоўнікаў);

- стварэнне кантэкстуальна-метафарычнага партрэта слова (слова на ўзроўні словазлучэння і мікратэксту);

- стварэнне слоўнага партрэта канцэпту (слова на ўзроўні тэксту і ў дыялогу культур) [10, с. 19].

Як спробу канцэптuallyнага аналізу слоў можна разглядаць тэкст У. Коваля з падручніка для IX класа [11, с. 228 – 229], у якім створаны слоўнікавы і кантэкстуальна-метафарычны “партрэты” слова *дзед*, а таксама тэкст “Сказ пра хлеб” (паводле А. Сілянкова) з вучэбнага дапаможніка для X класа [12, с. 208 – 209], дзе каменціруецца ўжыванне слова *хлеб* у народных песнях, прыказках, выказваннях слаўтых людзей.

II. Спазнанне нацыянальнай культуры ў дыялогу і ва ўзаемадзеянні з культурай іншых народаў

Другі напрамак у рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу дае вучням магчымасць не толькі спасцігнуць каштоўнасці іншай культуры, але і асэнсаваць унікальнасць сваёй. Пры гэтым дыялог культур звязаны са «здольнасцю “пераўвасабляцца” ў прадстаўніка іншай культуры, без чаго няма разумення» [13, с. 29]. У выкладанні мовы дыялог культур абапіраецца на паняцце **моўнай карціны свету**, якая ўяўляе сабой “адлюстраваныя ў катэгорыях (часткова і ў формах) мовы ўяўленні пэўнага моўнага калектыву пра будову, элементы і працэсы рэчаіснасці” [14, с. 406]. У носбітаў розных моў існуюць розныя канцэпцыі наконт будовы навакольнага свету. Тэзіс пра тое, што мова вызначае спецыфіку светаўспрымання, вядомы ў лінгвістыцы як гіпотэза Сепіра – Уорфа.

Звяртаючы ўвагу на неаднолькавую перадачу адной і той жа думкі ў розных мовах, акадэмік Л. У. Шчэрба ў 1926 г. пісаў: “Толькі сутыкненне адной мовы з другой на глебе параўнанняў... спыняе нас на сродках выказвання і робіць чалавека ўважлівым да тонкіх нюансаў думкі і пачуцця” [15, с. 53]. Аб’ектам такіх параўнанняў павінны быць, перш за ўсё, лексічныя адзінкі, у якіх знайшла адбітак нацыянальная карціна свету. Напрыклад, у розных мовах па-рознаму могуць абзначыцца сваяцкія адносіны: рускаму слову *невестка* ў беларускай мове адпавядаюць *нявестка* ‘жонка сына’, *братавая* ‘жонка брата’, *ятроўка* ‘жонка мужавага брата’.

Раскрыцце моўнай карціны свету ў сучасных падручніках ажыццяўляецца пераважна шляхам супастаўлення фактаў беларускай і іншых моў. Так, практычны матэрыял падручніка для V класа ўключае такое заданне: “параўнайце беларускія і рускія назвы і скажыце, ці праяўляецца ў іх своеасаблівае бачанне свету беларусам” [16, с. 241]. Для аналізу пяцікласнікам прапануюцца пары слоў *гарлачык – кувшинка, журавіны – клюква, сардэчнік – пустырнік* і інш. Вучні VI класа могуць пераканацца ў тым, што кожны народ па-свойму ўспрымае навакольны свет, пазнаёміўшыся з тэкстам Ф. Янкоўскага, у якім у выніку параўнання рускага фразеалагізма *вот так клюква* (выказванне расчаравання, здзіўлення) з беларускім выслоўем “*Ах ты, мая журавіначка!*” (перадача захаплення, замілавання) аўтар прыходзіць да высновы: рэаліі адны, а фразеалагізмы розныя [4, с. 8].

Цікавымі і карыснымі для вучняў будуць назіранні за адметнасцю ўнутранай формы беларускіх слоў і іх адпаведнікаў у неблізкароднасных мовах. Напрыклад, пазнаёміўшыся з тэкстам “Лапці” [4, с. 9] і даведаўшыся пра разнавіднасці гэтага абутку (*кавярзні, шчарбакі, насталы*), шасцікласнікі пераканаюцца ў тым, што мова – люстэрка жыцця народа. Пераклад назоўніка *лапаць* на англійскую мову (*bask shoe*) прымуціць вучняў задумацца над разуменнем яго семантыкі жыхарамі Вялікабрытаніі. Слова *bask* мае два значэнні: 1) грэцца; 2) цешыцца шчасцем, мець асалоду; *shoe* па-англійску – ‘чаравік’. Школьнікі выкажуць свае меркаванні наконт таго, які сэнс укладае англічанін у спалучэнне *bask shoe*, эквівалентнае беларускаму назоўніку *лапаць*: чаравік, які сагравае, або чаравік, які прыносіць асалоду?

Да складнікаў нацыянальнай карціны свету адносяцца таксама сімвалы – своеасаблівыя знакі “мовы” культуры, якія ў розных народаў могуць інтэрпрэтавацца па-рознаму. Так, Анатоль Верабей расказвае пра выпадак, калі ў выніку перакладу з беларускай мовы на рускую верш Янкі Купалы “Дзве таполі” атрымаў новую назву – “Две берёзы”. Перакладчык Эдуард Багрыцкі так растлумачыў аўтару арыгінала замену галоўнай рэаліі – таполі на бярозу: “Гэта ў Вас так хораша атрымалася, задушэўна таму, Іван Дамінікавіч, што таполі вам як родныя і блізкія людзі. А мне бярозы раднейшыя” [17, с. 35].

У розных культурах склаліся спецыфічныя стэрэатыпы маўленчых паводзін, у тым ліку маўленчы этыкет, правілы якога асвятляюцца ў кожным сучасным падручніку па беларускай мове. У прыватнасці аўтары дапаможніка для XI класа нагадваюць вучням, што ў беларускай мове ўжыванне ў зваротках суфікса *-к-* – нарматыўнае (*дзядзька, цётка*) [18, с. 224]. Старшакласнікі самастойна зробіць выснову аб тым, што ў рускай мове выкарыстанне падобных форм у якасці звароткаў сведчыць не толькі пра парушэнне нормы, але і пра няветлівасць суразмоўцы.

Прыкладам розных кодэксаў маўленчых паводзін у розных народаў можа паслужыць выбар і рэалізацыя тэмы фатычных (кантактаналаджвальных) зносін: “Праз асабліваці брытанскага клімату ў Вялікабрытаніі тэма надвор’я стала практычна неабходным кампанентам пачатку любой размовы... У Францыі размаўляць пра дождж і надвор’е – значыць прызнаць, што ты няздольны гаварыць аб іншым. А ў Вялікабрытаніі – гэта свядзі абавязак і знак добрага выхавання. Беларусы, напрыклад, могуць гаварыць пра тое, як асоба выглядае пры сустрэчы, у англічан і амерыканцаў – гэта рэдкія выпадкі. А вось пытанне *What were you doing yesterday?*

(Што вы рабілі ўчора?), вымаўленае з узыходным тонам, выклікае ў англічан раздражненне наконт залішняй зацікаўленасці, і лічыцца больш правільным вымавіць такое пытанне з зыходным тонам, гэта значыць, дзелавіта” [19, с. 95]. Вучні могуць параважаць над тым, якую рэакцыю выклікала б у беларуса пытанне пра ўчарашні дзень. Такім чынам, адметныя рысы розных моў могуць раскрывацца ў канкрэтных маўленчых сітуацыях – у дыялогу (палілогу) культур на ўзроўні мовы.

Дыялог культур у навучанні мове звязаны не толькі з выяўленнем адметных рыс беларускай мовы на фоне яе супастаўлення з іншымі мовамі, але і з асэнсаваннем блізкасці моў, у тым ліку розных паводле паходжання. У кантэксце лінгвакультуралагічнага падыходу аб’ектам увагі могуць стаць факты падабенства намінацыйных адзінак беларускай і іншых моў:

- словы, якія адрозніваюцца толькі на графічным ці фанетычным узроўні: *варта* – польск. *warta*, *гузік* – польск. *guzik*, *генерал* – ням. *General*, *зальфэ* – фр. *Galiffe*, *султан* – тур. *sultan*, *табун* – тур. *tabun* і г. д.;
- словы, якія адрозніваюцца фанаграфічна, націскам, афіксами, але маюць падабенства ў пісьмовым выглядзе: *аркестр* – фр. *orchestre*, *ліхтар* – польск. *lichtarz*, *памідор* – іт. *pomodoro*, *фантан* – іт. *fontana*, *раманс* – ісп. *romance*, *фурман* – ням. *Fuhrmann* і г. д.;

• словы, якія істотна адрозніваюцца гучаннем, але маюць аднолькавыя марфемы – сведчанне колішняй блізкасці і нават адзінства індаеўрапейскіх моў: *кірмаш* – ням. *Kirchmesse*, *друкаваць* – ням. *drucken*, *цэгла* – ням. *ziegel*, *колер* – англ. *colour*, *сыстра* – англ. *sister*, *шэдэўр* – фр. *chef-d’oeuvre* і інш.

Сярод запазычаных слоў асобую групу складаюць экзатызмы, якія ўспрымаюцца беларусамі як сродкі характарыстыкі рэчаіснасці і культуры іншых народаў: *ікебана* – яп. *ikebana*, *карыда* – ісп. *corrida*, *лорд* – англ. *lord*, *чардаш* – венг. *czardas* і інш.

Такім чынам, дыялог культур у навучанні мове спрыяе ўсведамленню вучнямі адметнага і агульнага ў культурных традыцыях, ладзе жыцця розных народаў і выхаванню павягі да нацыянальных каштоўнасцей іншых культур.

III. Факультатыўныя заняткі і курсы на выбар развіццявага (агульнакультурнага) напрамку

Трэці напрамак у рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу – арганізацыя ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання **факультатыўных заняткаў і курсаў на выбар культуразнаўчага зместу**, звязаных з фарміраваннем і ўдасканаленнем лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў сродкамі беларускай мовы. Указаныя курсы даюць школьнікам магчымасць асэнсаваць слова як сродка спасціжэння культурных каштоўнасцей беларускага народа, усвядоміць прыгажосць, багацце, выразнасць і эстэтычныя магчымасці беларускай мовы.

У сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі вылучаюць:

- факультатыўныя заняткі (V – VIII класы);
- курсы на выбар (IX – X класы).

Напрыклад, факультатыўныя заняткі “**Мой родны кут...**” (**краязнаўства**) для V класа прадугледжваюць абуджэнне ў вучняў цікавасці да вывучэння адлюстраванай у роднай мове культуры малой і вялікай Радзімы. Факультатыўныя заняткі “**Мовы народаў свету**” для VI класа накіраваны на асэнсаванне школьнікамі унікальнасці беларускай мовы на фоне супастаўлення яе фактаў з іншымі мовамі. Факультатыўныя заняткі

“Маральна-этычная лексіка беларусаў” для VII класа спрыяюць усведамленню вучнямі нацыянальных маральна-этычных каштоўнасцей, якія знайшлі адбітак у адпаведным пласце лексікі беларускай мовы. Факультатывныя заняткі “Слова ў мастацтве” для VIII класа даюць магчымасць раскрыць спецыфіку мовы мастацкай літаратуры, тэатра, кіно, паэтычнай асновы музычных твораў, тым самым уводзячы школьнікаў у айчынную і сусветную культурную прастору.

На матэрыяле курса на выбар “**Беларуская антрапаніміка**” (Пра што гавораць імёны) вучні IX класа знаёмяцца з асабовымі імёнамі, імёнамі па бацьку, прозвішчамі і псеўданімамі як крыніцай вывучэння гісторыі, жыцця і побыту народа, адметнасцю ўтварэння і функцыяніравання антрапанімаў. Змест курса “**Беларуская тапаніміка**” (Назвы роднага краю) для X класа дае магчымасць пазнаёміць школьнікаў з паняццямі тапанімікі, засяродзіць увагу на агульнабеларускім і рэгіянальным матэрыяле, даследаваць функцыяніраванне тапанімаў у творах фальклору і мастацкай літаратуры.

У сістэме профільнага навучання (XI – XII класы) развіццёвыя курсы на выбар дазваляюць з больш высокай ступенню абагульнення паказаць узаемасувязь літаратурнай мовы, народных гаворак і беларускай культуры.

Так, у курсе “**Дыялекталогія і этналогія**” (Беларускія гаворкі і беларуская культура) вучні XI класа аналізуюць мясцовыя гаворкі – складнікі дыялектнай мовы, якая разам з літаратурнай мовай з’яўляецца натуральным усабленнем культуры беларускага этнасу; акрамя таго, праца, звязаная з фіксаваннем узораў мясцовага дыялектнага маўлення, фарміруе ў школьнікаў вопыт самастойнай даследчай дзейнасці.

Падагульняльны курс “**Мова і культура**” для XII класа арыентуе на выпрацоўку ў старшакласнікаў уяўленняў пра беларускую мову як сродак адлюстравання сацыяльнага жыцця чалавека, як культурна-гістарычнае асяроддзе, што фарміруе духоўна і інтэлектуальна багатую асобу.

Такім чынам, лінгвакультуралагічны падыход да навучання беларускай мове рэалізуецца ў трох напрамках: 1) навучанне мове ў кантэксце культуры беларускага народа; 2) дыялог культур; 3) арганізацыя ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання факультатывных заняткаў (V – VIII класы) і курсаў на выбар (IX – XII класы) культурнага зместу.

Навучанне мове ў кантэксце культуры беларускага народа прадугледжвае мэтанакіраванае і сістэмнае ўключэнне ў змест прадмета “Беларуская мова” звестак пра родную мову як фактаў нацыянальнай культуры: выказванняў выдатных дзеячаў гісторыі, культуры і навукі Беларусі пра мову; тэкстаў з нацыянальна-культурным кампанентам; нацыянальна афарбаваных адзінак мовы; стэрэатыпаў маўленчых паводзін; канцэптаў беларускай духоўнай культуры і г. д.

Дыялог культур у выкладанні мовы абапіраецца на паняцце моўнай карціны свету і звязаны, па-першае, з асэнсаваннем асаблівасцей беларускай мовы на фоне яе супастаўлення з іншымі мовамі і, па-другое, з выяўленнем агульных рыс у беларускай і іншых (блізкароднасных) мовах.

Культуралагічнаму развіццю асобы вучня сродкамі мовы спрыяюць таксама развіццёвыя факультатывныя заняткі (V – VIII класы) і курсы на выбар (IX – XII класы) як абавязковыя састаўныя варыятыўнага кампанента моўнай адукацыі. Яны дапамогуць школьнікам асэнсаваць неабходнасць самастойнага пашырэння культурнага кругагляду (найперш праз па-

срэдніцтва роднай мовы), духоўна-маральнага развіцця (праз засваенне каштоўнасцей айчынай і сусветнай культур) як фактараў поспеху ў жыцці і будучай прафесійнай дзейнасці.

Спіс літаратуры

1. Валочка, Г. М. Беларуская мова: падруч. для 8-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання / Г. М. Валочка, С. А. Язерская. – 2-е выд. – Мінск: НІА, 2005. – 256 с.
2. Валочка, Г. М. Беларуская мова: падруч. для 7-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання / Г. М. Валочка, Я. М. Лаўрэль. – 2-е выд. – Мінск: НІА, 2004. – 223 с.
3. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
4. Красней, В. П. Беларуская мова: падруч. для 5-га кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль. – 2-е выд. – Мінск: Нар. асвета, 2003. – 383 с.
5. Маслова, В. А. Homo lingualis в культуре: монографія / В. А. Маслова. – Витебск: Издательство УО “ВГУ имени П. М. Машерова”, 2004. – 214 с.
6. Шкраба, І. Р. Самабытныя слова: слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні) / І. Р. Шкраба. – Мінск: БелЭн, 1994. – 223 с.
7. Лепешаў, І. Я. Моўныя самацветы / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Нар. асвета, 1985. – 72 с.
8. Мишатина, Н. Л. Лингвокультурологические задачи на уроках развития речи / Н. Л. Мишатина // Рус. яз. в шк. – 2005. – № 4. – С. 11 – 14.
9. Мишатина, Н. Л. Работа с художественным концептом как средство речевого развития школьника / Н. Л. Мишатина // Рус. яз. в шк. – 2006. – № 3. – С. 23 – 27.
10. Мишатина, Н. Л. Развитие речи учащихся на основе концептуального анализа слова / Н. Л. Мишатина // Рус. яз. в шк. – 2006. – № 6. – С. 19 – 22.
11. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі, з бел. і рус. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання (базавы і павышаны ўзроўні) / Л. А. Антанюк [і інш.]. – Мінск: НІА, 2005. – 328 с.
12. Протчанка, В. У. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі, з бел. і рус. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання (базавы і павышаны ўзроўні) / В. У. Протчанка, В. П. Протчанка. – Мінск: НІА, 2006. – 256 с.
13. Газман, О. С. – От авторитарного образования к педагогике свободы / О. С. Газман // Новые ценности образования: содержание гуманистического образования / О. С. Газман, Р. М. Вейсс, Н. Б. Крылова. – М., 1995. – С. 16 – 45.
14. Азимов, Э. Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э. Г. Азимов, А. Н. Шукин. – СПб.: Златоуст, 1999. – 472 с.
15. Щерба, Л. В. Новейшие течения в методике преподавания родного языка / Л. В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М., 1957. – С. 50 – 55.
16. Красней, В. П. Беларуская мова: падруч. для 4-га кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль. – 2-е выд. – Мінск: Нар. асвета, 2002. – 415 с.
17. Верабей, А. Л. Беларуская-рускі паэтычны ўзаемапераклад 20 – 30-х гадоў / А. Л. Верабей. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 221 с.
18. Гваздовіч, Г. А. Беларуская мова: падруч. для 10-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 11-гадовым тэрмінам навучання / Г. А. Гваздовіч, М. М. Круталевіч, У. П. Саўко. – 2-е выд. – Мінск: Нар. асвета, 2004. – 239 с.
19. Смаглей, І. М. Этнас і маўленчы этыкет: як падтрымаць кантакт (на матэрыяле англійскай, беларускай, італьянскай і нямецкай моў) / І. М. Смаглей, А. У. Таболіч // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: материалы междунар. науч. конф., Минск, 2 – 4 ноября 2000 г. / Минск. гос. лингв. ун-т; редкол.: И. И. Токарева [и др.]. Минск, 2001. – С. 94 – 98.

Іван ЛЕПЕШАЎ

ПРЫКАЗКА І НОРМА

Заканчэнне. Пачатак у № 2.

УЖЫВАННЕ ПАЗАЛІТАРАТУРНЫХ ПРЫКАЗАК

Чысціня маўлення – адна з яго асноўных камунікатыўных якасцей. Маўленне чыстае, калі ў ім няма неўласцівых літаратурнай мове слоў, фразеалагізмаў, прыказак.

З пытаннямі чысціні маўлення звязаны шматлікія выступленні на старонках перыядычнага друку, грамадскія дыскусіі аб мове. Падводзячы вынікі адной з такіх дыскусій, Ф. Філін адзначыў, у прыватнасці, што нікому не дадзена бяскарна парушаць законы літаратурнай мовы і што пісьменнік не можа ставіцца да мовы валюнтарыстычна. «Лічыцца з нормамі літаратурнай мовы зусім не азначае, што тым самым абмяжоўваецца свабода моватворчасці пісьменніка. Патрэбна толькі ў гэтай свабодзе пачуццё меры, апраўданасці (“рацыянальнай” ці яшчэ якой) ужывання дыялектызмаў і іншых “ізмаў!”»¹.

Калі гаварыць не пра лексічныя або фразеалагічныя, а толькі пра парэмічныя сродкі, якія падчас разбурваюць чысціню маўлення, то тут перш-наперш варта назваць прыказкі, запазычаныя тым ці іншым аўтарам з рускай мовы. Толькі ў вельмі рэдкіх выпадках такія запазычанні можна лічыць апраўданымі, бо яны выступаюць як сродак маўленчай характарыстыкі персанажа. Так, у п’есе М. Грамыкі “Воўк” знаходзім пададзеную ў рускай арфаграфіі прыказку Федот, да не тот – у мове Старшага: “[Яська:] Даўно тое было... Цяпер судзілі за іншае... [Старшы:] Ну, да словам – Федот, да не тот”. С. Шаўцоў у нарысе “Крытычная маса” стылістычна абумоўлена ўкладвае ў вусны жанчыны выдзеленую двукоссем частку рускай прыказкі: «– Потым кінулася работу шукаць – куды там... Кажуць, ты, цётка, старая, нам маладыя патрэбны, даўтаногія. А мне 45. У 45 – “баба ягадка апяць”, – смяецца. Потым уздыхае».

Практыкаванне. Супастаўце ўжыванне небеларускіх прыказак у двух прыкладах (у адным – рускай, у другім – польскай). У якім прыкладзе выкарыстанне іншаземнай прыказкі трэба кваліфікаваць стылістычна апраўданым і чаму?

1. [Бусько:] Эх, Хведзька, Хведзька... [Ухватаў:] Хведдар Паўлавіч!!! [Бусько:] Та ні! Хведзька! Апамятайся! Не, Хведдар Паўлавіч ужо. Хведот, ды не тот! Пара зразумець ужо. Ну, што ты крычыш? Што крычыш? (А. Макаёнак). 2. – Я думаў, што ў “дэмакратычнай” панскай Польшчы права судзіць дано ўсім, – іранічна заўважыў Нявідны. – Што можна ваяводзе, то не тебе, смродзе, – так жа спакойна адказаў следчы. – Дасканалае “дэмакратычная” прыказка, – засмяяўся Нявідны (Я. Колас).

Калі аўтар не звяртаецца да нацыянальных рэсурсаў беларускай мовы, а шукае неабходны сродак у рускай мове і ўводзіць яго ў свой твор, то гэта толькі кампраметуе нашу мову на старонках кніг, газет,

часопісаў. Напрыклад, у творах П. Місько сустракаемся з шэрагам індывідуальна-аўтарскіх запазычанняў прыказак з рускай мовы (яны ніжэй выдзелены курсівам): “– Ну – зімою можна адпачываць, піць, гуляць... А чаму ж вы летам – і тут? – *Бывае і на старуху праруха...* Прыхварэў, прастудзіўся ў навальніцу...”; “Быў тады ў мяне ў атрадзе Ванькам-узводным і цяпер для мяне – Ванька... Не больш! *Знай свярчок свой шасток...*”; “Не хацелі і распачынацца камбайнеры... *Шкурка выдзелкі не стоіць*”. Або ў Н. Маеўскай: “Ён сумна пагаджаўся, што сапраўды няма за што яго прывячаць, што сам ён вінаваты, на каго наракаць? *Як аукнецца, так і адзавецца*”. Аж у трох аўтараў (В. Гігевіча, А. Масарэнкі, Б. Сачанкі) знаходзім ужыванне рускай прыказкі *На чужы роток не накінеш платок*. А між тым у беларускай мове ёсць адпаведнікі да ўсіх гэтых прыказак. Напрыклад, у РБС-82 руская прыказка *И на старуху бывает проруха* перадаецца (са знакам прыблізнага падабенства) прыказкай *Конь на чатырох нагах, і то спатыкаецца*; руск. *Всяк сверчок знай свой шесток* – прыказкамі *Не сунь носа не ў сваё проса і Калі худ, не лезь у кут*; руск. *Овчинка выделки не стоит* – бел. *Не варта аўчынка вырабу*; руск. *Как аукнется, так и откликнется* – бел. *Як гукнеш, так і адгукнецца*; руск. *На чужой роток не накинеш платок* – бел. *Нікому языка не завяжаші*. Дарэчы, непасрэднымі аналагамі апошняга рускага выразу могуць быць аж 4 беларускія прыказкі, апісаныя ў “Слоўніку беларускіх прыказак” І. Лепешава, М. Якалцэвіч (Мінск, 2002, с. 258 – 259, 228; далей СБП): *На чужы рот гузіка не нашыеш; На чужы рот замок не навесіш; На чужыя вусны не накінеш хусты; Людзям языка не завяжаші*.

Асабліва засмечваюць мову такія прыказкі, у якіх ёсць кампанент, несумяшчальны з лексічнай сістэмай беларускай мовы. У нас няма, напрыклад, слоў *гроб, драка, жыр, стыд*, няма і прыказак з гэтымі кампанентамі, але некаторыя аўтары насуперак норме і логіцы ўжываюць іх у сваіх творах: “Прыказка нездарма кажа: *хвалі сена ў стагу, а пана ў грабу*” (У. Галубок); “*Пайшоўшы ў драку, не шкадуў хахла!* Не пойдзем адгэтуль, пакуль не дазнаемся... у чым справа” (З. Бядуля); “– Садзіся ж снедаць... – Тут не да жыру, як кажуць, *быць бы жыву*. Дай хлеба ды скварку ў руку ды пабягу, пакуль не засталі” (В. Адамчык); “Алесі было брыдка, хоць у зямлю праваліся. – *Стыд не дым, дзеткі, вочы не выесць...*” (В. Адамчык).

У рамане “Сын” Р. Мурашка і ў загаловаўку раздзела, і ў тэксце гэтага раздзела тройчы ўжывае прыказку з кампанентам *ум*: *Чужую бяду пальцам развяду, а сваёй ума не дабярэ*. З відавочна неўласцівым беларускай мове словазлучэннем *маць радна* двойчы выкарыстоўвае У. Паўлаў прыказку *Каму вайна, а каму маць радна*, прычым са спасылкай на “народнае”: “Збroy

давала магчымасць не толькі абараніцца, а і застацца жыць. Іншым нават прыпяваючы. Успомнім народнае: каму вайна, а каму маць радна”.

Не ўзбагачаюць, не ўпрыгожваюць мову і такія, напрыклад, перлы – вынік калькавання рускай прыказкі *Лиха беда начало*: “Два дні ўсяго – і невялікія шулы ўжо стаялі ў варотах. Ліхая бяда, як кажуць, пачатак. Разахвоціўшыся, Іван ад варотаў адразу ж перайшоў да лапшы” (М. Ракітны).

Практыкаванне. Якія ўжытыя тут прыказкі парушаюць чысціню беларускага маўлення? Карыстаючыся СБП, знайдзіце дакладныя адпаведнікі да гэтых прыказак.

1. *Мудра кажa народная прыказка: чужую бяду пальцам развяду, а сваёй ума не дабярю. І не дабраць, як быццам усе сілы неба і зямлі злучыліся ў адным саюзе і пабажыліся зрабіць канцы. Не! Яшчэ не! Пачакайце... змагацца будзем!..* (Р. Мурашка). 2. *Вось што, падпольны дарэктар! Вучы дзяцей так, каб бацькі былі задаволены і плацілі мне акуратна. А то не стойць аўчынкі выдзелкі, і я цябе прыхлопну. Будзем шукаць другога...* (М. Гарэцкі). 3. *Як мне ўжо далажылі, дзе хто і спрабуе ачарніць нашы намаганні, распусціць чуткі, што мы цураемся мясцовых аўтараў і нацыянальнай тэматыкі, але тут, як кажуць у народзе, на чужы раток не накінеш платок* (В. Гігевіч). 4. *Нездарма кажуць: каму вайна, а каму маць радна. Некаторыя ўмудрыліся паправіць свае справы, падправіць уласны лёс, як правіла, на чужым горы* (У. Паўлаў).

ПРЫКАЗКАВЫЯ АНАХРАНІЗМЫ

Ствараючы раман, аповесць, п’есу на гістарычную тэму, пісьменнік арыентуецца на чытача-сучасніка і піша ў асноўным на мове сваёй эпохі, але з пачуццём меры і мастацкай мэтазгоднасці выкарыстоўвае і моўныя сродкі той эпохі, пра якую апавядае ў мастацкіх вобразах. У выніку ствараецца неабходны гістарычны каларыт. Твор гістарычнага плана не павінен перанасычацца архаічнымі, незразумелымі моўнымі сродкамі. Разам з тым у ім нельга ўжываць словы, фразеалагізмы і прыказкі, якія выразна ўсведамляюцца як храналагічна неадпаведныя пэўнай эпосе. Інакш кажучы, пісьменнік павінен “адчуваць узрост кожнага слова” (С. Маршак), фразеалагізма, прыказкі. Вальтэр Скот, непераўздыдзены майстар гістарычнага рамана, слухна лічыў, што ў творы пра даўнейшую эпоху нельга дапускаць слоў і выказаў сучаснага паходжання. Ён пісаў, што адна справа выкарыстоўваць мову і пачуцці, аднолькава ўласцівыя і нам, і нашым продкам, другая – навязваць ім перажыванні і мову, характэрныя толькі для іх нашчадкаў.

Парушэннем прынцыпу гістарычнай дакладнасці трэба лічыць выпадкі, калі аўтар занадта асучаснівае мову таго ці іншага персанажа, пераносіць словы, фразеалагізмы, прыказкі, якія ўзніклі параўнальна нядаўна і звязаныя ў свядомасці чытача з пэўнай часовай характарыстыкай, у другую, ранейшую эпоху.

Несумненным фразеалагічным анахранізмам варта лічыць выраз з *калена выламаць*, выкарыстаны ў рамане Л. Дайнекі “Меч князя Вячкі”, дзе апісаныя

падзеі адбываюцца ў XII ст.: “– Дабраслаўчык, ці не дасі мне трут? Я свой згубіў. – Што я табе з калена вылаблю? – вылаяўся Дабраслаў, і воі адышлі ад вазоў”. Празмернае асучасніванне мовы персанажаў адчуваецца і пры ўжыванні іншых моўных сродкаў. Напрыклад: “Ды рана радавалася Гарэлая Вось... Толькі паменела снегу ў пушчы і на рэках, як прыйшла ў Свіслацкае княства дружина друцкіх князёў. Кажуць жа людзі: *куды конь з капытом, туды і рак з клюшняй*... Дручане палезлі на вал, але сустрэў іх Рагвалод стрэламі калёнымі, каменямі-галышамі з камнастрэльнай машыны, смалой і агнём”. Выдзелена тут прыказка – парэміялагічны анахранізм. Да таго ж ужыта яна не з тым значэннем, якое замацавалася за ёй у народнай мове. Яе звычайны сталы сэнс – ‘за старэйшым і больш вопытным, пераймаючы яго, цягнецца і маладзейшы, нявопытны’.

У другім рамане Л. Дайнекі – “След ваўкалака” – дзеянне адбываецца ў XI ст. Вось урывак з рамана: “Праўду кажуць: *у голад намруцца, у вайну налгуцца*. Калі вялікі князь салгаў, падмануў, не будзе яму даравання ні на гэтым свеце, ні на тым”. Ніяк не верыцца, што ў тыя далёкія часы людзі ведалі выдзеленую прыказку і што наогул яна існавала тады. Тое самае варта сказаць і пра яшчэ адну прыказку ў эпизодзе бітвы паміж русічамі і полаўцамі: “Усяго некалькі імгненняў валгузіліся яны, а здавалася, прайшла вечнасць. Лют у адзін скок развярнуўся, ляснуў цяжкой дубінай па загрыўку полаўцу, крыкнуўшы: – *Не лезь, жаба, дзе коні куюць!*” Гэтая прыказка нарматыўна выкарыстоўваецца зусім у іншай сітуацыі, тут яна ўжыта з парушэннем семантычнага характару, яе традыцыйны сэнс – ‘не ўмешвайся ў справы, якія не маюць дачынення да цябе’.

Нямала адчувальных анахранізмаў, лексічных, фразеалагічных і прыказкавых, ёсць у рамане З. Дудзюк “Веласіты”. Тут падзеі адбываюцца ў 805 – 807 гг., а можа, і раней, бо перад пачаткам рамана даецца ўрывак з гістарычнага даследавання: “Улада славян над Грэцыяй доўжылася, згодна са звесткамі патрыярха Мікалая III, 218 гадоў, да перамогі грэкаў у Патрасе (805 – 807 гады)”. У рамане сустракаем такія відавочныя фразеалагічныя анахранізмы: *забіць двух зайцаў, весці рэй, з агню ды ў полымя, толькі за смерцю пасылаць, цягнуць ката за хвост*. Ёсць тут і прыказкавыя анахранізмы, напрыклад: “Вокамір, у сваю чаргу гатовы да самых страшных пакут, стараўся трымацца як мага спакойным. Ён разумеў, што *крумкач крумкачу вока не выключе* – рамеяў, напэўна, пашкадуе”. Выдзелена прыказка – калька з лацінскай мовы, і ў VIII ці IX ст. нашы далёкія продкі не маглі яе ўжываць.

Практыкаванне. У гэтым самым рамане Базілеўс Візантыі (811 г.) кажa: “Цяпер самы спрыяльны час для вайны супраць славян, дзякуючы якой мы рэабілітуем сябе перад народамі. Ён убачыць, што недарма даверыў нам кіраваць сабою, а заадно ўзбагацім казну нарабаваным. Разумею, што будучы сіраты, але ж пераможцаў не судзяць”. Знайдзіце ў прыведзеным урывку лексічны і прыказкавы анахранізмы. Пра гісторыю і час узнікнення прыказкі (былога крылатага выразу) гл. у СБП (с. 319).

АРФАГРАФІЧНЫЯ НЯПРАВІЛЬНАСЦІ

Сустрэлася некалькі прыкладаў з парушэннем правілаў напісання пэўных літар у кампаненце. У прыказцы *Я не я і хата не мая* абедзве часціцы – адмоўныя. Параўнаем памылковае напісанне другога кампанента (*ні* замест *не*): “Ордэнам ён толькі перад намі спекулюе, калі, канешне, ён у яго быў... А калі да справы, то ў кусты: я ні я і хата не мая” (М. Машара). Гэтая ж прыказка (у крыху пашыраным выглядзе) з той самай памылкай сустракаецца ў рамане Р. Мурашкі “Сын”: “Ён зноў апраўдаецца, скажа, што я ні я, хата не мая і не гаспадар я”.

У прыказках жа *Колькі ваўка ні кармі – у лес цягне* і *Чым бы дзіця ні цешылася, абы не плакала* – узмацняльная часціца *ні*, аднак іншы раз замест *ні* памылкова пішуць *не*: “Тры гады [Анкуда] быццам мяняўся і не змяніўся, цішэў і не пацішэў. Колькі ваўка не кармі – у лес цягне” (В. Карамазы); “Часам, калі Пронька дапячэ вострым слоўцам, Паўлюк паблажліва махне рукой: – Ат, чым бы дзіця не цешылася!” (В. Каваленка).

НЯПРАВІЛЬНАСЦІ

ПРЫ МІЖМОЎНЫМ ПЕРАКЛАДЗЕ ПРЫКАЗАК

Як вядома, асноўным прынцыпам, якім кіруюцца пры складанні перакладнога слоўніка, з’яўляецца вызначэнне, падбор дакладнага эквівалента да моўнай адзінкі, што перакладаецца з адной мовы на другую. Калі прыказка не мае прамога аналага, то падбіраецца блізкі ў сэнсавых і стылістычных адносінах адпаведнік і абазначаюць гэта знакам прыблізнага падабенства (≈).

Аднак некаторыя складальнікі слоўнікаў не заўсёды прытрымліваюцца гэтага прынцыпу. Так, у слоўніку З. Санько² досыць часта можна бачыць неабгрунтаваны падбор адпаведнікаў да пэўнай прыказкі. *Гара нарадзіла мыш* – прыказка, агульная для вельмі многіх моў, у якія трапіла як калька з французскай мовы, дзе склалася на аснове лацінскага афарызма, і ў РБС-82 (т. 1, с. 184) знаходзім адзіна правільнае: рус. *Гора родила мыш* – бел. *Гара нарадзіла мыш*. У слоўніку З. Санько гэтай прыказцы, як і шмат якім іншым, беспадстаўна надаецца статус рускага першародства, і яна перакладаецца на беларускую мову не адным, як прынята, якім-небудзь адпаведнікам (яго наогул няма), а аж 4 прыказкамі, як агульнанароднымі, так і вузкамясцовымі, дыялектнымі, мала каму вядомымі: *З вялікага гуку не будзе чаго браць у руку; Шырокі двор, ды невялікі збор; З вялікага гromу малы дождж; З вялікай хмары малы дождж*. Але на самай справе ніводная з іх не мае нават прыблізнага ў сэнсавых адносінах падабенства да згаданай прыказкі.

Або яшчэ адзін прыклад. Прыказка *Быў конь, ды з’ездзіўся* запісана вельмі многімі збіральнікамі беларускага фальклору: Я. Чачотам (1848), Я. Тышкевічам (1847), П. Шпілеўскім (1853), І. Насовічам (1874), В. Дыбоўскім (1881) і інш. Ёсць гэтая прыказка ва ўкраінскай мове (занатавана М. Номісам у 1864 г.), а таксама ў рускай (апублікавана У. Далем у 1879 г.). У БРС-88 (т. 1, с. 515) не без падстаў лічаць гэтую прыказку беларускай і даюць ёй рускі адпаведнік

Укатали сивку крутые горки. У слоўніку ж З. Санько прыводзіцца *Быў конь, да изъездился* як руская прыказка і перакладаецца чатырма беларускімі нібыта адпаведнікамі: *Быў конь, ды з’езджаны, быў хлеб, ды з’едзены; Быў ляснічым, а цяпер нічым; Быў піўчым, а застаўся нічым; Быў калісьці Яўхім, ды цяпер чорт ухапіў*. Такія пераклады, што называецца, не вытрымліваюць ніякай крытыкі.

Аналагічны адвольны падбор адпаведнікаў назіраецца і ў “Слоўніку...” С. і Я. Івановых³, толькі тут, наадварот, да беларускіх загаловачных прыказак падбіраюцца рускія адпаведнікі. Але найчасцей гэта несуднасны адзінкі. Напрыклад, да беларускай прыказкі *Чым чорт не араў, тым і сеяць не стаў*, што значыць ‘няхай так і будзе, варта рызыкнуць’, прыраўноўваецца руская *Бог не выдаст – свинья не съест*, сэнс якой – ‘нічога кепскага не павінна здарыцца’. У многіх выпадках беларуская прыказка атрымлівае не адзін сапраўдны эквівалент, а тры – шэсць. Так, прыказка *Блізка відаць, ды далёка дыбаць*, першае, непераасэнсаванага значэння якой – ‘не так і блізка што-небудзь, як здаецца’, гаворыцца ў дачыненні да таго, хто ідзе або едзе. С. і Я. Івановы да гэтага непераасэнсаванага значэння даюць 4 рускія прыказкі: *Близок локоть, да не укусишь; Видит собака молоко, да рыло коротко; Глазам видно, да ногам обидно; Видит око, да зуб неймет*. Але ўсе гэтыя прыказкі маюць алегарычны змест і ніяк не стыкуюцца з названым значэннем беларускай прыказкі. Такі шматлікі падбор адпаведнікаў можна кваліфікаваць толькі як недарэчны. Ды і прыказкі павучаюць: “Што задужа, то не здрава” і “Сем разоў адмерай, адзін раз адрэж”.

У друку ў свой час на абодва гэтыя слоўнікі былі крытычныя рэцэнзіі. Разам з тым пра слоўнік З. Санько (а ён выдадзены значным тыражом – 30 тысяч!) часам пішуць, што “хоць зроблены ён на аматарскім узроўні, усё ж практычнае значэнне яго вельмі істотнае”⁴. Якраз і бяда, што памылкі слоўніка, набываючы аўтарытэтную моц, укараняюцца ў практыку, асабліва ў навучальную літаратуру. Небездакорны матэрыял гэтага даведніка ўключаецца ў віктарыны⁵, выкарыстоўваецца на абласных і рэспубліканскіх алімпіядах па беларускай мове і, напэўна, у школьнай практыцы выкладання мовы. Як ні дзіўна, некаторыя фрагменты занадта вольнага перакладу з даведніка З. Санько перанесены ў трэцяе і чацвёртае выданні акадэмічнага “Руска-беларускага слоўніка” (1991, 1993); напрыклад, ранейшае “семь пятниц на неделе – сем пятниц на тыдні” папоўнена адзінкамі, не падмацаванымі маўленчай практыкай: *на адзін дзень сем перамен; як увосень: на дзень пагод восем*.

Як было паказана, пераклад прыказак ці падбор адпаведнікаў – справа далёка не лёгкая і вельмі адказная, і наўрад ці пад сілу яна выпускнікам школ або ўдзельнікам алімпіяд. Аднак на старонках часопіса “Роднае слова” час ад часу друкуюцца пад рубрыкай “Гаварыце па-беларуску” (гл., напрыклад, №№ 3, 6, 7 за 2003 г.) беларускія адпаведнікі да рускіх прыказак, і перадрукоўваюцца гэтыя нібыта адпаведнікі слова ў слова з памянёнага “Малога руска-беларускага слоўніка...” З. Санько, але без спасылкі на гэты

даведнік. Параўнаем, напрыклад, у “Родным слове” (2003, № 7, с. 43) і ў даведніку З. Санько (с. 10): “рус. Волка бояться – в лес не ходитъ – бел. Баючыся ваўкоў, застанешся без грыбоў = Баяўшыся трэску, і ў лес не трэба хадзіць = Хто ваўкоў баіцца, па ягады не ходзіць = Баючыся воўка, у лес не ісці”. Прыказка ж, якой пачынаецца гэты ўрываў і якая кваліфікуецца як руская, актыўна функцыяніруе ў беларускай літаратурнай мове [у форме Ваўкоў (ваўка, воўка) баяцца – у лес не хадзіць], напрыклад, у творах Ц. Гартнага, С. Грахоўскага, І. Гурскага, В. Зуба, М. Клімковіча, К. Крапівы, П. Місько, Б. Сачанкі, І. Сіняўскага, І. Шамякіна. Амаль усе іншыя прыказкі, якія ў рубрыцы “Гаварыце па-беларуску” падаюцца (услед за З. Санько) як рускія, у аднолькавай меры ўжываюцца ў абедзвюх мовах, а то і ў некалькіх іншых: *Век жыві, век вучыся; Узяўся за гуж, не кажы, што не дуж; Беражонага бог беражэ; У цеснаце, ды не ў крыўдзе; Бачыць вока, ды зуб няйме; У сям’і не без вырадка.*

У “Родным слове” (2001, №№ 3, 7) пад рубрыкай “Займальны матэрыял” змешчаны заданні і адказы да іх, падрыхтаваныя М. Верціхоўскай, пад загалоўкам “Знайдзіце адпаведнікі”. У адным заданні прапануецца падабраць да беларускіх прыказак рускія адпаведнікі, а ў другім – наадварот. Абодва заданні фактычна складзены на аснове слоўніка З. Санько і характарызуецца тымі самымі хібамаі. Па-першае,

амаль усе прыказкі, якія ў заданнях і адказах падаюцца як рускія, ёсць у беларускіх слоўніках, зборніках, ужываюцца ў нашай літаратуры: *Яблык ад яблыні недалёка падае; Будзе і на нашай вуліцы свята; Па-спяшыш – людзей насмяшыш* і г. д. Па-другое, многія так званыя адпаведнікі нідзе больш, апрача як у З. Санько, не фіксуюцца, напрыклад: *Первый блин комом – Першае цялятка – ічанятка*. Па-трэцяе, шмат якія адпаведнікі ніяк не адпавядаюць гэтаму тэрміну. Скажам, даецца бел. *Кінь перад сабою – знойдзеш за сабою* (сэнс прыказкі “калі зробіш каму-небудзь ласку, то і табе адплацяць тым самым) – рус. *Что посеешь, то и пожнешь* (у 1-м значэнні гаворыцца пра залежнасць ураджаю ад сяўбы, а ў 2-м абазначае “за свае справы, учынкi даводзіцца расплачвацца”).

¹ **Филин, Ф.** Язык художественной литературы и читатель / Ф. Филин // Русская речь. – 1977. – № 1. – С. 29.

² **Санько, З.** Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991.

³ **Іванова, С.** Слоўнік беларускіх прыказак і крылатых выразаў / С. Іванова, Я. Іваноў. – Мінск : Беларускі Фонд Сораса, 1997.

⁴ **Роднае слова.** – 1993. – № 10. – С. 33.

⁵ **Старычонок, В.** Займальная філалогія / В. Старычонок. – Мінск : Выш. шк., 1998. – С. 39, 167.

Чароўная маляўнічасць прасторы

Юрый БАБІЧ

“ЗЗЯЕ БУРШТЫНАВА – ЖОЎТАЯ СВЕТЛЫНЯ...”

ЖОЎТЫ КОЛЕР І ЯГО АДЦЕННІ Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

Жоўты – “які мае афарбоўку аднаго з сямі асноўных колераў спектра – сярэдняга паміж аранжавым і зялёным; колеру яечнага жаўтка, золата” – з’яўляецца адным з найбольш частотных у творах беларускіх пісьменнікаў. Гэта самы светлы з усіх спектральных колераў, таму выклікае трывалыя асацыяцыі з сонцам, з сонечнымі промнямі, а таксама з натуральнай прыроднай афарбоўкай восенскай пары. Менавіта праз выкарыстанне слоў са значэннем жоўтага колеру ў мастацкіх тэкстах часта апісваюцца асеннія пейзажы: *Стаяла тая пара, калі ў зялёны летні колер восень наволі пачынае ўплятаць свае жоўтыя ніткі* (Анатоль Кудравец. “Сачыненне на вольную тэму”); *Бярэзнік пад Кур’янаўскімі садамі доўга не хацеў жаўцець; пажайцеўшы, доўга стаяў увесь жоўты і гарэў на сонцы такім агнём, што дух займала – ідзеі і заміраеш* (Іван Пташнікаў. “Алімпіяда”); *І вось на нівы, на кусты, / На жаўталісце, скрозь – / Ударыў колкі і густы, / Нібы іголки, дождж* (Пятрусь Броўка. “Дождж”); *Асенні сад – у шале харастава, / Рабіна на сябе парчу адзела, / Пажоўк чарот, і на лугах трава / Пад шызаю расою парудзела* (Сяргей Грахоўскі. “Колеры”); *Адеулі грымоты і замоўклі. / Усюды шмат срабрыстых ягад-рос. / Елкі цемнагрывыя намоклі, / Сушаць вербы пасмы жоўтых кос* (Пімен Панчанка. “Красавіцкая навалыніца”).

Размова пра колера-светлавую эстэтыку ў творах беларускіх пісьменнікаў вялася ў 2007 годзе (№№ 3, 4, 9, 10).

У прыведзеных фрагментах ужываюцца каляронімы розных часцін мовы, што выразна паказвае змяненне колеравай прыметы, яе дынамізм або стан. Але асаблівай увагі заслугоўваюць складаныя прыметнікі-кампазіты, якія надзвычай дакладна адлюстроўваюць розныя адценні жоўтага ў розны час сутак і года: *Сонца да ненатуральнасці абстрактна-жоўтае някло па-ранейшаму* (Іван Шамякін. “Сэрца на далоні”). Тут першая частка кампазіта не канкрэтызуе нейкае пэўнае, яскрава бачнае адценне жоўтай фарбы, а пакідае за чытачом магчымасць скласці ўласнае ўяўленне пра колер. *Стылая, аранжава-жоўтая, разгараецца над горадам стужка зары* (Уладзімір Караткевіч. “Званы Віцебска”). Аранжавы – гэта “чырвона-жоўты”, таму, калі раскласці складаны прыметнік на састаўныя часткі, атрымаецца “чырвона-жоўты-жоўты”. Магчыма, воку цяжка ўспрыняць такое спалучэнне адценняў, але якраз у гэтым і заключаецца майстэрства пісьменніка – запрасіць чытача да сутворчасці, актывізаваць яго зрокавыя асацыяцыі. *Агоньчык колер свой мяняе / І чырван-жоўты бляск прымае* (Якуб Колас. “Новая зямля”); *Месяці круглы ўстаў на небе, / Блішчыць невысока, / Увесь чырвона-жоўты, быццам / Пугачова вока* (Максім Багдановіч. “Вечар”). Два апошнія кампазіты адрозніваюцца паўнагой колеравага тону: *чырван-жоўты* – “злёгка чырвоны, або чырванаваты, і жоўты”. Гэты прыметнік можна лічыць індывідуальна-аўтарскім коласаўскім наватворам. А за Вялікім По-

лем зьяе **буриштынава-жоўтая** светлыня і, быццам кагосьці чакае, узвышаецца горад... (Алесь Разанаў. “Вандроўны горад”); *Яшчэ не пачынала дзень, але на ўсходзе загарэлася ўжо **янтарна-жоўтая**, халодная стужка зары* (Уладзімір Караткевіч. “Каласы пад сярпом тваім”). Каляронімы **буриштынава-жоўты** і **янтарна-жоўты** абазначаюць па сутнасці аднолькавае адценне з той розніцай, што ў першым за аснову ўзята ўласнабеларуская назва. Улічваючы, што жоўты – самы светлы спектральны колер, спалучэнне **буриштынава-жоўтая светлыня** з’яўляецца своеасаблівым адлюстраваннем разанаўскай светлай эстэтыкі. Як, зрэшты, і сінтагма Караткевіча **янтарна-жоўтая, халодная стужка зары**. Жоўты колер традыцыйна ўспрымаецца як цёплы, а наяўнасць у мікракантэксце прыметніка “халодная” з тэрмічнай семай нібыта супярэчыць логіцы, але такое спалучэнне якраз і прывабляе нечаканасцю, нестандартнасцю, стварае непаўторны вобразны каларыт. *Палі распасціраюцца чарнеючымі прастакутнікамі раллі, **бледна-жоўтымі** плямамі ржышча, ужо зелянеючымі прасцягамі азіміны, і няма, здаецца, ім ні канца, ні краю...* (Тарас Хадкевіч. “Неспакой”); *Палоска лазнякоў пры беразе месцамі разрывалася, агаляючы **светла-жоўтыя** пясчаныя высты-водмелі, што далёка пранікалі ў блакіт вады* (Тарас Хадкевіч. “Песня Дзвіны”). Кампазіт **светла-жоўты** ў пэўнай ступені можа лічыцца нетрадыцыйным, бо жоўты колер, як ужо адзначалася, самы светлы ў спектры. Аўтар выяўляе сапраўдную прыгажосць, чысціню, адлюстроўвае моўнымі сродкамі найбольш высокую ступень колеравага тону. *Лісточкі плаваюць у лужынах – напоўненых вадою дарожных калдобінах, – зялёныя-зялёныя на **мутна-жоўтай** вадзе* (Іван Пташнікаў. “На шчасце”). Тут прыметнік **мутна-жоўты** – своеасаблівы фон, на якім больш выразна праўляецца натуральная афарбоўка лісточкаў. Параўнаем значэнне кампазіта з падобным да яго ў наступным мікракантэксце: *На вуліцах і дарогах пачалі выступаць **жаўтавата-мутныя** лужыны* (Якуб Колас. “Дрыгва”). Апісваецца вада, лужыны, але кожны пісьменнік знаходзіць уласныя адметныя словы для перадачы колеравага адцення, якое больш выразнае ўсё ж у першым фрагменце, а значэнне прыметніка **жаўтавата-мутны** можна падаць як “крыху, злёгка жоўты і мутны”.

У творах беларускіх пісьменнікаў тое ці іншае адценне жоўтага колеру часта рэалізуецца праз іншыя лексемы, ці інакш – колераэлементы кода “жоўты”. Асноўны, спектральны, кодавы каляронім не згадваецца ў мастацкім радку, а яго значэнне з рознымі адценнямі перадаецца іншымі словамі: *бронзавы, буры, зялёна-буры, рыжы, сівавата-рыжы, брудна-рыжаваты, руды, бела-руды, іржавы, карычневы, светла-карычневы, цёмна-карычневы, бура-карычневы, цёмна-каштанаваы, жары, буланы, гняды, кафеіны, лімонны, жоўта-лімонны, палавы, кары, жаўтавата-кары, вохра, буриштынавы, гарчычны, пергаментавы, васковы, цёмна-васковы, воск, залаты (залацісты)*.*

Бронзавы – “цёмна-залацісты або карычневы; колеру бронзы”. *Вогнішча асвятляла шатры, **бронзавыя** твары людзей, плавілася ў намістах і бутэльках на сталах, цемрай і барвай бегала на вопратках* (Уладзімір Караткевіч. “Былі ў мяне мядзведзі”). Буры – “шаравата-карычневы”. *З туманам у вёску за скацінай цягнуўся густы руды пыл ад сухога, збітага нагамі і перацёртага*

Юрый Міхайлавіч Бабіч – даследчык мовы. Кандыдат філалагічных навук (1999). Закончыў філалагічны факультэт Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага (1990), аспірантуру пры ВДУ (1995). Дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава. Аўтар манаграфіі “Колеравая і светлавая эстэтыка ў мове твораў Якуба Коласа” (2002), шэрагу іншых навуковых прац па праблеме колераабзначэння ў мастацкім тэксце.

*калёсамі на муку торфу. ... **Буры**, афарбаваны сонцам, ён доўга вісеў угары...* (Іван Пташнікаў. “Мсціжы”); *Кожнае дрэва стаяла ў круглай луцы-праталіне, нібы дыхала дрэва і подыхам сваім прадыхала снег аж да самай зямлі, да летаішняй **пабурэлай** травы і ігліцы* (Міхась Лынькоў. “Астап”). *Зялёна-буры. Прытыніўся закурць ля прадаўгаватай **зялёна-бурай** купіны* (Анатоль Кудравец. “Сачыненне на вольную тэму”). Рыжы – “чырванавата-жоўты, светла-карычневы”. *Балоты ператварыліся ў суцэльныя вадзяныя пустыні, дзе маркотна выступалі адны толькі **парыжэлыя** купіны з сухою летаішняю траваю...* (Якуб Колас. “Дрыгва”). Сівавата-рыжы. *Пракурор наглядзіў **сівавата-рыжы** вус...* (Якуб Колас. “На ростанях”); *Даўно беленыя сцены камеры **брудна-рыжаватага** колеру выглядалі жудасна, прыгняталі* (Тамсама). *Бела-руды. На стрэхах беаюць ішустрыя **бела-рудыя** сытаўкі* (Якуб Колас. “Вясна”). Руды – “рыжа-карычневы”. *Дол быў услапны **рудым** лісцем, сухой рыжай папараціцу, доўгаю, пераблытаная, як іржавы дрот, травою, друзам збуцвелых галінак* (Уладзімір Дамашэвіч. “Між двух агнёў”). *Іржавы – “чырвона-буры, колеру ржы”. Рупліва іх мы ў копы носім, / І там, дзе Нёмна берагі, / У залатую нашу восень / **Ржавеюць** пад дажджом стагі* (Максім Танк. “Ляжаць пакошаныя травы”). Карычневы – “буравата-жоўты”. *... З палёў, сумленна адрабіўшы жніво, пайшлі ўжо ў недалёкі свой вырай **карычневыя**, трохі павыгаралыя за лета камбайны...* (Янка Сіпакоў. “Восень”). Светла-карычневы. *Дно Кромані **светла-карычневае*** (Янка Брыль. “Жменя сонечных промняў”). Цёмна-карычневы. *Да дошкі, прыбітай да апошняга вянца зруба і мокрай ад вады, паналіпалі белыя парашуцікі з **цёмна-карычневымі** крапінкамі зярнятак...* (Янка Сіпакоў. “Усе мы з хат”). Бура-карычневы. *Маскоўская кафля была ўкрытая празрыстай аднатоннай палівай, часцей за ўсё зялёнай, радзей **бура-карычневай*** (Уладзімір Караткевіч. “Дыяментавы горад”). Цёмна-каштанаваы. *Адкінуўшы з ілба назад **цёмна-каштанаваыя** пасмы густых хвалістых валасоў, Ліда азірнула ў бок дарожкі* (Якуб Колас. “На ростанях”). Жары – “жоўта-карычневы, рыжы”. *З валасамі імператрыца не памылілася: густыя, цёмна-каштанаваыя, ледзь кранутыя плацінавай сівізнай, яны розніліся з **жарай** барадой...* (Уладзімір Арлоў. “Сны імператара”). Характарызуючы персанажа, пісьменнік выкарыстаў не толькі адносна малужывальны ў беларускай мове каляронім *жары*, але і іншыя колеравыя словы: цёмна-каштанаваы, плацінаваы, сівізна. У выніку атрымліваецца надзвычай вобразнае і максімальна дакладнае апісанне героя. Буланы – “жаў-

* Каляронім “залаты” (“залацісты”) будзе разгледжаны асобна.

таваты, палавы з чорным хвастом і чорнай грываю (пра масць коней). Але ў наступным фрагменце сустракаем нетрадыцыйнае выкарыстанне гэтага прыметніка: *Папараць жоўтая, буланая, а месцам чырвоная, як агонь. А можа, гэта лісіцы туляцца ля ялінак, натапырыўшы хвасты?* (Іван Пташнікаў. “Чакай у далёкіх Грынях”). Назіраецца перанос характэрнай афарбоўкі жывой істоты на неадушаўлены прадмет. Гэта прымушае чытача актывізаваць уласнае ўяўленне, зрокава адчуць апісанае. Гняды – “цёмна-рыжы (пра масць коней)”. Пужаючыся хмары, бегае на прадмесці запрэжаны ў воз **гняды** конь, і невядома, дзе фурман (Алесь Разанаў. “Хмара”). Кафейны – “колера кавы, цёмна-карычневы”. *Гэта было нешта накшталт гагенаўскай ідыліі, толькі самая ідылія была мяккая, размытая, паўночная, без уласцівых поўдню грубавата-кафейных і глянцава-зялёных адценняў* (Уладзімір Караткевіч. “Нельга забыць”). Лімонны – “светлажоўты, колера скуркі лімона”. *Сход – кавалак будзённага дзённага неба / У ліловай атруце лімонная долька, / Напамін, ад якога мне робіцца золка...* (Адам Глобус. “Квадры”); *Пад Хабараўскам, раніцай, горы нагадвалі букеты: зала-тыя, барвяныя, малахітавыя, жоўта-лімонныя, іржавыя* (Уладзімір Караткевіч. “Чазенія”). Дзякуючы такому апісанню мы можам уявіць прыгажосць раніцы ў гарах, калі сонца распырсквае розныя адценні. Цікава, што ў якасці асноўных каляронімаў не выкарыстаны ніводны спектральны, але малюнак ад гэтага толькі ўзбагаціўся новымі, свежымі фарбамі, якія павольна пераходзяць адна ў адну. Тут нават прыметнік “іржавы” не ўспрымаецца як адмоўны, а гарманічна дапаўняе кантэкст. Палавы – “які мае бледна-жоўты колер”. *Калі глядзець на вёску, відаць густыя агні; за ёй патухае лясны пажар: пурпур палавее, затым шарэе. Яго паглынае блакіт і цёмната* (Іван Пташнікаў. “На шчасце”). Надзвычай яскрава аўтарскае бачанне вясковага пейзажу перадае спалучэнне пурпур палавее, затым шарэе. Пурпур – “ярка-чырвоны колер з фіялетавым адценнем”, а палавец – “вызначанца сваім бледна-жоўтым колерам”. Праз адмысловую канцэнтрацыю некалькіх колеравых лексем ствараецца яскравы і запамінальны малюнак, калі адна фарба паволі змяняецца іншай, колеры нібы рухаюцца, ажываюць, пераходзячы ад яркіх, насычаных да цёмнаватых і ўрэшце ўсё паглынаецца поўнай цёмнатай. ... *Так грэла і някло паніжэлае ў небе сонца, што... было чуваць, як шапоча вусатым коласам спалавелае ячменнае поле...* (Янка Сіпакоў. “Усе мы з хат”); Кары – “карычневы (пра колер вачэй)”. *Рысы твару Надзеі Адамаўны былі даволі буйныя, вочы карыя, добрыя* (Якуб Колас. “На ростанях”). Жаўтавата-кары. Саханюк быў хлопец сухарлявы, але малавыразныя, жаўтавата-карыя вочы яго крыху псавалі... (Тамсама). Вохра (ад грэч. *ochros*) – “бледна-жоўты”. *Футра ў ката было вельмі прыгожае. Дымчата-рыжае, трохі ў бруднаватую вохру* (Уладзімір Караткевіч. “Чазенія”). Бурштынавы – “празрысты, жоўты, колерам падобны на бурштын”. *Валасы яго сталі зусім бурыштынавымі* (Уладзімір Караткевіч. “Блакіт і золата дня”). Гарчычны – “колера гарчыцы, цёмна-жоўты”. *Шырокі і загарэлы ледзь не да гарчычнага адцення, ён увесь быў папаласаваны і зрэзаны страшнымі шнарамі, якія толькі нейкім дзівам не закрунулі носа і вачэй* (Уладзімір Караткевіч. “Каласы пад сярпом тваім”). Пергаментавы – “жаўтаваты”. *Маю душу сіцснулі кіпці благога прадчування – не так праз пергаментавыя лоб і шчокі, як праз некалі бяздонныя вочы пана Каспара...* (Уладзімір Арлоў. “Сны імпера-

тара”). Васковы – “падобны на воск, жаўтлявы”. *Ці не жнівеньскія туманы ноччу наліваюць воскам жыты?...* (Іван Пташнікаў. “Думы Наддакція”); *Скрозь палавое поле ад сонца выдае зусім васковым, дарога, пятляючы, губляецца сярод яго...* (Іван Пташнікаў. “На шчасце”). У апошнім мікракантэксце выкарыстаны два прыметнікі са значэннем адцення жоўтага колера – *палавы і васковы*, прычым першы паступова пераходзіць у другі. Можна сказаць, што каляронімы ўзаемадапаўняльныя, даюць выразную карціну летняга поля. *Мо паможа Яну гэты свет і пацер словы / Асвятліла свечка з воску хлопца твар васковы* (Максім Багдановіч. “Ян і маці”). Каляронім рэалізуе значэнне “хваравітасць, нямогласць, блізкая смерць”, што ўзмацняецца ўжываннем у адным радку двух аднакаранёвых слоў – воск, васковы, – адбываецца актуалізацыя колеравага значэння і ствараецца эмацыянальна адмоўны фон. Цёмна-васковы. *Разам з хвалямі рухаліся на полі колеры, адценні. Нахілялася збажына, лажыўся колас на колас – цямеў колер, на ўзгорку рабіўся цёмна-васковы, з шэрым адценнем, у нізіне – жоўта-зялёны...* Прабягала хваля – выпрамялялася жыта і колер яго адразу зменьваўся, набываў натуральныя вясельныя летнія фарбы... (Іван Шамякін. “У добры час”). У гэтым фрагменце выявіўся не толькі вытанчаны густ пісьменніка, яго непаўторнае колераўспрыманне і колерабачанне. Тут мае месца і добрае веданне сялянскай працы. Захапляючыся прыгажосцю жытнёвага палетка, зменаі яго афарбоўкі, І. Шамякін паэтызуе і нялёгкую працу вяскоўца, які таксама здольны ўбачыць і зразумець прывабнасць летняй пары, калейдаскапічную змену колеравых адценняў.

Часам у мастацкім тэксце пры перадачы афарбоўкі, стварэнні колеравай вобразнасці не ўжываецца непасрэдна нейкае канкрэтнае слова з колеравым значэннем, а афарбоўка перадаецца апісальным шляхам. Гэты прыём патрабуе ад пісьменніка назіральнасці, тонкага колераадчування, а чытач, у сваю чаргу, павінен мець добрае асацыятыўнае мысленне, каб правільна зразумець, уявіць апісанае: *Няўсцерпна стала ўжо галлю / Вісець з яго цяжарам. / Галлё аблегла на зямлю / У сонечным пажары* (Міхась Калачынскі. “Яблык”); *Акно на ўсю сцяну глядзела ўноч, ледзь завешанае збітай штораю колера асенніх лістоў* (Уладзімір Караткевіч. “Нельга забыць”); *Незвычайныя ў італьянцаў звіслыя вусы, густыя валасы колера жытняй саломы...* сведчылі, што чалавек гэты з далёкіх паўночных краёў (Уладзімір Арлоў. “Сны імператара”). І колер жытняй саломы, і колер асенніх лістоў, і сонечны пажар традыцыйна атаясамліваюцца з жоўтым колерам. Іншая рэч, што кожны можа ўбачыць гэты колер у прапанаваных мікракантэкстах з рознымі адценнямі, у залежнасці ад узросту, адпаведнага жыццёвага вопыту і нават месца сталага пражывання. Так, у вяскоўцаў і месцічаў будзе, пэўна, не зусім аднолькавае ўяўленне пра колер, напрыклад, саломы.

Такім чынам, ёсць усе падставы сцвярджаць, што ў мове твораў беларускіх пісьменнікаў жоўты колер з’яўляецца надзвычай папулярным, выкарыстоўваецца як у паэтычных, так і празаічных тэкстах, апісвае розныя прадметы і рэаліі. Колеракод “жоўты” мае разгалінаваную сістэму колераэлементаў, якія адлюстроўваюць самыя розныя адценні. Гэта выразна сведчыць пра вялікі патэнцыял і багацце лексічных рэсурсаў нашай мовы, пра шырокі спектр колеравых асацыяцый і ўяўленняў мастакоў слова.

Наталля ЧАЙКА

ДРУГАСНАЕ ПРЭДЫЦЫРАВАННЕ Ў ЭЛІПТЫЧНЫХ СКАЗАХ

Артыкул прысвечаны аналізу спосабаў фарміравання другаснага прэдыцыравання ў эліптычных канструкцыях. Адсутнасць дзеяслова не дазваляе выражаць прэдыкатыўнасць тыповымі сродкамі. Даследуюцца наступныя спалучэнні семантычных кампанентаў, што выконваюць функцыю другаснага прэдыката: агенс – адрасат, агенс – аб’ект, партатыў – лакатыў, кампазітыў – кваліфікатыў і іншыя. Таксама была звернута ўвага на першасныя і другасныя функцыі семантычных кампанентаў і на магчымасці фарміраваць прэдыкатыўную ацэнку недзеяслоўнымі сродкамі.

Патрабуе вырашэння пытанне аб адносінах прэдыцыравання ў эліптычных сказах. Працы, прысвечаныя праблеме прэдыцыравання [1, 2, 3], звычайна абыходзяць аналіз названых адносін у эліптычных сказах. Выражэнне выказніка нулявым спосабам надае спецыфічны характар адносінам прэдыцыравання ў эліптычных сказах.

У аснове прэдыцыравання – лагічная аперацыя далучэння новай інфармацыі да ўжо вядомай [4]. Адносіны прэдыцыравання ляжаць у аснове актуальнага падзелу паведамлення [5]. Многія даследчыкі (А. Н. Грышкоўская, Т. Ф. Дубоўцава) выказваюць думку аб рашаючай ролі прэдыцыравання ў фарміраванні камунікатыўнай структуры выказвання. Адносіны прэдыцыравання ўдзельнічаюць у пабудове камунікатыўнай адзінкі на аснове прапазіцыі. Прапазіцыі эліптычных сказаў з’яўляюцца патэнцыяльнымі інфармацыйнымі структурамі, на аснове якіх у працэсе прэдыцыравання фарміруюцца камунікатыўна значымыя сінтаксічныя адзінкі.

Аб’ектам даследавання з’яўляюцца спосабы і сродкі фарміравання прэдыцыравання ў эліптычных канструкцыях. Вывучаюцца і кампаненты семантычнай структуры эліптычнага сказа, якія могуць выступаць у ролі прэдыката. Пры даследаванні мы выкарыстоўвалі апісальны метаад, таксама прымянялі элементы кампанентнага метаду пры аналізе семантычных кампанентаў.

Эліптычныя канструкцыі з агенсам у ролі прэдыцыруемага кампанента

Асаблівасці арганізацыі эліптычнага сказа дазваляюць любому кампаненту семантычнай структуры быць як прэдыцыруючым, так і прэдыцыруемым. Аднак у беларускай мове часцей сустракаюцца эліптычныя сказы, дзе ў якасці прэдыцыруемага кампанента выступае агенс. Прэдыцыруючым у гэтым выпадку можа быць любы кампанент, аднак найбольш часта адносіны прэдыцыравання звязваюць агенс (Ag) – лакатыў (Loc).

Эліптычныя сказы з такой камбінацыяй кампанентаў складаюць аснову канструкцый з прапазіцыяй сталельнай або дынамічнай лакалізацыі. Лакатыў у функцыі прэдыцыруючага кампанента актуалізуе канечны пункт перамяшчэння суб’екта або месца распаляжэння аб’екта. У эліптычным сказе *А мы – цераз поле і ў лес* (В. Быкаў) агенс прэдыцыруецца дынамічным лакатывам. Сінтаксемы *цераз поле і ў лес* прэдыцыруюць агенс, сумяшчаючы семантычныя функцыі лакатыва і прэдыцыруючага кампанента. Сумяшчэнне названых семантычных функцый на-

зіраецца толькі ў эліптычных сказах, бо дзеяслоў у названых канструкцыях не проста перамяшчаецца ў поле прэдыцыруемага кампанента, што назіраецца ў двухсастаўных сказах пры пераразмеркаванні семантычных функцый, а прапускаецца, і гэтым самым першасная прэдыкацыя нейтралізуецца цалкам.

У эліптычных сказах фармальным сродкам утварэння другаснай прэдыкацыі з’яўляецца пропуск дзеяслова. Пропуск дае магчымасць спалучацца ў пары другаснага прэдыцыравання кампанентам, якія патэнцыяльна (у прапазіцыі) спалучацца не маглі: *Я лепш – на паляванні. Прырода, прастор...* (А. Дзялендзік). Прэдыцыруючы кампанент *на паляванні* выконвае квазіролю лакатыва, фармальна ўказваючы на месца, рэальна абазначае характар дзеяння агенса. Семантыка дзеяння выкарыстанай квазіролі лакатыва спрыяе фарміраванню новай семантычнай функцыі гэтага кампанента і большай ёмістасці выказвання.

Відавочна, што ў эліптычных сказах прэдыцыруючы кампанент і прэдыкат не могуць супадаць. У поўных двухсастаўных сказах суб’ект і прэдыкат могуць супадаць з прэдыцыруемым і прэдыцыруючым кампанентам і могуць не супадаць. У эліптычным сказе падобнае супадзенне не ўяўляецца магчымым: прэдыкат у эліптычных сказах адсутнічае. Супадаць у названых сказах могуць толькі суб’ект (агенс) і прэдыцыруемы кампанент. Прэдыцыруючым кампанентам у аналізуемых сказах можа быць або актант, або сірканстант. У сказе *Я – на гарышча! – адразу сагнаўшы ўсмешку, сказала Марыя* (В. Быкаў) лакатыў *на гарышча* прэдыцыруе агенс *я*. Прэдыцыруючы кампанент дае ацэнку агенсу паводле месца, указвае на канечны пункт перамяшчэння. Адносіны прэдыцыравання паміж агенсам і лакатывам становяцца магчымымі дзякуючы сінтаксічнаму нуляванню, пры якім ствараюцца спецыфічныя сінтагматычныя ўмовы спалучэння, уласцівыя толькі эліптычнаму сказу.

У эліптычным сказе *Я лепш – на вакзал. Пакуль лаўкі не занялі* (В. Быкаў) прэдыцыраванне фарміруецца на базе першаснай прэдыкацыі – агенса *я* і нульвога дзеяслова са значэннем перамяшчэння. Аднак другаснае прэдыцыраванне з’яўляецца “сэнсавай экспансіяй” для эліптычнага сказа: прэдыцыраванне перамяшчаецца з дзеяслова на лакатыў.

Адносіны прэдыцыравання ў эліптычных сказах характарызуюцца адметнасцю. Спецыфічны характар прэдыцыравання ў эліптычным сказе заключаецца ў спалучэнні кампанентаў рознага ўзроўню. У дадзеным выпадку адносінамі прэдыцыравання звяз-

Наталля Уладзіміраўна Чайка – мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук (1998). Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1994). Дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. Даследуе праблему семантычнай арганізацыі эліптычных канструкцый.

заны агенс (першы актант) і лакатыў (сірканстант): *Сама здабыча – прама ў кішэню* (В. Быкаў). Межы прэдыцыруемага і прэдыцыруючага кампанентаў падзяляюцца ў эліптычных сказах надзвычай выразна. Агенс з факультатыўнымі кампанентамі прэдыцыруецца лакатывам.

У эліптычным сказе ствараюцца ўмовы для перамяшчэння прэдыкатыўнай прыкметы на лакатыў, што дазваляе лакатыву выступаць у пазіцыі дамініруючага прэдыцыруючага кампанента: *Лісіця ўзняўся віхор, і кастрычнік – на двор* (П. Броўка); *Над згадкаю ціша сьцілася – і зноў вятрыска калыша сцяну хмызнякоў. Бяда ж – за дзяўчынкай! Катормы ўжо круг* (Т. Бондар). У прыкладах дамініруючая прэдыкацыя ляжыць у аснове фарміравання сэнсавых адносін паміж кампанентамі. Эліптычны сказ, дзякуючы падобнай перастаноўцы семантычных акцэнтаў, выконвае камунікатыўнае заданне, абумоўленае адносіннамі прэдыцыравання.

Лакатыў у падобных сказах выражае характар адносін паміж агенсам і нулявым дзеясловам. У сказах *Вы – назад* (В. Быкаў); *Клава, – у асець! – гукнуў ён радыстыцы* (В. Быкаў) выражаюцца адносіны дынамічнай лакалізацыі агенса і дамініруючага прэдыцыравання адначасова. Лакатыўная словаформа ў прыведзеных прыкладах утварае рэальную суадноснасць пазіцыі агенса і лакатыва.

Адносіны дамініруючага прэдыцыравання ў эліптычных сказах могуць ускладняцца факультатыўнымі семантычнымі кампанентамі, якія могуць уваходзіць як у склад прэдыцыруемага, так і прэдыцыруючага кампанента. Такімі факультатыўнымі кампанентамі могуць быць пазіцыі аб'екта. У сказе *Я твар – убок* (А. Дудараў) аб'ект *твар* адносіцца да прэдыцыруемага комплексу кампанентаў. Прэдыцыруючым у эліптычным сказе з'яўляецца лакатыў *убок*. Такім чынам адбываецца пераразмеркаванне семантычных функцый у сказе: першасная акцыянальная прэдыкацыя нейтралізуецца, а рэалізуецца другасная – лакатыўная: *Я цябе магу і сілай – у паліцыю. У парадку мабілізацыі* (В. Быкаў). Значыць, на фоне нейтралізаванай (нулявой) патэнцыяльнай прэдыкацыі можа рэалізавацца любая іншая прэдыкацыя ў залежнасці ад камунікатыўнага задання сказа. У сказе *Яны нас – на могілкі* (В. Быкаў) ажыццяўляюцца адносіны дамініруючага прэдыцыравання паміж агенсам і пацыенсам у якасці прэдыцыруемага кампанента і лакатывам у якасці прэдыцыруючага кампанента.

Адносіны прэдыцыравання аб'ект – лакатыў (Object – Loc)

Эліптычныя сказы са значэннем статальнай лакалізацыі ўжываюцца даволі часта. Гэта тлумачыцца тым, што падобныя эліптычныя сказы ўжо на ўзроўні

прапазіцыі ўтвараюць тыповую сітуацыю. Дзеяслоў са статальным значэннем нулюецца часцей за іншых. Гэта тлумачыцца камунікатыўным заданнем названага эліптычнага сказа – паказаць месца распаляжэння суб'екта або проста ўказаць на яго наяўнасць. Натуральна, што адносіны прэдыцыравання будуць фарміравацца паміж суб'ектам і статальным лакатывам. У сказах *Поле шумнае / за вёскай У імклівых ручаях* (П. Броўка); *Аблога цішыні вакол, абломак месяца / ў аблоках* (Т. Бондар) у якасці прэдыцыруемага кампанента выступаюць сінтаксемы пазіцыі суб'екта – *поле, абломак месяца*, у якасці прэдыцыруючага кампанента выступаюць сінтаксемы пазіцыі статальнага лакатыва – *за вёскай, у аблоках*. Натуральна, такое размеркаванне семантычных функцый спрыяе выконванню асноўнага камунікатыўнага задання гэтага тыпа эліптычных сказаў – указання на статальную лакалізацыю прадмета.

Лакатыўная прэдыкацыя знаходзіць сваё выражэнне ў эліптычных сказах пры ўмове, што пазіцыя лакатыва знаходзіцца ў абсалютным канцы слова: *А тут – незнаёмая госця на пыльным старым дыване...* (Т. Бондар); *Зноў той жа сон... і багна, і вада... Я – побач, я – люблю* (Р. Баравікова); *Шырокі кузаў роўна з берагамі Насыпаны пахучым цёплым зернем, А я – наверху, на рудым брызенце, Пры мне – куфэрак, мой дарожны скарб* (Н. Гілевіч). Эліптычныя сказы з прапазіцыяй статальнай лакалізацыі могуць быць у форме пытання *Ганна – у вас?* (І. Мележ) або змяшчаць каагенс *Не проста ж госці ўжо выходзяць, А сват – у хаце з жаніхом!* (Н. Гілевіч), аднак прэдыцыруецца ў такіх сказах лакатыў (1) або лакатыў з каагенсам.

Адносіны прэдыцыравання агенс – квалікатыў (Ag o Qual)

Своеасаблівыя адносіны прэдыцыравання ўзнікаюць у эліптычных сказах з сірканстантам спосабу дзеяння ў функцыі прэдыцыруючага кампанента. Элементы прапазіцыі прэдыцыруюцца ў адпаведнасці з камунікатыўнай перспектывай сказа. У канструкцыях *А тут бацько / – няхай адзін* (І. Мележ); *Ето ты / цвердо, насаўсім?* (І. Мележ); *Стала цёмна. Маланкі – / навісцю* (Т. Бондар) камунікатыўная перспектыва выстройваецца дзякуючы прэдыцыруючаму кампаненту – сірканстанту спосабу дзеяння. Нейтралізацыя першасных прэдыкатыўных адносін дае магчымасць рэалізавацца іншым адносінна прэдыцыравання – агенс – квалікатыў. Спалучэнне названых кампанентаў у якасці прэдыкатыўнай пары магчыма толькі ў эліптычным сказе, дзе адносіны першаснай прэдыкацыі нейтралізуецца.

Двухастаўны поўны сказ таксама не пазбаўлены перамяшчэння прэдыцыруючай пазіцыі з выказніка на сірканстанты або актанты. Аднак розніца заключаецца ў тым, што ў поўным сказе нейтралізацыя адносін першаснага прэдыцыравання адбываецца шляхам пераразмеркавання кампанентаў семантычнай структуры паміж тэмай і рэмай выказвання. Калі выказнік уключаецца ў склад тэмы, то натуральна функцыю другаснага прэдыцыравання выконвае кампанент, які нясе асноўную сэнсавую нагрукку і размяшчаецца ў абсалютным канцы слова: *Хлопцы прыехалі / ў вёску* (В. Быкаў). У эліптычных сказах адносіны прэдыцыравання абумоўлены структурай названых адзінак. У названых канструкцыях адносіны прэдыцыравання

прадстаўлены ўжо ў гатовым сфарміраваным выглядзе. Прычым гэтыя адносіны не маюць альтэрнатыўных варыянтаў, паколькі пропуск дзеяслова не дазваляе рэалізаваць адносіны першаснага прэдыцыравання паміж агенсам і прэдыкатам.

Пропуск дзеяслова ў сказах *Удары... Удары... Малітвы – грамчэй* (Т. Бондар); *Дзятва – у россып* (Т. Бондар) стварае ўмовы для функцыянальнага пераразмеркавання пазіцый прэдыцыруючых кампанентаў. Прэдыцыруючымі ў названых сказах выступаюць сірканстанты спосабу дзеяння *S Qual*. Перамяшчэнне функцыі прэдыцыравання адбываецца па схеме *Ag / Pr S Qual → Ag ø S Qual*.

У склад прэдыцыруючай часткі эліптычнага сказа ўваходзяць і іншыя семантычныя кампаненты. Такім чынам, структура прэдыцыруючай часткі можа пашырацца за кошт сірканстанта месца *S Loc*: *І так падзяржаўнаму смела і горда Трымайся заўсёды – і дома, і ў свеце, Каб іччасце – / гарачаю хваляй да горла...* (Н. Гілевіч). У прыведзеным эліптычным сказе сірканстант месца выконвае факультатыўную функцыю ў складзе прэдыцыруючага кампанента, хоць размешчаны ў абсалютным канцы сказа. У дадзеным выпадку сінтаксічная пазіцыя не з'яўляецца вырашаючай пры размеркаванні прэдыкатыўных роляў. Ды і метрыкарытмічная арганізацыя верша часам дыктуе расстаноўку і месца прэдыкатыўных роляў у эліптычным сказе.

Пашырацца можа і прэдыцыруемы кампанент. У яго склад могуць уваходзіць факультатыўныя кампаненты семантычнай структуры. У склад прэдыцыруемага комплексу можа ўваходзіць сірканстант месца (*S Loc*): *Грэх ці не! Сонца ў небе / – аладкай, і зарубкаю – боль на ілбе...* (Р. Баравікова). Калі сталёныя лакаты ў дадзеным сказе ўказвае на месца размяшчэння агенса, прэдыцыруемым кампанентам з'яўляецца сірканстант спосабу дзеяння, то лакаты ў перамяшчальнага ў прэдыцыруемы комплекс і становіцца факультатыўным.

У склад прэдыцыруемага кампанента можа ўваходзіць і пацыенс: *Яна паслухала, паслухала і чуе – ён яшчэ дома. Дык яна яму / яшчэ злей. Ды знаеш? Венікам, венікам* (А. Макаёнак) – *Ag Pat ø S Qual*. Пацыенс яму канкрэтна семантыку эліптычнага сказа.

Сірканстант часу (*S Temp*) таксама можа ўваходзіць у склад прэдыцыруемага кампанента. Названы кампанент з'яўляецца факультатыўным і ўказвае на час працягання працэсу, выражанага эліпсаваным дзеясловам: *Хай хто-небудзь спачатку / адзін, як бы ў разведку. А пасля другі. Каб не абоім адразу* (В. Быкаў). Сірканстант спосабу дзеяння *адзін* прэдыцыруе агенс і сірканстант часу якаснай характарызацыяй. У сказе квазіролю сірканстанта спосабу дзеяння выконвае лічэбнік, што з'яўляецца даволі частай з'явай.

Сустракаюцца выпадкі, калі ў склад прэдыцыруемага кампанента ўваходзіць граматычны спецыфікатар нулявога дзеяслова. Гэта можа быць мадалны дзеяслоў *Вы можаце / і без чаргі* (М. Матукоўскі) або формаўтваральная часціца *Яны хай / самі па сабе, а мы / самі па сабе* (А. Макаёнак).

Адносіны прэдыцыравання агенс – дэлібератыўны аб'ект (Ag – Del)

У эліптычных сказах у якасці прэдыцыруючага кампанента можа выступаць дэлібератыўны аб'ект (*Del*). Названыя адносіны прэдыцыравання могуць

утварацца толькі ў эліптычных сказах з прапазіцыяй маўленчых працэсаў. Другаснае прэдыцыраванне ў падобных сказах адбываецца на фоне нейтралізаванага першаснага – прэдыката са значэннем маўленчых працэсаў. Аднак сінтаксічная пазіцыя нулявога дзеяслова ўносіць свае карэктывы ў размеркаванне прэдыкатаў: першаснае прэдыцыраванне нейтралізуецца, а другаснае – актуалізуецца: *...Адны / пра з'езд, другія / – пра свабоду* (А. Разанаў). Другаснае прэдыцыраванне ўключае ў названых сказах дэлібератыўны аб'ект.

Сказы са значэннем маўленчых працэсаў увогуле маюць спецыфічную асаблівасць: у іх дэлібералізаваны аб'ект уваходзіць у склад прэдыцыруемага кампанента незалежна ад структуры. У поўным сказе ў склад прэдыцыруючага кампанента ўваходзіць дзеяслоў і дэлібератыўны аб'ект. У эліптычным сказе функцыю прэдыцыравання выконвае толькі дэлібератыўны аб'ект: *Даруй, чытач, што аздачыў: Ты на радках маіх прабег, А педагогікі – не ўбачыў: Усё – / пра хлеб, адно / пра хлеб...* (Н. Гілевіч). Адносіны прэдыцыравання паміж агенсам і дэлібератыўным аб'ектам заснаваны на асаблівасцях семантычнай спалучальнасці кампанентаў. У эліптычным сказе *Я гэтага ўжо не лічу. Я толькі / пра сем'і партызан нашага атрада* (А. Макаёнак) адносінамі прэдыцыравання звязваюцца агенс і дэлібератыўны аб'ект. Такое спалучэнне прэдыцыруемага і прэдыцыруючага кампанента з'яўляецца спецыфічнай асаблівасцю эліптычных сказаў. Калі ў двухсастаўным сказе дзеяслоў можа ўваходзіць у склад як прэдыцыруемага, так і прэдыцыруючага кампанента, то ў эліптычным сказе нулявы дзеяслоў нейтралізуецца, і ў адносіны прэдыцыравання ўступаюць кампаненты, спалучэнне якіх з'яўляецца немагчымым у поўным сказе. У сказе *Хіба я / пра гэта?* (А. Дзялендзік) адносіны прэдыцыравання выражаюцца ў дэлібератыўных адносінах паміж агенсам і дэлібератам. Нуляванне дзеяслова ў эліптычным сказе дае магчымасць прэдыцыраваць дэлібератыўны аб'ект: *Я – не пра бацьку, хлопцы. Я – пра другое, хлопцы* (Н. Гілевіч). Невыразнасць семантыкі апушчанага дзеяслова робіць прэдыцыраванне больш выразным і семантычна значымым.

Адносіны прэдыцыравання агенс – сірканстант часу (Ag – S Temp)

Адносінамі прэдыцыравання могуць звязвацца агенс і сірканстант часу. Такія адносіны звязваюць названыя кампаненты ў быццёвых сказах. Прэдыцыруючы тэмператыў указвае звычайна на працягласць знаходжання суб'екта ў пэўным месцы. Сказ *А я тут / з самага ранку* (А. Макаёнак) змяшчае сірканстант часу ў якасці прэдыцыруючага кампанента. Нейтралізацыя дзеяслова з быццёвым значэннем перамяшчае лакатыў *тут* у склад прэдыцыруемага кампанента. Сірканстант часу ў эліптычных сказах актуалізуецца надзвычай рэдка. Сам па сабе сірканстант часу не з'яўляецца прапазіцыяна істотным кампанентам, у радзе сірканстантаў тэмператыў займае факультатыўнае месца. Прапазіцыяна істотны ў дадзеным сказе лакатыў *тут*, які, аднак, уваходзіць у прэдыцыруемы комплекс. Такім чынам, эліптычны сказ – гэта унікальнае структурна-семантычнае ўтварэнне: прапазіцыяную семантыку фарміруюць адны кампаненты – прапазіцыяна істотныя (часцей агенс і лакатыў), прэдыцыруючымі з'яўляюцца іншыя кампаненты (як прапазіцыяна істотныя, так і факультатыўныя). Назіраецца несупадзенне прэдыкацыі, прапазіцыі і прэдыцыравання ў эліптычным сказе.

Адносіны прэдыцыравання суб'ект – ідэнтыфікатар (*S – Ident*)

Сустракаюцца ў беларускай мове структурна няпоўныя сказы, прэдыцыруючым кампанентам у якіх выступае ідэнтыфікатар. Прапазіцыя такіх сказаў адносіцца да лагічных, ну і, натуральна, мае свае асаблівасці прэдыцыравання і рэферэнцыі. У сказах з такім відам прэдыцыравання эліпсіс праяўляецца толькі на сінтаксічным узроўні, а ідэнтыфікатар мае нерэферэнтны характар і ў той жа час з'яўляецца прэдыкатам. У падобных сказах адносіны ідэнтыфікацыі замаскіраваны пад эліптычны сказ. Пропуск у сказе быццам бы ёсць, аднак прапушчанае слова не з'яўляецца семантычна значымым. У сказе *Балююць паны, як раней балявалі, А маці – ўдавою, а я – сіратой* (З. Бядуля) нерэферэнтны характар ідэнтыфікатара патрабуе пэўнай трансфармацыі. Трансфармацыя адбываецца па схеме *удава* → *удавой* ($N_n - N_1$), *сірата* → *сіратой* ($N_n - N_1$). Трансфармацыя склону назойніка вымагае наяўнасці звязчнага дзеяслова, які ў гэтым сказе апушчаны. Аднак сказы з эліпсісам дзеяслова-звязкі з ідэнтыфіцыруючым прэдыцыраваннем маюць характэрную асаблівасць: у іх семантычны спецыфікатар мае нерэферэнтны характар, бо з'яўляецца адначасова і прэдыкатам і прэдыцыруючым кампанентам.

Адносіны ідэнтыфікацыі ў сказах з пропускам часткі выказніка могуць рэалізавацца ў двухкампанентных структурах – агенс і ідэнтыфікатар. Семантычныя кампаненты ў падобных сказах падзяляюцца на аўтаномныя адзінкі (агенс) і прэдыцыруючыя. Сам механізм прэдыцыравання ў падобных поўных сказах ажыццяўляецца за кошт звязчных і мадальных дзеясловаў. Аднак у аналізуемых намі сказах прапускаецца дзеяслоў-звязка, таму механізм прэдыцыравання патрабуе трансфармацыі з мэтай ідэнтыфікацыі: *Мікола – аграном. Пятро – суддзёй у сталіцы* (А. Макаёнак). Нуляванне дзеяслова-звязкі выключае гэты кампанент з прэдыцыруючага комплексу, аднак на адносіны рэферэнцыі нуляванне не ўплывае: рэферэнтны характар у такіх сказах мае толькі агенс: *Бацька парабкам у пана...* (П. Броўка). Аўтаномныя адзінкі (прэдыцыруемыя кампаненты) маюць рэферэнтны характар і выражаюцца звычайна дзейчымі моўнымі адзінкамі. Рэферэнцыя ў такіх сказах базіруецца на ўказальнай семантычнай функцыі агенса: *Ён церніць гэту муку. Ён – ва мне* (Т. Бондар); *Я ўвесь – ва ўсім* (Г. Бураўкін). Прэдыцыруючы кампанент у сказах супадае з атрыбутыўнымі прэдыкатамі: *ва ўсім, ва мне*.

Лагічная прапазіцыя ідэнтыфікацыі ў эліптычных сказах можа ўключаць лакатыў. Аднак лакатыў адносіцца, як правіла, да прэдыцыруемага кампанента: *У хляве наш бацька – акушэрам* (З. Бядуля). Трансфармацыі, якія адбываюцца ў сказах з прапазіцыяй ідэнтыфікацыі, дазваляюць адносіць канструкцыю да няпоўнай у структурным плане, аднак прэдыцыраванне ў іх захоўвае нерэферэнтны характар: *І бясмерце – у дзецях і ў Айчыне* (Т. Бондар); *Бездань – у ім* (Т. Бондар).

Часам сустракаюцца сказы, у якіх прэдыцыруючы кампанент мае рэферэнтны характар. Гэта адбываецца тады, калі ідэнтыфікатар пераносіцца ў абсалютны пачатак сказа, а агенс – у канец: *Зямля мая – калінавы куток, дзе смаляком распаліць мама грубку, дзе да гасцей памыецца каток, а гошч – не ў хату, гошчю – галубка* (Т. Бондар). Семантычная мадэль *Ident ø Ag* спрыяе таму, што прэдыцыруючы кампанент набывае рэферэнтны характар.

Такім чынам, праведзенае даследаванне дазваляе зрабіць выснову: другаснае прэдыцыраванне ў эліптычных сказах фарміруецца пры дапамозе спалучэння актантаў і сірканстантаў. У фарміраванні іх прымаюць удзел спалучэнні актанта і агенса, суб'екта і лакатыва, агенса і кваліфікатыва, агенса і дэлібератыўнага аб'екта, агенса і сірканстанта часу. Усе названыя спалучэнні ў поўнай меры рэалізуюць функцыю прэдыката пры пропусках у сказе.

Спіс літаратуры

1. **Гришкова, О. П.** Семантические типы пояснительных конструкций : Межвуз. сб. науч. тр. / О. П. Гришкова; под ред. П. А. Леканта. – М., 1991. – С. 79 – 84.
2. **Теньер, Л.** Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 256 с.
3. **Мачинева, Л. Ф.** Безобъектное употребление переходных глаголов в эллиптических конструкциях / Л. Ф. Мачинева // Лингвистические исследования : Сб. ст. / Л. Ф. Мачинева; под ред. Н. А. Андреева. – М., 1985. – С. 50 – 61.
4. **Кузьмина, В. В.** Информативная неоднородность неполносоставных высказываний / В. В. Кузьмина // Семантика слова и синтаксической конструкции : Межвуз. сб. научн. тр. / В. В. Кузьмина; под ред. З. Д. Поповой. – Воронеж, 1987. – С. 153 – 161.
5. **Дубовцева, Т. Ф.** Семантизация эллиптических конструкций как условие их функционирования в диалоге / Т. Ф. Дубовцева. – Саратовский ун-т; отв. ред. Л. И. Баранникова. – Саратов, 1988. – 84 с.

Артыкул рэкамендаваны да друку кафедрай беларускага мовзнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

СЛОЎНІК ТЭРМІНАЎ

Аб'ект – актанта аб'ектнага тыпу, асоба або прадмет, на якіх уздзеічае суб'ект.

Агенс – актанта суб'ектнага тыпу, асоба, якая актыўна ажыццяўляе сітуацыю. Ступень актыўнасці агенса ў многім залежыць ад характару сітуацыі.

Актант – элемент падзейнай прапазіцыі, які адпавядае дзейнай асобе ў сітуацыі. Актанты аб'яднаны ў тыпы, якія адпавядаюць ролям у ажыццяўленні падзеі і ахарактарызаваны ўнутры тыпу па больш канкрэтных параметрах. Для наймення тыпаў выкарыстаны традыцыйныя найменні *суб'ект, аб'ект, адрасат, інструмент*.

Бенефіцыенс – адрасатны тып актанта, асоба ці калектыў, зацікаўлены ў ажыццяўленні сітуацыі, які мае ў выніку яе ажыццяўлення выгаду або страту.

Інструмент – тып актанта, прадмет, выкарыстанне якога спрыяе ажыццяўленню сітуацыі.

Каагенс – актанта суб'ектнага тыпу, асоба, якая знаходзіцца ў адносінах сумеснай дзейнасці, кааперацыі з іншым суб'ектам.

Кампазітыў – змест другога актанта.

Контрагенс – актанта суб'ектнага тыпу, асоба, якая знаходзіцца ў непаралельных адносінах з іншым суб'ектам.

Пацыенс – актанта аб'ектнага тыпу, асоба, якая знае ўздзеянне суб'екта.

Прылада – актанта інструментнага тыпу, прадмет, спецыяльна прызначаны для інструментальнага выкарыстання.

Сяргей ВАЖНІК

ЗДАРОЎ! – ЗДАРОЎ, КАЛІ ЗМАЛОЎ!

ЭТЫКЕТНЫЯ ФОРМУЛЫ ВІТАННЯ І РАЗВІТАННЯ

Правільна сказаць “Дзень добры!” – гэта значыць убачыць чалавека, адчуць яго як з’яву, успрыняць яго і быць гатовым да таго, што ў яго будзе адэкватная рэакцыя.

Эрык Берн.

Здаўна ў розных народаў існуюць нацыянальныя асаблівасці **этыкету вітання**. Так, старажытныя грэкі пры сустрэчы прамаўлялі: *Радуйся!*, а сучасныя жыхары Грэцыі кажуць: *Будзь здароў!*. Старажытныя егіпцяне пытаўся: *Як вы пацееце?*. У Манголіі да сённяшняга часу, незалежна ад роду дзейнасці суразмоўцы, пры сустрэчы цікавяцца: *Як зімуеце?*; *Як качуеце?* ці *Як ваша жывёла?*. Яўрэі пры вітанні жадаюць: *Мір вам!*, кітайцы пытаюцца: *Ці еў ты?*, персы зычаць: *Будзь вясёлы!*, а зулусы канстатуюць: *Я цябе бачу!*. Арабы гавораць: *Мір з табой!*, а індзейцы Наваха: *Усё добра!*. Рускія пры сустрэчы або жадаюць здароўя (*Здравствуйте!*), або пытаюцца пра яго (*Как здоровье?*)¹. Палякі жадаюць добрага дня ці вечара: *Dzień dobry!*; *Dobry wieczór!*. А як вітаюць адзін аднаго пры сустрэчы беларусы?

Перафразіраваўшы словы класіка, адзначым, што і мы не самотныя: і мы арыгінальныя і адметныя этыкетныя формулы маем.

Звесткі пра моўны этыкет нашых продкаў-беларусаў захавалі помнікі айчыннага даўняга прыгожага пісьменства. Станаўленне арыгінальных этыкетных формул адбывалася ў XII – XVI стст. у рэчышчы тагачаснай элітарнай культуры і было звязана з рознымі элітарнымі асяродкамі: духавенствам, шляхтай, рыцарствам і інш.

Так, напрыклад, “Жыцце Аўраамія Смаленскага”² (помнік арыгінальнай старабеларускай агіяграфіі, створаны манахам Яфрэмам, вучнем святога, каля 1238 г. на стараславянскай мове) паказвае, як віталіся святары: *Блаженны же скоро прииде по повелению епископа и вшед сотвори поклонение, глаголя: “Благослови, владыко святыи, раба своего”*. *Епископъ же призва блаженнаго Авраамия, утешая, глаголаше: “Како, отче, о Господе пребываеши?”* *Оному же рекшу: “Ей, владыко святыи, истинною молитвами твоими добре”* (с. 84).

У “Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай”³ (помнік беларуска-літоўскага летапісання XVII ст.) знаходзім этыкетныя формулы, што маюць карэляцыі з сучаснымі канструкцыямі: *[Дяк царский] вшедши пытал [пословъ]: “Как ся мают по вчорашнем”*. *Дяковали послы з ниским челобитем* (с. 96).

Рыцарскі моўны этыкет выключна прадстаўлены ў перакладным рыцарскім рамане “Аповесць пра

Трышчана”⁴, перакладзеным на старабеларускую мову ў шляхецкім асяродку ў 80-я гг. XVI ст.:

Коли панове видели Трыщана и рекли: “Вси есмо нынешний день весели” (с. 144) – *“Усім нам сёння радасць!”* – *сказалі паны, убачыўшы Трышчана* (пераклад А. Бразгунова, Н. Старавойтавай);

И кгда приехалъ къ пристанищу, вышли напротивъ Трыщану з многим веселемъ, мовечи: “Возвличноно имя твое! А мы – слуги твое” (с. 188) – *І як прыехаў у прыстань, у вялікай радасці выйшлі месцічы страчаць Трышчана, кажучы: “Хай будзе ўзвялічана імя тваё! Мы – твае слугі”;*

Здоров! (с. 185) – *Здароў!*;

Якъ ся чуешъ? – Добре, по милости Божей (с. 152) – *Як пачуваешся? Добра, праз ласку Божую;*

Король приишол и рек ему: “Пане, якъ ся маешъ? Чому еси так невесел? Для Бога поведай ми, што ся стало?” (с. 172) – *Падышоў да яго кароль і спытаўся: “Пане, як маешся? З чаго ты такі невясёлы? Дзеля Бога, скажы мне, што сталася?”;*

Поздоровивши, пытала его: “Мой добрый а почестный пане, якъ ся еси мелъ у своей речы?” (с. 156) – *...падышла, прывіталася і спытала: “Мой добры і пачэсны пане, як табе павялося ў твайёй справе?”;*

И, прышедши к нему, девка рекла: “Рыцэру, Боже ты потеишъ”. Он ей отозвалъ: “Дай ти Богъ свою ласку” (с. 155) – *Падступіўшыся, спытала дзяўчына: “Рыцэру, хай Бог спашле табе сущышэнне!” – “Хай спашле Бог і табе сваю ласку!”;*

Боже ти дай добро! (с. 163) – *Дай табе Бог добра!*

І тут мы можам убачыць формулы, што дайшлі да нас і з’яўляюцца сёння дастаткова прадуктыўнымі.

Выбар той ці іншай этыкетнай формулы пры вітанні залежыць ад характару абставінаў камунікацыі.

Па-першае, такі выбар залежыць ад часіны сутак: *Добрай раніцы!*; *Дзень добры!*; *Добры вечар!*

Па-другое, ад ступені блізкасці суразмоўцаў. Тут варта адрозніваць афіцыйныя звароты тыпу *Вітаю вас (сардэчна)!* і неафіцыйныя тыпу *Прывітанне!*, *Здароў!*

Па-трэцяе, ад узросту: больш малады чалавек, калі ён, вядома ж, выхаваны, ніколі не дазволіць сабе прывітаць сталага чалавека этыкетнай формулай *Прывітанне* (у адваротным выпадку такая формула ўспрымаецца як фамільярная).

Размову пра адметнасці беларускай ідыяматыкі С. Важнік пачаў у студзеньскім нумары нашага часопіса. У лютаўскім нумары гаворка ішла пра ветлівыя звароты.

Па-чацвёртае, ад палавой прыналежнасці: так, напрыклад, з вуснаў жанчыны маскуліннае *Здароў!* гучыць занадта брутальна.

Па-пятае, ад сітуацыйнай абумоўленасці: трэба адрозніваць этыкетныя формулы, якія ўжываюцца безадносна да абставінаў камунікацыі, ад формул, характэрных для пэўнай сітуацыі (выбар вітальнай формулы шмат у чым залежыць ад таго, чым у гэты час заняты чалавек, да якога звяртаюцца). Так, да першых аднясём такія найбольш пашыраныя традыцыйныя формы вітання ў беларусаў, як: *Дзень добры!*; *Добры вечар!*; *Прывітанне!*; *Здароў!* (адпаведная формула зафіксавана намі ў помніках XVI ст.). Да другіх – вітанні-пажаданні тыпу: *Памажы, Божа!*; *Паздароў, Божа!*; *Сыць, Божа!*; *Малочна вам!*; *Смашнога вам!* і інш.

З пункту гледжання зыходнай семантыкі вітальных этыкетных формул можна вылучыць наступныя тыпы такіх адзінак:

1) вітанні-пажаданні: 1.1) здароўя: *Добрага здароўя!*; *Здароў!*; *Здаровенькі былі!*; **1.2) удалага дня (ранку / вечара):** *Добрага вам дня!*; *Добры вечар!*; **1.3) міласці, дапамогі божай:** *Памажы, Божа!*; *Паздароў, Божа!*; *Сыць, Божа!*; *Радзі, Божа!*; **1.4) дабрабыту:** *Малочна вам!*; *Рыбна вам!*; *Вялік падходам!*; *Смашнога вам!*; *Спарына вам у чарку!* і інш.

На думку некаторых даследчыкаў (А. Клышка, Ю. Бушлякоў), вітанне *Добрай раницы!* не зусім характэрна для беларускай мовы. У беларускім моўным этыкеце не было асобнага вітання на ранак. Звычайна беларусы выкарыстоўваюць вітанні-пажаданні добрага дня ці вечара⁵. Тое ж характэрна і для польскай мовы. Параўнаем: *Dzień dobry!*; *Dobry wieczór!* Адпаведная “ранішня” канструкцыя ўзнікла пад уплывам рускай (*Доброго утра!*) або ўкраінскай (*Доброго ранку!*) моў;

2) вітанні-шанаванні: паходзяць ад вітанняў-присяг, што мелі месца ў старабеларускай элітарнай культуры. Да нас дайшлі наступныя даўнія формулы: *Чалом (вам)!*; *Чалом табе!* – гэты зварот належыць да даўніх форм вітання; маецца на ўвазе нізкі паклон да самай зямлі (*біць чалом*), з датыканнем да яе ілбом у знак асаблівай павагі, пашаны або падначалення высокай асобе. Паводле Я. Станкевіча, у беларусаў гэтую этыкетную формулу перанялі палякі. Параўнаем: польск. *Czołem!*.

Чэсь! (‘чэсць, павага’) – тое ж, што і *Маё вам шанаванне!* (але параўнаем з польскай мовай, дзе *Cześć!* ужываецца і як вітальная, і як развітальная неафіцыйная этыкетная адзінка, якой адпавядаюць беларускія *Прывітанне!* і *Пакуль!*);

3) вітанні-перфарматывы, што абазначаюць камунікацыйны акт, роўны пэўнаму дзеянню: *Вітаю (вас)!*; *Мае вітанні!*; *Вітаю шануюнае спадарства!*; *Мае шчырыя вітанні!* *Дазволь(це) вітаць цябе / вас на нашай гасподзе!*. Ёсць тут у беларусаў арыгінальнае вітанне, што ўжываецца незалежна ад часіны сутак: *Дабраслаў!* (‘слаўлю цябе добром!’; Цэнтральная Беларусь).

Вельмі шырока ўжываецца ў маўленні беларусаў і перфарматыў *Прывітанне!*, які, паводле Н. Старавойтавай, таксама з’яўляецца калькай з рускай мовы (ад руск. *Привет!*);

4) вітанні-эматывы, звязаныя з выражэннем радасці ад сустрэчы: *Вельмі рад / рада / радыя!*; (*Вельмі*) *рады вас / цябе бачыць!*; *Якая нечаканасць / радасць!*;

5) вітанні-пытанні пра жыццё, справы, здароўе: *Як жыццё?*; *Як жывяце?*; *Як маецеся?*; *Як дуж-здараў?*; *Як пачуваецеся?*; *Як здараўе?* і многія іншыя (гэта найбольш прадуктыўны тып – гл. зводную табліцу 1).

Этыкетная формула * *Як справы?*, што добра прыжылася ў мове, – відавочная калька з рускай мовы (параўнаем: *Как дела?*). Звычайны жартоўны адказ на такую формулу: *Як справы?* – *Як злева, так і справа!*;

6) вітанні-віншаванні: нешматлікія формулы тыпу *З прыездам!*; *З лёгкай парай!*, сярод якіх ёсць і досыць арыгінальныя: *З панядзелкам вас (з аўторкам і г. д.)!* – вітанне з кожным асобным днём тыдня было даволі пашыраным сярод беларусаў;

7) вітанні-запрашэнні: *Калі ласка! Заходзьце, сядайце, частуйцеся!*;

8) хрысціянскія вітанні: *Радуйся!* / *Радуйцеся!* – евангельскае вітанне [параўнаем: 48. *А хто выдаваў Яго, даў ім знак, кажучы: каго я нацалую, Той і ёсць, вазьміце Яго*; 49.1, *адразу надышоўшы да Іісуса, сказаў: радуйся, Равві! І нацалаваў Яго* (Мц. 26,49); *Калі ж ішлі яны ўзвясціць вучням Ягоным, і вось, Іісус сустрэў іх і сказаў: радуйцеся!* *І яны, прыступіўшы, абхапілі ногі Яго і пакланяліся Яму* (Мц. 28,9)]; *Хрыстос уваскрос!* – *Сапраўды ўваскрос!*.

Існуе таксама форма вітання “ў імя Хрыста” пры ўваходзе ў хату, пашыраная ў беларусаў-католікаў: *Нех бэндзе пахвалёны!* (‘няхай будзе ўслаўлены!’) – *На веці-вякоў!*, якая, аднак, паступова страціла свой першапачатковы рэлігійны сэнс, а таму выкарыстоўваецца пераважна як парадыйнае вітанне (параўнаем з вітаннем Адольфа Быкоўскага ў “Паўлінцы” Янкі Купалы).

Часам у падобных формулах ужываюцца факультатывныя элементы (асабовыя або прыналежныя займеннікі, звароткі, часціцы, выклічнікі, ветлівыя звароты і іншыя сродкі), што павышаюць ступень ветлівасці выказвання. Параўнаем: *Дзень добры вам (добрым людзям, у хату)!*; *Божа памажы вам, людзі добрыя!*; *Вітаю шануюнае спадарства!*; *Мае шчырыя вітанні!*; *Добры дзень! Хай дае Бог добрае!* як больш ветлівыя формы; гэтаксама як і ў польскай мове больш ветлівымі з’яўляюцца канструкцыі тыпу *Dzień dobry Pani / Panu / Państwu!*.

Апошнім часам у беларускай маўленчай практыцы замацаваліся таксама этыкетныя канструкцыі, у якіх замест традыцыйнага беларускага *Вы* (у розных склонавых формах) выкарыстоўваюцца ветлівыя звароты *спадар* / *спадарыня*. Параўнаем: *Як спадар / спадарыня маецеца?*; *Спадар / спадарыня дуж-здараў / дужа-здарава?*; *Ці не будзе спадар / спадарыня ласкавы / ласкавая...*; *Што спадар / спадарыня рабіць ме заўтра?*; *Спадар / спадарыня мае рацыю;* *Кінце, спадару / спадарыня!*. Гэта відавочныя сінтаксічныя паланізмы. Параўнаем з польскімі канструкцыямі: *Dzień dobry Pani / Panu / Państwu!*; *Dobry wieczór Pani / Panu / Państwu!*. Польскім *Pani* і *Pan* пры перакладзе мусіць адпавядаць беларускае *Вы*.

Зводная табліца 1. Этыкетныя формулы вітання

Руская мова	Беларуская мова
афіцыйныя формулы:	
1) вітанні-пажаданні:	
Здравствуйте!	Добрага здароўя! Добры дзень (* ранак / вечар)! Добрага Вам * ранку / дня / вечара!
Доброе утро!	* Добрай(е) раніцы! / Добры ранак! / Добрага ранку! / Дабранак! – ужываюцца, але не зусім характэрныя для беларускай літаратурнай мовы
Добрый день!	Дзень добры! Добры дзень! – Добры дзень! Хай дае Бог добрае! Дзень добры вам (добрым людзям, у хату)! Дабрыдзень!
Добрый вечер!	Добры вечар! – На здароўечка! / Карміць не чым! / Добра білі, добра енчыў! Дабрывечар! Вечар добры вам у хату!
Бог в помощь!	Памажы, Божа! / Памагай Бог! / Спору ў працы! / Бог у помач!
Дай Бог здоровья!	Паздароў, Божа!
Здравия желаю!	* Здравія жадаю – не характэрна для беларускай літаратурнай мовы; русізм Добрага здароўя! / Здравыя былі!
Будь здорова, моя чернобровая! (паводле У. Даля)	Будзь здароў(ва)! – На здароўе! / Пі здароў / здарова!
Доброго здоровья!	Добрага здароўя!
Хлеб-соль! – Милости просим!	Сыць, Божа! / Сыць вам, людцы! – Просім!
Хорошего урожая!	Радзі, Божа!
Приятного аппетита!	Смашнога вам! Смачна есці!
Спорынья в кашню! (паводле У. Даля)	Вялік падходам!
Море под короной! – Река молока! Ведром тебе! Маслом цедить, сметаной доить! (паводле У. Даля)	Малочна вам!
Улов на рыбу – Навар на ушицу! (паводле У. Даля)	Рыбна вам!
2) вітанні-шанаванні:	
Поклон (вам)!	Чалом (вам)! – Чалом табе!
Приветствую (вас)!	Вітаю (вас)! Мае вітанні! Вітаю шаноўнае спадарства! Мае шчырыя вітанні!
Мое почтение!	Чэсь! ('чэсць, павага')
Мое почтение!	Маё (вам) шанаванне! Мае шанаванні!
3) вітанні-перфарматывы:	
Разрешите вас поприветствовать!	Дазвольце вітаць вас на нашай гасподзе!
Добро пожаловать!	Сардэчна запрашаем!
няма прамога адпаведніка	Дабраслаў! ('слаўлю цябе добром!')
4) вітанні-эматывы:	
Очень рад / рада / рады!	Вельмі рад / рада / радзя!
5) вітанні-пытанні:	
Как вы себя чувствуете?	Як вы сябе адчуваеце / пачуваеце? Як чуешся? / Як пачуваешся? Як чуецца? / Як Ваша здароўе?
Как ваше здоровье?	Як здароўе? Як дуж(ы)-здароў(вы)?

Что слышно у вас? – Слава Богу, все хорошо / Ничего / И у меня тоже неплохо	Што чуваць у вас? – Дзякуй Богу, усё добра / Нішто сабе / І у мяне таксама ўсё няблага / Зіма засмуцілася, што вясна надыходзіць!
6) вітанні-віншаванні:	
С приездом!	З прыездам!
няма прамога адпаведніка	З панядзелкам вас (з аўторкам і г. д.)!
7) вітанні-запрашэнні:	
Добро пожаловать! Милости просим! Пожалуйста, проходите, садитесь, угощайтесь!	З добрым прыбыццём! Калі ласка! Заходзьце, сядайце, частуйцеся!
8) хрысціянскія вітанні:	
Радуйся! / Радуйтесь!	Радуйся! / Радуйцеся! – евангельскае вітанне
	Нех бэндзе пахвалены! 'няхай будзе ўслаўлены! – На векі-вякоў! / Навекі! Навекі! / Пахвалены (у хату)!
Христос воскрес! – Воистину воскрес!	Хрыстос уваскрос! – Сапраўды ўваскрос!
неафіцыйныя формулы:	
1) вітанні-пажаданні:	
Здравствуйте!	Здароўця! / Здароўце! Здаровенькі былі! Здаровенькі! Здарова вам!
Здравствуй!	Здароў! Здарова! – Здароў, калі змалоў!
Здорово!	Здароў (, добры чалавек) / Здарова!
2) вітанні-перфарматывы:	
Привет!	Здароў / Здарова! Прывітанне (, сябры)!
Приветик! (фамільярн.) Приветули! (параўн.: Покедова!) Салют!	Здароў / Здарова! Прывітанне!
Превед медвед! – з моўнага этыкету карыстальнікаў Інтэрнэту	Превед / прывед! – беларускі адпаведнік у Байнэце
3) вітанні-эматывы:	
(Очень) рад вас / тебя видеть!	(Вельмі) рады вас / цябе бачыць!
Какая приятная встреча!	Якая сустрэча!
Вот так встреча!	Вось дык сустрэча!
Кого я вижу!	Каго я бачу!
Какая неожиданность (радость)!	Якая нечаканасць (радасць)!
Какими судьбами!	Якімі шляхамі! / Якім ветрам!
Сколько лет, сколько зим!	Сем гадоў і памяці няма, калі мы ўжо бачыліся! Гады ў рады!
4) вітанні-пытанні:	
Как жизнь? – Как в сказке!	Як жыццё? – Не бяды! Як жывяце? / Як табе жывеца? Якужо вы там жывеце? – Жывем памаленьку, то так, то сяк! / От, жы-ву, як гарох пры дарозе / Нічога сабе, жывём, хлеб жуём! / То скачучы, то плачучы! / Як вы жывы-дужы на гэтакай стужы? – жартоўнае вітанне пры сустрэчы ў гарачы летні дзень
Как дела? – Как сажа бела!	Як маешся? / Як маецяся? Як дуж-здароў? / Як жыццё? – То бокам, то скокам! / Нічога сабе, жыву патроху! * Як справы? – Як злева, так і справа!
Что нового? Какие новости?	Што новага?
Как ты? / Как у тебя?	Як ты? / Як жыццё?
Как твоё ничего?	* Як тваё нічога?
5) вітанні-віншаванні:	
С легким паром!	З лёгкай парай!

Зводная табліца 2. Этыкетныя формулы развітання

Руская мова	Беларуская мова
афіцыйныя формулы:	
1) развітання-пажаданні:	
Будьте здоровы!	Бывайце (будзьце) здаровы! Заставайцеся здаровы! Здаровы бывайце, нас не забывайце! Добрага Вам здароўя!
Будьте счастливы!	Хай вам шчасціць! Шчасця вам!
Спокойной ночи!	Дабранач! – Вазьмі (забірай) усе блохі нанач! Добрай ночы! – З Богам шчаслівым! / Сні, вытаращчыўшы вочы! Дай Бог лёгкі сон да свету!
Всего хорошего! Желаю вам всего добраго!	Усяго найлепшага! / Усяго добрага! Усяго! / Ідзіце здаровы! Зычу / жадаю вам добра / усяго найлепшага!
С Богом!	З Богам! Ідзіце / жывіце з Богам!
Счастливого пути!	Шчаслівай дарогі! Гладкай дарогі! Шчасліва вярнуцца!
В добрый час!	У добры час!
2) развітання з указаннем на сустрэчу ў будучыні:	
До свидания!	Да пабачэння! Бывайце здаровы!
До (скорой) встречи! До новых встреч!	Да спаткання! Да (хуткай) сустрэчы! Да новай сустрэчы! Да новага спаткання!
3) развітання-перфарматывы:	
Разрешите проститься!	Дазвольце развітацца!
Прощай(те)! – у рускай мове часта пры развітання назаўжды	Бывай(це)! Заставайся здароў!
Позвольте проститься с вами!	Дазвольце развітацца з вамі!
4) развітання-эматывы:	
Мне было очень приятно!	Мне было вельмі прыемна!

Да найбольш пашыраных **традыцыйных формул развітання** ў беларусаў адносяцца: *Бывайце (будзьце) здаровы!; Бывай(це)!; Заставайцеся здаровы!; Да пабачэння!; Да сустрэчы!*

З пункту гледжання зыходнай семантыкі тыпалогія развітальных этыкетных формул выглядае наступным чынам:

1) развітання-пажаданні: **1.1) здароўя:** *Будзьце здаровы!; Заставайцеся здаровы!; Дабранач!; 1.2) міласці божай, удачы, шчасця: *З Богам!; Удачы!; Шчаслівай дарогі!; У добры час!**

2) развітання з указаннем на сустрэчу ў будучыні: *Да пабачэння!; Да спаткання!; Да (хуткай) сустрэчы!; Пакуль!*

3) развітання-перфарматывы, часам з просьбай аб прабацэнні перад развітанням: *Дазвольце развітацца з вамі!; Бывайце!; Прывітанне; Давай!*

4) развітання-эматывы тыпу *Мне было вельмі прыемна!*

5) развітання-просьбы: *Не забывайцеся на нас! Наведвайцеся часцей!*

І тут адзначым арыгінальныя беларускія адзінкі: *Дай Бог лёгкі сон да свету!; Дабранач!; Заставайся здароў(вы); Хай вам шчасціць!* і інш. Асабліва рэплікі, што гучаць у адказ да пэўных этыкетных формул. Параўнаем: *Добрай ночы! – З Богам шчаслівым!; Сні, вытаращчыўшы вочы!; Дабранач! – Вазьмі (забірай) усе блохі нанач!* і інш. (гл. зводную табліцу 2).

5) развітання-просьбы:	
<i>Не поминайте лихом / старого! Не забывайте нас!</i>	<i>Не ўспамінайце ліхам! Не забывайцеся на нас! / Наведвайцеся часцей!</i>
неафіцыйныя формулы:	
1) развітання-пажаданні:	
Прощайте, друзья!	Бывайце, сябры! Будзь / бывай(це) здароў(вы) (здоровенькі)! Будзь / бывай здарова (здоровенька)! – Ідзі здароў! Будзьце жывы, здаровы! – Жыві ты з Богам!
	Бывайце здаровы, жывіце багата! – гэтая формула асабліва пашырылася з канца 30-х гг. XX ст. пасля з'яўлення песні А. Русака і І. Любана "Бывайце здаровы"
	Дабранак! – формула развітання ў Байнэце
Будем!	Будзь(ма)!
Будь здоров!	Заставайся здароў(вы) / здравенька! – Ідзі здароў(вы) / здравенька!
Раста большой / большая!	Вялікі / вялікая расці!
Держись / держитесь!	Трымайся / трымайцеся!
Крепись / крепитесь!	Мацуйся / мацуйцеся!
Успехов! Счастья!	Поспехаў! Шчасця!
Счастливо!	Шчасліва! Шчасліва заставацца!
2) развітання з указаннем на сустрэчу ў будучыні:	
	Да пабачэння!
(Ну,) пока!	(Ну,) пакуль!
До скорого!	Пакуль!
3) развітання-перфарматывы:	
	* Ну, на разе! – відавочны паланізм
	* Чэці! – відавочны паланізм
(Ну,) привет!	(Ну,) прывітанне!
(Ну,) давай! / Ну, давай, пока!	(* Ну,) давай! / Ну, давай, пакуль!

У маўленні карыстальнікаў Байнэту намі адзначана арыгінальная развітальная канструкцыя *Дабранак!* – этыкетная формула развітання, калі суразмоўца кладзецца спаць а 4 – 5-й гадзіне раніцы; утворана па мадэлі этыкетнай "развітальнай" формулы *Дабранач!*

Як бачым, адметнасць беларускага сінтаксісу выяўляецца таксама і ў этыкетных формулах вітання і развітання, непасрэдна звязаных з культурай і гісторыяй беларусаў, з іх звычаямі і традыцыйным моўным этыкетам. Гэтая спецыфіка больш выразная пры супастаўленні з моўнымі фактамі іншых моў (перш за ўсё – рускай, польскай, украінскай). Сёння беларусы маюць дастаткова разгалінаваную сістэму арыгінальных, спецыфічных этыкетных канструкцый (асабліва ў народнай мове), якія варта адносіць да нацыянальнай сінтаксічнай ідыяматыкі беларускай мовы. Многія з іх маюць даўняе паходжанне, пра што сведчыць прааналізаваны матэрыял.

¹ Гл. напрыклад, вытлумачэнне этымалогіі руск. *Здравствуй!* і *Здорово!* у працы: Колесов, В. В. Древняя Русь: наследие в слове. Мир человека / В. Колесов. – СПб, 2000. – С. 223–224.

² *Житие и терпение Авраамия Смоленского* // Кніга жыццёў і хаджэнняў. – Мінск, 1994.

³ *Хроника Литовская и Жмойтская* // Полное собрание русских летописей. – Москва, 1975. – Т. 32.

⁴ *Беларускі Трышчан = Białoruski Triszan* / расчытанне, пераклад на бел. мову, транслітарацыя А. Бразгунова, Н. Старавойтавай; пад рэд. М. Машкевіча. – Вроцлаў, 2006.

⁵ Гл.: Вітанні і зычэнні. Ветласць // Выслоўі. – Мінск, 1979. – С. 169–182 (БНТ).

ЯК РАЗУМЕЕМ СЛОВА

ДЖЫНДЖЫК, УЗНАЦК...

Выдатныя творы беларускай літаратуры вывучаюцца не адным пакаленнем школьнікаў і студэнтаў. Натуральна, з цягам часу адбываюцца змены ў жыцці і мове. Таму асобныя мясціны мастацкіх тэкстаў – выразы, словы – могуць стаць незразумелымі чытачу, асабліва маладому. Дапамагчы навучэнцам засвоіць сапраўдны сэнс выкарыстаных пісьменнікам слоў – задача не толькі выкладчыкаў мовы і літаратуры, але і метадыстаў, мовазнаўцаў.

Возьмем слова *джынджык*, ужытае Якубам Коласам у паэме “Новая зямля”.

*...Міхал затрос тут галавою: –
Ой, дасца гэта служба ў знакі!
На карк уссядзе д’ябал ўсякі.
Хіба ён літасць, сэрца мае?
Ўжо двух у службу запрагае:
Адзін на рыбу – той ў адборку...
Няма на іх, вужак, паморку,
Вось на такіх чартоў лазатых,
На гэтых джынджыкаў праклятых!*

Гадоў шэсць-сем таму на спецсемінары студэнтка рабіла даклад пра мову Якуба Коласа. І ў прыватнасці тлумачыла: “Джынджык пракляты – значыць той, хто з’яўляецца ўвасабленнем зла”. Калі выкладчык спытаўся, чаму яна так лічыць, студэнтка адказала: “Мая школьная настаўніца гэтак растлумачыла”.

Што ж, зварот да настаўніцкай кансультацыі – можа, і не горшае выйсце, калі слова нельга знайсці ў даступных слоўніках.

Сёння студэнты і выкладчыкі маюць магчымасць карыстацца “Тлумачальным слоўнікам адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа” (2003) Г. Арашонкавай і Н. Чабатар. Знаходзім тут і патрэбны артыкул: “**Джынджык** м., лаянк. Нячысцік”. Сапраўды, слова ўжыта паэтам як лаянкавае. Але чаму – “**нячысцік**”?

Гэтае паняцце ўжо выказана словамі *д’ябал*, *чорт лазаты* ў папярэдніх Коласавых радках. Відавочна. Збольшага выліўшы з дапамогаю экспрэсіўных слоў (у тым ліку *вужака*) злосць на ляснічага ды іншых паноў, Міхал завяршае частку свайго маналога, маючы на ўвазе хоць і нядобрых, а ўсё ж **людзей** – “джынджыкаў праклятых”.

Такім чынам, выводзіць у слове *джынджык* філасофскі сэнсавы змест (“увасабленне зла”), як у першым прыкладзе, ці бачыць у ім штосьці міфічнае (“нячысцік”, гэта значыць нячыстая сіла, чорт) не выпадае.

У 40 – 50 гг. мінулага стагоддзя ў мове жыхароў вёскі Брусы Мядзельскага раёна можна было пачуць слова *джынджык* (і прыметнік *джынджыкаў*). Так прызывалі асобаў аднае сям’і, у іх ліку і хлопцаў, амаль маіх равеснікаў. “Джынджыкі” ў нас казалі і на ўсіх жыхароў суседняй вёскі Андрэйкі. У памяці гэтае слова засталася як мянушка – без канкрэтызацыі яе значэння. Заўважым: тыя хлопцы былі дураслівікі, любілі падсмяцца з таварышаў, а жыхары Андрэек (ці, як у нас кажуць, Андрэйкі) – простыя беларускія сяляне.

Выходзіць, словам *джынджык* падкрэсліваюцца некаторыя адмоўныя рысы характару, паводзін чалавека. Гэтае меркаванне пацвярджаецца даведкай, змешчанай у артыкуле “Джынджык” у слоўніку Г. Арашонкавай і Н. Чабатар. З “Краёвага слоўніка Чэрвеньшчыны” (1929) М. Шатэрніка імі выпісана тлумачэнне (у перакладзе з рускай мовы): “**Джынджык** – ветрагон, шалахвост”. Думаецца, яно падышло б і да коласаўскага словаўжывання. На жаль, аўтары “Тлумачальнага слоўніка...” паўкроку не дайшлі да такога разумення.

Тут будзе дарэчы адзначыць, што ва ўкраінскай мове ёсць слова *дженджик* – “той, хто любіць пышна апранацца, пышна апрануты; пусты, легкаважкі чалавек” [1].

Верагодная крыніца слова *джынджык* – польская мова. “Uniwersalny słownik języka polskiego” (Warszawa, 2003) фіксуе слова *dzynszyk* са значэннем “вісючая аздоба як дэталі біжутэрыі, убору; падвеска, бірулька”. Фанетычнае змяненне польскага *dzynszyk* на беларускае *джынджык* яснае: на месцы рэдкага ў беларускай мове цвёрдага зычнага [дз] з’явіўся больш характэрны гук [дж]. Не выклікае цяжкасці растлумачыць, як у слове развілося пераноснае значэнне: *джынджык* (бірулька) блішчыць, звініць. Падобным можа быць і чалавек...

Прыведзеных звестак, напэўна, дастаткова для адэкватнага разумення слова *джынджык* у Коласавай паэме.

Калі мы выяўляем асобныя хібы, памылкі ў той ці іншай кнізе, артыкуле, дык гэта, вядома ж, не адмаўляе, не перакрэслівае агульнай вартасці апошніх. Недахопы трапляюцца і ў кваліфікаваных, вопытных і адказных навукоўцаў і журналістаў.

Кіраваным даследаванні творчасці Васіля Зуёнка (Беларуская мова і літаратура ў школе. 1991. № 7-8) яго аўтару не ўдалося пазбегнуць недакладнасці пры лінгвістычна-мастацкім вытлумачэнні слова. Каб яе заўважыць і зразумець, прыводзім урывак з артыкула.

Паэт раскрывае «таямніцы ўзнікнення той або іншай назвы. Так, у паэме “Сяліба” чытаем:

*Узнацк паўночных прынімаў гасцей
І сувязь – “узы” – з Начаю
трымаў,
А там – аж у Дняпро іх кіраваў...
А што такое – Нача?
Рай для купцоў, удача!
Бо “Нача” – значыць “плодная
зямля”.*
І князя вабіла яна, і караля.

Думаецца, што ёсць і яшчэ адна этымалагічная паралель: **Узнацк** – “узнаць”, “узнавать” » (вылучана намі. – А. К.).

Апошняя “этымалагічная паралель” мае права на існаванне, але толькі пры ўмове, калі мы звярта-

емся да так званай “народнай этымалогіі” – шукаем у словах унутраную форму ў якасці рацыянальнага тлумачэння значэння слоў без уліку рэальных фактаў іх паходжання [2].

Папраўдзе ж назва вёскі ў Крупскім раёне Узнацк паходзіць ад гідроніма *Нача*. Параўнаем іншыя тапонімы з прыстаўкай *уз-*: *Узрэчча*, *Узбор’е*, наватворы *Уздзвінне* (Ц. Гартны), *Узнарочча* (М. Шабовіч). Вядомы тапаніміст Валянціна Лемцюгова фіксуе айконім *Узнача*, утвораны ад назвы ракі *Нача* [3].

Далёка мы часам заходзім па шляху рускамоўнасці і рускадумнасці. Неяк давялося прачытаць у метадычным артыкуле, што прозвішча свайго героя Міхала Тварыцкага Кузьма Чорны звязваў з негатыўным сэнсам слова *тварь*! Гэтак не толькі сказаць, а нават падумаць грэх на аднаго з самых беларускіх

пісьменнікаў. Відаць, больш адпавядае сутнасці персанажа меркаванне, што яго прозвішча матываванае дзеясловам *тварыць*.

Разгледжаныя прыклады нагадваюць: аналіз, тлумачэнне слова, ужытага ў мастацкім тэксце, патрабуе вялікай увагі.

Спіс літаратуры

1. **Великий тлумачний словник сучасной української мови.** – Кіў : Перун, 2001.

2. **Ахманова, О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Москва : Сов. энцикл., 1966.

3. **Лемцюгова, В. П.** Беларуская айканімія / В. П. Лемцюгова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – С. 123.

Алесь КАЎРУС.

У артыкуле разглядаюцца назвы хустак у гаворках Гродзеншчыны. Сабраны фактычны матэрыял сведчыць пра багацце і разнастайнасць народных гаворак, ён можа быць выкарыстаны пры вывучэнні тэмы “Лексіка”.

Скарбы мовы

Святлана ЛЯСКЕВІЧ

НАЗВЫ ХУСТАК У ГАВОРКАХ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ

Галаўныя ўборы з’яўляюцца важным складнікам як мужчынскага, так і жаночага касцюма. Выконваючы пэўную практычную функцыю, яны, акрамя таго, надаюць гарнітуру завершанасць, стылёвую аднароднасць, інфармуюць пра грамадскае і сацыяльнае становішча ўладальніка.

Што датычыцца канкрэтна жаночых галаўных убораў, то іх разнастайнасць, маляўнічасць і яркасць адзначаюць многія даследчыкі народнага адзення, праўда, як і тое, што галаўныя ўборы і прычоскі раней за ўсё падпалі пад уздзеянне гарадской моды, страцілі сваю дамінантную ролю ў сувязі са зменамі ў сацыяльным становішчы жанчыны.

З глыбокай старажытнасці быў вядомы звычай закрываць валасы: замужняя жанчына не мела права нават у хатніх умовах хадзіць з непакрытай галавой. Для яе былі абавязковымі чапцы або наміткі, на змену якім у другой палове XIX ст. прыйшлі хусткі.

Хусткі былі рознай велічыні і якасці, расфарбоўкі: белыя, цёмныя аднатонавыя, яркія каляровыя. У свята надзявалі хусткі з больш дарагога матэрыялу. У беларускіх жанчын было прынята, калі выпраўляліся ў дарогу, павязваць адначасова некалькі хустак і кожную – своеасаблівым спосабам. Даследчыкі народнага адзення адзначаюць, што завязванне хусткі канцамі пад падбародкам – найбольш новы спосаб нашэння, які прыйшоў да беларусаў у канцы XIX ст. Сёння хусткі ўжо не такія актуальныя, як колькі дзесяцігоддзяў назад. Гэта прывяло да знікнення слоў, што іх называлі.

Аднак народныя гаворкі захоўваюць значную колькасць лексем – назваў хустак. У прыватнасці на Гродзеншчыне намі было выяўлена больш за 60 найменняў хустак розных відаў. Акрамя таго, агульнапашыраная лексема *хустка* ў складзе аналітычных канструкцый тыпу *вязана(я) хустка*, *байкава(я) хустка*, *дубальтовая хустка*, *канопляная хустка* [1, с. 109 – 110] канкрэтызуе сваё значэнне, называючы пэўны від хусткі. Заўважым таксама, што лексема *хуста* выкарыстоўваецца ў гаворках для назвы любой хусткі, а не толькі для назвы хусткі вялікага памеру (як у літаратурнай мове) [2, с. 726; 3, т. 5, кн. 2, с. 222; 4, с. 534; 5, т. 5, с. 331]. Слова *хусцінка* фіксуецца на Гродзеншчыне таксама з абагульненым значэннем ‘хустка’ [4, с. 534] без усялякіх памет, у акадэмічных слоўніках яно падаецца як памяншальнае да *хусціна* ‘хустка’ з паметай “размоўнае” [2, с. 726]. Ёсць меркаванне, што ў беларускую мову словы *хуста* і *хустка* трапілі з польскай мовы [6, с. 346]. Некаторыя лінгвісты адносілі слова *хустка* да ўласнабеларускіх [1, с. 108], Ф. Слаўскі меркаваў, што магчымае набліжэнне *хустка* да *хутаць* [7, т. 1, с. 89 – 90], але М. Фасмер лічыў спрадвечнаславянскую этымалогію слова неверагоднаю [8, т. 4, с. 286].

З абагульненым значэннем ‘хустка’ ў гродзенскіх гаворках зафіксавана рэгіянальная лексема *плат* [9, с. 361], падаюць гэтую лексему і дыялектныя слоўнікі Гомельшчыны [10, в. 6, с. 191]. Слова шырока бытуе ў іншых славянскіх мовах. Звычайна *плат* набліжаюць да *палатно*; іншыя параўноўваюць з літоўскім *platus*

‘шырокі’ [8, т. 3, с. 274]. Рэгіянальнае *платок* (вытворнае ад *плат*) са значэннем ‘хустка’ бытуе і ў іншых гаворках Беларусі [11, т. 4, с. 55; 12, с. 332; 13, с. 267], у гродзенскіх гаворках яно зафіксавана са значэннем ‘хустка свайго вырабу’ [4, с. 374]. Слова лексікалізавалася: страціла адценне памяншальнасці.

Іншыя лексемы выкарыстоўваюцца для наймення канкрэтных відаў хустак. Часта ў аснову назвы хусткі пакладзены гатунак матэрыялу, хоць слоўнікавая дэфініцыя не заўсёды гэта фіксуе.

Так, *баёўка* падаецца дыялектнымі слоўнікамі Гродзеншчыны са значэннямі ‘вялікая цёплая хустка’ і ‘байкавы кафтан’ [9, с. 49; 14, с. 33]. Лексема фіксуецца і ў іншых гаворках са значэннем ‘цёплая хустка з байкі’ [15, т. 1, с. 34; 16, в. 3, с. 18; 17, с. 281]. Слова *пянькоўка* занатавана ў Смаргонскім раёне са значэннем ‘вялікая цёплая хустка’ [9, с. 393]. У іншых гаворках так называецца крамная хустка, хустка сярэдняга памеру з парцяных нітак [16, в. 1, с. 112], а таксама вялікая хустка сваёй работы, ільняная [16, в. 3, с. 93]. Выразная сувязь з *пянька* ‘прадзільнае валакно з канопляў’ [2, с. 529].

Хустка з канапляных нітак сярэдняга памеру мае назву *канаплянка* [1, с. 109; 18, с. 74; 19, с. 59]. Лексема актыўна падаецца дыялектнымі слоўнікамі іншых мясцінаў Беларусі [15, т. 1, с. 181; 17, с. 293; 13, с. 150; 20, с. 72; 21, с. 86; 11, т. 2, с. 214]. Слоўнікі літаратурнай мовы адзначаюць слова *канаплянка* з гэтым значэннем як “размоўнае” [3, т. 2, с. 611] ці “абласное” [2, с. 271]. У гаворках Гродзеншчыны зафіксаваны фанетычны варыянт *караплянка* ‘цёплая хустка’ [14, с. 34], а ў мінска-маладзечанскіх гаворках – *калапянка*, тамсама бытуе і *калапна* ‘каноплі’.

Для назвы хусткі з батысту выкарыстоўваецца лексема *бацістоўка* [4, с. 49], якая сустракаецца ў цэнтральных раёнах Беларусі як *бацістоўка* і *бадзістоўка*, на Лоеўшчыне – *бацістаўка* [15, т. 1, с. 36; 13, с. 48; 16, в. 1, с. 19].

Газоўка і *газуфка* – так называюць хусткі з лёгкай празрыстай тканіны, капронавага матэрыялу [22, с. 29]. Лексемы *газіўка*, *газуўка*, *газыўка* ‘лёгкая газавая хустка’ зафіксаваныя на Брэстчыне [21, с. 41]. *Газоўка* – суфіксавае ўтварэнне ад *газавы*, якое ад назвы тканіны *газ*, што паходзіць з французскага *gaze* ‘газ, вуаль’ [23, т. 3, с. 12]. Форма *газуфка* бытуе, відаць, пад уплывам польскай мовы.

Паркалёвая хустка на Гродзеншчыне называецца *крамніца* [9, с. 216] і *паркалёўка* [22, с. 87]. Калі апошня лексема выразна матывуецца назвай адпаведнага матэрыялу, то першая сваёй структурай паказвае толькі на месца набыцця матэрыялу або яго вырабу. У паўночна-заходніх гаворках адзначана лексема *крам* са значэннем ‘матэрыял фабрычнага вырабу’ [5, т. 2, с. 514]. Слоўнікі літаратурнай мовы падаюць лексемы *крамніна* ‘матэрыял фабрычнага вырабу’, *крамны* ‘фабрычнага вырабу, куплены ў краме’ з паметай “размоўнае” [2, с. 299].

Са значэннем ‘суконная хустка’ функцыяніруюць у гродзенскіх гаворках лексемы *гарысоўка*, *русоўка*,

Святлана Георгіеўна Ляскевіч – даследчык мовы. Кандыдат філалагічных навук (2000). Закончыла Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1996), аспірантуру пры гэтай навучальнай установе (1999). Дацэнт кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства ГрДУ імя Янкі Купалы.

дрытоўка [9, с. 111, 133, 416]. З іх толькі першая занатавана ў іншых рэгіёнах Беларусі: на Лоеўшчыне *гаруска*, *гарусоўка* мае значэнне ‘гарусовая хустка’ [13, с. 83], на Брагіншчыне *гарысоўка* – ‘вялікая хустка з чорнага сукна, вышытая чырвонымі кветкамі, найчасцей ружамі’ [19, с. 76]. *Гарысоўка*, як, відаць, і *русоўка* – варыянты лексемы *гарусоўка*. Старабеларускае *гарусь* ‘від тканіны’ пазычана з польскага *haras, harus* < нямецкага *Arras, Harras* [23, т. 3, с. 65].

Вялікая суконная хустка, якою жанчыны маглі затуляць і плечы, называецца наступнымі аддзяслоўнымі найменнямі: *абтулянка* ‘вялікая цёплая хустка’ [9, с. 16], *абхіначка* ‘вялікая суконная хустка з кутасамі’ [22, с. 7], *абхіноўка* ‘вялікая цёплая хустка’ [9, с. 16], *акручанка* [4, с. 26] і *акручанка* [20, с. 11], *акручванка* ‘вялікая хустка, звязаная з суконных нітак’ [4, с. 26], *акрыванка* ‘вялікая хустка, якою жанчыны акрываліся ў дарозе, асабліва ў непагадзь’ [25, с. 12], *закручванка* ‘вялікага памеру суконная хустка’ [25, с. 54], *укручванка* ‘цёплая хустка’ [9, с. 505], а таксама словамі *бітка* [4, с. 51], *броднік* [9, с. 63], *паўлетка* [22, с. 89], *шыдэлка* [25, с. 173], *дубальтоўка* ‘вялікая фабрычнага вырабу суконная хустка, якою ахутваюць і плечы’ [1, с. 110; 18, с. 54; 4, с. 153] і ‘суконная хустка ў клетку’ [5, т. 2, с. 98]. Лексема *дубальтоўка* зафіксавана таксама ў цэнтральных гаворках Беларусі як ‘хустка фабрычнага вырабу ў клетку’ [15, т. 1, с. 124; 16, в. 3, с. 43] і на Брэстчыне ў форме *дубэльтыўка* ‘вялікая суконная хустка’ [21, с. 60]. Слова *укручванка* ў мінска-маладзечанскіх гаворках называе тонкую хустку сярэдняга памеру [16, в. 1, с. 140], а на Брэстчыне – вялікую хустку [21, с. 239; 17, с. 315].

Дыялекталагічныя даведнікі фіксуюць на Гродзеншчыне лексемы *валёнка* ‘цёплая хустка’ [26, карта 346; 4, с. 73] і *пласконка* [9, с. 360] са значэннем ‘цёплая хустка’. У цэнтральных раёнах Беларусі слова *валёнка* занатавана з іншымі значэннямі: ‘суконная хустка’, ‘валеная шапка’ [15, т. 1, с. 52], ‘шапка з воўны’ [16, в. 1, с. 27]. На Брэстчыне *валянка* – ‘вялікая суконная хустка’ [21, с. 29].

Вязаная хустка мае ў гаворках спецыяльныя сінтэтычныя назвы *вязанка* [27, с. 237] і *вязанка* [22, с. 28]. У іншых гаворках, згодна з матэрыяламі дыялектных слоўнікаў, большае пашырэнне мае лексема з

націскам на першым складзе [15, т. 1, с. 78; 21, с. 40; 13, с. 76]. Гэты ж варыянт падаецца акадэмічнымі слоўнікамі са значэннем ‘вязаная рэч (кофта, світэр і пад.)’ з паметай “размоўнае” [2, с. 137].

Лексемы *валнянка*, *пляцянка* і *пухоўка* працягваюць сінанімічны шэраг найменняў вязаных хустак. *Валнянка* ‘вязаная з воўны хустка’ не падаецца дыялектнымі слоўнікамі іншых рэгіёнаў, аднак у цэнтральных раёнах Беларусі адзначаны прыметнік *валняны* ‘суконны’ [15, т. 1, с. 52], які выразна ілюструе словаўтваральную структуру адпаведнага назоўніка. Акрамя значэння ‘вязаная пуховая хустка’ ў гродзенскіх гаворках слова *пухоўка* мае яшчэ значэнне ‘чырвоная спадніца’, а ў іншых гаворках Беларусі і літаратурнай мове (з паметай “размоўнае”) – ‘пуховая шапка’.

Лексема *шаліноўка* (і *шаляноўка*) звычайна ўжываецца для назвы суконнай каляровай хусткі ў кветкі [4, с. 555; 5, т. 5, с. 456], аднак матэрыялы дыялектнага слоўніка Л. Шаталавай сведчаць, што так можа называцца і аднатонавая суконная хустка без узораў [20, с. 197]. У іншых гаворках *шаляноўка* – ‘вялікая суконная хустка ў кветкі’ [21, с. 257; 10, с. 318 – 319], а ў этнаграфічных крыніцах *шаляноўка* – ‘хустка з атласу і шоўку’. На Лоеўшчыне зафіксаваныя *шалянка* і *шаліноўка* з ілюстрацыяй: *Шаліноўка падходзіць пад нашу шалянку* [13, с. 417]. Гэта дае падставы меркаваць пра пазычанне слова *шаліноўка*, відавочна, з польскага *szaliniówka*, у той час як *шалянка* – уласнае ўтварэнне ад *шалы*.

Для абазначэння суконнай хусткі ў кветкі ў гаворках Гродзеншчыны ўжываюцца яшчэ словы *маёўка* ‘суконная хустка ў кветкі’ [9, с. 249], *грапоўка* ‘суконная квяцістая хустка з кутасамі’ [27, с. 237], *грабоўка* ‘вялікая каляровая святочная хустка’; ‘квяцістая хустка’ [28, с. 22; 9, с. 117], *тараноўка* ‘ваўняная хустка з кутасамі’ [5, т. 5, с. 88], ‘суконная хустка ў кветкі’ [9, с. 480] і яе варыянты *трыноўка* ‘суконная хустка ў кветкі’ [9, с. 490] і *тарынука* ‘невялікая хустка з воўны’ [19, с. 72], а таксама *шарсцянка* ‘невялікая суконная хустка без кутасоў’ [22, с. 127], *шафіёрка* ‘суконная квяцістая хустка’ і *шавялёнка* ‘хустка ў кветкі’ [9, с. 558, 570]. У іншых гаворках Беларусі намі былі зафіксаваныя лексемы *тараноўка* (*тарновка*) [21, с. 227; 16, в. 2, с. 159], *тарыноўка* [20, с. 175; 24, с. 76] з такім самым семантычным нападэннем. Лексема *шарсцянка* бытуе на Брэстчыне ў форме *шырсцянка* і абазначае вязаную хустку [21, с. 267], на Палессі *шэрсцянка* – ‘суконная спадніца’, ‘суконная хустка’ [17, с. 318].

Расквечаныя хусткі з кашаміру, мусліну альбо мультану маюць адпаведныя найменні ў гаворках. Заўважым, аднак, што на Гродзеншчыне *масліноўка* і *масляноўка*, *мысліноўка* як фанетычныя варыянты лексемы *мусліноўка* рэгіструюцца са значэннямі ‘шаўковая хустка з кветкамі’ [1, с. 98], ‘летняя хустка’ [9, с. 255], а ў гаворках цэнтральных раёнаў Беларусі і на Гомельшчыне лексема *масліноўка* адзначана са значэннямі ‘фабрычнага вырабу суконная хустка ў

кветкі’ [15, т. 1, с. 226; 16, в. 1, с. 78], ‘суконная хустка’ [10, в. 5, с. 143]. Назва лёгкай тонкай баваўнянай ці шаўковай тканіны – мусліну – паходзіць ад назвы горада Мосул на рацэ Тыгр [23, т. 4, с. 322; 2, с. 352]. У цэнтральных гаворках Беларусі слова *мультаноўка* адзначаецца са значэннем ‘кофта з мультану’ [15, т. 1, с. 232; 16, в. 1, с. 80]. *Мультан* ‘баваўняная варсістая тканіна’ [2, с. 351; 3, т. 3, с. 180] выводзіцца з польскага *multan* ‘вельмі тонкая суконная тканіна’ < з французскага *molleton* ‘тс’ < *mollet* ‘мяккі, пшчотны’ [23, т. 7, с. 90].

Назва *кашміроўка* [4, с. 226] функцыяніруе ў гаворках у формах *казмяроўка* ‘расквечаная кашаміравая хустка з прыгожым (з кутасамі) берагам, завязваецца паверх проста хусткі’ [1, с. 110; 4, с. 205; 18, с. 72] і *касміроўка* ‘тонкая суконная каляровая хустка’ [22, с. 56]. Акадэмічныя слоўнікі літаратурнай мовы фіксуюць *кашміроўка* ‘кашаміравая хустка’ з паметай “размоўнае” [3, т. 2, с. 672; 2, с. 287]. Лексема *кашміроўка* адзначаецца ў цэнтральных раёнах Беларусі [15, с. 190], на Брэстчыне са значэннем ‘суконная хустка ў кветкі’ [21, с. 92]. У гаворках зафіксаваны яшчэ формы *касміроўка* [16, в. 1, с. 63], *кашымірка*, *кашмароўка* [17, с. 290]. Сама назва матэрыялу *кашамір* ‘тонкая мяккая шарсцяная, напаўшарсцяная або баваўняная тканіна’ [3, т. 2, с. 672] пазычана з французскага *cachemire* – ад назвы вобласці Кашмір у Індыі. Слова *гарнашка* для наймення кашаміравай хусткі бытуе толькі на Гродзеншчыне [4, с. 36], у іншых гаворках нам трапілася, відаць, роднасная яму лексема *горан* ‘баваўняныя каляровыя ніткі для вышыўкі’ [20, с. 42]. Кашаміравая хустка вялікага памеру ў кветкі ў Лідскім раёне называецца *паненка* [22, с. 86]. Слова з гэтым значэннем – вынік семантычнай дэрывацыі. Развіццё значэння магло ісці наступным чынам: ад ‘рэч (хустка), якуюносяць паненкі’ да ‘каштоўная, прыгожая, святочная хустка’.

Лексемы *грановачка* [9, с. 118] і *маліноўка* [9, с. 251] таксама называюць на Гродзеншчыне квяцістыя хусткі, аднак іх структура і слоўнікавая дэфініцыя дазваляюць меркаваць не пра матэрыял, з якога вырабляліся хусткі, а толькі пра іх расфарбоўку ці колер кветак. Відавочна, што *маліноўка* – малінавая хустка або кветкі на ёй. Параўнаем: на Гомельшчыне *малінаўка* – ‘хустка малінавага колеру’ [10, в. 5, с. 131]. А лексему *грановачка*, магчыма, можна параўнаць са старабеларускім *грановитый* ‘ярка-чырвоны, колеру граната’ або з сярэдневерхняемецкім *gran, grān* ‘назва пэўнай барвы’, якое звязваюць з польскім *granatowy* і беларускім *гранатовы* ‘цёмна-сіні’ [23, т. 3, с. 106].

Для наймення паласатай хусткі на Гродзеншчыне функцыяніруе лексема *рабэйза* [5, т. 4, с. 235]. Гэтае слова са значэннем ‘чалавек, у якога твар густа пакрыты рабаціннем’ бытуе і ў іншых гаворках [21, с. 192].

Хусткі на тры канцы ў гаворках называюцца *касынка*, *касынак* [4, с. 224], *рагавік* [9, с. 397], *скосак* [4, с. 454; 1, с. 146], *скасынак* [4, с. 452] і *скусынак* [9, с. 440]. З іх у сучаснай беларускай літаратурнай мове

замацавана лексема *касынка* [2, с. 284; 3, т. 2, с. 661]. Слова *касынак* і *скосак* адзначаны на тэрыторыі іншых рэгіёнаў Беларусі [15, т. 1, с. 188; 16, в. 1, с. 124; 20, с. 161] з гэтым самым значэннем.

Такім чынам, у народнай мове Гродзеншчыны захоўваецца вялікая колькасць разнастайных найменняў хустак. Акадэмічныя слоўнікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы падаюць толькі некалькі лексем, якія называюць гэты тып галаўных убораў: *хустка* і памяншальнае ад яго *хустачка*, *хусціна* і памяншальнае *хусцінка*, а таксама *хуста*, *касынка*, *шаль*, словы *шаліноўка*, *канаплянка*, *кашміроўка*, *вязанка* фіксуюцца з паметамі “размоўнае” ці “абласное”.

Спіс літаратуры

1. Сцяцко, П. У. Народная лексіка / П. У. Сцяцко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 175 с.
2. *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* / І. М. Бунчук [і інш.]; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1998. – 783 с.
3. *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* : у 5 т. / пад рэд. К. Атраховіча. – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984. – 5 т.
4. Сцяшковіч, Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 618 с.
5. *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979 – 1986. – 5 т.
6. Булыка, А. М. Даўнія запазычаныя беларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 383 с.
7. *Słowski, F. Słownik etymologiczny języka polskiego*. – Kraków : Nakł. Towarzystwa Miłośników języka polskiego, 1952 – 1976. – 5 т.
8. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и дополнения О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1987. – 4 т.
9. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 670 с.
10. *Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны* // Беларуская мова і мовазнаўства : міжвузаўскі зборнік. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1975 – 1982. – Вып. 3 – 10.
11. *Тураўскі слоўнік* : у 5 т. / склад А. А. Крывіцкі [і

інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982 – 1987. – 5 т.

12. *Бялькевіч, І. К.* Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.

13. *Янкова, Т. С.* Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

14. *Жывое народнае слова* : дыялекталагічны зборнік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.

15. *Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі* : у 2 т. / уклад. Е. С. Мяцельская [і інш.]; пад рэд. Е. С. Мяцельскай. – Мінск : Універсітэцкае, 1990. – Т. 1. – 287 с.

16. *Матэрыялы да слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак* : 3 вып. / пад рэд. М. А. Жыдовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1970 – 1977. – 3 вып.

17. *Лексіка Полесься*. Матэрыялы для славянскага полескага дыялектнага слоўніка / АН БССР, Ін-т славянаведавання; отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1968. – 476 с.

18. *Сцяцко, П. У.* Дыялектны слоўнік (3 гаворак Зэльвеншчыны) / П. У. Сцяцко. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1970. – 183 с.

19. *3 народнага слоўніка* : зб. артыкулаў / рэд. А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 351 с.

20. *Шаталава, Л. Ф.* Беларускае дыялектнае слова / Л. Ф. Шаталава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 208 с.

21. *Дыялектны слоўнік Брэстчыны* / склад. М. М. Аляхновіч і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 292 с.

22. *Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны* / пад рэд. М. А. Даніловіча, П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 1999. – 152 с.

23. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978 – 1993. – 8 т.

24. *Купрэнка, В. А.* Дыялектныя назвы адзення ў брагінскіх гаворках / В. А. Купрэнка // Беларуская мова і мовазнаўства : міжвузаўскі зборнік. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1973. – Вып. 1. – С. 72 – 77.

25. *Цыхун, А. П.* Скарбы народнай мовы : 3 лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну / А. П. Цыхун. – Гродна, 1993. – 243 с.

26. *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы* / пад рэд. Р. І. Аванесава [і інш.]. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1963. – 969 с.

27. *Народнае слова* : зб. артыкулаў / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 355 с.

28. *Жывое слова* : зб. артыкулаў / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 355 с.

Ганарар аўтар ахвяруе на развіццё часопіса.

Свет моў і святло мовы

СТРАКАТАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ

Мова і малпы. Знакамітая “гаваркая” малпа Уоша ў канцы 60-х гг. мінулага стагоддзя была вядомая тым, што ўмела для зносін з чалавекам выкарыстоўваць аж 160 знакаў амерыканскай мовы глуханямых. Але сапраўдны рэкардсмен у гэтай справе – гарыла Кока. У 1972 г. ва ўзросце аднаго года яна трапіла да зоопсіхолога Фрэнсіса Патэрсона. Кока вучылася “размаўляць” за клавіятурай, якая дазваляла выводзіць на экран розныя сімвалы. Яна навучылася асэнсавана выкарыстоўваць больш за 500 сімвалаў і ствараць сказы з пяці – сямі слоў. Кока ўспрымала каля дзвюх тысяч англійскіх слоў, і не толькі на слых, але і ў надрукаваным выглядзе. У 1986 г. Кока, выкон-

ваючы тэсты на кемлівасць, паказала ўзровень, што адпавядае норме дарослага чалавека. Такая багатая мова дала малпе магчымасць валодаць абстракцыямі (напрыклад “мінулае” і “будучае”). Калі яна страціла любімае кацяня, то паведаміла, што “яно пайшло туды, адкуль не вяртаюцца”. Гэты шматгадовы эксперымент шмат чаго даў для разумення працэсаў авалодвання мовай чалавекам. Падобныя эксперыменты вядуцца і сёння.

Арнольд МІХНЕВІЧ,
доктар філалагічных навук.

Ганарар за публікацыю аўтар ахвяруе на развіццё часопіса.

“ДНІ МАЕ – ПЯЛЁСТКІ...”

ТЭМПАРАЛЬНЫЯ МЕТАФАРЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

Тэмпаральныя метафары існуюць у розных мовах і адлюстроўваюць моўную карціну свету таго ці іншага народа. Катэгорыя часу выяўляе працягласць існавання ўсіх з’яў рэчаіснасці, паслядоўнасць зменаў і пераўтварэнняў іх станаў. У тэмпаральных метафарах адлюстроўваецца светаўспрыманне кожнага індывідуума нацыі праз час і прастору. У беларускай і рускай мовах сістэма і структура тэмпаральных метафар, іх канцэптуалізацыя шмат у чым супадаюць. Гэта абумоўлена генетычнай блізкасцю моў, стэрэатыпнасцю мыслення носьбітаў абедзвюх моў, аналогіямі моўнай карціны свету.

Метафарычныя лексіка-семантычныя варыянты (ЛСВ) дазваляюць скласці вобразнае ўяўленне пра час у любой мове пры дапамозе самых розных параўнанняў і агаясамліванняў. Час праз прызму метафары можа дэманстравацца ў розных метафарычных мадэлях або тыпах семантычнай дэрывацыі, якія грунтуюцца на суадносінах зыходнага ЛСВ (рэцыпіента) і метафарычнага вытворнага ЛСВ (дэрывата). Кожная мадэль характарызуецца спецыфічным семантычным нападуненнем і з’яўляецца адзіным цэлым па накіраванасці семантычнай дэрывацыі.

Галоўнымі донарамі тэмпаральных метафар у рускай і беларускай мовах з’яўляюцца “першасныя ЛСВ тых полісемантаў, у семантыцы якіх закладзены патэнцыял руху, часавага развіцця” [1, с. 55]: бел. *рака часу, часу вал, жорны часу, часу градабой, крыгі часу, кола часу, бег часу*; рус. *река времени, поток времени, колесо времени, бег времени, ход времени*.

Асноўныя тыпы тэмпаральных мадэляў уключаюць у свой склад кампаненты розных тэматычных груп, што звязаны па часовай прымеце з прадметамі і з’явамі аб’ектыўнай рэчаіснасці. Некаторыя метафарычныя мадэлі беларускай і рускай моў, у аснове якіх закладзены прынцып суаднесенасці крыніцы матывацыі (сферы-донара) з вынікам метафарычнай дэрывацыі (сферай-рэцыпіентам), могуць мець наступнае сэнсавае нападуненне.

1. Агульнымі для абедзвюх моў з’яўляюцца метафары, зыходныя ЛСВ якіх – найменні побытавых рэчаў, прадметаў хатняга ўжытку: бел. *гадоў верацяно** (Р. Барадулін), *жорны дзён* (Н. Мацяш), *грэбень часу* (А. Емяльянаў), *званы гадоў* (Г. Каржанеўская), *кілім дзён* (А. Емяльянаў), *красны вёсен* (Я. Янішчыц), *пярэвяслы год* (У. Паўлаў), *прас вякоў* (Л. Дайнека), *сіта вечнасці* (Х. Чэрня), *скарынка гадоў* (В. Зуёнак), *сетка гадоў* (М. Хведаровіч), *ружанец гадоў* (У. Скарынкін), *шалі часу* (А. Куляшоў), *шкло часу* (С. Гаўрусёў); рус. *ключи вечности*** (М. Ключёў), *веретено бессменное*

времени (У. Нарбут), *прялка времени* (А. Белы), *часы времени* (Я. Палонскі), *маятник всемирный, незримый для очей* (К. Бальмонт), *веер прошлых лет* (В. Мандэльштам), *зерцало вечности подвижное* (Ф. Цютчаў), *короб лет* (С. Ясенін), *урна времен* (А. Радзішчаў), *жезл времени* (М. Някрасаў), *скипетр времени* (М. Паспелава), *цепь минут, часов, недель железная* (А. Белы), *сеть огней мелькнувших* (В. Брусаў), *стекла вечности* (В. Мандэльштам).

2. Рэчы акруглай формы, якія ўвасабляюць сабой вечны колазварот часу: *гадоў карусель* (А. Сербантовіч); рус. *кольцо времен* (В. Мандэльштам), *круг времени* (В. Капніст), *круговорот годов* (А. Блок), *колесо слепительное времени* (І. Севяранін).

3. Тканіна, вырабы з палатна, пражы, воўны: бел. *мярэжа тысячагоддзяў* (Т. Бондар), *нітка часу* (Я. Золлак), *прадзіва дзён* (Р. Барадулін), *стужка стагоддзя* (І. Пракаповіч), *сувой дзён* (А. Лойка), *валаконцы гадоў* (У. Паўлаў), *воўна часу* (Р. Барадулін), *поўсьць часу* (М. Лужанін), *лямец дзён* (Н. Мацяш); рус. *нить времени прочная* (В. Брусаў), *пряжа дней* (С. Ясенін), *бархат темный вечности* (А. Белы), *завеса времени* (В. Брусаў, Я. Кастроў, В. Мандэльштам, У. Озераў, М. Хераскаў), *кулисы вечности* (У. Бенядзіктаў), *занавес веков* (Я. Баратынскі), *кружево минут вечное* (М. Валашын), *ткань времен* (З. Гіпіус), *плащ времени* (А. Блок).

У метафарычным працэсе кампанентаў наступных тэматычных груп у большай ці ў меншай ступені прадстаўлены вечны і зменлівы рух.

4. Зямная прастора, шлях, дарога, глеба: бел. *вёрсты гадоў* (Х. Чэрня), *раздарожжа вякоў* (З. Марозаў), *час раздарожжа* (Я. Брыль), *груд гадоў* (Я. Янішчыц), *бераг часу* (В. Вітка), *грунт стагоддзяў* (К. Камейша), *прадонне часу* (В. Зуёнак); рус. *дорога поколений* (В. Брусаў), *распутие времен* (Я. Баратынскі), *тропа веков* (В. Брусаў), *бездна лет* (Я. Баратынскі, А. Блок), *даль времен* (В. Брусаў), *пропасть бездонная* (А. Блок).

5. Водная прастора, водная стыхія: бел. *вал часу* (Р. Баравікова), *затокі часу* (А. Каско), *глыбіня вякоў* (М. Смагаровіч), *бездань стагоддзяў* (М. Танк); рус. *океан веков* (І. Казлоў), *река времен* (Г. Дзяржавін, В. Кюхельбекер, А. Пушкін), *глубина вечности бездонная* (У. Бенядзіктаў), *вал темный времен* (В. Кюхельбекер), *водопад веков струевой* (А. Белы), *волна времени* (А. Белы), *поток времени* (А. Белы, У. Бенядзіктаў, М. Дзмітрыеў).

6. Транспартныя сродкі: бел. *лакаматыў гадоў* (Т. Ляшонак), *паром сталасці* (Р. Барадулін), *плы-*

* Асобныя ілюстрацыі ўзятыя з артыкула «Нітка часу лёс прадзе»: Метафары тэмпаральнага характару» Васіля Старычонка (Роднае слова, 2005, № 7).

** Ілюстрацыі ўзятыя з кнігі “Словарь языка поэзии (образный арсенал русской лирики конца XVIII – начала XX в.): Более 4500 образных слов и выражений” (Иванова Н., Иванова О. Москва: ООО “Изд-во Астрель”: ООО «Изд-во “Русские словари»: ООО “Транзиткнига”, 2004); “Словарь поэтических образов: в 2 т. Т. 1” (Павлович Н. Москва: Эдиториал УРСС, 1999).

ты жыцця (В. Гарановіч), саставы веку (В. Гардзеі), цягнік гадоў (Р. Барадулін), экспрэс гадоў (К. Кірэенка); рус. *арба лет* (У. Маякоўскі), *корабль времени* (В. Мандэльштам, В. Брусаў, М. Ключоў), *поезд лет* (Я. Еўтушэнка), *век пароходик* (І. Бродскі).

7. Прыродныя з’явы, атмасферныя ападкі: бел. *золак жыцця* (П. Броўка), *снягі гадоў* (У. Лісіцын), *крыгі часу* (М. Танк); рус. *заря вечности* (Г. Дзяржавін), *мороз вечности* (В. Мандэльштам), *туман вечности* (А. Паляжаеў), *дождь часов незримый* (С. Ясенін).

У радзе выпадкаў актуалізуецца дадатковая сема “інтэнсіўнасць”, якая акцэнтуюе ўвагу на бурнасці праўлення часу, адсутнасці ў ім цішыні і спакою: бел. *вятры стагоддзя* (З. Марозаў), *градабой часу* (В. Вярба); рус. *бура лет* (А. Блок), *ветер времени* (С. Ясенін, У. Хадасевіч), *вихрь веков* (А. Белы).

Метафарызацыя часу ажыццяўляецца як беларускімі, так і рускімі пісьменнікамі па самых розных кірунках. Прыведзеныя вышэй метафары ў большасці выпадкаў з’яўляюцца аказіянальнымі. Само слова “час” ужываецца часта ў нечаканых, індывідуальных кантэкстах сітуацыях [2, с. 46]. Перыяд часу, эпоха, калі жыў той ці іншы пісьменнік, выразна выяўляюцца ў розных ідыятыях. Гістарычная і генетычная блізкасць беларускага і рускага народаў, а таксама адзіныя сувязі і асацыяцыі часу з чалавекам і навакольным светам спрыяюць узнікненню аднолькавых тэмпаральных метафар у дзвюх мовах. Найбольш блізкія тэмпаральныя метафары беларускай і рускай моў прадстаўлены ў наступнай табліцы.

<i>далоні вякоў</i> (А. Жамойцін)	<i>длань времени</i> (Ф. Цютчаў),
<i>вогнішча гадоў</i> (А. Сербантовіч)	<i>костры столетий</i> (В. Брусаў)
<i>вечнасці прысак</i> (Я. Хвалеі)	<i>зола веков</i> (Б. Пастарнак)
<i>лісці гадоў</i> (Р. Барадулін)	<i>листопад дней</i> (М. Ключоў)
<i>яблыні веку</i> (М. Маляўка)	<i>вечность – ель</i> (Б. Пастарнак)
<i>пергамент дзён</i> (Р. Барадулін)	<i>скрижаль столетий</i> (М. Някрасаў)
<i>табун гадоў</i> (В. Стрыжак)	<i>годы – табун</i> (А. Радлова)
<i>вывадак дзён</i> (В. Стрыжак)	<i>стаи веков</i> (М. Гумілёў)
<i>галкі дзён</i> (В. Гардзеі)	<i>годы – чайки</i> (У. Маякоўскі)
<i>дым мінулага</i> (П. Трус)	<i>дым веков</i> (Ф. Салагуб)
<i>іржа гадоў</i> (В. Таўлай)	<i>ржавчина времен</i> (А. Хамякоў)
<i>каламуць часу</i> (В. Макарэвіч)	<i>пена дней</i> (В. Іванаў)
<i>нож часу</i> (А. Камароўскі)	<i>время – нож</i> (У. Маякоўскі)
<i>прыцемак вякоў</i> (І. Гаравая)	<i>сумрак лет</i> (А. Апухцін)
<i>дні – пялёсткі</i> (С. Дзяргай)	<i>дни лепестковые</i> (І. Севяранін)
<i>тлен часу</i> (В. Зуёнак)	<i>годы – пыль</i> (І. Ялагін)

У мастацкай літаратуры абедзвюх моў катэгорыя часу, такім чынам, “характарызуецца анімістычнай накіраванасцю, адлюстраваннем пэўных перыядаў і аспектаў жыцця чалавека” [1, с. 55]. У разгледжаных вышэй тыпах тэмпаральных мадэляў крыніцамі матывацыі для рэцыпіентных метафар у беларускай і рускай мовах служаць першасныя ЛСВ назваў побытавых рэчаў, прадметаў акруглай формы, тканін, зямной прасторы, воднай стыхіі, транспартных сродкаў, прыродных з’яў і інш.

ПРАКТЫКУМ “МЕТАФАРА Ў МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ”

Мэты і задачы: спрыяць выпрацоўцы ўменняў і навыкаў вучняў ясна выражаць свае думкі, выкарыстоўваць семантычны патэнцыял слоў-полісемантаў і іх метафарычных значэнняў у пісьмовым і вусным маўленні; вылучаць індывідуальна-аўтарскія (аказіянальныя) метафары ў тэкставых фрагментах мастацкай літаратуры, адрозніваць асноўныя тыпы метафар, умець адрозніваць іх структуры і вызначаць стылістычную ролю ў тэксце.

1. Адкажыце на наступныя пытанні:

- 1) Што такое метафара?
- 2) Якія віды метафар вам вядомы?
- 3) Дайце кароткую характарыстыку тэмпаральных метафар.
- 4) Якія тэматычныя групы з’яўляюцца найбольш распаўсюджанымі крыніцамі для матывацыі метафар тэмпаральнага тыпу?
- 5) Чым абумоўлена ўтварэнне аказіянальных (індывідуальна-аўтарскіх) метафар?
- 6) Ці могуць фіксавацца індывідуальна-аўтарскія метафары ў тлумачальных слоўніках?
- 7) Якая роля кантэксту ва ўтварэнні індывідуальна-аўтарскіх метафар?
- 8) Чым адрозніваюцца індывідуальна-аўтарскія метафары ад літаратурных?

2. Прачытайце сказы. Знайдзіце дзесяць метафар тэмпаральнага тыпу.

Мы не адны на станцыі маўклівай, на цёплай нашай, сонечнай зямлі... (А. Дудар) Настаўнік і вучань – старыя сябры – свае ўспаміналі дарогі і годы. Жылі адной думай яшчэ на зары, калі двухгаловыя вылі вятры... (А. Александровіч) Ад сцюжы ветру ледзянога жыцця канчалася дарога... (А. Александровіч) Жыццё імчыцца ўдаль, за семафоры... (А. Дудар) Не спяшайцеся, гады, на старце. Хочацца, каб крочылі цішэй! Не на фінішы я, ды і не на старце, толькі ўсё ж да фінішу бліжэй. (Ю. Свірка) Над вяронам з сынам стаю, дзён сваіх перайшоўшы экватар... (С. Гаўрусёў) Сярпы палосачку не жгалі маёй пяшчоты і любві... (В. Гардзеі) Я мяцежны бунтар, клічу жыцця вясну, клічу к працы свабоднай і творчай... (М. Чарот) Першы снег, як першае каханне, азарыў душу маю і знік. Чарнатроп спаткання, снегавей расстання – чарнавік жыцця і смерці белавік. (Я. Хвалеі) А ўсё ж лячу к свайму гнязду, к свайму адзінаму пачатку... (С. Грахоўскі) Быцця свайго бачыш дажынкі, падводзіш рахунак былому. (Я. Кунала) Дашчэнт змецены мінулага агрызкі... (М. Чарот) Стаяць у вадзе па калошы старыя асілкі дубы... (Я. Колас) Дні мае – пялёсткі пажоўкля... (С. Дзяргай) Янка і Карла суседзі былі, ды розныя сцэжкі іх

змалку вялі... (К. Краніва) Старая чуе ростань. Гадоў саскублен стог... (Р. Барадулін)

3. Укажыце крыніцы матывацыі, ад якіх утвораны наступныя метафары.

Грэбень часу (А. Емяльянаў), воўна часу (Р. Барадулін), глыбіня вякоў (М. Смагаровіч), поўсць часу (М. Лужанін), лямец дзён (Н. Мацяш), кілім дзён (А. Емяльянаў), гадоў карусель (А. Сербантовіч), кросны вёсен (Я. Янішчыц), перавяслы год (У. Паўлаў), сіта вечнасці (Х. Чэрня), грунт стагоддзяў (К. Камейша), скарынка гадоў (В. Зуёнак), нітка часу (Я. Золак), бездань стагоддзяў (М. Танк), прадзіва дзён (Р. Барадулін), вёрсты гадоў (Х. Чэрня), раздарожжа вякоў (З. Марозаў), плыты жыцця (В. Гарановіч), снягі гадоў (У. Лісіцын), саставы веку (В. Гардзей), цягнік гадоў (Р. Барадулін), градабой часу (В. Вярба), крыгі часу (М. Танк), гара жыцця (С. Давідовіч), груд гадоў (Я. Янішчыц).

4. Складзіце сказы, каб назоўнікі **вечер, градабой, завяя, маланка, бура, гром, буралом, вадаспад, хваля, шторм** ужываліся ў метафарычным значэнні і адлюстравалі актыўнасць, інтэнсіўнасць, бурнасць праяўлення часу, адсутнасць яго цішыні і спакою ў адносінах да чалавека.

5. Паразважайце, якія філасофскія асацыяцыі могуць выклікаць пэўныя поры года, пэўны час сутак (напрыклад, **золак, світанак, ранак, ранне, дзень, вечар, змярканне, ноч**). Прывядзіце прыклады тэмпаральных метафар з гэтымі словамі.

6. Якімі з'яўляюцца першасныя метафарычныя значэнні полісемантаў **цягнік, поезд, лакаматыў, састаў, вал, плыт, паром, вярста, раздарожжа, карабель, лодка**? Ахарактарызуйце вылучаныя метафары.

Спыні зялёных год маіх цягнік, хацеў бы я ў маленстве прыпыніцца... (У. Лісіцын) І гудуць бяссоннымі начамі вёрсты закалыханых гадоў... (Х. Чэрня) Нашы спатканні і спадзяванні поезд вясны панёс... (У. Мазго) Ляціць у свет экспрэс гадоў... (К. Кірэнка) Карабель мой жыццёвы спыніўся над Влтавай сіняй... (Л. Геніюш) Грымотных вякоў раздарожжа, мяжа небыцця і быцця... (З. Марозаў) Лакаматыў гадоў маіх стракатых вязе мяне на станцыю надзей... (Т. Ляшонак) Веку мчацца саставы па крутой каляі... (В. Гардзей) Змоўк ракетны гром, згубіўся ў хмарах белых, а сталасці паром другі чакае бераг... (Р. Барадулін) Гады – плыты жыцця ракі ў крыгах і навалніцу... (В. Гарановіч) Хтось пад гару ідзе, дзе зоркі, кагосьці з той жа самай горкі, бы зліжа, змые часу вал... (Р. Баравікова) Ад першае вясновае паводкі, ад самых першых памятливых дзён свайго жыцця пахіслівую лодку на плынь выводжу, быццам плытагон... (У. Паўлаў)

7. Прачытайце верш Рыгора Барадуліна. Назавіце тэмпаральныя метафары, вызначце іх стылістычную

ролю і ахарактарызуйце структуру. Якія яшчэ тыпы метафар сустракаюцца ў вершы? Растлумачце іх сэнс.

Вякі-сваякі
на валах калываліся,
Металалом
маніфестаў царскіх
Везлі пад молат гневу
кавальскі –
Планета дарослая
бавіцца ў цацкі.
На сцелішчы чыстым
веры ўпартай
Лён спадзяванняў народных
слалі
Вякі,
а над імі
з вятрамі хрыпатымі
Рагатала над горам
нядоля злая.
Пад ліўнямі слёз
лён бяліўся
ляжалы,
Чакаючы рук
маладых і дужых.

Спіс літаратуры

1. Старычонак, В. Метафара ў беларускай мове : на матэрыяле субстантываў : манаграфія / В. Старычонак. – Мінск : БДПУ, 2007. – 190 с.
2. Старычонак, В. “Нітка часу лёс прадзе”: Метафары тэмпаральнага характару / В. Старычонак // Роднае слова. – 2005. – №7. – С. 46 – 48.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 000 слоў / Пад рэд. М. Судніка, М. Крыўко; Афармленне А. Хількевіча. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
4. Иванова, Н. Н. Словарь языка поэзии (образный арсенал русской лирики конца XVIII – начала XX в.) : Более 4500 образных слов и выражений / Н. Н. Иванова, О. Е. Иванова. – М. : ООО “Изд-во Астрель” : ООО “Изд-во “Русские словари” : ООО “Транзиткнига”, 2004. – 666, [6] с.
5. Павлович, Н. В. Словарь поэтических образов: в 2 т. / Н. В. Павлович. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 848 с. – 1 т.
6. Скляревская, Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Скляревская. – 2-е изд., стереотипное. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2004. – 166 с.
7. Словарь русского языка : в 4 т. / редкол. : А. Евгеньева (гл. ред.) [и др.]. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1957.

Вольга ВАЛЫНЦАВА,
аспірантка кафедры сучаснай рускай мовы
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
універсітэта імя Максіма Танка.

Артыкул рэкамендаваны да друку доктарам філалагічных навук Васілём Старычонкам.

Ірына САВІЦКАЯ

МАРФАЛАГІЧНАЯ І СІНТАКСІЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК

Навучанне фразеалогіі павінна адбывацца ў цеснай сувязі з працай па засваенні сістэмы беларускай мовы ў цэлым, асабліва двух моўных аспектаў – лексічнага і граматычнага. Вядучымі прынцыпамі пры вывучэнні фразеалогіі з’яўляюцца:

- адзінства лексічнай (слоўнікавай) работы;
- узаемасувязь слоўнікава-фразеалагічнай работы з вывучэннем сінтаксісу беларускай мовы;
- узаемасувязь слоўнікава-фразеалагічнай работы з вывучэннем марфалогіі беларускай мовы.

Устойлівыя словазлучэнні, падобна да асобных слоў, выступаюць у якасці галоўных і даданных членаў сказа. Яны могуць дапасоўвацца, кіраваць або быць кіруемымі, могуць прымыкаць да слоў. Пры гэтым неабходна памятаць, што фразеалагізмы, як і наогул устойлівыя моўныя адзінкі, не падзяляюцца ў сінтаксічных адносінах, выступаючы ў сказе ў ролі аднаго члена сказа (Ён працаваў *праз пень-калоду*. Гэта быў чалавек непакісны, *з жалезнай волі*).

Вывучэнне сінтаксічных функцый фразеалагізмаў павінна мець на мэце зварот да фіксаванасці іх ужывання. Так, напрыклад, фразеалагізм (*раскрываць / раскрыць душу* ‘быць абсалютна шчырым, адкрытым з кім-небудзь’ у сказе выконвае функцыю выказніка, дзеяслоў часта ўжываецца ў форме інфінітыва ў састаўным выказніку з дзеясловамі *хацець, жадаць, рашыць, імкнуцца* і іншымі).

Фразеалагізм можа выступаць і ў ролі іменнай часткі выказніка. Гэтая сінтаксічная функцыя характэрна, напрыклад, для ўстойлівага словазлучэння *не з баязлівых / не з палахлівых* ‘храбры, смелы чалавек’.

З’яўляючыся цэласнымі абазначэннямі, фразеалагізмы суадносяцца з пэўнымі часцінамі мовы, што вызначаецца зыходзячы з іх лексічнага значэння: *белая пляма* ‘недаследаваная тэрыторыя, раён, край’ – з назоўнікам; *на ўсе рукі* ‘здатны да ўсякай работы’ – з прыметнікам; *мазолюць вочы* ‘дакучаць, назаліць’ – з дзеясловам; *рукой падаць* ‘блізка’ – з прыслоўем і г. д. Найбольш частотнымі паводле лексіка-граматычнай (часцінамоўнай) прыналежнасці з’яўляюцца фразеалагізмы:

дзеяслоўныя (вербальныя): *кідаць цень, класці зубы на паліцу, кляваць носам;*

іменныя (субстантыўныя): *заечая душа, божая авечка, малая сошка, пудзіла гарохавае, блудны сын, зорка першай велічыні;*

прыметнікавыя (ад’ектыўныя): *у гарачай вадзе купаны, на сёмым небе, не бог ведае які, чыстай вадзі, сярэдняй рукі;*

прыслоўныя (адвербіяльныя): *<спаць> без задніх ног, <дурны> як бот з левай нагі, на пальцах можна пералічыць, з макава зерне, у чорта на рагах, да апошняга дыхання* і іншыя.

Ірына Іванаўна Савіцкая – дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук. Закончыла філалагічны факультэт БДУ (1993). Выкладае беларускую мову ў ліцэі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Такім чынам, улік суаднесенасці фразеалагізмаў з часцінамі мовы з’яўляецца адным з прынцыпаў работы пры вывучэнні фразеалогіі. Пры такім падыходзе не парушаецца цэласнасць значэння ўстойлівых адзінкаў і іх граматычная (сінтаксічная) функцыя.

Для засваення граматычных асаблівасцей устойлівых словазлучэнняў найбольш эфектыўнымі з’яўляюцца заданні, у якіх улічваецца як кампанентны склад фразеалагізмаў, так і іх суаднесенасць з пэўнымі часцінамі мовы. Прапануемыя заданні маюць на мэце не толькі граматычны аналіз устойлівых моўных адзінак, але і адпрацоўку навыкаў вызначэння іх часцінамоўнай і сінтаксічнай прыналежнасці. Афармленне заданняў таксама заклікана рашаць адразу некалькі задач: па-першае, зручнасць для настаўніка – кожны “квадрацік” або адразу некалькі “квадрацікаў” можна выкарыстаць у выглядзе карткі (некалькіх картак) для самастойнай работы вучняў; а па-другое, зручнасць для вучняў – магчымасць на практыкавацца ў выкананні аднатыповых заданняў і тым самым замацаваць пэўныя навыкі, якія спатрэбяцца пры праходжанні цэнтралізаванага тэсціравання па беларускай мове.

Заданне	Ілюстрацыйны матэрыял
1. Адзначце сказны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю выказнікаў	1. Усе планы, настроі раптам вылецелі з галавы. 2. А моладзь ад радасці была на сёмым небе. 3. Затое ж дзядзька хват і дока: набіў на косах сваё вока. 4. Кінуліся шукаць другіх членаў рады, алектых і след прастыў. 5. Над лесасекай плыло павуцінне бабінага лета
2. Адзначце сказны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю выказнікаў	1. Ён [пасаднік] думаў тут укараніцца і ўсё згрэбці, усё прыбраць да рук. 2. У ідэале трэба імкнуцца да таго, каб кожнаму правілу даць, як кажуць чыгуначнікі, зялёную вуліцу. 3. У гульні сама рэй водзіць [Бандароўна], весела міргае, задзіўляе ўсіх чыста, як зара якая. 4. Спазніўся вось толькі дарма, выбраўся з дому ў свіныя галасы. 5. На жыццёвым шляху кожнага чалавека трапляюцца свае гордзіевы вузлы

3. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю выказнікаў	1. Відаць усё як на далоні. 2. Малады салдат не зводзіць вока – сцеражэ Айчыны родны бераг. 3. Жыта – густое, мышы нос не пратачыць. 4. Чалавек хоча ахапіць думкай усё бязмежа Сусвету. 5. Набралі хлопцы рыбы колькі ўлезе і накіраваліся дадому
4. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю выказнікаў	1. Дубок быў на сёмым небе ад радасці. 2. Да вёскі было як рукою падаць. 3. Неба дзень пры дні было зацягнута хмарамі. 4. Дні пагодныя, як на заказ. 5. У Язэпа крыху адлягло ад сэрца
5. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю выказнікаў	1. Жылі наўздзіў – душа ў душу – нявесткі маладыя. 2. Тутэйшую мясцовасць стары ведаў як свае пяць пальцаў. 3. На беларускую дзяўчыну, калі тут праўду ёй аддаць, ніхто шчэ каменем не кінуў і не наважыцца кідаць. 4. Яшчэ зімою ў восьмым класе Ірачка ўбіла сабе ў галаву, што яна будзе доктарам. 5. Была ў Міхала нейкая капейка, але ж ён бярог яе на чорны дзень
6. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю выказнікаў	1. Аб'ездчык, сярэдніх год чалавек, правая рука ляснічага, злосна зірнуў на лесніка. 2. Я не адпачываў, не прывык сядзець склаўшы рукі. 3. Сурвільчык захацеў выслужыцца адным махам. 4. Баюся я іхняй кампаніі, як бы не збілі з панталыку, у дурное не ўцягнулі. 5. "Ты да нас у хаўрус ідзі, дык мы дарэмна табе змалоцім", – закінуў Юзік вуду
7. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю выказнікаў	1. Варапай гулка ўздыхнуў, нібы з ягоных плячэй зваліўся камень. 2. Міхасю захацелася кінуцца на вуліцу, бегчы куды вочы глядзяць. 3. Але ні да якой работы ў яго не ляжала душа. 4. Тут ты вольны казак. 5. І ў нас, як вядома табе, сенажаці тае кот наплакаў
8. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю акалічнасці	1. Каця таксама сказала, што на ім свет клінам не сышоўся. 2. І Сурвілу як мятлой змяло. 3. Тут ты вольны казак. 4. Няма часу, каторы дзень ад зары да зары за касой на сенакосе. 5. Як рукою падаць – сасновы лес, карысны для здароўя
9. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю акалічнасці	1. Відно, хоць іголка збірай. 2. Я не з тых, хто лыкам шыты, і сее-тое прыкмячаю. 3. Яна збіраецца ўжо богу душу аддаць – надта слабая стала. 4. Галоўны ўрач позіркам змерала Веру Паўлаўну з галавы да ног. 5. Першая сустрэча вочы ў вочы з ворагам запомнілася Алесю на усё жыццё
10. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю акалічнасці	1. Ды і даваць задні ход позна, калі атрымаў дазвол карыстацца сакрэтнымі дакументамі. 2. І правільна ім налік зрабілі – не працуі абы з рук, глядзі, што робіш. 3. З усіх ног кінуліся ў бок вёскі. 4. Калі арэх не па зубах, то не кідайся на яго, як жаба. 5. Вярнуўшыся, я некалькі дзён хадзіў як апушчаны ў ваду
11. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю акалічнасці	1. Як паказалі далейшыя падзеі, Валік нібы ў ваду глядзеў. 2. Ён ведаў, што сюды з голымі рукамі мала хто ходзіць. 3. А вечар цемень прынясе, тады – хоць вока выкалі. 4. Нас не паглядзіць пан па шапках, калі нешта праглядзім. 5. І ў нас, як вядома табе, сенажаці тае кот наплакаў

12. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю акалічнасці	1. Уцехі лепшай не згадаць малому: кусалі яблыкі на дзве шчакі. 2. Відаць, што сам сербануў гэтай ваеннай раскошы аж пад пілотку. 3. Каб ні вам, ні нашым дзецям не давалося перажыць і з макавае зерне таго, што мы перажылі. 4. Колькі ні пералівай з пустога ў парожняе, грыбоў ад гэтага не прыбавіцца. 5. А рукі ты, відаць, дарэмна апусціў
13. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты выконваюць ролю акалічнасці	1. Ну ты, Максім, майстар на ўсе рукі. 2. Мазавецкі аддаў богу душу ў агні свайго падпаленага хутара. 3. Ён ведаў, што суды з голымі рукамі мала хто ходзіць. 4. "Ды ў мяне і сваёй работы па горла", – запырэчыў Ахрэмчык. 5. Над большасцю сялянскіх хат вечна вісіць дамоклаў меч нядоімак
14. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты адпавядаюць назойніку	1) Свой брат; 2) развесіць вушы; 3) аж за вушамі трашчыць; 4) адзін на адзін; 5) апошнія слова
15. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты адпавядаюць дзяслю	1) Чортам падшыты; 2) выбіцца з сілі; 3) белая варона; 4) стаяць перад вачыма; 5) на ўвесь голас
16. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты адпавядаюць прыметніку	1) Касы сажань у плячах; 2) кракадзілавы слёзы; 3) як без рук; 4) кідаць словы на вецер; 5) вылазіць са скуры
17. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты адпавядаюць назойніку	1) Бабіна лета; 2) ад душы; 3) ветрам падбіты; 4) мамчын сыноч; 5) склаўшы рукі
18. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты адпавядаюць дзяслю	1) Рамяні адной скуры; 2) языком мянціць; 3) карак гнуць; 4) і кропелькі пабраў; 5) зялёная вуліца
19. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты адпавядаюць прыслоўю	1) Белая варона; 2) на ўвесь голас; 3) хоць махалам махай; 4) вольны казак; 5) адзеты з іголачкі
20. Адзначце сказаны, у якіх фразеалагічныя звароты адпавядаюць прыметніку	1) Як вадой змыла; 2) хоць іголка збірай; 3) брацца за розум; 4) аднаго поля ягады; 5) ні жывы ні мёртвы

Адказы

1. 1, 2, 3, 4	11. 2, 5
2. 1, 2, 3	12. 1, 2, 3
3. 2, 3, 4	13. 3, 4
4. 1, 2, 4, 5	14. 1, 5
5. 3, 4	15. 2, 4
6. 2, 4, 5	16. 1, 3
7. 1, 3, 4	17. 1, 4
8. 4, 5	18. 2, 3
9. 4, 5	19. 2, 3
10. 2, 3	20. 4, 5

Аляксандр ШАБЛОЎСКИ

ПОБЫТ, ГАСПАДАРКА, АБРАДЫ

БЕЛАРУСКАЯ ЛЕКСІЧНАЯ ЭКЗОТЫКА

Адвалóжыцца, *зак.*; **адвалóжыць**, *зак.* Увабраць у сябе вільгаць. *Сіно было вельмы сухое, зарэ туман, то одволожылось. // Вынысу рубашку на мынютыну на двыр, одволожу, ліпш будэ прасоватысь* (Мат. апыт.) – Драг. **Валóга**, *ж.* Растоплены тлушч. *Валогу дзелалі з масла – распусцім і валожым бліны. Кагда распусціш сала – тожа валога* (СПЗБ) – Рас. **Валóжыць**, *незак.* Мачаць у тлушч, заліваць мачаннем, тлушчам. *Дзягно дзелалі з кананель і картошку валожылі. Як маслам валожылі – валогу дзелалі з масла – распусціш і валожыш* (СПЗБ) – Рас. Семантычна блізкія словы: **вóгкі**, **вóлкі** ‘вільготны’; **вóлкасць** ‘насычанасць вільгаццю’ (ТСБМ).

Антала́к, *м.* Падваконнік. *Пакрасіла я вясной анталакі ў хаце, а яны ўжо і аблупіліся* (СЦБ) – Чэрв.

Атрасе́ць, *зак.* [Стаць сырым, вільготным; тое, што і адваложыць.] *Атрасела сена, ну, алі не так, што мокрая, як было* (СПЗБ) – Шум. Фармальна блізкія словы: **атраса́ць** ‘трасучы, ачышчаць што-небудзь ад чаго-небудзь; абабіваць што-небудзь трасучы, калоцячы; абкалочваць’ (ТСБМ).

Бабчы́ца, *незак.* Скручвацца ў вузлы. *Ніткі дужа круты, аж бабчуца* (ТС) – Жытк.

Бабы́, *мн.* Цёплыя доўгія дзіцячыя штаны. *Бардзей сабірайся, я табе сённы новыя бабэ дам надзець, пашыла ўжо* (Мат. мін.-мал.) – Мядз. (СЦБ).

Бёрдзі́ца, *незак.* Рабіцца рэдкім (пра палатно). *Рубцэ, бач, на полотно, бердзіца* (ТС) – Стол. **Бердзява́ты**, *прым.* Сітаваты, са сляямі, якія выпалі. *Хвоя бердзэвата, котора сто лет стоіць* (ТС) – Стол.

Бра́нка, *ж.*; **Брано́к**, *м.* Світэр. *Дзе моя бранка, ма? Бра́ны*, *прым.* Плецены. *Браны пояс красным убіралі, ек го́рынь е* (ТС) – Стол.

Верч, *м.* 1. Скрутак лыка ці лазовай кары (у выглядзе васьмёркі). 2. Гарбун (ТС) – Стол. Аднакаранёвыя словы: **вярце́ць** ‘3. Звіваць, скручваць што-небудзь’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **скрутак** ‘1. Прадмет, згорнуты, скручаны трубкай; **рулон**; 2. Прадмет або некалькі прадметаў, загорнутых у паперу, тканіну і пад.; **пакунак**’ (ТСБМ).

Веснава́ць, *незак.* Апладняць. *Пятух куру вяснаваў. // Пятух вяснуя куры* (СПЗБ) – Воран., Маст. **Веснава́цца**, *незак.* Спароўвацца. *Індычка хоча вяснавацца, але няма індыка* (СПЗБ) – Маст. Веснаваць. Магчыма, эўфемізм як вынік табування

ўсяго, што датычыць палавых зносінаў; метанімічна асэнсаванае суфіксальнае ўтварэнне ад *вясна*.

Вішэ́ць, *незак.*; **завішэ́ць**, *зак.* Пра траву: рабіцца непрыгоднай на корм, высухаць, старэць, перастойваць, страчваць сакавітасць. *Старэе трава, под віш подходзіць, вішэе. Віш*, *м.* Сухая леташняя трава; дрэннае, някаснае сена. *Трава ў вішу осталас, завішэла. // Віш шамае, нема ніякого клёку ў вішу* (ТС) – Стол., Жытк. Аднакаранёвыя словы: **віша** ‘абл.: трава, якая засталася на зіму не скошанай’ (ТСБМ).

Вóлік, *м.* Вялікі, сыты кот. *Во, волік, выглядзіўся, а мышэй ня ловіць* (НЛ) – Ушац.

Вугле́ць, *незак.* Згараць да ўтварэння вугалю. *Ужо вуглеюць дровы ў печы, выгарні крыху і пастаў патэльнію, яешню сьпячэм* (Сл. Гродз.) – Іўеўск. Вуглець. Ад *вугалі* ‘рэшткі няпоўнага згарання драўніны; кавалак абгарэлага дрэва’ (ТСБМ). Аднакаранёвыя словы: **абвўглены** ‘абпалены зверху’; **абвўгліцца** ‘абгарэць зверху’; **абвўгліць** ‘абпаліць зверху’ (ТСБМ).

Вы́квачыць, *зак.* Добра размяшаць. *Мая Зоська рукамі вымясіць, выквачыць яду свіням* (СПЗБ) – Іўеўск. Аднакаранёвыя словы: **квач** ‘вялікі памазок з пакуля, рагожы і пад. для размазвання чаго-небудзь па якой-небудзь паверхні’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **вы́квачаць** ‘(разм.) вымазаць, запэкаць каго-, што-небудзь у што-небудзь’ (ТСБМ).

Вы́платаць, *зак.* Ачысціць ад касцей. *От шыначка харошая, хай ляжыць да вясны. А патом харашэнька выплатаць ад касцей і какаціць. От укусная вяндлінка будзе* (Мат. мін.-мал.) – Стаўб. **Пра́таць**, *незак.* Трыбушыць рыбу. *Ловяць нашы мужыкі рыбу вуткай, трызубіцай, а мы пратаем* (Мат. мін.-мал.) – Ашм. Фармальна блізкія словы: **вы́прастаць** ‘1. Зрабіць простым, разгнуць; 2. Выраўнаваць пагнутае, памятае’; **пра́таць** ‘растаць, утварыўшы праталіну’ (ТСБМ).

Вятро́ўкі, *мн.* Лёгкі летні абутак, басаножкі. *Пазьбівала вятроўкі, трэба падбіць* (Мат. мін.-мал.) – Валож., Маладз.; (Мат. Гродз., НС, СЦБ) – Мядз., Гродз.; (НЛ) – Брэсц. Аднакаранёвыя словы: **вётрыць** ‘ачышчаць ад смецця на ветры’; **вёцер** ‘паветраная плынь гарызантальнага напрамку’; **вятра́к** ‘ветраны млын’; **вятро́ўнік** ‘шматгадовая травяністая расліна з ружовым або жаўтавата-белым суквеццем’ (ТСБМ).

Губалі́, *мн.*; **губані́цы**, *мн.* Складкі на халявах ботаў, зборкі ў кажусе (ТС) – Стол., Жытк. **Губі́ць**, *незак.* Рабіць зборкі, складкі. *Нагубілі губаніцы у казачыне. // Губяць губаніцы на халявах* (ТС) – Стол., Жытк. Аднакаранёвыя словы: **губа́** ‘скурна-мускульная рухомая складка, якая ўтварае край рота’;

У № 9 за 2005 г. і № 10 за 2006 г. змешчаны матэрыялы раздзела “Навакольны свет” са “Слоўніка моўнага пашырэння”, складзенага А. Шаблоўскім з дыферэнцыяльнай лексікі беларускіх дыялектаў.

Аляксандр Іванавіч Шаблоўскі – мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук (1995). Закончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1991), аспірантуру пры кафедры рускай мовы філалагічнага факультэта БДУ (1994). Працаваў у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі (1994 – 1998), на кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання факультэта журналістыкі БДУ (1998 – 2001). Вядучы навуковы супрацоўнік аддзела дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Інстытута мовазнаўства.

жолыя, куды такія бацінкі (Мат. мін.-мал.) – Стаўб. Семантычна блізкія словы: **каляны** ‘цвёрды, грубы навобмацак, лубяны, нягнуткі’; **нязграбны** ‘які мае несуразмерную, непрапарцыянальную постаць, форму’; **няскладны** ‘які не вызначаецца складнасцю, зграбнасцю; дрэнна, непрыгожа зроблены’; **няўдалы** ‘які дрэнны ўдаўся, незадавальняльны; які не адпавядае свайму прызначэнню’; **няўклёдны** ‘дрэнна, недастаткова апрацаваны, адшліфаваны’ (ТСБМ).

губаты ‘разм. з вялікімі тоўстымі губамі’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **зборка** ‘складка на адзежыне, матэрыяле’; **складка** ‘1. Складзеная ў дзве столкі і загнутая палоска (на тканіне, паперы і пад.); 2. Няроўнасць, хвалісты загіб на тканіне, паперы і пад.’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **губіць** ‘1. Нішчыць, псаваць, рабіць непрыгодным; 2. Зводзіць са свету, забіваць’ (ТСБМ).

Дабрo, н., зборн. Агульная назва злакавых раслін. *Па дабрo скаціна ходзя. // Таквеле дабра ўпаліло, агонь ідзе і радoм і лoхамі* (СПЗБ) – Віл., Лях.; В.-Дзв., Брасл. Аднакаранёвыя словы: **дабрo** ‘1. Усё добрае, станоўчае; 2. Добрыя справы, учынкi; 3. разм. Маёмасць, пажыткі’; **дабрoтны** ‘дабраякасны, прыгожы, зручны’ (ТСБМ).

Добрыца, ж. Правы бок тканіны. *На добрыцу гэта матэрыя вельмі ш прыгожая* (Мат. мін.-мал.) – Барыс.; Глыб., Віл., Сморг., Кар. (Сл. Гродз., СПЗБ). Добр-ыц-а. Ад **добры** ‘такі, якім павінен быць; з дадатнымі якасцямі або ўласцівасцямі’ (ТСБМ).

Дытка, ж. Пабочны заробтак. *У мяне дытка ёсць – работа, за якую заплаціць. Зарабіў дытку, зрабіў дытку* (СПЗБ) – Ашм. Параўн. польск. *dytek* ‘старажытная манета, роўная шасці грошам’.

Жалабіца, незак. Выгінацца, рабіцца жолабам. *Подлога жолабіца. Выжалабілася дошка ад сонца* (ТС) – Стол., Жытк. Аднакаранёвыя словы: **жалабаваты** ‘выгнуты жолабам, з жолабамі’; **жалабoк** ‘невялікае прадаўгаватае паглыбленне ў чым-небудзь’; **жолабападобны** ‘які мае выгляд жолаба’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **выгінацца** ‘прымаць дугападобную форму, утварыць выгіб’ (ТСБМ).

Жыроўны, прым. Непераборлівы ў ежы; тое, што і ешчы. *Жыроўныя коровы. // Вон з таке хаты жыроўное, што попало едзяць, колісь мекіну тоўклі да елі* (ТС) – Стол., Жытк. Аднакаранёвыя словы: **жыраваць** ‘карміцца, гулліва забаўляючыся (пра звяроў, птушак, рыбу)’ (ТСБМ).

Заасянець, зак. Застарэць (пра траву). Траву косяць у час цвіцнення. Увогуле ж, сенакос пачынаецца ў чэрвені, пасля Тройцы. Трава, якая адцвіла, лічыцца старой, яна менш сакавітая. *Заосенела, не косіў воўрэмя, стара трава* (ТС) – Стол., Жытк.

Забурмашысты, прым. Цяжкі, грубай работы (абутак). *Бацінкі забурмашыстыя, грубыя, ця-*

Заёмісты, прым. З шырокім захопам рабочай часткі. *Заёмісты серп. Заёмістая каса* (НЛ) – Пол. Аднакаранёвыя словы: **займаць** ‘запаўняць сабой якую-небудзь прастору’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **ёмісты** ‘здольны змясціць у сябе вялікую колькасць каго-, чаго-небудзь’ (ТСБМ).

Зажурoць, зак. Пачаць кіснуць (пра малако) (ТС) – Стол., Жытк. Аднакаранёвыя словы: **жур** ‘негусты аўсяны кісель’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **зажурoцца** ‘адчуць журбу, засумаваць, замаркоціцца’ (ТСБМ).

Закажавець, зак. [Зрабіцца цвёрдым, нягнуткім, неэластычным.] (ТС) – Стол., Жытк. Семантычна блізкія словы: **закамянeць** ‘зрабіцца цвёрдым, як камень’; **залубянець** ‘стаць цвёрдым, нягнуткім, каляным’; **зацвярдзeць** ‘зрабіцца цвёрдым, каляным’ (ТСБМ).

Закалец, м. Рэшткі гарэлкі ў шклянцы. *Хто пакідае закаліц – той не жадае дабра гаспадару* (Мат. мін.-мал.) – Чэрв. Фармальна блізкія словы: **закалец** ‘сыры, непрапечаны слой у хлебе каля ніжняй скарынкі’ (ТСБМ).

Запінаць, незак.; запнуць, зак. Занавешваць. *Запінай дзверы, нема ек седзець, комары лезуць. // Колісь молодым запіналі палогі. // А чого ты тэ окно запнула?* (ТС) – Стол., Жытк. **Пінаць, незак.** Настаўляць лавашку на птушак або звера. *Сільца піналі на кáчок* (ТС) – Стол.

Запўтак, м. Частка рэчыва, узятая на пробу. *Озьмі лёну запуток да посушы ёго, да потры, то познаеш, ці отышло прадзіво от кострыцы* (ТС) – Жытк.

Затнуць, зак. Замовіць згубленую жывёлу, каб яна стаяла на месцы. *Буў дзядзько такі, то пойдзеш до ёго, нехай вон затне тых жэрэбят. Зацінаць, незак.* Замавіць жывёлу ад ваўкоў. *Вон овечку зацене, і вона будзе ходзіць, і ее воўк не озьме* (ТС) – Стол., Жытк.

Захлeбіца, зак. Пакрыцца абалонкай хлеба (пра нож). *Як сьвежы хлeп рэжаш, то нош раз-два захлeбіца і ні хоча рэзаць* (НЛ) – Зэльв. За-хлеб-іцца. Утворана ад **хлеб** па той жа мадэлі, што і **замурзацца, задажджыцца**.

Знаініца, ж.; наініца, ж. Левы бок адзення, тканіны. *Надзела сукенку на знаініцу* (Мат. мін.-мал.) – Барыс.; Астр. (Сл. Гродз.). *Як ты штаны надзеў? На наініцу* (НС) – Мядз.; (Мат. апыт.) – Глыб.

Семантычна блізкія словы: **вы́варат** '1. Унутраны, левы бок; 2. Вывернутае з каранем дрэва'; **спод** '1. Ніз, ніжняя частка чаго-небудзь; 2. Бок прадмета, процілеглы яго верху; 3. Дно чаго-небудзь; 4. Адваротны бок (тканіны, аркуша і пад.)' (ТСБМ).

Імбры́чак, м.; **інбры́чак**, м. Чайнік для заваркі чаю. *Імбрычкі былі, чай заварвалі. // Імбрычак быў гліняны, ставілі яго з зёлкамі ў печ. // Завары чай, вось інбрычак стаіць. Інбрычак новы купіла чай заварваць* (СПЗБ) – Астр., Круп., Глыб., Вілейск., Шчуч., Брасл., Слуцк., Уздз.

Какоры́на, ж. Тоўсты блін з бульбы, мукі. *Какорыны смяку, усыплю мукі, соды і вады дабаўлю, пухлейшыя ад соды. // Какорыны прасіла дзяўчына, як была ў горыдзі, а яе не паніамалі* (СПЗБ) – В.-Дзв.; Рас.

Калада́нка, ж. Частка курыльнай люлькі, куды набіваюць тытунь. *Во калада́нка, а во цубук у люльцы* (ТС) – Стол. Семантычна блізкія словы: **гало́ўка** '1. Харчовы прадукт у выглядзе шара або конуса; 2. Шарпадобны плод, шарпадобнае або прадаўгаватае суквецце некаторых раслін; 3. Патоўшчаная канцавая частка чаго-небудзь' (ТСБМ).

Кало́шка, ж. Частка шкарпэткі, якая аблягае нагу вышэй ступні. *Калошкі кароткія звязала, трэба падрабіць даўжэй* (НС) – Круп. Аднакаранёвыя словы: **кало́ша** 'частка штаноў, якая надзяваецца на адну нагу' (ТСБМ).

Каца́, ж. Тупы канец яйца. *Ты як малая дзіця, ня ўмеяш яйцо есці. Што ты з носіка б'еш, нада с кацы, с тупога боку* (Мат. мін.-мал.) – Стаўб.; (СПЗБ) – Сл., Кап., Бар. Семантычна блізкія словы: **но́сік** 'вострая або завостранай формы частка якога-небудзь прадмета' (ТСБМ).

Кішо́нка, ж. Торбачка для грошай [відаць, такая, што можна пакласці ў кішэню, ці проста маленькая сумачка]. *У кішонку накладзі свае капейкі, у кішонку і хустачку кладзі* (Сл. Гродз.) – Бераст. Кішон-к-а. Ад *кішэнь* 'частка адзення (штаноў, паліто, пінжака) у форме прышытага або ўшытага мяшочка для дробных рэчаў і грошай' (ТСБМ).

Клёцкаць, *незак.* Рабіць печыва дрэнна, не выпякаць, як трэба. *Клёцкае варэнікі, шо свіньям* (ТС) – Жытк.

Кляко́тка, ж. Званок, які чапляюць жывёле на шыю. *Недзі пашла мая карова, і ні знаю, дзе шукаць. Кап была клякотка на шыі, та, можа, й нашоў бы дзе* (НЛ) – Шчуч. Клякот-к-а. Ад *клекатаць* 'ствараць клэкат; крычаць падобна да некаторых птушак' (ТСБМ) паводле гукавога падабенства. Семантычна блізкія словы: **бо́мы** 'званочкі ў выглядзе пустых металічных шарыкаў з кавалачкамі металу ўсярэдзіне; прымацоўваюцца да хамута ці дугі'; **бра́згалка**, **бразго́тка** '1. Дзіцячая цацка, пры ўзмахванні якой утвараецца бразгат, шум; 2. толькі мн. (**бразготкі**) Бомы, званочкі' (ТСБМ).

Клямэ́рка, ж. Жалезная спражка. *І ўсыпаў жа рэмня, аш сінякі засталіся ад клямэркі* (Мат. мін.-мал.) – Астр. Аднакаранёвыя словы: **клямáр** '1. Драўляныя пласціны, якія ставяцца з абодвух бакоў сцяны і сцягваюцца жалезнымі прутамі для яе выраў-

ноўвання і мацавання; 2. *абл.* Спражка на рэмені, папрузе'; **кля́мка** 'прыстасаванне, з дапамогай якога адчыняюць і зачыняюць дзверы' (ТСБМ).

Крыма́чык, м. Зламаны нож (абломак нажа). *Не было чым, дык крымáчыкам адрэзаў* (Бялькевіч) – Краснап. У Дзяржынскім раёне ў гэтым жа значэнні ўжываецца **крамáч** (НС).

Крыша́ны, мн. Бульбяны суп (ТС) – Стол., Жытк.

Крэ́міна, ж. Баразёнка ў зубе ў каня. *Еслі ячмені-на ховаецца ў крэміне, то молоды конь, еслі крэміна з'елася, ужэ стары конь* (ТС) – Стол.

Куры́шча, н., зборн. Гарачае вуголле (з кастра, з печы). *Коло курышча драмае. Несла курышчэ у вэдрэ* (НЛ) – Лельч. Кур-ышч-а. Ад *куруцца* 'слаба гарэць, тлець, вылучаючы многа дыму' (ТСБМ). Аднакаранёвыя словы: **ку́рава** 'разм.) куроным, курадым'; **ку́рны** 'які ацяпляецца, абаграваецца печкай без коміна'; **куро́дым**, **курады́м** 'густы едкі дым пры тленні, гарэнні без полымя' (ТСБМ).

Ку́цька, ж. Кавалак рафінаду. У выразе: **чай з куцькай** 'чай упрыкуску'. *Я люблю піць чай з куцькаю, а салоткага не люблю* (Мат. мін.-мал.) – Чэрв. Семантычна блізкія словы: **драбо́к** 'крупінка якога-небудзь цвёрдага рэчыва'; **кусо́чак** 'невялікая адзеленая (адбітая, адрэзаная, адламаная) частка якога-небудзь рэчыва' (ТСБМ).

Ласкаві́к, м. Мяшочак для сыру. *З двух гладышак – ласкавік сыру.* (Янкова) – Лоеў.

Лату́шка, ж. 1. Вялікая міска. *Поўную латушку наліла сыроваткі, не пашкадавала* (Мат. мін.-мал.) – Лаг. 2. Гліняная або драўляная міска. *Міскі не называлі, а латушкі; гліняныя былі і дзеравяныя латушкі, а еслі з ручкай, то коўш* (СПЗБ) – Чэрв.; Астр., Сморг., Вілен. У ТСБМ з паметай *абл.* у значэннях: '1. Невялікая гліняная пасудзіна, місачка з загнутымі ўнутр краямі; 2. Жаночая світка'.

Лёля, ж. Сарочка груднога дзіцяці. *Сёньня яму красьнінькую лёлю надзенем* (Мат. мін.-мал.) – Стаўб., Люб.

Лучні́к, м. Дзірка [у адзежы, у тканіне]. *Толькі сёньня надзела новаю вопратку, а як паглядзела, дак у ёй толькі адны лучнікі* (Мат. мін.-мал.) – Лаг., Чэрв. Семантычна блізкія словы: **прарэ́х**, **прарэ́ха** '1. Разадранае ці разрэзанае месца ў адзенні; дзірка; 2. Пярэдні разрэз у штанах' (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **лучні́к** 'воін, узброены лукам'; **лучні́к** 'даўнейшае прыстасаванне для асвятлення хаты, у якім гарэла лучына' (ТСБМ).

Моўры́ць, *незак.* Знаходзіцца ў стане абыякаваці. *Моўрыць карова, не есць* (ТС) – Стол. Балтызм. З літоўскага *mauroti* 'раўці, румзаць, плакаць'.

Наліто́к, м. Сакавітая, спелая садавіна. *Харошая дзеўка, як наліток* (НС) – Рэч. На-літ-ок. Ад *наліцца* 'напоўніцца сокамі (пра плады, зерне і пад.)' (ТСБМ). Аднакаранёвыя словы: **наліты** 'спелы, наліўны'; **наліў** 'набуханне ад прытокаў сокаў' (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **наліто́ўка** 'метал, налітаваны (напаяны) на што-небудзь' (ТСБМ).

Наспары́ць, *зак.* Нарасці ў вялікай колькасці. *Яблыкаў сёліта наспарыла, аж веткі ломюцца ў*

садзі (НЛ) – Пол. Аднакаранёвыя словы: **спарыць** ‘аб’яднаць у пару для сумеснай работы’; **спарыш** ‘два спараныя прадметы (пра плады, расліны і пад., якія зрасліся)’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **спарыць** ‘1. Зварыць, утушыць у закрытым посудзе; 2. Закіпяціць (малако); 3. Пашкодзіць хамутом, падсядзёлкам’ (ТСБМ).

Настраміць, зак. Неакуратна накласці, накідаць абы-як. *Як накласць, то многа ўлезе на воз, а так настроміў, настроміў – то мало дроў* (ТС) – Стол. Аднакаранёвыя словы: **настрамак** ‘абл. 1. Пярэбірак сена, саломы; 2. Невялікі воз сена, саломы’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **настрашыць** ‘навесці вялікі страх’ (ТСБМ).

Падзырыць, зак. Падбавіць жару. *Трэ падзырыць – дроў прыбавіць у печ* (ТС) – Жытк. Фармальна блізкія словы: **зыркі** ‘яркі, асляпляльны’ (ТСБМ).

Падляйчаць, зак.; **падлэйчваць, незак.** Падгледзець, падкапаць; падглядваць, падкопваць. *Падлейчала одного кораня, шчэ малые картоплі. // Буду подлейчваць картоплі, мо шо е* (ТС) – Стол.

Пакрыжаваць, зак. Парэзаць дрэва на некалькі частак (ТС) – Стол., Жытк.

Пахонцы, мн. Духмяныя прыправы. *У мяне шмат пахонцаў, буду кідаць у варыва, кап пахла* (Мат. мін.-мал.) – Уздз. Гл. таксама **трунак**. Аднакаранёвыя словы: **пах** ‘уласціваць прадметаў, рэчываў дзейнічаць на органы нюху’ (ТСБМ).

Перацяпліцца, зак. [Пра дрывы, якія выгаралі і ператварыліся ў попел.] *Ужо дроўца ў печы перацяпліліся* (Растаргуеў) – Зах.-Бран. Пера-цяпліцца – прыставачнае ўтварэнне ад **цяпліцца** ‘слаба, невялікім полымем гарэць’. Аднакаранёвыя словы: **цяпліць** ‘абаграваць якое-небудзь памяшканне, палачы ў печы або раскладаючы агонь’; **цяпло** ‘1. Высокая тэмпература чаго-небудзь, нагрэтае паветра, якое зыходзіць ад гарачага ці нагрэтага прадмета; 6. абл. Вогнішча, касцёр’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **выгараць** ‘1. Згарэць поўнасцю да канца. // Пасохнуць, загінуць ад спёкі; 2. Выліняць, страціць натуральны колер’; **перагарэць** ‘1. Сапсавацца ад доўгага гарэння, моцнага награвання; 2. Згарэўшы, ператварыцца ў попел; 3. Сатлець, сапрэць; 4. перан. Знікнуць, прайсці, прытупіцца’ (ТСБМ).

Пляскаць, незак. Смажыць сала на ражончыку на кастры. *Дзеці любяць плескаць сало на рожну на огне – дзержыць лусту хлеба і капае тым салом* (ТС) – Жытк. **Плэсканка, ж.** Скварка сала, падсмажаная на ражончыку на кастры (ТС) – Жытк. Фармальна блізкія словы: **пляскаць**¹ ‘1. Удараць аб што-небудзь з шумам, пляскам; 2. Стукаць, удараць чым-небудзь плоскім; 3. Удараць, стукаць далонню аб далонь’; **пляскаць**² ‘рабіць пляскатым, плюшчыць’ (ТСБМ).

Пойка, ж. Спецыяльна падрыхтаваны напітак для дзіцяці. *Пояць дзіцятко пойкою* (ТС) – Жытк. Пой-к-а. Ад *пайць* ‘даваць піць’. Аднакаранёвыя словы: **пайка** ‘спецыяльна абсталяванае прыставанне для паення жывёлы’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **пайка**¹ ‘дзеянне паводле дзеяслова паяць’; **пайка** ‘разм. частка, доля ежы, выдзеленая

каму-небудзь у адпаведнасці з устаноўленай нормай’ (ТСБМ).

Прахоны, прым. [Пра хлеб: з пульхай, порыстай мякаццю; не густа замешаны, некруты.] *Ён такі прахоны, дак эта луччы – доўга мяккім будзе* (Растаргуеў) – Зах.-Бран. Аднакаранёвыя словы: **прахон** ‘разм. праход, адтуліна, праём’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **наздраваты** ‘з невялікімі частымі адтулінамі, дзірачкамі’; **побысты** ‘які мае поры (прамежкі паміж часцінкамі рэчыва), пустоты’; **пўльхны** ‘мяккі, быццам надзьмуты’; **пўхкі** ‘мяккі, лёгкі, пушысты’; **рыхлы** ‘які лёгка рассыпаецца, ломіцца, крышыцца’ (ТСБМ).

Проба, ж. Разгароджанае месца ў плоце для праезду, праходу. *Гані коні ў прогу* (НЛ) – Пол. Аднакаранёвыя словы: **прагал, прагалак, прагаліна** ‘1. Незарослае дрэвамі месца ў лесе, палянка; 2. Вольнае месца паміж чым-небудзь’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **праём** ‘адтуліна ў сцяне для акна, дзвярэй’ (ТСБМ).

Протар, м. 1. Іголка без вушка; швайка, шпень. *Мо нейкі протар есцака, то дай пропекці дзірку ў палцы* (ТС) – Стол., Жытк. 2. Кавалак хлеба ці мяса з іголкай у сярэдзіне (даецца сабаку, каб загубіць яго). *Калі хочаш звесці са свету сабаку – дай протар* (НС) – Мядз. Аднакаранёвыя словы: **запраторыць** ‘пакласці, падзець невядома куды; схаваць, прыбраць куды-небудзь так, каб цяжка было знайсці’ (ТСБМ).

Ставічкі, мн. Дзіцячыя туфлікі. *Малышу новыя ставічкі абулі, усё глядзіць на іх* (Мат. мін.-мал.) – Мядз. Став-ічк-і. Верагодна, ад *ставіць* ‘будаваць, майстраваць’ (ТСБМ). Аднакаранёвыя словы: **ставішча** ‘месца, дзе была лаціна ці запруда’; **ставок** ‘невялікая сажалка, запруда’; **ставы** ‘абл. кросны’ (ТСБМ).

Ступак, м. Частка панчохі, шкарпэткі, якая аблягае ступню. *Яшчэ цэлыя шкарпэткі, а ступак малы стаў* (НС) – Ушац. У ТСБМ даецца з паметай *абл.* ў наступных значэннях: ‘1. Частка нагі ад костачкі ўніз, ступня; ніжняя паверхня ступні, падэшва; 2. Абутак на ступні ног’.

Трунак, м. Прыправа. *Ускінула грыбы на скаваротку, наклала ладна такі здору ці яшчэ ўсякага там трунку. Да чаго ж былі смачныя! Толькі вада п’ецца* (Мат. мін.-мал.) – Лаг. У ТСБМ з паметай *абл.* у значэнні ‘алкагольны напітак’. Фармальна блізкія словы: **тронкі** ‘(адз. няма) ручка нажа, відэльца і пад.’ (ТСБМ).

Угарадзіцца, зак. [Няведама па якой прычыне пабудаваць вакол сядзібы занадта высокі і занадта надзейны плот.] *А нашто так угароджвацца? Байісься, каб ніхто й вокам ні глянуў?* (Янкоўскі) – Глуск. У-гарадз-іцца. Ад *гарадзіць* ‘ставіць плот, паркан і пад.; абгароджваць што-небудзь’ (ТСБМ).

Утрэжыцца, зак. Вытрымаць [пра свойскую жывелу]. *А гэты маленькі сабачка дык ні ўтрэжыўся, здох* (Мат. мін.-мал.) – Уздз. Семантычна блізкія словы: **утрываць** ‘1. Цярпліва перанесці што-небудзь; 2. Праявіць вытрымку, выцярпець’ (ТСБМ).

Уходня, ж.; **Ухóжка**, ж. Сукупнасць работ каля хатняй гаспадаркі. *Самая уходня цяпер. // Да ўхошкі трэба ісці, а я ўжэ ухадзілася* (СПЗБ) – Дзятл., Шчуч., Ваўк.

Уходжвацца, незак. Рабіць хатнюю работу, даглядаць жывёлу. *Пайду уходжвацца, трэ ўходжвацца за скатом. // Валя, ты уходжвайся ды бяры цянку і брушку садзі!* (СПЗБ) – Навагр., Лід., Барыс., Дзятл. Ва Уздзенскім раёне зафіксаваны варыянт **ухаджацца** (СПЗБ). У ТСБМ прадстаўлены толькі дзеяслоў *ухадзіцца / уходжвацца* ‘закончыць, завяршыць якую-небудзь работу, управіцца’.

Хадачкі, мн. Дзіцячыя тапачкі, вязаныя кручком або пашытыя са скуры. *Дзяцём з нітачкаў плялі хадачкі. У гэтых хадачкох выгодна было хадзіць. // Хадачкі – с кожны, кожавы* (СПЗБ) – Вілен., Астр., Брасл., Шчуч., Маст. Хад-ачк-і. Ад *хадзіць* ‘мець здольнасць, магчы рухацца, ступаючы нагамі (пра чалавека і жывёл)’ (ТСБМ). Аднакаранёвыя словы: **пахódка** ‘ўласцівая каму-небудзь манера хадзіць’; **хадні́к** ‘1. Вузкая доўгая паласа грубай тканіны, якая расцілаецца на падлозе; 2. разм. Тое, што і тратуар’; **хадóк** ‘той, хто ходзіць пехатой’ (ТСБМ).

Цалкúшка, ж. Звараная бульба. *Вынь цалкúшку сь печы ды на стол стаў, натта ж есьці захацелася* (Мат. мін.-мал.) – Уздз. Цал-к-ушк-а. Утворана ад **цэлы** ‘такі, ад якога нічога не аддзелена; не падзелены, не раздроблены’ пры дапамозе суфіксаў *-к-* (прамежкавая ступень **цалкі**) і *-ушк-*. Аднакаранёвыя словы: **цалік**, м. ‘няезджаная, няходжаная прастора’; **цалі́на**, ж. ‘некранутая, ніколі не араная, але прыгодная для апрацоўкі зямля’; **цалю́ткі**, прым. ‘увесь, ад пачатку да канца’; **цэ́льны**, прым. ‘1. Які складаецца, зроблены з аднаго рэчыва, з аднаго куска, суцэльны; 2. Неразбаўлены, натуральны’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **цалкі**, мн. ‘1. Яечня, у якой жаўткі не змешваюцца з бялкамі; 2. Цэлая бульба, вараная ў лупінах; 3. Зярняты канпель, якія застаюцца цэлымі, нястоўчанымі’ (ТСБМ).

Цвіці́цца, незак. [Быць вельмі тонкім ці мець дзіркі і таму прапускаць святло.] *Вынасілася спадніца, саўсём ужо цвіціцца* (СПЗБ) – Глыб. Цвіц-і-цца – верагодна, гібрыднае ўтварэнне як вынік кантамінацыі **цвет / свет**, а таксама **цвісці / свяціцца**. Семантычна блізкія словы: **прасвэ́чвацца** ‘2. Віднецца ў пражэжках паміж чым-небудзь, праз што-небудзь; 3. Прапускаючы праз сябе святло, рабіцца, здавацца празрыстым; 4. перан. Выяўляцца, станавіцца прыкметным’; **свяці́цца** ‘1. Выпраменьваць святло; 2. Зіхаецць, блішчаць пад уздзеяннем святла; 4. перан. Станавіцца бачным’ (ТСБМ).

Цупчэ́ць, незак. Станавіцца неэластычным, цвёрдым, жорсткім. *Палатнянае намачы, дак сцупчэе. Так сцупчэлі [намочаныя мяшкі], што рады не дам* (Янкоўскі) – Глуск. Аднакаранёвыя словы: **цупкі**, прым. ‘1. Цвёрды, жорсткі; каляны. 2. Тупкі; не вязкі, не рыхлы’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **цвярдзэ́ць** ‘станавіцца цвёрдым, такім, які з цяжкасцю паддаецца сцісканню, згінанню, рэзанню’; **камяне́ць** ‘1. Станавіцца цвёрдым як камень’; 2. перан. Станавіцца нерухомым, застылым, мяр-

цвець; 3. перан. Станавіцца жорсткім, бяздушным, абыякавым да ўсяго’; **лубяне́ць** ‘станавіцца цвёрдым, нягнуткім, падобным на луб’ (ТСБМ).

Цуры́ць, незак. [Пра ўгнаенні: уносіць у вялікай колькасці.] *Ужэ ш і ўдабрэння цурылі, і ўсё роўна німа бульбы* (Мат. мін.-мал.) – Уздз. Фармальна блізкія словы: **цур** ‘вokліч, якім што-небудзь забараняецца або патрабуецца выконваць які-небудзь угавор, умову’; **цура́цца** ‘1. Пазбягаць каго-, чаго-небудзь, ухіляцца ад зносінаў з кім-небудзь, ад выканання чаго-небудзь; 2. Адракацца ад каго-, чаго-небудзь’; **цурбо́ліць** ‘ліць, ісці (пра спорны дождж)’; **цурча́ць / цурча́ць** ‘1. Цячы, ліцца цурком; 2. Утвараць гукі булькання, пералівання (пра вадкасць)’ (ТСБМ).

Чы́брык, м. [Высушаны кавалак хлеба, булкі.] *На да чаю чыбрык, не пі так* (Мат. мін.-мал.) – Мядз. Паходжанне няяснае. У гэтым значэнні з’яўляецца дакладным адпаведнікам беларускаму літаратурнаму *сухар*.

Шмі́нка, ж. Губная памада. *Узяла шмінку ды так размалявала сабе губы!* (Мат. мін.-мал.) – Смал. Семантычна блізкія словы: **памáда** ‘пахучая камсметычная мазь’; **памáдзі́цца** ‘мазацца памадай’ (ТСБМ).

Яршóўка, ж. Капроная крышка. *Гаспадыня наліла малака ў банку і закрыла яршоўкай* (Мат. мін.-мал.) – Уздз. Ярш-оўк-а. Пры марфемнай чляннасці выразныя змястоўныя сувязі з **ёрш** адсутнічаюць. Магчыма, выпадак нейкай складанай канататыўнай метафары. Семантычна блізкія словы: **вэ́ка** і **кры́шка** ‘верхняя частка скрынкі, пасудзіны, якой закрываюць гэтую скрынку, пасудзіну’; **на́крыўка** ‘тое, чым накрыта зверху што-небудзь’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **яршóвы** ‘які мае адносіны да ярша, прыгатаваны з ярша’; **яршó́ць** ‘натапырваць, паднімаць яршом’ (ТСБМ).

Ясё́нка, ж. Дэмсезоннае жаночае паліто. *Так абнасілася, што адна ясёнка асталася на плячах* (Мат. мін.-мал.) – Стаўб.; (СПЗБ) – Смарг., Астр., Ваўк., Шчуч., Кам.; (Мат. Гродз.) – Ваўк., Дзятл.; (НЛ) – Слон., Стаўб.

Скарачэнні

Мат. апыт. – Матэрыялы, сабраныя ў час спецыяльных экспедыцыйных выездаў, у выніку апытанняў прадстаўнікоў гаворак і інш.; **Мат. мін.-мал.** – Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. Мінск, 1972. Вып. 1 – 3; **НЛ** – Народная лексіка. – Мінск, 1977; **НС** – Народнае слова. – Мінск, 1976; **Расстаргуеў** – Расторгуев П. Словарь народных говоров Западной Брянщины. – Мінск, 1973; **Сл. Гродз.** – Сцяшковіч Т. Слоўнік Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1983; **СПЗБ** – Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. – Мінск, 1979 – 1986; **СЦБ** – Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі : у 2 т. – Мінск, 1990; **ТС** – Тураўскі слоўнік : у 5 т. – Мінск, 1982 – 1987; **ТСБМ** – Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1977 – 1984; **Янкова** – Янкова Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. Мінск, 1982; **Янкоўскі** – Янкоўскі Ф. М. Дыялектны слоўнік. Мінск, 1959 – 1970. Вып. 1 – 3.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ

НАТАТКА-РАЗВАЖАННЕ ПРА ЎДЗЕЛ ВУЧНЯЎ У АЗЕЛЯНЕННІ ШКОЛЬНАЙ ТЭРЫТОРЫ, ВУЛІЦЫ, ДВАРА

Для паспяховага дасягнення мэты пры напісанні нататкі-разважання настаўніку важна паказаць вучням, як трэба спалучаць спецыфіку нататкі як аднаго з жанраў публіцыстыкі з асаблівасцямі кампазіцыі тэксту-разважання, што ўключае наступныя структурныя кампаненты: тэзіс, аргументы, вывад.

Мэтавае прызначэнне нататкі – паведаміць цікавую навіну, акрэсліць пэўнае пытанне. Мэта нататкі-разважання – не проста паведаміць актуальную інфармацыю, а паведаміць так, каб пераканаць чытача ў чым-небудзь.

Нататка – асноўны інфармацыйны жанр сучаснай газетнай журналістыкі. Нататка – сціслае паведамленне, у якім расказваецца пра які-небудзь факт, апісваецца пэўная сітуацыя або ставіцца канкрэтнае пытанне. У залежнасці ад функцыянальнага сэнсавага тыпу маўлення ўмоўна можна вылучыць некалькі відаў нататак: нататка-апавяданне, нататка-апісанне, нататка-разважанне.

I. Нататка-апавяданне.

Наглядзеўся баевікоў

і вырашыў пагуляць у гангстэраў шасцікласнік з Пінскага раёна. Хлопец пазваніў у міліцыю і сказаў пагрозліва: “Хутка вы ўзляціце ў паветра, гавораць бандыты”. Дзіцячы голас быў запісаны на плёнку. Устаноўлена, што званок паступіў з таксафона, размешчанага ў вёсцы Табулкі. “Жартаўніка” знайшлі, а вось за яго гульні бацькам давядзецца адказваць рублём.

“Звязда”.

II. Нататка-апісанне.

“Зямля пад белымі крыламі”

Пад такой назвай у Гродзенскай галерэі Тызенгауза прайшла персанальная выстаўка габелена і жывапісу Святланы Баранкоўскай – другая па ліку.

Гэтым разам была прадстаўлена экспазіцыя, ідэя якой навеяна творчасцю У. Караткевіча. Дакладна прасочваюцца дзве структурныя часткі выстаўкі – творы, якія звязаны з інтэрпрэтацыяй рэлігійна-культуравых народных традыцый, і лірычныя кампазіцыі, прысвечаныя характэрнаму беларускаму прыродзе.

Цэнтральная работа экспазіцыі “Зямля пад белымі крыламі” – вобраз Бацькаўшчыны, паэтычны і надзіва жаночы вобраз, прасветлены і журботны, які ператвараецца ў ікону Маці Боскай.

Цыкл “Беларускі каляндар” – гэта, так бы мовіць, графіка ў габелене. Дакладней, скупыя ў колеры і кампазіцыі піктаграфічныя творы цудоўна запоўнены архаічнымі матывамі кожнага месяца, якія заснаваны на абрадава-культуравых традыцыях нацыянальнага арнаменту.

Серыя, прысвечаная прыродзе Айчыны, носіць больш інтымны характар. Але метафарычнасць і сімвалічнасць не знікаюць нават у эцюдных пейзажах. Мастачцы няма патрэбы тыражыраваць незлічоныя натуралістычныя копіі прыроды. Для яе галоўнае – праз метафару зразумець і зазірнуць у глыбіню, раскажаць пра многае, рэальнае і надрэальнае, вечнае і часовае. Іншымі словамі, глыбокая пашана да вялікай этнічнай і культурнай спадчыны Беларусі з’яўляецца галоўнай крыніцай натхнення для С. Баранкоўскай. Тканыя і жывапісныя творы сталі своеасаблівымі адказамі на вечныя для кожнага беларуса пытанні: чаму і за што мы любім свой край.

“Культура”.

III. Нататка-разважанне.

Гуляйце ў шахматы

Ці ведаеце вы, што гульня ў шахматы, якая з’явілася ў Індыі і была вельмі папулярнай у старажытнай Персіі, валодае многімі прафілактычнымі і лекавымі ўласцівасцямі?

У першую чаргу яна патрабуе спакою і сканцэнтраванасці, што амаль немагчыма пры сучасным тэмпе жыцця.

Гэта гульня ўяўляе сабой адну з формаў барацьбы і таму спрыяе разрадцы агрэсіўнасці, якая назапасілася і можа прывесці да ўспышкі гневу ці, наадварот, да захворвання многіх органаў, у тым ліку і сардэчна-сасудзістай сістэмы. Акрамя таго, гульня ў шахматы патрабуе ўдзелу двух чалавек, таму яна палягчае кантакты з тымі, хто акружае, вельмі сарамлівым людзям і людзям сталага ўзросту, якія пасля выхаду на пенсію часта пакутуюць ад адзіноты.

На старонках нашага часопіса з 2005 г. друкуюцца матэрыялы па падрыхтоўцы і правядзенні сачыненняў розных тыпаў (аўтары Святлана Мароз, Марына Ржавуцкая, Святлана Фацеева). Змешчаны артыкулы пра апісанне знешнасці чалавека (2005, № 9; 2006, № 2), апісанне малюнкаў прыроды (2005, № 10), апісанне вуліцы, горада, вёскі (2005, № 11; 2006, № 3), апісанне помніка (2006, №№ 1, 5), апісанне жывёл (2007, №№ 10, 11); пра сачыненні-апавяданні (2006, №№ 6 – 9, 11; 2007, № 1) і сачыненні-разважанні (2007, №№ 3 – 6).

Святлана Сяргееўна Мароз – мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук (2001). Закончыла Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А. М. Горкага (1984). Працавала настаўніцай у СШ № 123 г. Мінска, асістэнтам кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. З 2002 г. – дацэнт гэтай кафедры. Даследуе пытанні функцыянальнай граматыкі.

Марына Сяргееўна Ржавуцкая – мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук (2000). Закончыла Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А. М. Горкага (1984). Настаўнічала ў Мінску, працавала асістэнтам кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. З 2004 г. – дацэнт гэтай кафедры. Даследуе пытанні мастацкага перакладу з блізкароднасных моў.

Дзеці ў час шахматных партый вучацца канцэнтраваць увагу, лагічна мысліць, мець зносіны з партнёрамі і з годнасцю прайграваць, што вельмі важна для будучага дарослага жыцця.

А для людзей у гадах нароўні з такімі практыкаваннямі для мозга, як чытанне і разгадваанне крыжаванак, гульня ў шахматы вельмі дапамагае папярэдзіць старэчую забыўлівасць, бо патрабуе ўмення планаваць, запамінаць і арыентавацца ў сітуацыі.

“Звязда”.

Аднак у “чыстым” выглядзе нататкі-апаўдданні, нататкі-апісанні і нататкі-разважанні сустракаюцца даволі рэдка. У лінгвістычнай літаратуры, акрамя названых функцыянальна-сэнсавых тыпаў маўлення, даследчыкі вылучаюць яшчэ і такі варыянт апаўддання, як паведамленне, які найбольш поўна адлюстроўвае спецыфіку нататкі як публіцыстычнага жанру, напрыклад:

Гродзеншчына і Міншчына лідзіруюць па колькасці... доўгажыхароў

Паводле звестак Міністэрства працы і сацыяльнай абароны, у Беларусі налічваецца 748 доўгажыхароў. Пры гэтым па стане на 1 кастрычніка 20 з іх мелі ўзрост ад 110 да 115, а 3 чалавекі – больш за 115 гадоў.

Паводле слоў начальніка аддзела па справах ветэранаў і пажылых людзей Івана Нагібіна, больш за ўсё асоб, якія перасягнулі 100-гадовы ўзрост, пражывае ў Гродзенскай і Мінскай абласцях – 184 і 155 чалавек адпаведна.

Адначасова на Брэстчыне налічвалася 109, Віцебшчыне – 103, Гомельшчыне – 76, Магілёўшчыне – 72, а ў Мінску – 49 доўгажыхароў.

Дарэчы, цікава, што сярод усіх доўгажыхароў нашай краіны пераважную большасць (655 чалавек) складаюць жанчыны. У той жа час сярод прадстаўнікоў “моцнай палавіны” стогадовы юбілей адзначылі толькі 93 чалавекі.

“Звязда”.

Прыметы нататкі наступныя: апэратыўнасць, дакументальнасць, лаканічнасць выкладу, значнасць фактаў. Апэратыўнасць нататкі выяўляецца ў тым, што матэрыял для паведамлення збіраецца адразу пасля падзеі, “па гарачых слядах”. Дакументальны

падыход нататкі заснаваны на фактах, якія маюць аб’ектыўнае пацвярджэнне. Для лаканічнасці выкладу характэрна дакладная сцісласць выказвання. Значнасць фактаў акрэсліваецца актуальнасцю тэмы паведамлення.

Па школьнай праграме напісанне нататкі-разважання пра ўдзел вучняў у азеляненні школьнай тэрыторыі, вуліцы, двара плануецца праводзіць у час вывучэння раздзела “Лічэбнік”, таму ўсе прапанаваныя заданні суадносяцца з вывучэннем гэтай часціны мовы.

1. Адкажыце, якімі часцінамі мовы з’яўляюцца вылучаныя словы. Выпішыце сказы з лічэбнікамі, вызначце іх марфалагічныя прыметы.

1. Вы ніколі не заўважалі, што людзі часам нагадваюць тую пару года, у якую нарадзіліся? На аднаго паглядзіш – ажно мароз прабірае, **другі** лагодны, бы першыя прамяні веснавога сонейка, трэці – гарманічны, як залаты верасень... (“Настаўнік”). 2. Выдадзена **другая** частка **двухтомнай** энцыклапедыі “Вялікае княства Літоўскае” (“Звязда”). 3. **Другі** раз у гарадскім пасёлку Крывічы на Мядзельшчыне прайшоў фестываль-конкурс выканаўцаў эстраднай песні “Музычны лабірынт”. Конкурс працягваўся **два з паловай** месяцы (“*Моладзь Міншчыны*”). 4. Фігавае дрэва – доўгажыхар сярод пладовых дрэў. Яно звычайна дае ўраджай **двойчы** ў год (*Цудоўныя расліны. Энцыклапедыя*).

• Раствлумачце значэнне фразеалагізма, ужытага ў першым сказе.

Назваце выкарыстаныя вобразныя сродкі (параўнанні, эпітэты).

Якія сказы можна аднесці да нататкі-апаўддання, якія – да нататкі-апісання, якія – да нататкі-разважання?

Падказка: *мароз прабірае* – г. зн. у каго-небудзь узнікае непрыемнае адчуванне ад раптоўнага страху, хвалявання і пад.

2. Запішыце сказы. Укажыце склон назоўніка і лічэбніка ў колькасна-іменным спалучэнні, вызначце іх сінтаксічную ролю ў сказе.

1. Згодна з вынікамі апошніх навуковых даследаванняў чалавек памятае ўсяго 20 працэнтаў таго,

што прачытае (“Звязда”). 2. 1 студзеня 1956 года выйшла ў эфір першая перадача беларускага тэлебачання (“Голас Радзімы”). 3. Нашы дарослыя зубры-самцы важаць 800 – 1000 кілаграмаў, даўжыня іх – 3,5 метра, а вышыня – каля 2 метраў (“Голас Радзімы”). 4. Не прайшло і гадзіны, як семдзсят дрэў (адзнака тых 70 гадоў, што мінулі з часу прыезду сюды Максіма Багдановіча) былі пасаджаны (А. Бачыла).

- Карыстаючыся слоўнікам, растлумачце значэнне слова *эфір*.

Якія сказы можна аднесці да нататкі-паведамлення на экалагічную тэму?

Падказка: *эфір* – прастора як распаўсюджвальнік радыёхваль.

3. Прачытайце сказы. Выпішыце колькасна-іменныя спалучэнні. Вызначце разрад лічэбніка (колькасны ці парадкавы).

1. З 1957 года на Беларусі выдаецца часопіс для дзяцей “Вясёлка” (“Літаратура і мастацтва”). 2. Паэт, перакладчык, крытык, публіцыст, гісторык літаратуры... Ён паспеў так шмат за свае 25 гадоў! (“Звязда”). 3. Цыкл фільмаў пра Марка Шагала зняў першае месца ў намінацыі “Дакументальныя фільмы і праграмы” на IX Еўрапейскім тэлефоруме (“Культура”). 4. У старажытных славян была цікавая для нас гіпотэза стварэння першых людзей (“Голас Радзімы”).

- Назавіце імя славутага беларуса, пра якога гаворыцца ў 2-м сказе. Што вы ведаеце пра гэтага чалавек? Якія яго творы вам вядомыя? Ці ўшаноўваецца ў вашым горадзе (пасёлку) яго імя? Імёны якіх вядомых людзей ушаноўваюцца ў вашым горадзе (пасёлку)? Што вы ведаеце пра гэтых людзей?

Які загаловак можна падабраць да нататкі, што будзе пачынацца 2-м сказам?

4. Прачытайце тэкст. Вызначце разрад колькасных лічэбнікаў (просты, складаны ці састаўны). Вылучаныя лічэбнікі запішыце словамі і зрабіце іх марфемны разбор.

У Кнігу рэкордаў Гінеса занесена імя беларускага мастака Аляксандра Кішчанкі, аўтара “Габелена стагоддзя”. Палатно мае памеры **14** на **19** метраў і ваżyць 286 кілаграмаў. Габелен быў вытканы ўручную на Барысаўскім камбінаце ўжыткавага мастацтва. На агляд ён выстаўляецца рэдка. У апошні раз гэта было на Дзень незалежнасці ў 2004 годзе. Для пастаяннай экспазіцыі супергабелена не могуць знайсці месца.

З нашых спартсменаў вылучыўся канькабежац Ігар Жалязоўскі, які шэсць разоў станавіўся абсалютным чэмпіёнам свету па спрынтарскім мнагабортстве. Праўда, у яго няма ні аднаго алімпійскага золата. Затое ў гімнаста Віталія Шчэрбы – адразу шэсць залатых медалёў, заваяваных на адной Алімпіядзе 1992 года ў Барселоне!

Адразу некалькі рэкордаў балансавання прапісаў у славутай кнізе жыхар Магілёва Аляксандр Бендзікаў. Ён склаў піраміду з **800** манет, якія паставіў на рабро. А ў кастрычніку 2006 года беларус устанавіў сусветны рэкорд у будаўніцтве вежы з даміно. Ён паставіў адна на адну **783** даміношныя касцяшкі.

“Голас Радзімы”.

- У тэксце расказваецца пра беларусаў, імёны якіх занесены ў Кнігу рэкордаў Гінеса. Якіх іншых славетных землякоў вы ведаеце? Чым яны праславіліся? Дзе можна знайсці звесткі пра гэтых людзей?

5. Спішыце тэкст, запісваючы лічэбнікі словамі. Вылучаныя лічэбнікі праскланяйце.

Сваю першую круглую дату – 10-годдзе творчай і арганізатарскай дзейнасці – адзначыў спецыяльны фонд Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы таленавітай моладзі.

Каб уявіць памеры дапамогі фонду, варта нагадаць статыстыку. Фінансавую падтрымку ад фонду атрымалі **1962** чалавекі. З іх стыпендыятамі сталі 1118, заахвочвальныя прэміі атрымалі **188** выпускнікоў навучальных устаноў, **73** прэміі прысуджаны прадстаўнікам студэнцкай і навучэнскай моладзі. Матэрыяльную дапамогу атрымалі **539** суіскальнікаў, прысуджаны дзве імянныя прэміі і дзве прэміі Гран-пры, 40 Гранд-прэміяў і званняў лаўрэатаў спецыяльнага фонду.

“Голас Радзімы”.

- Растлумачце значэнне слоў *фонд*, *статыстыка*, *стыпендыят*, *суіскальнік*, *лаўрэат*, *Гран-пры*, *Гранд-прэмія*. Ці ёсць у вашым горадзе (раёне, школе) таленавітыя, здольныя навучэнцы? Чаму вы лічыце іх здольнымі? Што варта расказаць пра іх у школьнай газеце?

Падказка: *фонд* – грашовыя сродкі; *статыстыка* – колькасны ўлік разнастайных масавых выпадкаў, з’яў; *стыпендыят* – навучэнец, які атрымлівае стыпендыю; *суіскальнік* – прэтэндэнт на атрыманне чаго-небудзь; *лаўрэат* – званне, якое прысуджаецца за выдатныя заслугі ў галіне навукі, мастацтва, а таксама асоба, якая мае такое званне; *Гран-пры* – самая высокая ўзнагарода на мастацкім конкурсе, фестывалі; *Гранд-прэмія* – грашовая ўзнагарода.

6. Спішыце сказы, запісваючы лічэбнікі словамі. Падкрэсліце зборныя лічэбнікі адной рысай, а дробавыя – дзвюма. Вылучаны лічэбнікі праскланяйце.

1. Лясы, якія займаюць 83,3% тэрыторыі Бярэзінскага запаведніка, аднесены да непаўторных прыродных комплексаў Еўрапейскага субконтынента (Календар “Родны край”). 2. Перад Новым годам у мядзведзяў Мінскага заапарка нарадзіліся **двое** медзведзянят (“Звязда”). 3. У 1999 годзе на тэрыторыі нашай краіны пражывалі прадстаўнікі 130 нацыянальнасцяў, у тым ліку 81,2 працэнта ад усіх жыхароў запісалі сябе беларусамі, 11 працэнтаў – рускімі, 4 працэнты палякамі, амаль 2,5 працэнта –

украінцамі (“Голас Радзімы”). 4. У Рэспубліканскай мастацкай галерэі “Палац мастацтваў” завяршаюць работу персанальныя выстаўкі адразу траіх юбіляраў – Станіслава Федарэнкі, Галіны Туроўскай і Аляксандра Зіменкі (“Культура”).

• Да якога віду нататак (экалагічная, эканамічная, культурная) належаць запісаныя сказы? Якія яшчэ віды нататак вы сустракалі ў газетах?

Падказка: спартыўная, сацыяльна-бытавая, крэмійная і інш.

7. Перакажыце тэкст па-беларуску. Запішыце сказы з лічэбнікамі. Праскланяйце дробавыя лічэбнікі.

Воздух плотным слоем окружает Землю. Толщина этого слоя примерно 1000 метров. Это как бы невидимая одежда и броня нашей земли, которая задерживает вредные для человека лучи, не даёт сильно нагреться днём и быстро охладиться ночью поверхности земли, не пропускает сотни метеоритов.

Как и представители животного мира, люди при дыхании поглощают из воздуха кислород, а выделяют углекислый газ. Кстати, человеку для дыхания только на один день необходимо 600 кг (60 ведер) кислорода! А ведь и животным также необходим воздух! Почему же он не заканчивается? Ответ нужно искать в кладовых Природы.

Растения, которые тоже относятся к живым организмам, днём, на свету, поглощают углекислый газ и выделяют в атмосферу кислород. И за это растения называют зелёными лёгкими земли. Чем больше растений, тем больше кислорода! А ещё деревья выделяют особые летучие вещества – фитонциды, которые убивают бактерии. Смолистые запахи ели и сосны, аромат берёзы, дуба, лиственницы очень полезны для взрослых и детей.

А вот в городах воздух совсем другой. Основная причина его загрязнения – неполное сгорание топлива. В отработанных газах автомобиля содержится 200 видов вредных веществ. И при этом автомобильные двигатели “пожирают” кислород. За 100 – 200 км пробега одному автомобилю нужно столько же кислорода, сколько одному человеку в течение года.

Воздух загрязняется и природными загрязнителями: от извержения вулканов, песчаных бурь, лесных пожаров. Но это составляет только ¼ часть, а ¾ части – загрязнители, связанные с деятельностью людей.

Чтобы очистить воздух, увеличить количество кислорода и уменьшить шум, люди сажают вдоль дорог и возле домов деревья (липы, тополя), кустарники, засевают газоны травой. Часто в городе сажают тополя. Тополя выделяют в атмосферу кислорода больше, чем другие деревья. Один тополь выделяет столько, сколько три липы, четыре сосны, семь елей. Тополя неприхотливы, очень

быстро растут. Если весной посадить в землю черенок длиной 30 см, то к осени вырастет метровое дерево.

Тополинный лист очень гладкий, и с него легко смываются дождём мелкие частицы грязи и пыли. Листья тополей очень подвижны, трепещут и дрожат даже при лёгких порывах ветра и легко улавливают пыль. Если на одно дерево оседает 5 кг пыли, то легко можно сосчитать, сколько пользы принесёт тополинная аллея из 50 деревьев.

По Н. Самерсовой, А. Бойко.

Вслед за солнышком: Экологический путеводитель.

• Вызначце стыль і тып маўлення тэксту, абгрунтуйце вашу думку. Складзіце план тэксту, падбярыце да яго загаловак.

Назавіце яшчэ дрэвы, якія растуць на тэрыторыі нашай краіны. Што вы ведаеце пра іх лекавыя ўласцівасці?

Чым яшчэ карысныя для чалавека дрэвы?

Напішыце кароткае паведамленне пра тое, якія дрэвы растуць каля вашай школы, колькі іх.

8. Прачытайце тэксты. Зрабіце марфалагічны і словаўтваральны разборы вылучаных слоў.

I. Дуб звычайны

Дрэва 30 – 40 м вышыні, якое жыве **500 гадоў** і больш; ствол да **80** – 100 см у дыяметры.

Кара старых дрэў цёмна-шэрая, тоўстая, з падоўжнымі трэшчынамі, маладых дрэў і тонкіх галін гладкая, бліскучая. Пупышкі авальныя або круглыя. Лісты падоўжна-адваротна-авальныя, лопасцевыя. Песцічныя кветкі сабраны па 1 – 3 на доўгай кветканожцы; плод – аднагнездавы арэх (жолуд).

Цвіце ў красавіку – маі (ранняя форма) або ў канцы мая (позняя форма); лісты распускаюцца ў маі, прычым у ранняй формы на 2-3 тыдні раней, чым у позняй. Жалуды выпяваюць у верасні – кастрычніку.

Сустракаецца па ўсёй Беларусі, асабліва шмат у паўднёвай частцы рэспублікі, дзе ўтварае лясы – дубровы, якія складаюць да **4,6%** усёй лесакрытай плошчы.

У медыцыне ўжываецца кара дуба. Кара ўтрымлівае 10 – **20%** дубільных рэчываў, галавую і элагавую кіслоты, кверцэцін, катэхін і галакатэхін. У медыцынскай практыцы выкарыстоўваецца як вяжучы, супрацьзапапаленчы, кроваспыняльны сродак.

Лекавыя расліны і іх прымяненне.

II. Маленькая палянка ў гушчары абгароджана старым парканам, і над ёй, над суседнімі дубамі, клёнамі, ясенямі, бярозамаі ўзняўся вялізны і стройны дуб. Нельга не зачаравацца, глядзячы на гэты велічны помнік нашай прыроды. Гонкае і роўнае, як струна, дрэва выцягнулася ў вышы-

ню, каб зялёнай верхавінай зірнуць на ваколіцу. Тоўстая кара з глыбокімі раўчукамі зморшчын, у якіх можа схвацца пастаўленая рабром далоня, пакрыла яго, як сведчанне сталасці. Знізу на кары з'явіўся зялёны мох, але ўсё дрэва дыхае яшчэ магутнасцю і веліччу.

Не менш як тром рослым мужчынам трэба ўзяцца за рукі, каб абхапіць яго стан. Каля **трыццаці** метраў увысь цягнецца гонкі ствол без адзінага сучка і дупла, а потым раскідваецца пяццю доўгімі і моцнымі сучкамі, утвараючы вялікую зялёную шапку. Ад гэтых сукоў да верхавіны яшчэ з **дзесятак** метраў. Калі б узабрацца на верхавіну, перад вачыма адкрылася б цудоўная панарама Палесся з вёскамі, старымі трактамі, балотнымі імшарынамі, рэкамі, палямі і лясамі.

Як вызначылі спецыялісты, дубу за **шэсцьсот** гадоў. Яшчэ літоўскія князі палявалі ў гэтых мясцінах на зуброў і мядзведзяў, а малады дуб ужо шумеў ярка-зялёным веццем. Па лясным бездарожжы ў далёкія гады бясчасся ішла ганарыстая польская шляхта на Маскву, каб вярнуцца адтуль з ганьбай прагнаных грабежнікаў, а дуб рос і мацнеў. Напалеонаўскія полчышчы сваім крылом захапілі і гэтыя глухія нетры, а дуб узнімаў вячыстыя грудзі насустрач вятрам, нібы гаворачы: "Як не здолее мяне подых навальніц, так не здолее нашай зямлі хцівы чужынец".

Шмат бачыў дуб на сваім вяку: бушавалі суровыя навальніцы над ім, змяняліся часы і падзеі, але жыла родная зямля з яе свабодалюбвым народам, непакорным, прагным да волі і жыцця. І дуб як бы ўвасобіў гэтую магутнасць і непакорнасць сваёй зямлі. Ці не таму і даў яму народ гордае імя – цар-дуб.

Тарас Хадкевіч. Цар-дуб.

III. Вітаю дуб – палескі небачос!

Прыстанішча вясковых пастухоў.
З маленства дзён адсюль у вёску знёс
Легенд і казак – некалькі мяхоў.
Паведае лістотай з немааты –
І кожны дубу аддае хвалу,
Згадаўшы, як узлэг на какаты
І задушыў зубастую пілу.
"То дзіва з дзіў, – брыдзе паданне ўслед.
Адужаў дуб, высока стаў на пні.
І век яго злічылі – не сакрэт –
Каля **трохсот гадоў** у тыя дні!"
Падрэзіна амшэла за гады,
І шво яе, як складка сцятых губ.
Падпасаў, нас, палохалі дзяды,
Казалі, размаўляе ў поўнач дуб.
Мы назіраем хадзілі. Ціхнуў смех.
Да вогнішча гарнуліся ў імжу.
Няма дзядоў... А казак – поўны мех.
Не-не ды зноў пад дубам развяжу.

І ўбачу: дзед задумна хмурыць лоб
І бае праўду мудрую сваю:
Вайна... Раненні... Ведама, хвароб.
Згадаю дуб – і дужаю, устаю!

Мікола Мятліцкі. Дуб.

IV. З усіх дрэў дуб самы дужы, самы векавечны, самы даўні і самы будучы – ён увасабляе сабою **трыяду** часу: даўніну, цяпершчыну і будучыню – і сваім існаваннем сцвярджае: быў, ёсць, буду.

Аб дубе бытуюць паданні, але сам ён не дбае аб тым, каб каму-небудзь падабацца: уся яго турбота – каб і ўлетку, і ўзімку быць сабою самім – дубам.

Усё, што робіцца з дуба, усё, што з яго будзецца, мае адменны характар: яно трывалае, яно добрае – яго не паточыць шашаль, і ў ім не наробиць гнёздаў цвіль.

Дуб і падобны да ўсіх іншых дрэў, і адрозніваецца ад іх менавіта сваёй большай драўлянасцю, дрэвавасцю: ён дрэва ў **дзве** кроці, у **два** разы, у "дубль".

Дуб – тутэйшае дрэва ведаў: на ім сядзіць вешчая птушка бусел, пад ім – сівы дзед: вясковы буда.

Алесь Разанаў. Дуб.

• Раствумачце значэнне наступных слоў і выразаў: *панарама, імшарына, узлэг на какаты, амшэлы, назіраем, трыяда, кроць, дубль, буда.*

Вызначце стыль і тып маўлення кожнага тэксту. Абгрунтуйце сваю думку.

У розных тэкстах дуб называюць па-рознаму: *дуб звычайны; велічны помнік нашай прыроды; цар-дуб; палескі небачос; дрэва ў дзве кроці, у два разы, у "дубль"; тутэйшае дрэва ведаў.* Акрамя таго, Якуб Колас называе дуб "*сынам вякоў сівых*" (верш "Дуб"), Максім Танк – "*настаўнікам*" (верш "Настаўнік"). Паспрабуйце растлумачыць кожную назву. Падумайце, якія эпітэты можна ўжыць, характарызуючы дуб.

Напішыце кароткае (½ старонкі) паведамленне ў школьную газету на тэму "Дуб – хлебнае дрэва".

Падказка: *панарама* – від мясцовасці з вышыня; *імшарына* – мохавае балота; *кóкат* – тоўсты сук у вілаватым дрэве; *амшэлы* – які аброс, пакрыўся мохам; *назіраем* – не спускаючы вачэй; *трыяда* – адзінства, якое ўтвараецца трыма асобнымі часткамі; *кроць* – старажытнабеларускае *раз*; *дубль* – ад франц. *double* – падвойны; *буда* – ад санскр. *Buddha* – прасветлены, які спасціг найвышэйшую ісціну.

Патрэбамі грамадства было выклікана з'яўленне ў праграме па беларускай мове такога віду працы, як сачыненне газетнага жанру. Недастатковая распрацаванасць метадыкі правядзення такіх урокаў развіцця маўлення, навізна матэрыялу і абумовіла неабходнасць прапановы пэўнай сістэмы заданняў з мэтай папярэдняй грунтоўнай падрыхтоўкі вучняў да творчай працы – нататкі-разважання.

БАРЫСАЎ

ДЫДАКТЫЧНЫ МАТЭРЫЯЛ

Працяг. Пачатак у №№ 1, 2.

XI

1. Прачытайце ўважліва тэкст. Перакажыце.
2. Выпішыце ўласныя назойнікі, растлумачце спосабы ўжывання вялікай літары.

Янка Купала і Барысаўшчына

Жыццёвы лёс Янкі Купалы пачынаўся з Вязынкі – калыскі маленства паэта. Вязынка не была, аднак, родавай вотчынай Луцэвічаў, тут яны жылі ўсяго два гады. Род Луцэвічаў, карані якога губляюцца дзесьці ў XVII ст., належаў да дробнай шляхты, пазбаўленай уласнай зямлі. Дамінік Луцэвіч ажаніўся з Бянігнай Валасевіч у 1879 годзе, а праз два гады ў сям’і з’явіўся першынец Ясь, будучы паэт.

У 1883 годзе сям’я пераехала ў маёнтка Юзафова Барысаўскага павета. У 1890 годзе – у Мінск, але ў 1895 годзе лёс зноў вярнуў сям’ю Луцэвічаў на Барысаўшчыну, у вёску Селішча, дзе сям’я пражыла каля дзевяці гадоў. Тут памёр бацька паэта, малодшыя брат і дзве сястры.

Калі сям’я жыла ў Селішчы, Янку Луцэвіча ў 1903 годзе прызвалі ў армію. Праўда, на той час ён застаўся адзіным кармільцам у сям’і, таму атрымаў адтэрміноўку да 1916 года.

Янка Купала часта наведваў горад Барысаў і вёскі, што знаходзіліся на берагах слаўтай Бярэзіны. Паэт удзельнічаў у літаратурных вечарынах, сустракаўся з чытачамі. Прывязджаў і на адпачынак. Яму падабаліся барысаўчане, іх шчырая праца. Ён з задавальненнем хадзіў па палях, размаўляў з калгаснікамі.

У вёсцы Дудзінка, потым у вёсцы Пчэльнік жыла сястра Янкі Купалы Марыя Дамінікаўна Аўлачынская. Лёс прывёў на Барысаўшчыну і швагра паэта Ю. Раманоўскага, якога Купала неаднаразова наведваў.

На Барысаўшчыне былі напісаны многія вершы Янкі Купалы, а таксама паэма “Барысаў”, якую ўпершыню паэт чытаў на адкрыцці помніка Леніну ў Барысаве. Помнік быў пастаўлены на сродкі, сабраныя рабочымі. Гэтая падзея адбылася ў ліпені 1934 года.

Паводле хронікі “Памяць” і часопіса “Роднае слова” (2002, № 6).

XII

1. Падрыхтуйце звязнае выказванне “Сказы з аднароднымі членамі”, падмацоўваючы тэарэтычныя палажэнні адказу прыкладамі з урывка з паэмы Янкі Купалы “Барысаў”.

Плыве ў свет рака Бяроза,
Плыве сягоння, як і ўчора,
То паміж ніцых вербаложаў,
То між адвечных пушчаў-бораў.

Дыдактычны матэрыял падрыхтавалі барысаўскія педагогі Л. Лапянок, С. Макарава, Н. Галушка, Н. Асіпенка, В. Мікулік, Н. Гаўрусева, А. Буланда.

Сваёй вадою поіць шчыра
Калгасы, фабрыкі, заводы
І на плячах нясе між віраў
Плыты, баржы і параходы.

Плыве рака Бяроза плаўна,
Плыве, мінае горы, доли,
На берагах яе спрадаўна
Паўсталі гарады і сёлы.

Паўстаў Барысаў у сотні гоняў,
Стаіць над рэчкай і сніць думы:
Якім ён быў, якія сённа
Яму пяюць Бярозы шумы.

XIII

1. Прачытайце. Вызначце стыль і тып тэксту.
2. Спішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Вусна растлумачце іх пастаноўку. Пры спісванні лічбы замяніце словамі.

Мужнасць і гераізм праявілі жыхары Барысаўшчыны ў суровыя гады Вялікай Айчыннай вайны.

Праз Барысаў праходзяць важныя стратэгічныя камунікацыі – чыгунка і аўтамагістраль Брэст – Мінск а таксама дарогі якія звязваюць Барысаў з многімі гарадамі Беларусі. Значную ролю ў якасці транспартнай артэры адыгрывала і рака. Таму гітлераўцы надавалі вялікае значэнне захопу горада сцягвалі да яго вялізныя вайсковыя фарміраванні.

Баі за Барысаў былі ўпартыя і крывавыя. Праціўнік меў вялікую перавагу ў жывой сіле і асабліва ў тэхніцы. Фашысты рабілі атаку за атакай каб фарсіраваць Бярэзіну. Свае атакі вораг падтрымліваў моцным артылерыйскім агнём і авіяцыяй. Курсанты і байцы зводных часцей паказваючы мужнасць і гераізм неаднаразова адбівалі атакі танкаў і мотапяхоты. У гэтых баях супраць танкаў выкарыстоўваліся бутэлькі з гаручай сумессю. Толькі за дзень 28 чэрвеня было падпалена каля 50 танкаў.

Удзельнік абароны горада Г. П. Белавусаў успамінаў пазней Ад світання і да поўнай цемнаты над мостам цераз Бярэзіну і над нашымі пазіцыямі віселі варожыя самалёты. Адна за адной цэлымі серыямі падалі бомбы узнімаючы вадзяныя ступы выварочваючы з карэннем дрэвы. Кіпела вада ў Бярэзіне неба змешвалася з зямлёй а людзі стаялі насмерць абараняючы мост цераз раку.

Пяць дзён ішлі баі ў раёне Барысава. Вораг страціў тут больш як 2 тысячы забітымі 70 танкаў 120 аўтамашын і 12 самалётаў. 1 ліпеня 1941 года гітлераўцы занялі правабярэжную частку горада і раёна 2 ліпеня левабярэжную 3 – 4 ліпеня – усю тэрыторыю раёна.

Акупіраваўшы Барысаў фашысты размясцілі ў ім шматгтысячны гарнізон вялікія склады з боепрыпасамі харчаваннем абмундзіраваннем. Пасля вайны фашысты

збіраліся пасяліць у горадзе 5 тысяч немцаў-каланістаў пакінуўшы пры іх у якасці рабочай сілы 15 тысяч мясцовых жыхароў. Былі закрыты савецкія школы кінатэатры бібліятэка устаноўлена каменданцкая гадзіна. Пачаліся масавыя аблавы арышты і расстрэлы.

Паводле хронікі “Памяць”.

XIV

1. Прачытайце наступныя тэксты.

2. Вызначце стыль тэкстаў. Абгрунтуйце сваё меркаванне, характарызуючы сферу выкарыстання, форму праяўлення, лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя сродкі.

3. Вызначце тып маўлення тэкстаў, пабудуйце кампазіцыйныя схемы.

А. На беларускай этнічнай тэрыторыі назвы населеных пунктаў, утвораныя з дапамогай суфіксаў прыналежнасці (-оў, -ёў, -аў, -еў), нешматлікія. Найбольш старажытнымі з іх з’яўляюцца Тураў, Барысаў, Рагачоў, Быхаў, Магілёў.

Вучоны-географ В. Жучкевіч лічыць, што назва *Тураў* паходзіць ад асабовага імя *Тур*, *Рагачоў* – ад *Рагач*, *Быхаў* – ад *Бых* і г. д.

Многія старажытныя гарады Беларусі атрымалі назву ад наймення ракі, на якой яны былі заснаваны. Возьмем назвы *Полацк*, *Віцебск*, *Друцк*, *Пінск*, *Слуцк*. Першая частка тапонімаў адносіцца да назвы ракі: Полацк заснаваны пры ўпадзенні Палаты ў Заходнюю Дзвіну, Віцебск – каля прытока Дзвіны Віцьбы, Друцк – на Друці, Пінск – на Піне, Слуцк – на Случы.

Не выключана, што назвы некаторых рэк паходзяць ад імя горада. Напрыклад, у аснове назвы *Гродна* ляжыць славянскі тэрмін “горад”, або “гарадзьба”. Старажытны горад быў пабудаваны на рацэ, якая потым пачала называцца Гараднічанка.

Цікава, што на геаграфічнай карце 1595 года, якую польскі картограф К. Бушак апублікаваў у 1863 годзе, вышэй ракі Схі паказана рэчка Барыса, прыкладна там, дзе знаходзіцца Стара-Барысаў. Пра гэта было сказана ў манаграфіі пра гарады Полацкай зямлі IX – XIII стагоддзяў Г. Штыхава. Некаторыя аўтары палічылі, што горад атрымаў назву менавіта ад ракі Барысы. Аднак падобная выснова недастаткова абгрунтаваная. Папершае, узнікае сумненне, ці існавала такая рака, бо ні ў якіх іншых крыніцах такога гідроніма няма. Па-другое, калі Барыса ўсё ж існавала, то яна магла атрымаць назву ад назвы горада Барысава.

Такім чынам, ёсць падставы лічыць, што назва горада Барысава ўтворана ад імя князя Барыса з дапамогай суфікса прыналежнасці -аў.

Б. Невялікія гарады ў раннесярэдневяковы перыяд праходзілі просты этап сваёй планіроўкі: умацаваны цэнтр – дзядзінец, побач з умацаваннем знаходзіўся пасад – паселішча гараджан. Недалёка размяшчаўся курганны могільнік. Такая планіроўка была і ў Барысава. Больш складаную структуру размяшчэння мелі вялікія і сярэднія па памерах гарады. Побач з дзядзінцам узнікаў вакольны горад, абнесены валамі і равамі, утвараючы другую лінію абароны.

В. Чытаю паданні сёвай даўніны... Лаўрэнцьеўскі і Іпацьеўскі летапісы данеслі да нас першыя ўпамінанні пра горад Барысаў. Цяжка ўявіць, які ў яго доўгі шлях, колькі захапляльных падзей, гістарычных імён, колькі пакаленняў людзей звязаны з гэтым месцам, што больш за 900 гадоў носіць імя князя полацкага Барыса Усяславіча.

Старажытны Барысаў так размясціўся на берагах Бярэзіны, што праз яго прайшлі навалы захопнікаў, ён стаў на вякі магістраллю паміж Захадам і Усходам, і выконваць такую місію яму было вельмі цяжка, бо трэба было шмат чым ахвяраваць. Але, насуперак усяму, ён жыў, будаваўся, сталеў...

Паводле кнігі “Дзевяць стагоддзяў Барысава”.

XV

1. Запішыце тэкст пад дыктоўку.

2. Зрабіце сінтаксічны разбор 2-га сказа.

3. Назавіце складаныя сказы, вусна растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

Барацьба барысаўчан з фашыстамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны разгарнулася з першых дзён акупацыі. У раёне дзейнічаў падпольны райкам партыі, якім кіраваў І. А. Яраш. Барацьбу з ворагам вялі тры партызанскія брыгады: “Дядзькі Колі”, “Стары”, “Разгром”. У Барысава-Бягомльскай зоне дзейнічаў адзін з самых буйных партызанскіх аэрадромаў.

18 лістапада 1941 года бургамістр горада даносіў у палявую камендатуру: “У апошні час у раёне Барысава з’віліся партызанскія банды, якія наносзяць шкоду нямецкім узброеным сілам. Неабходна правесці акцыю, каб знішчыць партызан у гэтым раёне”. Бургамістр настойваў, каб акупанты значна павялічылі колькасць гарнізонаў вакол горада.

За трохгадовы перыяд партызанскай барацьбы толькі тымі брыгадамі і атрадамі, якія пастаянна дыслацыраваліся ў Барысаўскім раёне, узарвана 570 чыгуначных эшалонаў, 4 бронепаязды, 322 масты, разбурана амаль 80 км чыгуначнага палатна, разгромлена 28 варожых гарнізонаў, падарвана і спалена каля тысячы аўтамашын, знішчана некалькі дзсяткаў тысяч гітлераўцаў.

Паводле хронікі “Памяць”.

XVI

Прачытайце тэкст, падрыхтуйцеся да падрабязнага пераказу.

Разам з дарослымі ў гады Вялікай Айчыннай вайны змагалася з немцамі і моладзь. Люся Чалоўская ў 1941 годзе закончыла восьмы клас 2-й сярэдняй школы. Марыла стаць юрыстам. Але пачалася вайна, якая перакрэсліла ўсе мары і спадзяванні.

Дзяўчына стала членам камсамольска-маладзёжнай падпольнай групы. Разам з іншымі шукала і хавала зброю, распаўсюджвала лістоўкі, збірала звесткі аб размяшчэнні і перадыслакацыі нямецкіх войскаў. Люся разведала, што створаны нацыяналпрацоўны саюз новага пакалення для моладзі – на самай справе замаскіраваная фашысцкая аргані-

зацыя, якая рыхтавала лазутчыкаў для дыверсій у тыле нашай арміі.

Надышоў час, калі заставацца ў горадзе стала небяспечна, і ў лютым 1942 года Люся пайшла ў партызаны – яна стала сувязной, а потым разведчыцай атрада імя Ф. Э. Дзяржынскага брыгады “Дзядзькі Коля”. Асцярожна і разумна падтрымлівала Люся сувязь з гарадскімі падпольшчыкамі. Шмат разоў пад выглядам сялянскай дзяўчыны, апрануўшы бабуліну спадніцу і світку, ішла яна праз нямецкія пасты ў Барысаў, Мінск на сувязь з патрыётамі, несла ім заданні, збірала звесткі аб нямецкіх часцях і іх размяшчэнні, узбраенні. Разведчыца прыносіла міны, перадавала іх рабочым чыгункі, запалкавай фабрыкі, якія потым здзяйснялі дыверсіі. Люся даставіла ў лагер ваеннапалонных нажніцы, з дапамогай якіх перарэзалі калючы дрот і арганізавалі ўцёкі ў лес 50 чалавек.

Смелая, нястомная Люся не ведала спакою: вярнуўшыся з аднаго задання, яна адразу была гатова ісці на другое. Калі яе папярэдзвалі аб небяспецы, яна адказвала: “На тое мы і партызаны. Калі неабходна, прыём бой”. Амаль 50 разоў хадзіла яна ў горад на заданні. Але дзень 3 кастрычніка 1943 года аказаўся для яе ракавым. Яе пазнаў адзін з тых, хто агітаваў уступаць у нацыянал-працоўны саюз і ведаў, што яна партызанка. Схапілі дзяўчыну на рыначнай плошчы, кінулі ў турму, здзекаваліся і катавалі больш як месяц, а 6 лістапада раніцай расстралялі ў двары турмы. Барысаўчане, якія ў той час сядзелі ў турме, расказвалі, што Люся перад смерцю крычала: “Страляйце, гады! Але ж усіх нас не заб’яце! Радзіма адпомсціць за нашу смерць! Няхай жыве камсамол!”

Людміла Іванаўна Чалоўская пасмяротна ўзнагароджана двума ордэнамі Айчыннай вайны I ступені.

Пасля вайны моладзь горада на заробленныя і сабраныя сродкі паставіла ёй помнік на цэнтральнай вуліцы горада. Яе імя названа вуліца ў Барысаве.

Паводле хронікі “Памяць”.

XVII

Спішыце тэкст, устаўце патрэбныя літары, раскрыйце дужкі, пастаўце неабходныя знакі прыпынку.

У канцы чэрв.ня – пачатку ліпеня 1944 года савецкія войскі ў час прав.дзення Мінскай наступ-

пальнай аперацыі (састаўная частка аперацыі “Баграці.н”) вызвалілі Барысаў і Барысаўскі раён ад нямецка(фашысцкіх) захопнікаў.

28 – 29 чэрвеня 1944 года (на)поўнач і (на)поўдзень ад горада нашы войскі фарсіравалі Б.рэзінку і хутка развівалі наступленне на Мінскім напрамку. Гітл.раўцы ўсімі сіламі імкнуліся сарваць пераправу. Яны паднялі ў паветра каля ста самалётаў аднак наша аві.цыя з.біла 22 самалёты і (не)прапусціла іх да пераправы.

Ц..жэй ішлі справы ў ра..не Барысава які быў добра ўмацава(нн,н)ы немцамі. Уздоўж шашы Масква – Мінск развівалі наступленне танкавыя брыгады. Авалодаўшы мостам цера..раку Сху танкі пачалі бой за галоўны мост на Б.рэзіне. Аднак толькі дз..вюм машынам – гвардыі капітана Селіна і гвардыі лейтэнанта Паўла Рака ўдалося праскочыць па замінірава(нн,н)ым мосце ў Нова-Барысаў.

Але як толькі танк Селіна сышоў з моста фашысты яго падпалілі. А машына Паўла Рака знішчыўшы з..нітную ўстаноўку і падавіўшы ахову моста на вялікай скорасці ўварвалася ў права(бярэжную) частку горада. Гэта адбылося ў 23 гадзіны 29 чэрв.ня. У н..роўным баі які доўжыўся 17 гадзін танк быў падпал..ны гітлераўцамі і члены экіпажа – Павел Мікалаевіч Рак, Аляксандр Акімавіч Пятраеў, Аляксей Ільіч Данілаў – загінулі. Яны ўдасто..ны звання Героя Савецкага Саюза пасмяротна.

Раніцай 1-га ліпеня Барысаў быў вызвалены ад нямецка(фашысцкіх) захопнікаў. А суботнім вечарам 1 ліпеня Масква салютавала двацца..ю артылерыйскімі залпамі войскам 3-га (Б,б)еларускага фронту якія фарсіравалі раку Б.рэзінку і авалодалі буйным вузлом камунікацыі – горадам Барысавам а так(сама) 150 іншымі населе(нн,н)ымі пунктамі. За баі на Барысаўшчыне 24 во..нам прысвоена званне Героя Савецкага Саюза. Яшчэ 45 чалавек удасто..ны гэтага звання за мужнасць праяўле(нн,н)ую ў розных баях у тым ліку за фарсіраванне Б.рэзіны. Тысячы чалавек былі ўзнагароджаны ордэнамі і м..далямі.

Паводле кнігі “Друцкі і Барысаў”.

Мінск: Беларусь, 2002.

Працяг будзе.

Ганарар аўтары ахвяруюць на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2008 год МАЙ

Заканчэнне. Пачатак на с. 28.

25 мая – 75 гадоў з дня адкрыцця Нацыянальнага акадэмічнага Вялікага тэатра оперы і балета Рэспублікі Беларусь. З 19 чэрвеня 1996 г. існуюць самастойна Нацыянальны акадэмічны тэатр оперы Рэспублікі Беларусь і Нацыянальны акадэмічны тэатр балета Рэспублікі Беларусь

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Карызыны, паэта

70 гадоў з дня нараджэння Міхася Стрыгалёва (1938 – 2006), паэта, перакладчыка

29 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Міколы Гайдукі (1933 – 1998), празаіка, паэта, публіцыста, перакладчыка, краязнаўцы, фалькларыста, заслужанага дзеяча культуры Польшчы

30 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Пятра Калініна (1928 – 2003), мастака-плакатыста, графіка

31 мая – 60 гадоў з дня нараджэння Святланы Аляксеевіч, рускамоўнага празаіка-дакументаліста, драматурга, нарысіста

* * *

75 гадоў з часу выхаду ў Вільні культурна-грамадскага і літаратурнага часопіса “Беларускі летапіс”. Выдаваўся да верасня 1939 г.

“ЗЯМЛЮ БЕЛАРУСКУЮ... ЗАВУ Я ЛЮБІМАЮ”

ПАДАГУЛЬНЕННЕ І СІСТЭМАТЫЗАЦЫЯ ВЫВУЧАНАГА ПА ТЭМЕ “СЛОВАЗЛУЧЭННЕ. ПРОСТЫ СКАЗ”. V клас

МЕТАДЫЧНЫЯ ЗАЎВАГІ ДА ўРОКА

Урок па тэме “Словазлучэнне. Просты сказ” праводзіцца ў V класе як абагульняльны.

Клас дзеліцца на групы. Кожная група атрымлівае заданне, накірунак, мэту работы. Выкарыстанне рознаўзроўневых заданняў дапамагае ўлічыць розную падрыхтоўку вучняў, неаднолькавы ўзровень інтэлектуальнага развіцця. Сістэма адкрытых перспектыв дае магчымасць вучню правесці рэфлексію сваёй работы на ўроку.

Метады і прыёмы, якія выкарыстаны на ўроку, абумоўлены прынцыпамі навучання. Яны скіраваны на фарміраванне сінтаксічнай кампетэнцыі вучняў, іх дасведчанасці ў тэорыі і практыцы стварэння словазлучэнняў і сказаў. Сфарміраваная моўная кампетэнцыя прадвызначае станаўленне і развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі як маўленчай дасведчанасці вучняў, аснову якой складае асобна арыентаваная камунікатыўна-дзеясная тэхналогія.

На ўроку выкарыстоўваюцца агульнамоўныя метады і прыёмы: слова настаўніка, гутарка, самастойная праца вучня, назіранні і моўны аналіз лінгвістычнага матэрыялу; спецыяльныя (сінтаксічныя): тэкставая аснова навучання сінтаксічнай моўнай з’яве, падбор апорных словазлучэнняў, сказаў як сродку стварэння тэксту; сінтаксічны разбор словазлучэнняў, сказаў, які мае на мэце замацаваць веды вучняў пра словазлучэнне і сказ як асноўныя сінтаксічныя адзінкі; удасканаленне сінтаксічнага ладу мовы вучняў як базавай асновы іх пунктуацыйнай пісьменнасці; фарміраванне ўменняў выкарыстоўваць словазлучэнні і сказы як сродкі развіцця маўлення вучняў. Гэтыя метады спрыяюць “пераўтварэнню” вучняў з аб’ектаў у суб’екты навучальнай дзейнасці.

З гэтай узбагачэння актыўнага слоўнікавага запасу вучняў уведзена практыкаванне на ўтварэнне аднакаранёвых дзеясловаў, якія патрабуюць пастаноўкі дапаўнення ў розных склонах. Складанасць задання ў тым, што школьнікі з апорай на пытанне да назойніка павінны ўтварыць аднакаранёвыя дзеясловы, каб вызначыць лексіка-граматычную сувязь слоў у словазлучэнні: *услухоўвацца* (у што?) *у словы, прыслухоўвацца* (да чаго?) *да слоў*.

На ўроку вучням прапаноўваецца выканаць заданне творчага тыпу (скласці сказы канкрэтнай структуры, запісаць тэкст з працягам, стварыць выказванне на вызначаную тэму). Такія практыкаванні накіраваны на фарміраванне моўна-маўленчых уменняў.

Найбольш эфектыўны метады, які спрыяе развіццю творчых здольнасцей і самастойнасці, – гэта ўвядзенне ў адукацыйны працэс сучаснай школы

дзелавой гульні. Такі дыдактычны метады актыўна асабу вучня: дае магчымасць стаць лідэрам, дапамагае запомніць значны аб’ём інфармацыі, наладзіць міжасобныя стасункі з аднакласнікамі і настаўнікам. Дзелавая гульня – разнавіднасць асобна арыентаванай педагагічнай тэхналогіі (элементы дзелавой гульні “Вучань – настаўнік” выкарыстоўваецца на ўроку для абагульнення тэарэтычных ведаў).

Выхаваўчая мэта ўрока – любоў да Радзімы. Гэта і вызначыла зварот да твораў мастацкай літаратуры, у якіх ідзе гаворка пра Беларусь, родны край (на ўроку гучалі радкі з твораў Якуба Коласа, Уладзіміра Караткевіча, Святланы Басуматравай, Янкі Сіпакова і інш.). Першасная педагагічная задача – фарміраванне развітых душаў дзяцей, удасканаленне іх пачуццёвай сістэмы, унутранага духоўнага свету. Нішто так моцна і станоўча не ўздзейнічае на дзіцячую пачуццёвую сістэму, як высокадухоўныя творы і гучанне роднай мовы. Духоўная культура актыўна ўплывае на фарміраванне гарманічна развітой асобы, выхаванне патрыятызму, грамадзянскасці школьнікаў. І найбольш прыдатныя ў гэтай справе творы айчыннай літаратуры, музыкі, выяўленчага мастацтва (гэтак спрыяла гучанне цымбалаў, ілюстрацыі з беларускімі краявідамі).

Мэты: сістэматызаваць веды па тэме “Словазлучэнне. Просты сказ”; замацаваць уменні ў вызначэнні і характарыстыцы галоўных і даданных членаў сказа, расстаноўцы знакаў прыпынку пры аднародных членах сказа і зваротку, сінтаксічным разборы словазлучэння і простага сказа; развіваць звязнае маўленне вучняў; выпрацоўваць уменне карыстацца моваю навукі, лагічна, дакладна і паслядоўна фармуляваць свае думкі; выхоўваць любоў да Радзімы.

Тэхналогія: асобна арыентаванае навучанне (дзелавая гульня “Вучань – настаўнік” – разнавіднасць асобна арыентаванай педагагічнай тэхналогіі).

Формы работы: работа ў групах; індывідуальныя заданні, фронтальнае апытванне.

Абсталяванне: карта Беларусі; раздатчны матэрыял, апорныя табліцы, схемы па тэме; цымбалы; краявіды беларускай прыроды, фотаздымкі заповятных мясцін Беларусі, крыжаванка.

Эпіграф:

Зямлю беларускую
Са сцежкаю вузкаяю,
З чырвонай рабінаю
Заву я любімаю.

Святлана Басуматрава.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Асноўная частка.

Паведамленне тэмы і мэты ўрока. Настаўнік прапануе вучням накіравацца ў падарожжа; разгадаць крыжаванку і вызначыць тэму ўрока.

• Дзелавае гульня “Вучань – настаўнік”. Разгадаць крыжаванку.

1. Слова (ці спалучэнне слоў), што абазначае асобу ці прадмет, да якіх звяртаюцца.

2. Даданы член сказа, які абазначае прадмет і адказвае на пытанні ўскосных склонаў.

3. Галоўны член сказа, які абазначае, пра каго або пра што гаворыцца ў сказе, і адказвае на пытанні хто? што?

4. Раздзел навукі пра мову, у якім вывучаюцца словазлучэнне, сказ, тэкст.

5. Найважнейшы сродак зносін паміж людзьмі.

6. Тып тэксту, у якім паведамляецца пра дзеянні, падзеі.

1.										
	2.									
		3.								
	4.									
		5.								
		6.								

Адказы. 1. Зваротак. 2. Дапаўненне. 3. Дзейнік. 4. Сінтаксіс. 5. Мова. 6. Апаўданае. Па вертыкалі – Радзіма.

– Тэма нашых заняткаў – “Словазлучэнне. Просты сказ”. (Стварэнне матывацыі.) Па гэтай тэме вы будзеце пісаць кантрольны дыктант з граматычным заданнем. Матэрыял падрыхтаваны такім чынам, каб недахопы ў ведах былі ліквідаваны. Заняткі сёння тэматычныя (слова *радзіма* можна прачытаць па вертыкалі ў крыжаванцы). Яны прысвечаны Радзіме, Беларусі, роднай прыродзе. (Гучаць цымбалы. Чытаецца верш “Зямля беларуская” С. Басуматравай. Звяртаецца ўвага на эпіграф.)

– Якія асацыяцыі выклікалі ў вас словы пра зямлю беларускую?

• Слоўніквы дыктант. Уставіць літары. Выпісаць асобна словы і словазлучэнні.

Ра...іма, белару...кі край, спа...чына, г...раічная з...мля, ч...стыя азёры, (Б,б)еларусь, гас...інны народ.

– Што такое словазлучэнне? Як вызначыць галоўнае і залежнае слова? (Вучні карыстаюцца схемамі.)

– Прачытайце выразна верш У. Карызны. Вызначце стыль тэксту. Абгрунтуйце.

*Неба чыстае і глыбокае
І бярозавы ціхі гай.
Беларусь мая сінявокая,
Беларусь мая, родны край.*

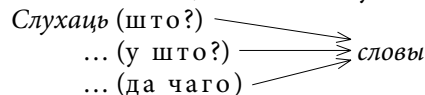
*У густых садах ты красуешся,
Сілай поўная маладой,
Ты агнямі ўся ярка свецішся,
Разліваешся збажыной.*

Заданні 1-й групе. Выпісаць словазлучэнні (з першай страфы), галоўнае слова якіх выражана назоўнікам, вызначыць галоўнае слова і сэнсавую сувязь.

Заданні 2-й групе. Выпісаць словазлучэнні (з другой страфы), галоўнае слова якіх выражана дзеясловам, вызначыць галоўнае слова і граматычныя сродкі сувязі.

Заданні 3-й групе.

1. Да дзеяслова *слухаць* падабраць аднакаранёвыя дзеясловы і скласці з імі словазлучэнні.

2. Да наступных прыметнікаў падабраць назоўнікі. З адным словазлучэннем скласці сказ.

Дружны, дружалюбны (калектыв, адносіны); адукаваны, адукацыйны (чалавек, праграма); лясны, лясісты (мясцовасць, гаспадарка).

• Індывідуальнае заданне выконваецца на дошцы.

Вучні разбіраюць словазлучэнні *любоў да Беларусі, родны край.*

• Гульня “Адно з двух”.

У вучняў карткі з літарамі “А” і “Б” (патрэбную падняць).

- а) *хворы грытам*, б) *хворы на грып*;
- а) *дом з пяці пакояў*, б) *дом на пяць пакояў*;
- а) *старэйшы за сястру*, б) *старэйшы сястры*;
- а) *чуць сваімі вушамі*, б) *чуць на свае вушы*;
- а) *наслаць за ўрачом*, б) *наслаць па ўрача*;
- а) *жартаваць з дзяўчынкай*, б) *жартаваць над дзяўчынкай*.

• Фізкультхвілінка (праца з афтальматрэнажорам).

– Чым мы карыстаемся, каб выказаць свае думкі, разважанні?

– Скласці сказы, ужываючы словы, словазлучэнні.

Настаўнік нагадвае, што ў маўленні мы выкарыстоўваем розныя сказы, што кожнае наша выказанне мае пэўную мэту: паведаміць што-небудзь, спытацца або пабудзіць да дзеяння.

– Прачытайце тэкст, вызначыць межы сказаў, паставіць патрэбныя знакі прыпынку. Вызначыць сказы па мэце выказвання. Даць заглавак. Як называе сваю зямлю Уладзімір Караткевіч?

Я хачу правесці вас па зямлі, якая для мяне дражэй за ўсё, самы ўтульны і чароўны кут якая яна мая зямля гэта залатыя палі збажыны з сінімі вочкамі васількоў светлыя гаі і пушчы гэта бясконцыя жылы рэк гэта ў мінулым геаграфічная зямля пранікнёная любоўю да маёй роднай Беларусі людзі велічны і гордая, яна таго варта. (Паводле У. Караткевіча)

• Аднародныя члены сказа. Зваротак (вучні карыстаюцца апорнымі схемамі).

Заданні 1-й групе.

1. Якія члены сказа называюцца аднароднымі? (2-і ўзровень)

2. Выпісаць з тэксту сказ з аднароднымі членамі. Паставіць, дзе трэба, коскі і растлумачыць іх паста-ноўку. (3-і ўзровень)

Заданні 2-й групе.

1. Што такое зваротак? Якія знакі прыпынку ста-вяцца пры зваротку? (2-і ўзровень)

2. Выпісаць з тэксту сказ са звароткам. Паставіць, дзе трэба, коску і растлумачыць. (3-і ўзровень)

Заданні 3-й групе.

1. Перабудаваць сказы такім чынам, каб з'явіўся зваротак.

а) *Спіць маці-зямля пасля дзённай зморы.*

б) *Зямля Беларусі вачамі-азёрамі глядзіць у праз-рыстыя высі нябёс.* (П. Броўка)

2. Дапісаць аднародныя члены сказа або абагуль-няльнае слова. Паставіць і растлумачыць знакі пры-пынку.

Белавежская пушча здаўна славіцца сваімі прырод-нымі багаццямі раслінамі, зьярамі, ..., ...

Побач са старажытнымі ясянямі дубамі соснамі тут можна ўбачыць і многа іншых дрэў клёнаў вя-заў бяроз.

А якіх толькі ... няма ў пушчы! Тут жывуць і алені і ласі і ваўкі і рысі і дзікі. Але сапраўдным гаспадаром пушчы з'яўляецца зубр.

У лясах і на балотах водзяцца розныя ... глушцы цецерукі буслы чаплі.

• Індывідуальнае заданне выконваецца на дошцы.

Сінтаксічны разбор сказаў. (4-ы ўзровень)
Паставіць патрэбныя знакі прыпынку.

1. *Люблю я прыволле шырокіх палёў жоўтае мора ржаных каласоў.* (Я. Колас)

2. *На Беларусі Бог жыве*

Так кажа мой проты народ.

Тую праўду сцвярджае раса ў траве

І адвечны зор карагод. (У. Караткевіч)

• Творчае заданне. (5-ы ўзровень)

1-я група. З дадзеных слоў скласці сказы. Пры неабходнасці змяніць форму слова. Падкрэсліць ў сказах аднародныя члены.

1) *Мы, і, нарадзіліся, у, жывём, Беларусі.* 2) *На, яна, карце, падобна, клянёвы, на, лісток.* 3) *Белару-сы, гасціннасць, славяцца, працавітасць, ветлівасць.* 4) *Суседні, лічаць, народы, людзьмі, беларусаў, сціплы, спакойны.* 5) *Нашы, насілі, продкі, адзенне, белы, мелі, светлы, валасы.*

2-я група. Запісаць тэкст з працягам. Падкрэ-сліць граматычную аснову ў апошнім сказе. Пабуда-ваць схему.

Колеры нашай зямлі – ..., Гэта край ... лясоў, ... азёр; край, куды вяртаюцца з далёкага поўдня ... буслы, дзе ў пушчах пасуцца статкі ... зуброў, дзе прыгожа цвіце ... лён, дзе неба заўсёды ...

Тут рэкі пояць людзей ... вадой, чалавек дыхае ... наветрам.

Словы для даведак: *блакітны, зялёны, дрымучых, глыбокіх, белакрылыя, магутных, зорнае, чыстай, гаючым.*

3-я група. Напісаць верш або скласці тэкст на тэ-му: “Мой чароўны беларускі край...” (“Люблю свой край, старонку гэту...”).

III. Вынікі ўрока.

Выстаўленне адзнак.

Рэфлексія.

1. Што мы рабілі на ўроку?

2. Якія думкі ўзніклі пасля ўрока? Апішыце свой настрой. (Зацікаўленасць, змястоўнасць, быў абмен думкамі; прыбавілася ведаў, веды сістэматызаваліся; радасць, захапленне, страх, задавальненне, упэўне-насць у сабе.)

3. Ацаніце сваю працу на ўроку: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10.

4. Які настрой быў у вас на ўроку? Ацаніце: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10.

Дамашняе заданне: с. 173 – 174 падручніка, пы-танні 1 – 11, напісаць сачыненне на тэму “У сваім краі, як у раі”.

• Педагагічная рэфлексія.

Словы настаўніка.

– Сёння на ўроку гучалі прачулыя словы беларус-кіх пісьменнікаў пра Радзіму. Яны напісаны на пялёст-ках. А пялёсткі склаліся ў карту Беларусі. Мы жывём у цудоўнай краіне. Заўсёды трэба любіць край, дзе нарадзіліся, дзе працуем. Беларусь нельга не любіць, ёю немагчыма не захапляцца. У вашых руках будучае. Упрыгожыць Радзіму можна талентамі. Спазнавайце, адкрывайце новае.

Якая асалода жыць,

Знаць вартасць кожнае гадзіны.

Тым, што адкрыта, даражыць.

І адкрываць за дзівам дзіва.

В. Вітка.

Вучань чытае верш Янкі Сіпакова. Гучаць цым-балы.

Варта ў крылы паверыць свае,

Трэба ў крылы свае паверыць.

А нам смеласці ўсё не стае,

Каб свой край на свой лёт перамераць.

Крылы нашы – для радасці мар,

Крылы нашы – для працы і свята.

Крылы – лішнія, крылы – цяжар,

Калі ў іх не верыш зацята.

Каб пад намі зямля паплыла,

Каб вятры захадзілі над намі, –

Трэба верыць у сілу крыла

І абняць Беларусь крыламі.

Таццяна ШАХЛЕВІЧ,

настаўніца беларускай мовы і літаратуры
СШ № 6 г. Бабруйска.

МАТЭРЫЯЛЫ ДЛЯ ПРАВЯДЗЕННЯ ДРУГОГА (РАЁННАГА, ГАРАДСКОГА)
ЭТАПУ АЛІМПІЯДЫ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ
Ў 2007/2008 НАВУЧАЛЬНЫМ ГОДЗЕ

Х КЛАС 3 ДВАНАЦЦАЦІГАДОВЫМ ТЭРМІНАМ НАВУЧАННЯ

ЛІНГВІСТЫЧНЫ КОНКУРС

Варыянт I

Заданне 1. Падкрэсліце словы, затранскрыбіраваныя правільна.

Максімальная колькасць балаў – 3.

перад хатай – [п'эрат-хатай]	дэзінфармацыя – [дэсынфармацыя]
падлеткі – [патл'этк'і]	кліент – [к'л'ійэнт]
распісаць – [рас'пісац']	адцадзіць – [аццадз'іц']

Заданне 2. Уважліва прачытайце тэкст дыктанта, запісаны вучнем 9 класа. Падкрэсліце словы, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі, і выпраўце іх.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Заплюшчыўшы вочы, яна злэхку пагладжвала шурпатую, прыгожага карычнявага колеру, кнігу, з асалодай атчуваючы, якое множства мудрых думак тоіцца ў агромністым тоўстым фаліанце. Пяць новых кніг прывезлі ў манастыр з далёкай Візантыі. Аж пяць кніг! Як баялася яна, што не давязуць іх да Полацка.

І не таму баялася, што вялікія грошы за іх заплачаны – кніга даражэйшая за ўсякае багацце, – а таму, што купцоў час ад часу рабаваць пачалі на полаччыне. Адным толькі ўдасца выратаваць людзей – мудрасцю. Вось чаму так прагна імкнецца Еўфрасіння будаваць новыя школы. Не толькі дзяўчат вучаць у іх, але і хлопцаў. Сэрца ў яе заўсёды шчыміць, калі бачыць яна, як учарашнія спалоханыя падлеткі ўпэўнена складаюць літары ў мудрыя, павучальныя сказы, вучацца спасцігаць сябе, сваю зямлю.

Па рознаму вучыць іх сама Еўфрасіння. Дзяўчатам расказвае пра пакорлівасць і рахманасць святых мучаніц. А хлопчыкам... Хай загарваюцца вочы іх святой любоўю да радзімы, хай ведаюць яны, што не толькі чужыя землі родзяць разумных і слыхных людзей. Пра Яраслава Мудрага гаварыла ім, пра княгіню Вольгу, пра Усяслава Чарадзея.

Калі будуць людзі Полацкія граматай валодаць так, як мячамі, – ніхто іх не пераможа.

Заданне 3. Падкрэсліце словы, утвораныя суфіксальным спосабам, у якіх ёсць прыстаўкі.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Адгалосак, бацькаў, пераплетчык, заезджаны, бескарысны, міжземны, добра, прадзед, упалываны, зарэчны, настольнік.

Заданне 4. Запішыце па адным слове-сіноніме да падкрэсленых слоў.

Максімальная колькасць балаў – 4.

1. Мова паэта, яго слоўнікавы запас у вершы “Адыходзячы з хаты” здзіўляе сваім багаццем і сваёй разнастайнасцю. (Р. Бярозкін) 2. Ён меў незвычайныя здольнасці і быў незвычайна старанны. (Якуб Колас) 3. Мікола даставаў са снарадаў тол, складаў у кош і некуды адносіў. (І. Новікаў) 4. Заўсёды гутарлівы Іван Мацвеевіч цяпер упарта маўчаў. (Змітрок Бядуля)

1.	3.
2.	4.

Заданне 5. Утварыце ад займенніка **ён** склонавыя формы з прапанаванымі прыназоўнікамі. Укажыце ў кожным выпадку склон(ы).

Максімальная колькасць балаў – 4.

Склонавая форма	Склон	Склонавая форма	Склон
у		пра	
на		пры	

Заданне 6. З прапанаваных слоў складзіце і запішыце адпаведныя выклічнікі этыкету. Кожнае слова павінна быць ужыта толькі адзін раз.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Добрага, дарогі, удзячны, спорна, багата, наперад, калі, шчаслівай, жывіце, вам, ласка, здароўя.

1.	4.
2.	5.
3.	6.

Заданне 7. Падкрэсліце асноўныя адзінкі сінтаксісу.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Гукі, склады, лексемы, марфемы, словазлучэнні, працяжнікі, сказы, коскі, тэксты, амонімы, прыметнікі, дзеясловы, націскі.

Заданне 8. Запішыце ў транскрыпцыі гукі, якімі адрозніваюцца назвы першага зборніка Янкі Купалы і зборніка вершаў Максіма Багдановіча.

Максімальная колькасць балаў – 3. За кожную памылку здымаецца 0,5 бала.

Адказ: _____

Варыянт II

Заданне 1. Падкрэсліце словы, у якіх літары **е, ё, я** абазначаюць галосны гук і мяккасць папярэдняга зычнага.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Вясёлка, Янка, пад'ём, копія, з'ездзіць, цемрашал, жыццё, сняданак, шчаўе, маянэз, клёцкі, ежа, аб'ехаць, бліны, Праметэй.

Заданне 2. Падкрэсліце толькі тыя пары слоў, дзе абодва напісанні з'яўляюцца правільнымі.

Максімальная колькасць балаў – 4 балы.

грабенны – грабнявы	у доле – у долі
грымоты – грамоты	дапо – дэпо
грабок – грыбок	бяспамяцтва – безпамяцтва
пас – пасс	зыходзіць – сыходзіць

Заданне 3. Запішыце 8 складаных назоўнікаў мужчынскага роду, першая частка якіх *АДНА*-Патлумачце іх значэнне.

Максімальная колькасць балаў – 4.

1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		

Заданне 4. Ва ўсіх прыказках замяніце дзеяслоў *гаварыць* адпаведным сінонімам, які б рыфмаваўся з якім-небудзь папярэднім ці наступным словам. Запішыце.

Максімальная колькасць балаў – 2.

1. Усё знай, ды не ўсё *гавары*. 2. Язык без касці: што хочаш – *гавары*. 3. Чым дакучліва *гаварыць*, лепей памаўчаць. 4. Хлеб-соль еш, а праўду *гавары*.

1.	3.
2.	4.

Заданне 5. Замест слоў, змешчаных у дужках, запішыце фразеалагізмы

Максімальная колькасць балаў – 4.

1. Вельмі шкада, што (*знікла бяследна*=) _____ такая эфектыўная форма, як Дні літаратуры ў абласцях. 2. Адчуваецца, што ўся гэта гісторыя з пошукамі вінаватых Віктару (*надоўга запомніцца; надакучыўшы, дапякла*=) _____. 3. Вось пра тую вясну 1945-га, якая з'яднала народы ў агульную сям'ю, мне і хочацца нагадаць сёння, калі над светам, нібыта (*пастаянная небяспека, пагроза*=) _____. 4. Анатоць Іванавіч пачаў (*шматразова паяўляцца, просячы або дамагаючыся чаго-небудзь*=) _____ аддзела адукацыі.

Заданне 6. Калі назоўнік з'яўляецца адушаўлёным, пастаўце лічбу 1, калі неадушаўлёным – 2.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Істота (), полк (), туз () (*ігральная карта*), туз () (*важны чалавек*), труп (), лялька (), тапелец (), грыбасей ().

Заданне 7. 3 прапанаваных слоў (не змяняючы іх) складзіце і запішыце адпаведныя выклічнікі этыкету. Кожнае слова павінна быць ужыта толькі адзін раз.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Дазвольце, ў, запрашаю, пахвалёны, як, здароў, павіншаваць, хату, памагай, маецца, божа, будзь, сардэчна.

1.	4.
2.	5.
3.	6.

Заданне 8. Прачытайце сказ, выпісаны з тэксту водгуку вучаніцы 9 класа. Падкрэсліце памылкова напісанае слова і памылкова выкарыстаны член сказа. Запішыце сказ у сваёй рэдакцыі.

Максімальная колькасць балаў – 3.

У другой часцы верша, сустрэўшыся са звычайным чалавекам, які, “збіўшыся з дарогі, ішоў па горных кручах і разлогах, на паратунак страціўшы надзею”, у Праметэя зноў з'яўляецца цікавасць да жыцця.

Заданне 9. Прыгадайце факты біяграфіі князёўны, якая пры жыцці мела тры імені. Запішыце ў левы слупок іменны асветніцы, а насупраць укажыце, па якой прычыне ёй было дадзена кожнае імя.

Максімальная колькасць балаў – 3.

ТЭКСТЫ ДЛЯ ВОДГУКУ

КНИГА

Нам кніга – вечнае святло,
Крыніца ведаў, цуд бясконцы!
І параўнацца з ёй магло б,
Відаць, у свеце толькі сонца.

О, я нікольні не хлушу,
З яе ствараючы куміра, –
Нішто не жывіць так душу,
Не ўзбагачае гэтак шчыра.

Яе вялікасць, заўсягды
Яна дарадца, сябар чуйны.
Дасць нам глыток жывой вады,
Кране святыя ў сэрцы струны.

Адкрые безліч таямніц,
Дасць у палёт жывыя крылы,
Навучыць радасна любіць
Бацькоўскі край, адзіны, мілы...

І я жадаю ад душы:
Сябруйце ўдзячна з ёй, натхнёна.
Разумным, светлым,
вечным жыць –
Што больш каштоўнае сягоння?

Агучваць чыстыя званы
Добра, стваральнасці, сумлення,
Каб пабуджалі нас яны
Да працы, згоды, ачышчэння.

Адкрыццяў дзіўных, яркіх вам!
Хай будзе кожны крок вам новы
Прыступкай сонечнай у храм
Пазнання, хараства, любові!

Міхась Пазнякоў.

БАГДАНОВІЧУ

Сцюжны час, бязмежна-суровы.
Спіць народ, нібы зерне ў раллі.
.....

Ты прыйшоў і гарачым словам
Рунь узняў на роднай зямлі.
Ты сказаў нам:

“Унукі Скарыны,
Дзе ваш гонар, моц і краса?
Ёсць і ў вас, як і ў іншых, святыня.
Не давайце святыні псам!

Не давайце з яе глуміцца,
Бо праспіць яна ясну зару,
Бо святы ізумруд заімгліцца
У пярсцёнку тваім, Беларусь”.

Ты ўстаў на лютую сечу,
Бітву вечную сонца і хмар,
Узваліўшы на юныя плечы
Святагораў народны пажар.
І не вынеслі жылы папругі:
Знік ты, лебедзь, у хвалях сівых,
Сплыў крывёю, загінуў “за другі”,
За мяне, за вас і за ўсіх.

І застаўся ты ў нашых душах,
Хоць навекі знік у палях,
Вечна светлы і вечна дужы,
Вечна юны, як наша зямля.
Мы табой ганарымся – і плачам.
Мы нясём цябе ў сэрцы праз дым.
.....

Нізка голаў схіляю, юначы,
Перад вечным глаголам тваім.
Смела крочу цяпер у пяскі я
Перад светлай заветнай гарой,
Бо як ёсць у народа такія –
Не загіне давеку народ.

Уладзімір Караткевіч.

ДАВЕДКІ

Варыант I

Заданне 1.

перад хатай – [п'эрат-хатай]	дэзінфармацыя – [дэсын-фармацыя]
падлеткі – [патл'этк'і]	кліент – [к'л'ійэнт]
распісаць – [рас'пісац']	адцадзіць – [аццадз'іц']

Заданне 2.

Заплюшчыўшы вочы, яна **злѐ(х)жку** пагладжвала шурпатую, прыгожага **карычн(я)евага** колеру, кнігу, з асалодай **а(т)дчуваючы**, якое **мно(ж)ства** мудрых думак тоіцца ў агромністым тоўстым **фалі(а)янце**. Пяць новых кніг прывезлі ў манастыр з далёкай Візантыі. Аж пяць кніг! Як баялася яна, што не давязуць іх да Полацка.

І не таму баялася, што вялікія грошы за іх заплачаны – кніга даражэйшая за ўсякае багацце, – а таму, што купцоў час ад часу рабаваць пачалі на **(п)Полаччыне**. Адным толькі ўдасца выратаваць

людзей – мудрасцю. Вось чаму так прагна імкнецца Еўфрасіння будаваць новыя школы. Не толькі дзяўчат вучаць у іх, але і хлопцаў. Сэрца ў яе заўсёды шчыміць, калі бачыць яна, як учарашнія спалоханыя падлеткі ўпэўнена складаюць літары ў мудрыя, павучальныя сказы, вучацца спасцігаць сябе, сваю зямлю.

Па-рознаму вучыць іх сама Еўфрасіння. Дзяўчаткам расказвае пра **пакорлінас(ь)ць** і **рахманас(ь)ць** святых мучаніц. А хлопчыкам... Хай загараюцца вочы іх святой любоўю да радзімы, хай ведаюць яны, што не толькі чужыя землі родзяць разумных і слыхных людзей. Пра Яраслава Мудрага гаварыла ім, пра княгіню Вольгу, пра Усяслава Чарадзея.

Калі будуць людзі **(П)полацкія** граматай валодаць так, як мячамі, – ніхто іх не пераможа.

Заданне 3.

Адгалосак, бацькаў, **пераплётчык**, **заезджаны**, бескарысны, міжземны, добра, прадзед, **упаляваны**, зарэчны, **настольнік**.

Заданне 4.

1. лексічны; 2. руплівы; 3. тратыл; 4. гаваркі;

Заданне 5.

Склонавая форма	Склон	Склонавая форма	Склон
<i>У яго / ім</i>	Р. ці В. / месны	Пра яго	родны або вінавальны
<i>На яго / ім</i>	Р. ці В. / месны	Пры ім	месны

Заданне 6.

1. Добрага здароўя!	4. Жывіце багата!
2. Спорна вам!	5. Шчаслівай дарогі!
3. Калі ласка!	6. Наперад удзячны!

Заданне 7.

Гукі, склады, лексемы, марфемы, **словазлучэнні**, працяжнікі, **сказы**, коскі, **тэксты**, амонімы, прыметнікі, дзеясловы, націскі.

Заданне 8.

[ж], [л'], [э], [й], [в'], [н], [о].

Назвы зборнікаў: “Жалейка” і “Вянок”.

Варыянт II**Заданне 1.**

Вясёлка, Янка, пад’ём, копія, з’ездзіць, **цемрашал**, **жыццё**, **сняданак**, шчаўе, маянэз, **клёцкі**, ежа, аб’ехаць, бліны, **Праметэй**.

Заданне 2.

грабенны – грабнявы грымоты – грамоты грабок – грыбок пас – пасс	у доле – у долі дапо – дэпо бяспамяцтва – беспамяцтва зыходзіць – сыходзіць
---	--

Каментарый. Грабеннае (прадзенне) = камвольнае, грабнявы = які вырошчваецца на грабнях град; грабок = узмах вёсламі пры веславанні.

Заданне 3.

1.	аднаасобнік	селянін, які мае асобную, самастойную гаспадарку і не з’яўляецца членам сельскагаспадарчай арцелі;
2.	аднаверац (кніжн.)	чалавек адной з кім-небудзь рэлігіі, веры;
3.	аднавясковец	жыхар або ўраджэнец вёскі ў дачыненні да каго-небудзь іншага з гэтай вёскі;
4.	аднагодак (разм.)	равеснік;
5.	аднадумец (аднадумнік)	чалавек аднолькавы з кім-небудзь думак, поглядаў, перакананняў;
6.	аднакашнік (разм.)	таварыш па вучобе, па выхаванні;
7.	аднакласнік	вучань таго ж класа, у якім хто-небудзь вучыўся або вучыцца;

8.	аднаклубнік	той, хто належыць да таго самага клуба, таварыства;
9.	аднакурснік	той, хто вучыўся або вучыцца на адным курсе з кім-небудзь;
10.	адналетнік	аднагадовая расліна;
11.	адналюб	чалавек, які ўсё жыццё верны адной сваёй любові;
12.	аднапалчанін	той, хто служыў або служыў у адным палку з кім-небудзь;
13.	аднатомнік	аднатомнае выданне;
14.	аднасяльчанін	аднаселец.

Заданне 4.

1. Усё знай, ды не ўсё бай. 2. Язык без касці: што хочаш – пляшчы. 3. Чым дакучліва бурчаць, лепей памаўчаць. 4. Хлеб-соль еш, а праўду рэж.

Заданне 5.

1. Вельмі шкада, што (знікла бяследна=) **канула ў лету** такая эфектыўная форма, як Дні літаратуры ў абласцях. 2. Адчуваецца, што ўся гэта гісторыя з пошукамі вінаватых Віктару (надоўга запомніцца, надакучыўшы, дапякла=) **далася ўзнакі**. 3. Вось пра тую вясну 1945-га, якая з’яднала народы ў агульную сям’ю, мне і хочацца нагадаць сёння, калі над светам, нібыта (пастаянная небяспека, пагроза=) **дамоклаў меч** вісіць пагроза ядзернага пажару. 4. Анатоль Іванавіч пачаў (шматразова паяўляцца, просячы або дамагаючыся чаго-небудзь=) **абіваць парогі** аддзела адукацыі.

Заданне 6.

Істота (1), полк (2), туз (1) (ігральная карта), туз (1) (важны чалавек), труп (2), лялька (1), тапелец (1), грыбасей (2).

Заданне 7.

Дазвольце павіншаваць! Сардэчна запрашаю! Як маецца?	Памагай божа! Будзь здароў! Пахвалены ў хату!
--	---

Заданне 8.

У другой **часцы** верша, **сустрэўшыся са звычайным чалавекам**, які, “збіўшыся з дарогі, ішоў па горных кручах і разлогах, на паратунак страціўшы надзею”, у Праметэя зноў з’яўляецца цікавасць да жыцця.

У другой **частцы** верша, **сустрэўшыся са звычайным чалавекам**, які, “збіўшыся з дарогі, ішоў па горных кручах і разлогах, на паратунак страціўшы надзею”, Праметэй зноў адчуў цікавасць да жыцця.

Заданне 9.

Рагнеда	Імя дадзена пры нараджэнні бацькам – князем Рагвалодам.
Гарыслава	Атрымала гэтае імя пасля выхаду замуж (паводле старадаўняга звычайу).
Анастасія	Гэтае імя Рагнеда атрымала ў Заслаўі пасля таго, як паstryглася ў манашкі.

КАНТРОЛЬНЫЯ ТЭСТЫ ДЛЯ ПАДРЫХТОЎКІ ДА ЦЭНТРАЛІЗАВАНАГА ТЭСЦІРАВАННЯ ў 2007/2008 НАВУЧАЛЬНЫМ ГОДЗЕ

ЛЕКСІКАЛОГІЯ

ТЭСТ 1

ЛЕКСІЧНАЕ ЗНАЧЭННЕ І СПАЛУЧАЛЬНАСЦЬ СЛОЎ

A1. Адзначце пары слоў, якія адрозніваюцца лексічным значэннем:

- 1) батанік – батанічны
- 2) глядзець – глядзелі
- 3) дзверы – дзверцы
- 4) крыжак – крыжаносец
- 5) крылаты – крылатка

A2. Адзначце пары слоў з аднолькавым лексічным значэннем:

- 1) байдарка – байдарчны
- 2) абалона – абалонь
- 3) багна – дрыгва
- 4) важкі – важны
- 5) газоўка – газніца

A3. Адзначце азначэнні, у якіх правільна ўказана лексічнае значэнне слова:

- 1) гараскоп – ‘навука аб нябесных целах’
- 2) тыдзень – ‘адрэзак часу ў сем дзён’
- 3) вернісаж – ‘спектакль у гонар або на карысць аднаго з яго ўдзельнікаў’
- 4) гумор – ‘добры, душэўны настрой’
- 5) весніцы – ‘вароты ў двор або агарод, у поле’

A4. Адзначце азначэнні, у якіх няправільна ўказана лексічнае значэнне слова:

- 1) герб – ‘эмблема дзяржавы, горада, якая змяшчаецца на сцягах, дзяржаўных дакументах і інш.’
- 2) еднасць – ‘адзінства, згуртаванасць, супольнасць’
- 3) дратва – ‘металічны выраб у выглядзе гібкай ніці’
- 4) жарства – ‘буйны калючы пясок’
- 5) мятліца – ‘пучок звязаных галінак для падмятання’

A5. Адзначце словазлучэнні, у якіх парушана лексічная спалучальнасць слоў:

- 1) адборачная пшаніца
- 2) напісаць натацыю ў газету
- 3) камандны пункт
- 4) пранікальныя словы
- 5) лічбавы код

A6. Адзначце словазлучэнні з правільнай лексічнай спалучальнасцю слоў.

- 1) дамава́я ежа
- 2) ягаднікавы куст
- 3) юнатаўскі гурток
- 4) яблычны сад
- 5) тварожны сыр

A7. Адзначце сказы, у якіх не парушана лексічная спалучальнасць слоў:

- 1) Днём камандзір быў на тактоўных занятках у першым батальёне.
- 2) Работа – самыя дзейныя лекі ад усякага суму.

3) Пры сустрэчы з калегам ён надаваў свайму твару таямнічы выгляд.

4) Лён доўга стаяў на покуці – высокі, сцяблісты, жоўты, як воск.

5) Мова паэта, яго слоўнікавы запас здзіўляюць сваім багаццем і сваёй разнастайнасцю.

A8. Адзначце сказы, у якіх парушана лексічная спалучальнасць слоў:

- 1) Мянтуз слізисты, цяжка яго рукамі ўзяць.
- 2) Эшалон затрымліваўся на вузлаватых станцыях.
- 3) Раніцай прыляцеў у гарадок голуб, і ўсе адразу здагадаліся, што птушка ручная, вывучаная чалавекам.
- 4) Мільгаюць бярозы – астаткі даўнейшых прысад.
- 5) Сувязным паміж штабам і ротамі я быў увесь час, але пасылачным у штаб палка не хадзіў.

A9. Адзначце словы, якія спалучаюцца са словам *земляны (-ая)*:

- 1) вал
- 2) рэформа
- 3) арэх
- 4) торф
- 5) колер

A10. Устанавіце адпаведнасць паміж словам і яго лексічным значэннем. Адзначце нумар правільнага адказу:

A. Вагавы

1) ‘дэкаратыўны куст з белымі пахучымі кветкамі, сабранымі ў невялікія гронкі’

B. Язмін

2) ‘які мае адносіны да вагі’

B. Зямляк

3) ‘жыхар планеты Зямля’

G. Вагальны

4) ‘урадженец адной з кім-небудзь мясцовасці’

5) ‘які мае адносіны да вагання, уласцівы ваганню’

1) A5B1B3Г2

2) A2B1B4Г5

3) A2B1B3Г5

4) A5B1B4Г2

5) A2B1B5Г4

B1. Закончыце фармулёўку:

Раздзел мовазнаўства, які вывучае лексічную сістэму, слоўнікавы склад мовы і асобнае слова як галоўную адзінку – гэта

B2. Запішыце слова па яго лексічным значэнні:

‘спецыяльная ўстанова, дзе стрыгуць, голяць, прычэсваюць’

B3. Знайдзіце і запішыце словазлучэнне з правільнай лексічнай спалучальнасцю слоў:

1) вадзяністы млын

2) грунтоўны адказ

3) кроплі жывінкі

4) vascaваны колер

- 4) А1Б3В2
 5) А1Б2В4

В1. Закончыце фармулёўку:

Блізказначныя словы і выразы, якія абазначаюць адно і тое ж паняцце, але адрозніваюцца адценнямі значэння або стылістычным афарбоўкай – гэта

В2. У словазлучэнні *радавацца штодня* выдзеленае курсівам слова замяніце антонімам. Адказ запішыце.

В3. У словазлучэнні *незаслужаная павага назоўнік* замяніце антонімам. Адказ запішыце.

В4. Знайдзіце сярод прыведзеных пар слоў паронімы. Адказ запішыце.

- 1) ёмісты – ёмкі
 2) павысіць – панізіць
 3) жуда – спалох
 4) якраз – менавіта
 5) спякотны – марозны

В5. Вызначце дамінанту ў сінанімічным радзе слоў і запішыце гэтае слова:

Вагацца, гайдацца, ківацца, хістацца, калыхацца.

В6. Знайдзіце сярод прыведзеных пар слоў сінонімы. Адказ запішыце.

- 1) злева – справа
 2) абязводзец – абязводзіць
 3) заклік – покліч
 4) гадавальнік – гадаванец
 5) старт – фініш

В7. Знайдзіце сярод прыведзеных пар слоў паронімы. Адказ запішыце.

- 1) арэшнік – ляшчынны
 2) прывітальны – развітальны
 3) вучыць – навучаць
 4) гнеўны – гняўлівы
 5) абрывісты – стромы

В8. Устанавіце адпаведнасць паміж выдзеленымі словамі і іх характарыстыкай. Адказ запішыце.

А. Чыгуначны мост – чыгуначная лаўка	1. Сінонімы
Б. Зачыніць <i>шчыльна</i> – прымыкаць <i>шчыльную</i>	2. Антонімы
В. <i>Наступальная</i> аперацыя – <i>абарончы</i> план	3. Паронімы
	4. Амонімы

ТЭСТ 4**ЛЕКСІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ****ПАВОДЛЕ СФЕРЫ ЎЖЫВАННЯ І ПАВОДЛЕ ПАХОДЖАННЯ****А1. Адзначце запазычаныя словы:**

- 1) днушка 4) вахта
 2) покуць 5) каледж
 3) інтэр'ер

А2. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы з'яўляюцца запазычанымі:

1) Чыста мыцца – наша ўмова, той, хто чысты – той здаровы.

2) Сонца свет памаладзіла, паглядзі, ён стаў які, дзе *чароунае* свяціла промні пырснула ў бакі.

3) Балота займае велізарную плошчу, *валок* на дзесяць.

4) Я смутак, быццам птушку, схаваю ад людзей і буду ціха *гушкаць* святло сваіх надзей.

5) У цяпліцы хвоя была раскладзена на *стэлажы*, у ёй падтрымлівалася нізкая, але роўная тэмпература.

А3. Адзначце словы, якія адносяцца да лексікі абмежаванага ўжытку:

- 1) шанаваць 4) пругкі
 2) зімны 5) планктон
 3) нацянькі

А4. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленыя словы адносяцца да лексікі абмежаванага ўжытку:

- 1) раскладанне *вектара*
 2) *каласістае* жыта
 3) *старшыня* сходу
 4) гаршчок *груцы*
 5) *бураковы* ліст

А5. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленыя словы адносяцца да дыялектнай лексікі:

- 1) *угневаны* голас
 2) *гладыш* з квасам
 3) *гэнае* слова
 4) *марфалогія* раслін
 5) *стаўбун* малака

А6. Адзначце сказы, у якіх ужыты дыялектныя словы:

1) Сярод вудароў нямала дзяўчат, і такое рыбацкае захапленне мяне нават трошкі здзівіла.

2) Страх нападае на душу падарожніка, якога захопіць кудаса ў дарозе.

3) Імкліва-хутка дні ляцяць, назад у снах адно вяртаюцца: то весналіста шалясцяць, то жаўталіста асыпаюцца.

4) Калі над Полацкам зіма засцеле снежныя абрусы, тады гісторыя сама гаворыць з краем беларускім.

5) Селянін рухава патрухаў да сваіх саней, узбіў салому, каб латвей было сядзец, паклаў чамаданы.

А7. Адзначце словы, якія адносяцца да спецыяльнай лексікі:

- 1) кагадзе 4) стаеннік
 2) пігмент 5) паняверка
 3) галаграфія

А8. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленае слова адносіцца да спецыяльнай лексікі:

- 1) сустракаць *прадвесне*
 2) вялікая *імшара*
 3) накасіць *вішы*
 4) падрыхтоўка *менеджэраў*
 5) сардэчная *арытмія*

А9. Адзначце ўстарэлыя словы:

- 1) вакацыі 4) копанка
 2) астэатамія 5) шыба
 3) крамольнік

А10. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленае слова з'яўляецца ўстарэлым:

- 1) зараснікі *сунічніку*
 2) назбіраць *варушак*
 3) *леташня* трава

ПАЧЫНАЕЦЦА ЎСЁ З ЛЮБВІ...

Нашае жыццё прасякнутае любоўю і каханнем. Гэтыя светлыя, ні з чым не параўнаньыя пачуцці трымаюць разам мільярды людзей, яднаюць пакаленні, натхняюць паэтаў на стварэнне шэдэўраў. Стасункі паміж бацькамі і дзецьмі, шчырае неперадузятае сяброўства, юнацкае авантурнае захапленне і непераможная шлюбная вернасць – усё гэта так ці інакш звязана з любоўю.

Для любой літаратуры тэма кахання ўсеабдымная... Яго называюць здольнасцю ахвяраваць сабою дзеля каханага, уменнем аддаваць і не браць, жаданнем зрабіць каханага чалавека шчаслівым, крыніцай усяго найлепшага і ўзвышанага, энергіяй жыцця, узнагародай, атрыманай без заслуг, хваробай сэрца, гульнёю ў карты, прывідам, трывалай звычкай, вогненнай ракою, кветкай жыцця, асновай сусвету... Шэраг азначэнняў кахання можна доўжыць і доўжыць.

Няма, напэўна, іншага слова ў свеце, з якім у кожнага з нас не ўзнікала б свае асацыяцыі... Каханне для Паўлюка Пранузы – “першы ветразь у вясну трывожных год”, для Анатоля Грачанікава – “гэта круг, і радыус яго, як свет, бясконцы”. Цікавую інтэрпрэтацыю кахання прапанаваў Генадзь Бураўкін у адным са сваіх вершаў:

*Вяршыня самазабыцця – каханне.
Зарука вечнасці жыцця – каханне.
Натхнення сакаліны ўзмах – каханне.
Каліны прысмак на губах – каханне.*

Каханне, як вядома, мае свае законы развіцця, свае ўзросты: рамантычную вясну, гарачае лета, раннюю ці познюю восень і суровую зіму. У беларускай паэзіі запал, вялікая сіла кахання найчасцей перадаецца праз метафарычныя значэнні полісемантаў: *агонь, вогнішча, полымя, касцёр*. Як пісаў Уладзімір Жылка: “А цяпер вось кахання агню аддаеш пачуццё ты і сілы”.

Вялікае пачуццё ўскалыхвае душу чалавека, прымушае яе бурліць, хвалявацца. Таму і параўнанне яго з бурай, віхурай, штормам традыцыйнае для беларускай літаратуры. “*Нечакана выбухне аднойчы і захлісне віхура пачуцця*,” – заўважыла Раіса Баравікова.

Для выражэння кантраставанасці пачуцця, яго здольнасці з’яўляцца, пэўны час існаваць, пераходзіць у іншы стан і знікаць пісьменнікі нярэдка выкарыстоўваюць антанімічныя канструкцыі. Так, у вершах Эдуарда Валасевіча даволі часта можна сустрэць антытэзу “*знікнуць зоркі – не знікне каханне*”.

*Зоркі згаснуць на світанні,
толькі полымя кахання
не пагасне ў тваіх вачах.*

Складанасць пачуцця, папераменнае ці адначасовае існаванне ў ім узнёслых і прыземленых парываў часта перадаецца з дапамогай антонімаў: *любоў – нянавісць, мёд – палын*. Алесь Пісьмянкоў сцвярджаў: “*На схіле веку тлумна-злога, і мёд спазнаўшы, і палын, я зразумеў, як гэта многа, калі ты ў свеце на адзін*”.

Увасабленнем прыгажосці, загадкавай таямніцай заўсёды была для закаханага яго любая дзяўчына. Пісьменнікі, раскрываючы вонкавую прыгажосць каханых, глыбіню цудоўных пачуццяў, услаўлялі, абагаўлялі сваю

адзіную і непаўторную: *Максім Багдановіч – Вераніку, Янка Купала – Паўліну, Аркадзь Куляшоў – Алесю...*

Для наймення каханай дзяўчыны ў творах беларускай літаратуры выкарыстаны самыя розныя азначэнні: *каханая, адзіная, любая, зорка, зорчка ясная, ластаўка лёгкакрылая...*

Пачуццё і вобраз каханага чалавека асацыіруецца часам з травамі, дрэвамі, кветкамі. Лірычнаму герою Петруся Броўкі пра першае каханне нагадвае чабор, героям Генадзя Бураўкіна і Уладзіміра Верамейчыка – верас: “*На далёкай, юначай вярсе сіні верас, бахматы верас і сягоння яшчэ цвіце*”, – пісаў Генадзь Бураўкін. Сімвалам кахання для Коласавай Ядвісі стала груша, якую гераіня сама “надламала”. Вонкавая, бачная кожнаму прыгажосць мележаўскай Ганны параўноўваецца з рабінай. Нетрадыцыйнае спалучэнне слоў “*дрэва кахання*” сёння ўспрымаецца па-рознаму, але абавязкова ў суаднесенасці з моцным пачуццём.

*Песня радасці і болю,
Незабыўнага спаткання, –
Хай красуюць над зямлёю
Дрэвы нашага кахання.*

Міхась Пазнякоў.

Сапраўднае каханне напаўняе жыццё святлом, радасцю, дапамагае жыць, змагацца і перамагаць... Але ў даволі шырокім спектры пачуццяў, звязаных з каханнем, ёсць паласа, не кранутая сонечнымі промнямі з прычыны страты гэтага высокага пачуцця. Страта кахання ў многіх паэтаў асацыіруецца з памінкамі, свечкай, палыном... “*Мілы, мы зналі кахання палын*”, – сумуе Яўгенія Янішчыц.

Пачуцці чалавека найбольш яскрава выяўляюцца ў вачах – лустэрку душы. Падкрэсліваючы глыбіню, бяздонне вачэй, *Максім Лужанін і Генадзь Бураўкін* параўноўваюць іх з возерам, Яўгенія Янішчыц – з вірам.

*Дай акунуцца ў чысты вір вачэй,
Якім магу паверыць без вагання.*

Каханне ўзвышае душу чалавека, напаўняе жыццё сэнсам, распраўляе крылы для невялікага палёту...

*Ты пакліч мяне. Пазаві.
Там заблудзімся ў хмельных травах.
Пачынаецца ўсё з любові,
Нават самая простая ява.
І тады душой не крыві
На дарозе жыцця шырокай.
Пачынаецца ўсё з любові –
Першы поспех і першыя крокі.
Прыручаюцца салаўі, і змяняюцца краявіды.
Пачынаецца ўсё з любові –
Нават ненавісць і агіда...
Ты пакліч мяне. Пазаві.
Сто дарог за маімі плячыма.
Пачынаецца ўсё з любові,
А інакш і жыць немагчыма.*

Ганна РАДЗЬКО,

вучаніца 11 “А” класа

гімназіі №1 імя Ф. Скарыны г. Мінска, 2006 г.

Таццяна РАМЗА

ЛІНГВІСТЫЧНЫ АНАЛІЗ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

Не сакрэт, што аналіз мастацкага тэксту выклікае ў школьнікаў (а нярэдка і ў студэнтаў) пэўную цяжкасць, бо яны не ведаюць, на чым неабходна засяродзіць увагу. Аднак узгадаем, што любы сэнс мае сваю матэрыяльную форму выражэння – слова, словазлучэнне, сказ, а таму ў разважаннях, меркаваннях, тлумачэннях вучню трэба зыходзіць з самога тэксту, моўных сродкаў. Ніжэй прапануецца варыянт схемы, на аснове якой можна выбудаваць свой адказ. Варта памятаць, аднак, што гэта **толькі схема**, яна дапамагае структураваць аналіз, улічыць тыя моўныя сродкі, якія служаць выражэнню ідэйнага зместу, гэта значыць, паслядоўнасць узроўняў схемы дастаткова ўмоўная, бо вынікам аналізу мусіць быць не пералік выяўленых сродкаў, а лагічнае, разгорнутае, звязнае, абгрунтаванае меркаванне.

ПРЫКЛАДНАЯ СХЕМА ЛІНГВІСТЫЧНАГА АНАЛІЗУ
МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

I. Ідэйны змест.

Фонавыя веды – гэта сукупнасць звестак культурнага, гістарычнага і біяграфічнага характару, што прадугледжваюцца ў носбіта мовы. Чым глыбейшыя нашы веды пра краіну, эпоху і аўтара (яго біяграфію, грамадска-палітычную пазіцыю, крэда), тым больш глыбокім будзе разуменне твора.

II. Моўныя сродкі.

1. Сінтаксічны ўзровень. Сінтаксіс арганізуе структуру тэксту, а значыць, непасрэдна звязаны з яго зместам. Таму ў сказах неабходна вызначыць тыя рысы, якія прынцыпова важныя для разумення і перадачы ідэйнага зместу твора. Звяртаем увагу на *склад і структуру сказаў, сродкі сувязі, парадак слоў* (інверсію; з'яву дыстантнасці – адрыў дзейніка ад выказніка, прамога дапаўнення ад выказніка, азначэння ад назоўніка); адзначаем *кніжныя* (сказы з дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі зваротамі, складаназалежныя і шматчленныя сказы) і *размоўныя канструкцыі* (няпоўныя сказы; сказы, ускладненыя звароткам; бяззлучнікавыя і пад.), *мастацка-сінтаксічныя сродкі*: паралелізм будовы (аднатыпныя канструкцыі); анафору (адзінапачатак) і эпіфору (адваротная анафора – паўтор у канцы радка); сказы, пабудаваныя на антытэзе (супрацьпастаўленні); рытарычныя пытанні, перыфразы, сінтаксічную градацыю (паступовае ўзмацненне ўражання праз усё большае ўскладнен-

не канструкцый); адзначаем *стылістычныя функцыі знакаў прыпынку*.

2. Лексічны ўзровень. Слова заключаюць у сабе інфармацыю і эмацыянальна-ацэначнае значэнне і тым самым утвараюць сэнсавую аснову твора. Таму вылучаем *прамыя і пераносныя значэнні, прыёмы змянення сэнсу* праз пашырэнне рамак спалучальнасці таго ці іншага слова, *стылёвую дамінанту* (прыналежнасць пераважнай часткі слоў да нейтральных, кніжных, размоўных, паэтычных, узнёслых і пад., дыялектных, прастамоўных, аказіянальных і пад., і іх прызначэнне), *ключавыя словы тэксту**, *вобразныя лексічныя сродкі* (метафара, сінекдаха, гіпербала, аксюмаран, моўныя і кантэкстуальныя сінонімы, параўнанні, таўталогія і пад.).

3. Марфалагічны ўзровень. Звяртаем увагу на *дамінаванне пэўнай часціны мовы і адсутнасць іншых* (напрыклад, бездзеяслоўнасць ці назоўнік-васць); на *асаблівасці выкарыстання асобных граматычных формаў* (напрыклад, формы суб'ектыўнай ацэнкі, наяўнасць устарэлых формаў імя і пад.).

4. Гукавы ўзровень. Паўтарэнне таго ці іншага гука не толькі ўзмацняе сувязь паміж словамі, але і падкрэслівае тэму, сэнс, вобраз. Адзначаем *алітэрацыю* (паўтор аднолькавых зычных для ўзмацнення выразнасці), *асананс* (паўтор аднолькавых ці падобных галосных), *скразныя гукавыя паўторы* (праходзяць праз увесь твор).

5. Выснова.

У якасці прыкладу прапануем аналіз перакладнога тэксту.

*Людзі часта бываюць безразважнымі
І адно пра свой інтарэс дбаюць.
Прабачай ім – што будзе, то будзе.*

*Калі хочаш людзям добра,
То цябе абвінавацяць у сябелюбстве
І нізкіх намерах.
А ты будзь добры – што будзе, то будзе.*

*Калі дасягнеш поспеху,
Знойдзеш імат ілжывых сяброў
І яшчэ больш сапраўдных ворагаў.
Старайся дабіцца поспеху – што будзе, то будзе.*

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 2.

* Пра іх аўтар пісала ў папярэднім нумары.

*Калі будзеш адкрыты і шчыры,
Людзі пакарыстаюцца табой для сябе.
Будзь адкрыты і шчыры – што будзе, то будзе.*

*А нехта за адну ноч можа
Знішчыць тое, што ты будаваў праз гады.
Будуй сваё – што будзе, то будзе.*

*Калі знойдзеш спакой і шчасце,
Многія будуць табе зайздросціць.
Будзь шчаслівы – што будзе, то будзе.*

*Пра дабро, якое чыніш сёння,
Людзі, напэўна, забудуць заўтра.
Рабі дабро – што будзе, то будзе.*

*Ададай усё, колькі можаеш,
А табе скажуць, што гэтага мала.
Што будзе, то будзе – ададай колькі можаеш.*

*Бачыш, у астатнім рахунку
Лічыцца толькі тое, што было паміж табой
і Богам.*

*Бо паміж табой ды “імі”
І так ніколі нічога не было.*

Маці Тэрэза.

Маці Тэрэза (1910 – 1997) – свецкае імя Агнэс Гонджа, албанка, заснавальніца Ордэна міласэрнасці, які дапамагае бедным і хворым людзям па ўсім свеце, – прыняла манаскае імя ў 37 гадоў. Міласэрнасць маці Тэрэзы не ведала межаў, нацыянальнасцей і рас. За сваю самаадданую і самаахвярную працу ў Індыі, а таксама ў іншых месцах катастроф і войнаў была ўганараваная ў 1979 г. Нобелеўскай прэміяй, а праз год пасля смерці (у 1999 г.) кананізаваная каталіцкай царквой.

Прапанаваны тэкст – яе заповіт кожнаму з нас, заповіт, які разгортваецца паводле структуры тэксту-разважання: ёсць тэзіс *Людзі часта бываюць безразважнымі / І адно пра свой інтарэс дбаюць, аргументацыя (астатні тэкст) і выснова Лічыцца толькі тое, што было паміж табой і Богам. / Бо паміж табой ды “імі” / І так ніколі нічога не было.*

Тэкст пабудаваны на антытэзе, дзе з аднаго боку “яны”, а з другога боку ты. Пад “імі” разумеюцца людзі (ключавое слова, паўтараецца 4 разы), твае нядобразычліўцы, непрыяцелі. Няпэўны заменнік “яны” праз паўторную намінацыю або канкрэтызуецца: *ілжывыя сябры, сапраўдныя ворагі*, або набывае значэнне некага невядомага: *нехта, многія*, або зусім апускаецца ў галоўнай ці даданай частках, якія маюць форму няпэўна-асабовага сказа (другая і перадапошняя страфа). Слова ж ты ў пачатковай форме ўжыта ў тэксце толькі

двойчы, аднак ад гэтага тэкст не страчвае абагульняльнага характару, бо гэты заповіт тычыцца не канкрэтнага, а любога сумленнага, працавітага, апантанага чалавека, які ў жыцці сутыкаўся з падобнымі сітуацыямі – праявамі чалавечай зайздрасці, карыслінасці і абмежаванасці.

На прыёме антытэзы пабудаваны ўвесь змест тэксту, які ўвасабляецца праз складаныя сказы. Сэнс кожнага з іх супрацьпастаўляецца двойчы: у адносінах да папярэдняга сказа і ўласных частак між сабой.

Так, у складаназалежных сказах даданая частка *Калі...* (у форме абагульнена-асабовага сказа) са значэннем умовы проціпастаўляецца галоўнай выніковай частцы з наяўным ці адсутным злучнікам *то*. Галоўная частка-заповіт (у форме абагульнена-асабовага сказа, выказнік якога ў форме загаднага ладу: *прабачай, будзь, старайся, будуй, рабі, ададай*) проціпастаўляецца ўстойліваму выразу-фаталізму *што будзе, то будзе* (‘не варта нічога змяняць, усё высветліцца само сабой з часам’). Гэта супрацьпастаўленне маркіруецца (‘адзначаецца’) і графічна – пастаноўкай працяжніка.

Процілегласць *тваіх* намаганняў і людскага стаўлення да іх увасабляецца і праз лексіку: моўныя і кантэкстуальныя антонімы (*знішчаць – будаваць; дабро – сябелюбства, нізкія намеры; поспех – ілжывыя сябры, сапраўдныя ворагі; адна ноч – гады; спакой і шчасце – зайздросціць; усё – мала і пад.*), і праз сінтаксічную градацыю. З аднаго боку, яна дапамагае ўзмацніць *твае* добрыя справы (ад памкненняў да самаахвярнасці) і людскую няўдзячнасць (ад ілжывых абвінавачанняў да замоўчвання і забыцця), а з другога боку, “надае моцы” наказу аўтаркі: *прабачай ім, будзь добры, старайся дабіцца поспеху, будзь адкрыты і шчыры, будуй сваё, ададай колькі можаеш*. Сінтаксічны паралелізм праяўляецца і праз анафару – адзінапачатак *Калі...*, і праз эпіфару – паўтор у канцы кожнай страфы: *што будзе, то будзе*.

Сэнсава заповіт заканчваецца радком *ададай колькі можаеш*, таму ён вынесены ў канец сказа, каб менавіта на яго прыпадаў лагічны націск (дзеля гэтага парушана і структура страфы). Аднак канцоўкай твора з’яўляецца апошняя страфа – аўтарскае тлумачэнне-супакаенне: *Бачыш, у астатнім рахунку / Лічыцца толькі тое, што было паміж табой і Богам. / Бо паміж табой ды “імі” / І так ніколі нічога не было*. Гэтай трайному адмаўленню нададзена сіла ўмацаваць *твой дух, тваю веру ў праўдзівасць абранага табою жыццёвага шляху і грамадзянскай пазіцыі, а значыць, у сваіх памкненнях, дзях і высілках ты чысты перад сваім сумленнем і Богам*.

Алена ЦАТУРАВА

КЛАСНАЯ ГАДЗІНА НА ТЭМУ “БАРЫСАЎ І БАРЫСАЎЧАНЕ”

Мэты: паглыбіць веды вучняў пра родны горад Барысаў; развіваць індывідуальныя творчыя здольнасці вучняў, уменне працаваць у групах; выхоўваць у вучняў пачуццё любові да Бацькаўшчыны, роднага горада і яго жыхароў, гонару за іх.

Абсталяванне:

Фотавыстаўка “Мой родны горад”.
Карта горада Барысава.
Выстаўка кніг пра Барысаў.
Крыжаванка.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Вучні падзелены на тры групы. Кожная група рыхтавала сваю экскурсію па Барысаве.

- Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік чытае верш Веры Буланды.

*Гляджуся ў азёры любімай Айчыны,
Чытаю паданні сівой даўніны,
Заглядваю ў летапіс пушчаў, даліны,
Знаходжу ў бяросце радкі Скарыны.
Радок за радочкам у сэрца ўбіраю,
Смакую, люблю, разумею яго.
Не можам мы жыцці без роднага краю,
Як птушкі гнязда не кідаюць свайго.*

– Чытаю паданні сівой даўніны... Лаўрэнцьеўскі і Іпацьеўскі летапісы данеслі да нас першыя ўспаміны пра горад Барысаў. Больш за 900 гадоў носіць наш горад імя полацкага князя Барыса Усяславіча, каля 30 пакаленняў людзей жылі і жывуць на гэтым месцы.

Пра наш родны горад можна гаварыць бясконца і зараз мы пагаворым пра любімыя мясціны кожнага з вас у нашым горадзе.

- Вучні расказваюць пра любімыя мясціны.

– Многія паэты, пісьменнікі, мастакі выказвалі сваю любоў да роднага горада. Свае вершы яму прысвяцілі і вучні нашай школы. Вучні чытаюць вершы пра Барысаў.

Родны мой Барысаў

*Сярод гаёў, палёў,
Ля ракі празрыстай,
Вырас родны горад мой
З назваю – Барысаў.
Ўсё дзяцінства тут прайшло
У гульнях і забавах.
Мне пакінула яно
Успамін яскравы.
Горад бачыў гора шмат:
Войнаў і нападаў,
Але ён, нібы салдат,
Ўсё стаяў, не падаў.
Праз усю вайну пранёс
Непаўторны вобраз.
Мы да сённяшняга дня
Чуем яго голас.
Чуем подых мы вятроў,*

*Шэпт травы зялёнай
І размовы ліп, дубоў,
Ды прыгажуню-клёнаў.
Спевы птушак па вясне,
Доўгія прагулкі,
Гоман вуліц гарадскіх,
Ціхія завулкі.
Школы, помнікі, сады –
Гэта твае рысы.
Дык квітней жа, горад мой,
Родны мой Барысаў!
Крысціна Сінкевіч.*

Мой горад

*Пазнаю я знаёмыя рысы:
Парк культуры, музей, стадыён...
Гэта мужны і вечны Барысаў,
Без памылкі скажу: “Гэта ён!”
Тут Бярэзіны плаўныя воды
У мінулае ціха цякуць,
З успамінам сваім карагоды
Тут адвечныя дрэвы вядуць.
І не раз, і не два ў гэты горад
З чорнай зброяй страшэннай вайны
Налятаў той бязлітасны вораг,
На людзей каб абуць кайданы.
Жыхары не пужаліся бою,
І быў горад свабодным заўжды,*

Помнік партызанцы Люсі Чалойскай.

Песня пра партызанку Люсю

Над ракой, дзе войны грукаталі,
Плачуць вербы раннюю вясной;
Тут стаіць, стаіць на п'едэстале
Партызанка з гордаю душой.

Як на варце, стала у дазоры
І з плячэй не зняла аўтамат,
Быццам чуе: там, над небам зорным
Выбухі далёкія гармат.

Хочацца, каб сонейка свяціла
Над краінай мірнай, дарагой,
І заўжды Чалоўская Людміла
Ажывала з песняй баявой!

Яўген Карпуць.

Партызанка, Чалоўская Люся!
Да цябе ад шумлівых бяроз,
Ад зялёных лясоў Беларусі
І паклон я, і песні прынёс.

Мікола Мятліцкі.

Вечны агонь у Барысаве

Вечны агонь у Барысаве...

А ён не патухаў
з часіны змрочнай
над ценямі салдат
з баракаў блочных.
А ён не паміраў –
начамі асвятляў
не вязняў – мужных твары
пад люты брэх аўчарак.
Гарыць над ценямі забітых
Майданека і Маабіта
агонь той вечны –
чалавечны...
Ў рабінавых начах –
у будучых вяках...
Водбліск – на вербах ніцых...
Гары, гары, агонь святы,
не гасні ад слаты
і дробязных амбіцый!

Васіль Патапенка.

Песня пра Барысаў

Ты як птушка, наш горад Барысаў!
Над Бярэзінай – слаўнай ракой
Два крылы прамыста ўзняліся,
Абняліся з вясной маладой.
Два крылы – бераг правы і левы,
Горад новы і горад стары,
Сінь ракі і высокага неба,
Чырвань майскіх сцягоў і зары.

Уладзімір Пецюкевіч.

• 3-я група – экскурсія “Запаветы слаўнай баявой адвагі” (пра падзеі Айчыннай вайны 1812 года).

Пераправа ў 1812 годзе

Задрывэла, як грудзі, зямля.
Затрашчала Брылёўскае поле.
Па ваколіцах страх загуляў,
Загарэлася бітва за волю.
Смерць гула па-над полем, ракой,
Кроў з рачною вадою муціла.
Колькі ты тут на вечны спакой
Чужаземцаў, рака, прытуліла?

**Помнік Героям Савецкага Саюза
П. М. Раку, А. І. Данілаву, А. А. Пятрову.**

Загадаўшы спаліць тут жа мост,
Праз рубаж перабраўшыся борны,
Імператар рашыў кінучь пост
І салдат, азвярэлых, галодных.
Ля Студзёнкі згубіў ён азарт
І ранейшую гучную славу.
Апрануўшы кажух, Банапарт
Драпу даў, нібы воўк ад аблавы.
Бо падняўся ўвесь дружна народ,
Аслабляў ён варожую сілу,
І знайшоў тут няпрошаны зброд
Кроў і ганьбу, палон і магілу.

Дзмітрый Самойленка.

Глыбокі след на зямлі Барысаўшчыны пакінула вайна з Напалеонаўскай арміяй. Гавораць, у французай існуе прыказка “Як француз на Бярэзіне”, якая нагадвае “Як швед пад Палтавай”. Што такое Бярэзіна, французы ведаюць і памятаюць. Памятаем пра гэта і мы.

Барысаў павінен быў стаць заслонай для войска Напалеона на шляху ў Смаленск і Маскву. Праводзіліся значныя мерапрыемствы па ўмацаванні Барысава (на правым беразе Бярэзіны былі пабудаваны так званы “Батарэй”). Умацаванні прызначаліся для размяшчэння артылерыйскіх батарэй і прыкрыцця 20-тысячнай рускай арміі. У час барацьбы на “Батарэях” варожая армія недалічылася каля дзвюх тысяч салдат. Так быў сарваны план Напалеона пераправіць армію праз барысаўскі мост і затрымацца ў горадзе.

Памяць пра воінаў, якія мужна баранілі сваю маленькую радзіму Барысаў, увекавечана ў Маскве на сценах храма Хрыста Збавіцеля.

У 1926 годзе было прынята рашэнне аб прызнанні “Батарэй” помнікам гісторыі і абвешчэнні іх дзяржаўнай маёмасцю, а ў 1985 годзе ўстаноўлены памятны знак і зроблена аглядавая пляцоўка, адкуль адкрываецца панарама на старую частку горада і раку Бярэзіну.

Самае вялікае паражэнне, якое пацярпела войска Напалеона, адбылося каля вёскі Студзёнка, на Брылёўскім полі. У дакладзе Аляксандру I пра вынікі бітвы на Бярэзіне М. Кутузаў адзначаў, што праціўнік пакінуў тут толькі палоннымі пяць генералаў, двац-

Помнік на брацкай магіле савецкіх ваеннапалонных, якія загінулі ў барысаўскім канцлагеры.

цаць тры тысячы пяцьсот салдатаў, а разам з палеглымі на полі бою і тапельцамі страты праціўніка склалі каля пяцідзiesiąці тысяч чалавек.

Помнікі на мемарыяльным Брылёўскім полі... Пад бязмоўнымі магільнымі курганамі спяць рускія і французскія воіны (*дэманстрацыя фотаздымкаў помнікаў*).

- Інфармацыйная хвілінка.

Вучні кожнай групы па чарзе расказваюць пра *самыя значныя падзеі ў горадзе з 1991 да 2007 года*.

1991 год. Пабудавана і ўведзена ў эксплуатацыю паліклініка № 4.

У горадзе пачаў працаваць жаночы савет, якім кіруе Т. Дронава.

1992 год. Адноўлены помнікі, пабудаваныя на Брылёўскім полі да 100-годдзя перамогі ў вайне 1812 г.

У цэнтральнай гарадской бібліятэцы створана адзіная ў горадзе выставачная зала.

Уведзена ў эксплуатацыю агульнаадукацыйная сярэдняя школа № 20.

1993 год. Барысаўскі камбінат ужытковага мастацтва закончыў 10-гадовую працу над цыклам габеленаў для Беларускага тэатра оперы і балета.

Барысаўчане добра ведаюць чудоўную тэатральную заслону памерам 16 x 7,5 м у гарадскім Палацы культуры. Габелены Барысаўскага камбіната прадстаўлены ў памяшканні Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь і ў будынку Арганізацыі Аб'яднаных Нацый у Нью-Йорку. Але галоўнае дасягненне камбіната – “Табелен стагоддзя” (мастак А. Кішчанка) памерам 266 кв. м., які ўдастоены Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь (1996) і занесены ў Кнігу рэкордаў Гінеса.

1994 год. Барысаўчанін Валерый Румянцаў, інвалід I-й групы, за ўдзел у марафоне на інвалідных калясках па маршруце Масква – Алма-Ата адзіны з беларусаў узнагароджаны расійскім ордэнам Мужнасці.

Барысаўскія прадпрыемствы – завод медыцынскіх прэпаратаў, БАТЭ і крышталны завод – удастоены міжнароднай “Брыльянтавай зоркі за якасць”.

1995 год. У Барысаве з’явіўся ўласны інстытут “Барысаўпраект” – пераемнік Барысаўскай праектнай майстэрні.

1996 год. Барысаўчаніну Уладзіміру Мікалаевічу Дронаву, контр-адміралу ВМФ Расіі, за праяўлены гераізм пры выпрабаванні новых атамных падводных лодак прысвоена званне Героя Расіі.

У Барысаве пачало дзейнічаць уласнае тэлебачанне – тэлекампанія “СКІФ” (12-ты канал).

Закончана рэстаўрацыя помніка С. Арджанікідзе.

1997 год. Адкрыты філіял недзяржаўнага інстытута кіравання і прадпрыемальніцтва.

У выдавецтве “Беларуская Энцыклапедыя” імя П. Броўкі выйшла гісторыка-дакументальная хроніка “Памяць. Барысаў. Барысаўскі раён”.

Імя былой вучаніцы дзіцячай музычнай школы Людмілы Бацэка (педагог Антаніна Аляксееўна Фаменка) занесена ў “Залатую кнігу планеты”, якая знаходзіцца ў Крамлёўскім палацы ў Маскве.

Адкрыты першы ў Беларусі Цэнтр карэкцыйна-рэабілітацыйнага навучання і рэабілітацыі дзяцей-інвалідаў.

1998 год. Барысаўскаму парку культуры і адпачынку споўнілася 70 гадоў.

Альпініст з Барысава В. Кульбачэнка першы з беларусаў узышоў на вышэйшую вяршыню свету Джамалунгму (Эверэст).

Крышталны завод адзначыў сваё 100-годдзе.

Закладзена рабінавая алея ў гонар жанчын-маці.

1999 год. Споўнілася 80 гадоў гарадской бібліятэцы.

Футбольная каманда БАТЭ – чэмпіён Рэспублікі Беларусь у вышэйшай лізе.

29 снежня рашэннем гарадскога Савета дэпутатаў зацверджаны герб горада.

2000 год. Адкрыўся новы універсальны магазін “Веста”, адзін з найбуйнейшых у Мінскай вобласці.

Пастаўлены помнік воінам-інтэрнацыяналістам.

2001 год. 15 студзеня рашэннем гарадскога Савета дэпутатаў зацверджаны сцяг горада.

За 10 гадоў больш за 60 навучэнцаў мастацкай школы г. Барысава сталі пераможцамі конкурсаў дзіцячага малюнка ў Нарвегіі, Японіі, Кітаі, Галандыі, Індыі, Расіі.

Адзначыла сваё 100-годдзе запалкавая фабрыка імя С. Кірава.

22 чэрвеня прынята пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь “Аб святкаванні 900-годдзя горада Барысава”.

2002 год. Горад Барысаў адзначыў сваё 900-годдзе.

2003 год. Створана дзіцячая іканапісная студыя Барысаўскага гарадскога палаца культуры імя М. Горкага.

У ваколіцах в. Зембін зняты 4-серыйны тэлефільм “На безыменнай вышыні”.

2004 год. Ураджэнцы г. Барысава Аляксандра Кірسانова і Канстанціна Драпеза (дуэт “Аляксандра і Канстанцін”) упершыню прадставілі Рэспубліку Беларусь на Еўрабачанні.

2005 год. Алена Брава (выпускніца СШ № 15 г. Барысава), пісьменніца і журналістка, стала лаўрэатам літаратурнай прэміі “Гліняны Вялес” за кнігу “Каменданцкі час для ластавак”.

2006 год. У адпаведнасці з Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь аб’яднаны г. Барысаў і Барысаўскі раён.

2007 год. Пад Барысавам прайшлі мерапрыемствы Дня памяці “Бярэзіна-2007”, прысвечаныя 195-годдзю падзей Бярэзінскай пераправы.

Горад Барысаў адзначыў сваё 905-годдзе.

- Рэфлексія. Кожная група складае сінквейн са словам “Барысаў”.

Барысаў
Старажытны, юны
Расце, аднаўляецца, прыгажэе
І радуе сваёй гісторыяй і сучаснасцю
Мой любімы горад.

“КРЫЖ НА ЗЯМЛІ І ПОЎНЯ Ў НЕБЕ”

УРОК-ЭСЭ ПА АПОВЕСЦІ ВІКТАРА КАРАМАЗАВА, ПРЫСВЕЧАНАЙ ВІТОЛЬДУ БЯЛЫНІЦКАМУ-БІРУЛЮ

Выкладчыца роднай мовы і літаратуры Магілёўскага архітэктурна-будаўнічага каледжа Беларуска-Расійскага ўніверсітэта Вольга Мікалаеўна Станкевіч шмат гадоў запар праводзіць у сваіх групах адкрытыя ўрокі, якія прыцягваюць увагу як навучэнцаў, так і калег-педагогаў. Гэтыя арыгінальныя ўрокі карысныя вопытам педагогічнага майстэрства.

Сёлета Вольга Станкевіч правяла ў групе другога курса архітэктурнага аддзялення ўрок-эсэ, урок фарміравання новых ведаў на тэму “Не адбірайце ў чалавека радасць” (паводле аповесці-эсэ “Крыж на зямлі і поўня ў небе” Віктара Карамазова). Эпіграфам да ўрока ўзяты словы Вісарыёна Бялінскага: “Агледзіны жыцця выдатных людзей – заўсёды выдатныя агледзіны. Яны ўзвышаюць душу і ўзбагачаюць духоўна”.

Да ўрока выкладчыца і навучэнцы рыхтаваліся задоўга да яго правядзення. Яшчэ летам зрабілі некалькі дзесяткаў фотаздымкаў прыроды Прыдняпроўскага краю і зладзілі да ўрока выдатную выставу “З вясною ў адным вагоне” – цудоўныя краявіды рэк і азёраў, лясоў і сенажацяў. Аформілі фотаальбом “Тут – улада мастака”, прысвечаны творчасці Вітольда Бялыніцкага-Бірулі, абсталявалі кніжную выставу. На паліцах – партрэт В. Карамазова, выдадзеныя ім буклеты жывапісу беларускіх мастакоў, кнігі “Дзень Барыса і Глеба”, “Крыж на зямлі і поўня ў небе”, “Безжанцы”, “Пушча”, “З вясною ў адным вагоне”, “Брама”, “Антон” і іншыя, а на сцяне – фотарэпрадукцыі эцюдаў і мастацкіх палотнаў В. Бялыніцкага-Бірулі. Напярэдадні ўрока навучэнцы з выкладчыцай наведаліся ў Магілёве ў Мастацкі музей В. Бялыніцкага-Бірулі і зрабілі падарожжа-экспедыцыю ў Бялынічы, на радзіму мастака. Паслалі калектыўны ліст В. Карамазова і атрымалі ад пісьменніка пэўныя парады, якія вельмі прыдаліся. А яшчэ выканалі індывідуальныя і групавыя заданні. Вольга Мікалаеўна падрыхтавала да заняткаў слоўнік, які тлумачыў сэнс слоў *плёнэр, рэтра, эсэ, эцюд*, а таксама забяспечыла відэафільм і музычнае суправаджэнне.

Урок пачаўся з кароткага агляду твораў пісьменнікаў, якія замілавана апісвалі прыроду Беларусі; былі прыгаданыя імёны Якуба Коласа і Уладзіміра Караткевіча. Вучаніца Ганна Мяжуева агучыла кароткі даклад пра жыццёвы і творчы шлях прэзідэнта Віктара Карамазова. Яна звярнула ўвагу прысутных на тое, што многія кнігі з’явіліся ў выніку вандровак пісьменніка па родным краі і па Расіі (у тым ліку да Бірулевай дачы “Чайка” ля возера Удомля Цвярской губерні).

Вольга Станкевіч распавяла пра выдатную аповесць-эсэ “Крыж на зямлі і поўня ў небе” В. Карамазова, паводле якой зроблены аднайменны фільм у Мінску, а магілёўскім рэжысёрам Валянцінам Ермаловічам пастаўлены спектакль. Выкладчыца падкрэсліла: “Гэта найцікавейшая споведзь пра слаўтага жывапісца-земляка Вітольда Каятанавіча Бялыніцкага-Бірулю, а яшчэ і споведзь самога аўтара”. Потым яна адзначыла адметнасць твораў В. Карамазова: іх старонкі праменьняць, як і карціны В. Бялыніцкага-Бірулі, бо мастак сам быў светлым чалавекам, ад яго выходзіла святло, струменіла дабрывня. А калі гаворка кранула эцюды і карціны мастака, то ў аўдыторыі веснавой паводкай разлілася сонечная музыка “Пораў года” Пятра Чайкоўскага.

Вітольд Бялыніцкі-Біруля сябраваў з Якубам Коласам і іншымі беларускімі пісьменнікамі, увогуле любіў паэзію, з рускай – асабліва Фёдора Цютчова. Навучэнка Вольга Нярода прадэкламавала верш “...Еще земли печален вид...”. І тут слухачы даведліся ад выкладчыцы, што таленавіты мастак і сам пісаў прозу і вершы. Яна выразна прачытала яго цікавае апавяданне “Кіслячыха”. Потым быў паказаны відэафільм пра пленэр на радзіме мастака. На экране ціха плылі цудоўныя пейзажы Прыдняпроўя і Друці, эцюды і палотны; маладыя мастакі цёпла адгукаліся пра прыгажосць твораў Вітольда Каятанавіча.

Затаіўшы дыханне слухалі юнакі і дзяўчаткі, будучыя архітэктары, тэкст ліста, адрасаванага ім Віктарам Карамазавым.

«...У кожнага чалавека, асабліва маладога, калі наперадзе доўгае жыццё, доўгія пошукі яго сэнсу, павінны быць духоўныя ідэалы, арыенціры. Тады лягчэй і цікавей ісці па жыцці сваім шляхам, каб не збіцца з яго на штосьці, можа, і знешня прывабнае, але на сутнасці пустое, дробнае, непатрэбнае. Бялыніцкі-Біруля можа быць Вам гэтакім ідэалам, надзейным спадарожнікам у жыцці. Бо ён не толькі выдатны пейзажыст, мастак. Звярніце ўвагу на тое, як ён любіў і ведаў прыроду, сваю родную Беларусь, як цёпла пра гэта казаў, якім выдатным, addаным даццэ Любе ён быў бацькам (яго лісты да Любы), як паэтычна (бо паэтычная душа) ён пісаў і словам (“Кіслячыха” ды іншыя яго апавяданні, яго паэзія), як шчыра ён сябраваў (хоць і з Жукоўскім, Сцяпанавым, Багданавым-Бельскім, Марававым), як наважыў і любіў сваіх настаўнікаў, дзяцей, сялян, які шырокі дыяпазон быў яго любові ў мастацтве (літаратура, тэатр, музыка). Усё гэта Вам – урокі, каб стаць выдатнымі людзьмі...».

На ўроку прысутнічаў магилёўскі літаратар Віктар Арцём'еў. Яму таксама далі слова. Ён успомніў свае сустрэчы з Віктарам Карамазавым у канцы 50-х, у 80-я гг. XX ст. і ў апошнія гады. Нагадаў пра цёплае сяброўства празаіка з паэтам Аляксеем Пысіным, якому ён прысвяціў выдатнае эсэ “Проста ўспомніў я цябе...”. Падкрэсліў, што Віктар Філімонавіч не толькі таленавіты празаік, ён яшчэ і выдатны мастак; з паўдзсятка яго жывапісных палотнаў дэманструюцца ў Бялыніцкім краязнаўчым музеі. Ён адзіны такі ў Беларусі, а ў Расіі такіх зусім няма. Так што нашай краіне здорава пашэнціла. В. Карамазаў з 90-х гадоў мінулага стагоддзя даследуе жыццё і творчасць выдатных майстроў жывапісу: В. Бялыніцкага-Бірулі, С. Жукоўскага, І. Левітана, Ф. Рушчыца, А. Бархаткова, Г. Вашчанкі, А. Бараноўскага, М. Неўрава і іншых. Дэвізам творчасці В. Карамазава з’яўляюцца словы: “*Найвышэйшае мастацтва не ў вымысле, а ў дакуменце*”. Вось чаму плён празаіка і мастака жыве і будзе жыць у кантэксце вечнасці. І карамазаўскія творы таксама выпраменьваюць дабрню і свецяцца.

Напрыканцы ўрока Вольга Мікалаеўна падышла да кніжнай выставы, брала кніжку за кніжкай і рабіла агляд твораў В. Карамазава, а потым дала навучэнцам (на выбар) дыферэнцыраванае дамашняе заданне.

На ўроку былі выкарыстаны міждысцыплінарныя сувязі: беларуская мова, руская мова, малюнак, жывапіс, музыка; і ўнутрыдысцыплінарныя: віды і жанры літаратуры, жыццёвы і творчы шлях Якуба Коласа, Уладзіміра Караткевіча.

У выніку папярэдняй працы і на самім уроку палыбіліся веды навучэнцаў пра сучасную беларускую прозу, выявіўся іх інтарэс да твораў пісьменніка Віктара Карамазава. Юнакі і дзяўчаты навучыліся аналізаваць мастацкі твор з улікам яго жанравай спецыфікі, атрымалі навыкі працы ў складзе творчых груп. А яшчэ ў іх узнікла пачуццё гонару за таленавітых землякоў, імкненне быць лепшымі ў абранай галіне дзейнасці.

Віктар ІВАНОЎ,
літаратар.

Віншваем з юбілеем!

ЛЯВОН БАРШЧЭЎСКИ

50

Адзін з юбіляраў гэтага месяца – перакладчык, педагог і літаратуразнаўца, кандыдат філалагічных навук Лявон (Леанід Пятровіч) Баршчэўскі – нарадзіўся 4 сакавіка 1958 г. у Полацку. Закончыў Мінскі дзяржаўны педагогічны інстытут замежных моў (1980), аспірантуру пры ім (1987). Выкладаў англійскую і нямецкую мовы ў роднай полацкай сярэдняй школе № 10 (1980 – 1981), Наваполацкім політэхнічным інстытуце (1981 – 1984, 1987 – 1990), працаваў намеснікам старшыні пастаяннай камісіі Вярхоўнага Савета Беларусі (1990 – 1991).

Перакладчык надзвычай шырокага дыяпазону, Лявон Баршчэўскі ўдала перастварае тэксты самых

розных жанраў, прычым прыблізна з трох дзсяткаў моў свету. Шэраг твораў замежнай літаратуры вывучаецца ў школьнай праграме менавіта ў ягоных перакладах: трагедыя “Прыкуты Праметэй” Эсхіла, некаторыя санеты Франчэска Петраркі, кніга вершаў “На шлях праўды” Бертольда Брэхта, раман “Більярд а палове дзсяткай” Генрыха Бёля, навела “Ператворэнне” Франца Кафкі...

Лявон Баршчэўскі – укладальнік хрэстаматый “Літаратура народаў свету” для X класа (1995) і “Літаратура народаў свету: XX стагоддзе” (з Евай Лявонавай; 1999) для XI класа агульнаадукацыйнай школы. Ён таксама аўтар кніг папулярных нарысаў “Літаратура ад старажытнасці да пачатку эпохі рамантызму” (2003), “Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён” (з Пятром Васючэнкам і Міхасём Тычынам; 2006) і аднайменнага зборніка тэкстаў для чытання і аналізу. У аснове гэтых выданняў – матэрыялы, што друкаваліся ў “Родным слове” цягам многіх гадоў (1995 – 2006). Акрамя таго, на старонках нашага часопіса ён выступіў з матэрыяламі «Пра скандынаўскіх багоў і герояў: Вывучэнне фрагмента з эпаса “Старэйшая Эда” ў VIII класе» (2002, № 6) і «У суладнасці з геніем: “Кніга гадзін” Райнэра Марыя Рыльке ў перакладзе Васіля Сёмухі» (2006, № 1). Лявону Баршчэўскаму прысвяціў сваё эсэ “*Virs eruditus*” Рыгор Барадулін (1998, № 3).

Падрыхтаваў **Віктар ЖЫБУЛЬ.**

У рэдакцыйнай пошце шмат лістоў з паэтычнымі творамі: нам пішуць настаўнікі са шматгадовым стажам, якія з дзяцінства складаюць вершы, і студэнты філфакаў айчынных ВНУ, і вядомыя аўтары, што маюць ужо шмат публікацый у рэспубліканскім друку. Многія выдалі і зборнікі ўласнай паэзіі.

Праца над радком (згадайма словы Максіма Багдановіча з вядомага твора: “Трэба з сталі каваць, гартаваць гібкі верш / Абрабіць яго трэба з цярпеннем”) – руплівая і нялёгкая. Не толькі над рытмам і рыфмай, над адметнасцю, але і над вобразам, асабліва метафарычная мова якога патрабуе ўслухоўвання, сузірання, нават самазабыцця. Натхненне – легкакрылая істота, а вось корпанне ў слоўнай “пародзе”, насамрэч, нагадвае шахцёрскую працу ці геалагічныя росшукі. І часам да верша трэба вяртацца праз колькі дзён, праз шмат гадоў, каб убачыць, угледзець недаробленае, напісанае наспех...

Хацелася б пажадаць усім нашым шанюным аўтарам, каб паэтычнае натхненне прыносіла плён, пакідаючы як здабытак выдатныя ўзоры слоўнага мастацтва.

У гэтым выпуску рубрыкі “Літаратурны ветразь” мы прапануем увазе нашых чытачоў вершы дзвюх настаўніц – Зінаіды Мышкоўскай (Афанасьевай) з Гомеля і Галіны Грахольскай з Гарадзецкай СШ, што на Шклоўшчыне.

Падрыхтавала **Тацяна ЛАЎРЫК**.

Галіна ГРАХОЛЬСКАЯ

Маміна шчырае слова,
Добрая бацькі парада
Заменяць любую прамову.
Слухаць заўсёды іх рада.
Мамы пяшчотныя вочы,
Бацькавы моцныя рукі
Дарылі спакой мне уночы,
Прэч гналі трывогі і мукі.
Кожны мой дзень пачынаўся
Цёплай усмешкаю маці,
Важкай далоняй вітаўся
Бацька – святлела у хаце.
Трывушчая мужнасць – ад бацькі
І ад яго – працавітасць.
Чуласць, спагада – ад маці
І ад яе – цягавітасць.

Расою чыстаю на долях,
Таёмным шэптам у дубровах,
Начным суквеццем зор агністых,
Празрыстым ззяннем вод вячых, стых,
Прызыўным крыкам жураўліным,
Лагодным клёкатам бусліным,
Усмішкай шчыраю дзіцяці,
Пяшчотнай калыханкай маці.
Вясновым першацветам,
Стракатым, звонкім летам,
Птушыным шматгалоссем
І палявым калоссем
Навекі сэрца паланіла,
Зачаравала і здзівіла
Ты, мова родная мая!
І я – палонніца твая.

Зінаіда АФАНАСЬЕВА

МАЦІ. МАМАЧКА. МАТУЛЯ

Свеціць мне цяпер бясконца
Матчынай любові сонца.
Мамы стомленыя вочы
Сняцца часта мне уночы.

Яна ткала, вышывала,
Рук ад працы не хавала.
Песень пра жаночу долю
Наспявалася даволі.

З простаі марай ў сэрцы мілым
Людзям шмат добра зрабіла.
Яснай зоркай ім ў жыцці
Не стамлялася свяціць.

Маці. Мамачка. Матуля.
Мне з табою так утульна,
Для цябе складаю верш я.
Ты даруй, што толькі першы...

Больш за ўсіх – самаадданай,
Мужнай, шчырай і каханай.
У маім жыцці самотным
Застаешся самай роднай.

ТОНКІ ПАРТРЭТЫСТ, ТАЛЕНАВІТЫ АНІМАЛІСТ, ЧУЛЫ ПЕДАГОГ АЛЯКСЕЙ ГЛЕБАЎ

100

Аляксей Канстанцінавіч Глебаў (28.03.1908, в. Звевічы Смаленскай вобласці – 2.10.1968) – выдатны беларускі скульптар сярэдзіны ХХ ст., народны мастак Беларусі (1955), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1976, пасмяротна). Вучыўся ў Віцебскім мастацкім тэхнікуме (1926 – 1930) у Міхаіла Керзіна. Адзін з арганізатараў Аб'яднання моладзі Асацыяцыі мастакоў рэвалюцыі ў Віцебску (1928 – 1930). Удзельнічаў у выставах з 1928 г. Быў загадчыкам бутафорска-мэблевага цэха ў Маскоўскім мастацкім тэатры ІІ у Маскве (1931 – 1935). З 1933 г. працаваў у Мінску ў галіне манументальнай і станковай скульптуры. Майстар тэматычнай кампазіцыі, батальнага і анімалістычнага жанраў, партрэта.

Творчы лёс скульптара ўнікальны, як у кожнага нешараговага талента. Удзячны і любімы вучань М. Керзіна, аднаго з заснавальнікаў сучаснай беларускай скульптурнай школы, педагога Віцебскага мастацкага тэхнікума, А. Глебаў не атрымаў дыплама аб прафесійнай адукацыі. Спрычынілася “ганебнае” паходжанне – сын святара. Скульптар заўсёды любіў сваю радзіму, Смаленшчыну, з якой выйшла шмат таленавітых творцаў, і ганарыўся ёй, заўсёды цёпла згадваў ранняе дзяцінства. Любоў бацькі да коней адлюстравалася ў творчасці сына, падштурхнула развіццё ўнікальнага дарунку – дарунку анімаліста. Прыроджаная інтэлігентнасць, чуласць да творчай атмасферы нязменна прыносілі пладзі і ў вучнёўскія гады, і пазней, у час працы дэкаратарам у Маскоўскім мастацкім тэатры ІІ. Асаблівае значэнне для маладога скульптара мелі заўвагі В. Мухінай, якая ўдзельнічала ў справах тэатра.

У насычаны творчасцю культурны асяродак трапіў А. Глебаў, калі на запрашэнне М. Керзіна вярнуўся ў Мінск для ўдзелу ў працы калектыву маладых скульптараў – афармленні інтэр'ераў Дома ўрада. Працаваў паводле эскізаў Г. Манізера над вялікім барэльефам для залы пасяджэнняў Вярхоўнага Савета БССР “Кастрычнік у Беларусі”, самастойна выканаў бюст М. Фрунзе (1933); непасрэдныя парады Г. Манізера і М. Керзіна ўдасканалілі прафесійныя навыкі маладога скульптара. У даваенны час А. Глебаў стварыў барэльефы для Дома Чырвонай Арміі (“Лявоніха”, “Мастацкая студыя”, 1936) і Палаца піянераў і школьнікаў (1940) у Мінску, скульптуры “Лявоніха” і “Крыжачок” для будынка ВДНГ у Маскве (1940). Выявілася цікавасць да лепкі конных манументаў. У 1936 – 1939 гг. А. Глебаў выканаў мадэль помніка для г. Барысава (конная група) у гонар вызвалення Беларусі ад войскаў буржуазнай Польшчы ў 1920 г., конную скульптурную кампазіцыю “Рэўаенсавет Першай коннай арміі”.

Выразным, удумлівым партрэтыстам А. Глебаў стаў у гады Вялікай Айчыннай вайны. Партрэты герояў-партызанаў (1943 – 1944) даносяць да нас далікатнае стаўленне да канкрэтнага чалавека, часам на шкоду ідэалагічна неабходнай тыпізацыі вобраза. У кожным з іх А. Глебаў шукаў штосьці каштоўнае для вострага выяўлення індывідуальнасці ўнікальнай чалавечай асобы.

Пасляваенныя партрэты сучаснікаў адзначаныя эмацыянальнай выразнасцю, тонкай прапрацоўкай дэталей. Глыбокая вобразная характарыстыка робіць партрэт У. Кудрэвіча (1950) адным з найлепшых партрэтных твораў А. Глебава ў дрэве. У працы востра адчуваецца цэльнасць асновы, з якой выступае стрыманы энергічны твар з прыгожа выразанымі валасамі, што паўтарала хутчэй прыёмы лепкі, чым разьбы па дрэве. Рухомая імпрэсіяністычная лепка падкрэслівае прыродную кемлівасць і аптымізм у партрэце “Стары калгаснік” (1957), трагізм і мудрасць у вобразе М. Калініна (1958), крыху асобна стаіць мініяцюрны партрэт-паўфігура А. Марыкса (1958) з утрыраванымі, рэзкімі рысамі.

Вобраз Янкі Купалы прасякнуты цеплынёй. Утульныя драпіроўкі паліто, грунтоўнасць і ганарлівасць, стрыманая напружанасць паставы, жывы добразычліва-чулы перарваны рух ствараюць асаблівую абаяльнасць твора. Яснасць і прастата кампазіцыйнага вырашэння, гарманічнасць, свабода і нату-

ральнасць пасадкі галавы добра ўвязаныя з жывым выразам твару чалавека творчай працы. Стрыманая насцярожанасць, унутранае напружанне гарманічна злучаныя з мяккай далікатнасцю асобы паэта. Удакладняе вобраз выразная лепка складзеных на калене рук паэта. Сярод станковых прац пасляваеннага часу вылучаюцца таксама шматфігурная кампазіцыя “Сустрэча У. І. Леніна на Фінляндскім вакзале ў красавіку 1917 года” (1958), партрэтная група “Максім Горкі і Янка Купала” (1949).

Блізкая была Аляксею Глебаву гістарычная тэматыка. Пра гэта сведчыць неаднаразовы зварот да вобраза Францішка Скарыны. Ад сумнага твару адкрытага свету строгага асветніка (1946), чые шырокія плечы і статная фігура абмаляваныя тонкай драпіроўкай і чый красамоўны жэст рук паказвае на выразны нацюрморт, што сімвалізуе веды, – да выразанага ў дрэве паглыбленага ў задуменнасць сталага творцы (1954), чые моцныя рукі майстра-друкара з закасанымі да локця рукавамі, устойліва абапіраючыся на тоўсты том, прытрымліваюць падбароддзе, падкрэсліваючы мудрую тугу пакрытага рэзкімі зморшчынамі твару. За помнік Ф. Скарыну, створаны А. Глебавым у 1967 г. і ўсталяваны ў 1974 г. у Полацку, скульптар атрымаў Дзяржаўную прэмію.

Эскізы конных статуі князёў Васількі Мінскага і Уладзіміра Полацкага прывабліваюць непадробнай моцай фігур. Такім самым былінным вершнікам-волатам, годным спадчыннікам, роўным легендарным продкам, побач з імі выглядае ў конным партрэце генерал-маёр Герой Савецкага Саюза Леў Даватар, у шырокай бурцы, што, падхопленая ветрам, агінае корпус каня, які перабірае зграбнымі нагамі. А. Глебаву блізкая рамантычная ўсхваляванасць першых рэвалюцыйных гадоў, асабліва яскрава гэта выявілася ў лепцы скульптурных конных групаў. Шчыльная кампанію кампазіцый “Будзёнаўцы” (1959), “Атака” (1964), “Першая конная” (1966), дзе ў адзіную рухомую масу зліліся некалькі фігур вершнікаў, выяўленых у рэзкіх ракурсах на імклівых конях, пад трапяткім сцягам, стварае адчуванне пагрозлівай моцы і імпэтнага размаху коннай атакі адной з бітваў далёкай грамадзянскай вайны.

Асобная тэма ў творчасці скульптара – майстэрства лепкі коней – была заўважаная яшчэ М. Керзіным у далёкія гады вучнёўства А. Глебава. Пачуццё гармоніі прапорцый цела і жывога руху каня, далікатная ідэалізацыя знайшлі развіццё ў тэматычных і партрэтных кампазіцыях – ад жвавасці багатырскага каня пад Васількам Мінскім (1944) да стрыманай моцы і ганарлівай годнасці параднага каня ў помніку М. Фрунзе (1961).

Адна з найбольш вядомых прац Аляксея Глебава – манументальны рэльеф “Беларусь партызанская”, адзін з чатырох, што ўпрыгожваюць абеліск на плошчы Перамогі ў Мінску. Перад глядачом паўстае эпізод баявога задання партызанскай групы як абагульнены цэльнасцю вырашэння вобраз, які перарос у сімвал народнай вайны. Манументальнасць тут звязана з архітэктонікай будовы кампазіцыі – дакладнай вертыкаллю пластычных фігур цэнтра і насычаных

рухам баявых груп на флангах. Дзякуючы дыяганальнай рознаскіраванасці выразных жэстаў персанажаў погляд зноў і зноў вяртаецца да цэнтральных фігур і сэнс кампазіцыі бясконца ўзбагачаецца. Пабудова рэльефа адпавядае яго становішчу адносна асноўных кропак агляду. Дакладнасць трактоўкі вобразаў спрыяе стварэнню жывой характарыстыкі кожнага з персанажаў у некалькіх выразных дэталях. Працу вылучае адсутнасць ілюстрацыйнай наўмыснасці і рытарычнасці, заснаваная на жывым уражанні няўлоўнага абаяльнасць асобы аўтара.

Гэтымі якасцямі прасякнутыя і тэматычныя кампазіцыі пасляваеннай мірнай тэматыкі. Натуральныя, класіцыстычна паўнакроўныя, архітэктанічна ўстойлівыя атлетычныя фігуры ў кампазіцыі-дуэце “Новыя далягледы” (1953). Свежая лірычная нота прагучала ў кампазіцыях “Вяртанне з працы” (1957), “На палым стане” (1962). Згадаліся класічныя рэплікі на тэму скрадання Еўропы: плаўныя рысы корпуса каня, што нахіліў галаву, з’яўляюцца зграбным п’едэстам для грацыёзнай жаночай фігуркі.

Асобным радком у творчасці А. Глебава праходзіць выява жаночай фігуры, пакланенне вечнай красе юнага аголенага цела. Лаканічна прамалёваныя рысы ліюцца ў творы “Юнацтва” (1963). Тут асабліваю ролю адыгрывае дрэва як матэрыял, што дазваляе далікатна паказаць кантраст фактуры паверхні. Апрацоўка яе ад гладкай цеплыні акруглых формаў да цэльнага пастамента – неапрацаванага ствала, з якога вырастае пругкая фігура з ганарліва паднятай галавою на зграбнай шыі, – стварае асаблівае адчуванне жывасці і сучаснасці прачытання вечнай тэмы жаночай прыгажосці. Па-свойму голая і вабная “Плыўчыха” (1963), чые мяккія акруглыя жаночыя формы выяўленыя не рэзка, быццам пад струменямі вады. Натуральны жэст рук, якія адціскаюць валасы, паднятыя акружы локцаць, сцягну і мяккае калена ў лёгкім упоры на частку плінту ствараюць асаблівы рытм унутранай прасторы статуі, ажыўляюць светлае дрэва і нагадваюць пра старажытных духаў прыроды – дрыяд, русалак, якія стагоддзямі чаравалі нашых продкаў-паганцаў.

Вялікае значэнне А. Глебава не толькі як таленавітага скульптара, але і як адоранага чалавеча педагога. З 1955 г. ён выкладаў у Беларускай дзяржаўнай тэатральна-мастацкай інстытуце. Яго імя нададзена Мінскай мастацкай вучэльні. Унікальныя ў шчырасці жывыя ўспаміны, якія М. Керзін напісаў на просьбу вучня ўжо самога А. Глебава скульптара І. Краўчанкі. Традыцыя, закладзеная ў далёкія 20-я гг. XX ст. у Віцебску, калі вучні супрацоўнічалі з педагогам і захоўвалі шчырую ўдзячнасць яму да канца сваіх дзён, такім чынам працягнулася. Сярод выбітных беларускіх скульптараў – вучняў А. Глебава такія прызнаныя майстры, як А. Анікейчык, А. Заспіцкі, І. Краўчанка, І. Глебаў і многія іншыя.

Паэтычная мяккасць трактоўкі вобразаў, далікатная ўвага да дэталей, як пляценне тонкай сеткі для погляду, якая падводзіць да галоўнага ў кожнай кампазіцыі і ўзбагачае агульнае ўражанне вобраза дадатковай характарыстыкай, абагульненне канкрэтнага чараўнага матыва да агульначалавечага гучання ў свежай

унікальнай трактоўцы – такія асноўныя адметнасці творчага почырку Аляксея Канстанцінавіча Глебава. Улюбёны прыём скульптара – пабудова кампазіцыі ў руху наперад і ўверх, што стварае ўражанне імклівасці і ўрачыстага пад'ёму. Яснасць кампазіцыі, увага да логікі формаў, гарманічны адбор з мноства дэталю галоўных для максімальнай выразнасці твора характэрныя для найлепшых яго твораў. Глыбока інтэлігентны, адукаваны чалавек, які тонка ўспрымаў свет і захоўваў у працах жывое адчуванне натурны, – такім паўстае ў сваіх творах і ва ўспамінах вучняў і настаўніка гэты таленавіты скульптар, чые творы захоўваюцца ў Нацыянальным мастацкім музеі Беларусі, фондах БСХ, Музеі сучаснай беларускай скульптуры імя А. Бембеля, Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

- Беларуская савецкая скульптура : Са збораў дзяржаўнага мастацкага музея БССР : Каталог. – Мінск, 1978.
 Белорусский союз художников : Энциклопедический справочник. – Минск, 1998.
Бойко, В. Глебов Алексей Константинович / В. Бойко. – Минск, 1974.
Никифоров, П. П. А. К. Глебов / П. П. Никифоров. – М., 1960.
Петерсон, Э. А. Портретная скульптура Советской Белоруссии / Э. А. Петерсон. – Минск, 1982.
 Энциклопедия литературы и искусства Беларуси. – Т. 2. – Минск, 1985.

Марына ТАРАКАНАВА,
 супрацоўнік Мемарыяльнага
 музея-майстэрні З. І. Азгура.

Мастацтва ў кантэксце часу

ЛЯ ВЫТОКАЎ БЕЛАРУСКАЙ СКУЛЬПТУРНАЙ ШКОЛЫ

ДА 125-годдзя МІХАІЛА КЕРЗІНА

Заір Азгур. Партрэт Міхаіла Керзіна. 1982 г.
 Барэльеф. Гіпс танаваны. Друкуецца ўпершыню.

Адказам на пытанне, ці можа арганічна спалучаць творчая асоба некалькі іпастасяў, педагогічную і мастацкую дзейнасць, з'яўляецца творчы шлях Міхаіла Аркадзевіча Керзіна (23.03.1883, Санкт-Пецярбург – 1979), заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, скульптара і педагога. Яго матэрыяльная спадчына не вельмі вялікая, налічвае некалькі дзесяткаў твораў (партрэтаў, тэматычных кампазіцый – медалёў і рэльефаў), большая спадчына духоўная, якую мастак пакінуў, перадаў шматлікім вучням. Паводле сведчання аднаго з іх, Заіра Азгура, М. Керзін усю творчую дзейнасць прысвяціў выхаванцам, а сам “працаваў практычна толькі ў вольны час і тады, калі трэба было нам паказаць, як тое або іншае варта рабіць” [1, с. 1].

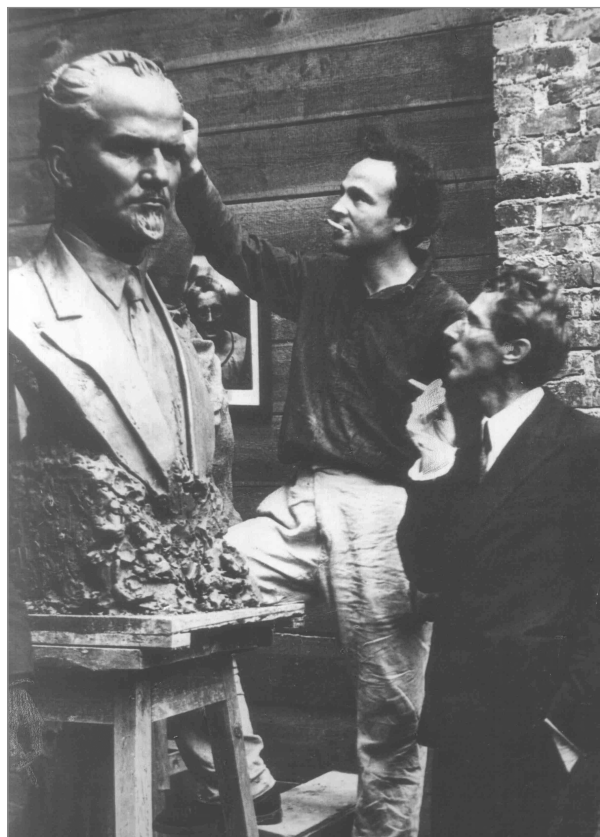
Унёсак Міхаіла Керзіна ў стварэнне і развіццё беларускай скульптурнай школы высока ацэнены гісторыкамі і тэарэтыкамі выяўленчага мастацтва, яго вучнямі. Жывым сведкам і ўдзельнікам станаўлення беларускага мастацтва назваў М. Керзіна Марк Нейман: “Не перабольшваючы можна сказаць, што скульптурнае аддзяленне Віцебскага мастацкага тэхнікума, якое існавала з 1923 да 1930 г., сталася alma mater амаль усёй беларускай скульптуры... Як педагог Керзін выключна шмат зрабіў для выхавання маладых беларускіх скульптараў” [5, с. 52]. Заір Азгур у гутарцы з навуковымі супрацоўнікамі Інстытута тэорыі і гісторыі выяўленчага мастацтва ў Маскве, якая адбылася 20 мая 1948 г., адзначыў, што М. Керзін “...сваёй прысутнасцю ў Беларусі на працягу 28 гадоў прынёс велізарную карысць беларускім мастакам як культурны чалавек і выкладчык... За гэтыя 28 гадоў Керзін стаў неад'емнай часткай беларускага мастацтва” [3, с. 12]. Ва ўспамінах З. Азгур адзначаўся пра свайго выкладчыка як пра чалавека, апантанага імкненнем да гармоніі і прыгажосці, якую паўсюль шукаў і, захапляючыся, знаходзіў і якую бескарысліва і шчодра раскрываў перад вучнямі. У аўтабіяграфіі вучань М. Керзіна Аляксей Глебаў ахарактарызаваў яго як цудоўнага педагога, які прышчэпіў “вялікую любоў да мастацтва, і ў далейшым на працягу многіх гадоў, маючы з ім стасункі, [А. Глебаў] увесь час папаўняў свае веды, працуючы ў яго майстэрні” [4, с. 1].

Педагогічная дзейнасць Міхаіла Керзіна пачалася яшчэ ў перыяд навучання яго ў Пецярбургскай Акадэміі мастацтваў у Г. Залемана і У. Беклямішава. У 1905 – 1906 гг. ён выкладаў у студыі У. Мяшкова ў Маскве, у якой вучыўся на працягу 1901 – 1903 гг. У 1918 – 1919 гг. – у студыі выяўленчага мастацтва пры клубе падлеткаў у Петраградзе. Наступны этап выкладчыцкай дзейнасці скульптара звязаны з Велі-

жам. З 1919 да 1923 г. разам з іншымі выпускнікамі Пецярбургскай акадэміі мастацтваў, прыхільнікамі акадэмізму, ён працаваў у Веліжскай народнай мастацкай школе. Вядома, што навучанне там вялося паводле праграмы “Пралетарскае мастацтва”, якая ўключала курс жывапісу, скульптуры, кампазіцыі, ужыткавага мастацтва. Веды і досвед практычнай педагогікі, а таксама ўсведамленне, што “*толькі школа дае ўмовы, якіх прыватным парадкам атрымаць няма магчымасцяў*”, сталіся адным з суб’ектыўных фактараў, умовай узнікнення Віцебскага мастацкага тэхнікума як сістэмы мастацкай адукацыі.

Існуе комплекс перадумоваў сцвярджэння прадстаўнікоў рэалізму на чале з М. Керзіным у Віцебску ў 1923 г., аднак асноўная – ідэалагічная. У гэты час адбываецца канчатковы пералом, змена кірункаў выяўленчага мастацтва, мастацкіх арыенціраў, назіраецца падтрымка і абвясчэнне, афіцыйнае прызнанне адзінага слушнага кірунку – рэалізму, які заключаецца ў капсулу сацыялістычнага рэалізму. Усе намаганні – на дасягненне адной мэты: канчаткова выгнаць левае мастацтва, нягледзячы на тое, што раней у Віцебскім мастацка-практычным інстытуце суседнічалі фармалістычныя і рэалістычныя майстэрні, такія творцы, як Ю. Пэн, Я. Мінін, К. Малевіч, М. Шагал. Навучэнцы маглі выбіраць сабе кіраўніка. Яскравыя прадстаўнікі фармалізму К. Малевіч, Эль Лісіцкі, М. Шагал, Н. Коган, К. Багуслаўская, В. Ермалаева, І. Пуні да гэтага часу пакінулі Віцебск. Пра эпоху барацьбы і пераменаў М. Керзін выказаўся так: “...у тых гады амаль паўсюдна ў СССР выкладанне выяўленчага мастацтва было захоплены прадстаўнікамі розных фармалістычных плыняў. У найлепшым выпадку ў адной і той установе паралельна існавалі рэалістычныя і фармалістычныя ўстановы, прадстаўнікі якіх узаемна адмаўлялі адзін аднаго. Трэба згадаць, што фармалісты ў той час спрачаліся не так пра рэвалюцыйны змест, як пра рэвалюцыйнасць той або іншай формы ў мастацтве самой па сабе... узаемнае адмаўленне адно аднаго выкладчыкамі адной і той навучальнай установы часта стварала сумбур у галовах навучэнцаў і на практыцы прыводзіла да занябання самага галоўнага – увагі да зместу, да задачы стварэння праўдзівага жывога вобраза” [6, с. 58 – 60].

“У жніўні 1923 г. мастацка-практычны інстытут быў зачынены, бо агульная скіраванасць яго навучальнага працэсу апынулася ў супярэчнасці з патрэбамі мастацтва ў кадрах мастакоў-рэалістаў” [2, с. 1], – пісаў Заір Азгур. Пасля даклада загадчыка Віцебскага мастацка-практычнага інстытута Івана Гаўрыса на V з’ездзе работнікаў Віцебскай губерні накіравана праца інстытута за 1922 / 23 навучальны год разгарнулася дыскусія наконт працы ўстановы, мэтай і накіраванасці навучання, па-рознаму ацэньвалася дзейнасць выкладчыкаў, мастакоў, чые творы сёння – сусветная спадчына. Фармальныя прычыны рэарганізацыі інстытута: хаатычная камплектацыя кантынгенту навучэнцаў, безгаспадарлівасць, неадпаведнасць інстытута свайму прызначэнню, адсутнасць культурна-асветніцкай працы, не тая скіраванасць прац, антысанітарныя ўмовы... Але ж сапраўдная прычына ляжала ў іншым.

Вучань і настаўнік: Заір Азгур і Міхаіл Керзін у майстэрні ля партрэта К. Манахава. 1937 г.

У верасні 1923 г. кандыдатуру Міхаіла Керзіна зацвердзілі, і скульптар пачаў выконваць абавязкі загадчыка Мастацкага тэхнікума.

З сыходам І. Гаўрыса, Я. Мініна, Ю. Пэна, мастакоў, запрошаных у інстытут Маркам Шагалам, эра рэвалюцыйных пераўтварэнняў і эксперыментаў, не заўсёды сістэмных, выніковых з пункту гледжання традыцыйнай кансерватыўнай педагогікі, эра Віцебскай народнай мастацкай школы, Віцебскага мастацка-практычнага інстытута скончылася. Пад кіраўніцтвам Міхаіла Керзіна пачалося ўзвядзенне новага “будынка” беларускай савецкай мастацкай школы.

Спіс літаратуры

1. **Азгур, З. И.** Михаил Аркадьевич Керзин: Воспоминания / З. И. Азгур. ГУ “Мемарыяльны музей-майстэрня З. І. Азгура”. Калекцыя “Архіў З. І. Азгура”. Адз. зах. 312.
2. **Азгур, З. И.** Рецензия на книгу И. Б. Элентуха «У истоков белорусской профессиональной художественной школы» / З. И. Азгур. ГУ “Мемарыяльны музей-майстэрня З. І. Азгура”. Калекцыя “Архіў З. І. Азгура”. Адз. зах. 329.
3. **Азгур, З. И.** Стенограмма беседы с научными сотрудниками Института теории и истории изобразительного искусства в Москве. 20.05.1948. / З. И. Азгур. ГУ “Мемарыяльны музей-майстэрня З. І. Азгура”. Калекцыя “Архіў З. І. Азгура”. Адз. зах. 359.
4. **Глебов, А. К.** Автобиография / А. К. Глебов. Музей сучаснай беларускай скульптуры імя А. А. Бембеля. Ф. 17, воп. 8, спр. 5.
5. **Нейман, М.** Скульпторы Белоруссии // Искусство. 1940.
6. Очерки по истории изобразительного искусства Белоруссии : М. Керзин. Скульптура. – М. – Л., 1940.

Аксана БАГДАНАВА,

дырэктар Мемарыяльнага музея-майстэрні З. І. Азгура.

Віктар КАРАМАЗАЎ

ПАРТЫЗАНСКАЯ МАДОННА*

Калі карціна з'явілася, аўтара паклікалі ў Саюз мастакоў на таварыскі суд: існавала гэтакая форма выхавання і пакарання адступніка ад савецкіх нормаў паводзін. Выступалі калегі па творчасці, але сяброўскай размовы не атрымалася. Пагражалі хоць не турмой, але сурова: як мог савецкую жанчыну паставіць у ікону? Падсудны, загартаваны Севастопалем, Бухенвальдам, Дахау, не спалохаўся: вы шальмуеце не толькі мяне, але мастацтва!.. Ах, – усхапіліся калегі, – мы шэльмы?!.. А тым часам карціна была ўжо ў Маскве на буйной выставе жывапісу ўсёй краіны, і там казалі ў адзін голас: шэдэўр! Яе адразу набывае Траццякоўская галерэя.

Што ж, урэшце, стварыў мастак? Шэдэўр ці пасквіль?

На вялізным палатне выява маладой маці, якая сядзіць з дзіцем на руках. У ёй прыродная здаровая краса, ад працы на зямлі стамлёна-задумлівыя вочы, надзейныя плечы, моцныя ногі, напрацаваныя рукі, адной яна трымала перад сабой дзіця, другою падтрымлівала аголеную да дзіцяці грудзь, якую, кормячыся, малое трымала ў ручках як самы дарагі матулін дар. Загарэлыя твар ды шыя, белая, як сімвал чысціні, кофта, чырвона-залацістая накідзь на плячах зліваліся ў каляровай гаме са спелай збажыною поля. Светлая гама колераў давала адчуванне вечнасці жыцця. Яно дыхала і ад жней, якія сярпамі жалі збожжа, і ад заклапочанасці старой, якая сядзела ахоўніцаю свае дачкі ля яе ног, і ад партызан-мужчын, якія з вінтоўкамі за плячыма ішлі бараніць свой край ад ворага. У напружаных колерах – чырвона-залацістым, белым, чорным – адчуваўся час ваеннага ліхалецця, смяротнай небяспекі, і разам з тым жыла перамога жыцця над смерцю. Гэта быў не проста вобраз маладой сялянкі, а вобраз жаночай сілы, мужнасці. І гэта была наша нацыянальная Мадонна. Беларуская.

Так, карціна відавочна стваралася з выкарыстаннем прынцыпаў іканапісу. У цэнтры сядзела маці з дзіцем, як на іконе, вакол яе – быццё ў зваротнай перспектыве. Іканапісны прынцып быў у будове кампазіцыі, у плагатыцы малюнка, у кампазіцыі выявы маці з дзіцем. І разам з тым гэта тыповая вясковае кабета, мацнейшая за вайну. Яе святасць не толькі вонкавая, але і глыбінная, у прыродзе ды маралі вёскі, у нацыянальным характары. Шмат хто пытаўся ў мастака, дзе ён знайшоў гэтакую цудоўную мадэль. А ён не пісаў з мадэлі. Заўсёды давяраўся памяці, уяўленню, інтуіцыі, свайму аналізу вобраза. Дэталі ў вобраз шукаў у жывых жанчынах, але ў поўным сэнсе адпаведнік свайму мастацкаму ідэалу знаходзіў у сабе. Пазней, праўда, прызнаецца, што ў яго Мадонне шмат ад роднай маці.

“У нашай вёсцы, у Звянчыхах, каля Коханава, парадзіху не везлі ў больніцу. Клікалі бабу Аню, маю маму.

Яна ў калгасе пчалярыла, а па хатах прымала роды, лячыла. Казала, што ў яе трыста ўнукаў. Дзяцей, якіх лячыла ды прымала ў родах, называла сваімі ўнукамі. Аднойчы прыйшла дадому і кажа, што нарадзіўся хлопчык з дэфармаванаю галоўкай, дык яна ўзяла галоўку ў рукі, пагладзіла, паперамацала ў ёй мякенькія храсточкі, усе іх на сваё месца паставіла, зляпіла тую галоўку, як скульптар. Цяпер, казала, храсточкі замацуюцца і вырасце здаровы чалавечак. Усё магла зрабіць”.

Убачыўшы, што “Партызанская мадонна” сплыла з Мінска назаўсёды, дырэктар Дзяржаўнага мастацкага музея Алена Аладава папрасіла Савіцкага напісаць яшчэ адну гэтакую Мадонну – для свайго музея. Паўтарацца мастак не мог. Пісаць новую – якую? Быў не гатовы. Тую, другую, убачыў і адчуў толькі праз дзесяць гадоў. Яна была і тая, і не тая. Зноў партызанская, але ўжо не сядзела, а стаяла на ўсю сваю веліч, адкрытая, прыгожая, падобная і да свае старэйшае сястры, і да славутай “Сіксіцінскай Мадонны” Рафаэля. Рафаэлеўскі прынцып будовы твора тут не падыходзіў. Там нельга было знайсці кампазіцыйнай сістэмы. Свой твор бачыўся іншым – эпічным. Быццёвыя эпізоды вакол Мадонны можна было скампанаваць толькі на строгім геаметрычным каркасе кампазіцыі. І гэтакі твор адбыўся. Іншы, хоць эпізоды быцця былі падобныя на тыя, што і на першай карціне: за спінаю ў Мадонны ляжала хлебнае поле, таксама працавалі жнеі, ішлі ў бой партызаны. Але ў падмурку карціны, акрамя старой, сядзеў стары з вінтоўкай. У быцці народным цяпер больш важка выглядала ідэя святасці жанчыны з дзіцем. Карціну аўтар назваў “Партызанскай мадоннай (Мінскай)”.

У гэты час Савіцкі працаваў над серыяй карцін “Лічбы на сэрцы” – пісаў тое, што з гадамі не гасла ў памяці вязня фашысцкіх лагераў. Ён адчуваў, што яго Мадонны не могуць быць асобнымі творамі. Каб выказацца напоўніцу пра трагічны дваццаты век, каб выліць з сябе ў карціны свой непамерны трагічны вопыт, трэба выказацца серыямі, цыкламі. І тут ужо не магла не нарадзіцца “Мадонна Біркенау”.

Біркенау – гэта жаночы канцэнтрацыйны лагер фашыстаў на тэрыторыі Польшчы. Мастак прайшоў праз гэтакія лагеры і ведаў, у што яны ператваралі чалавека. Ён кладзе ў падмурак карціны чорную магільную пліту, над ёю ставіць чорную стэлу, падобную на комінкрэматырыя, і на яе падымае жанчыну з дзіцем. Раскінуўшы рукі, як на крыжы распнутая, яна ляціць разам з дзіцем, пакінуўшы зямлю, у нябыт.

Мастак сядзіць на табурэце паміж карцін, мальбертаў у сваёй майстэрні, стамлёна, у вчэрнім зморку, схіліўшы сіваю галаву.

“Тэма нашай Мадонны, пакутніцы, заўсёды будзе адкрытая. Яе ніхто ніколі не закрыве. Ніякімі шэдэўрамі. Яна бясконца і вечная”.

* Пачатак на 4-й старонцы вокладкі.

Вобразы, сюжэты, стрыманую палітру, скупую ў колерах і разам з тым пранізліваю тонам, вызначыла само жыццё, якое выдалася на долю мастака. Не сам ён выбіраў сабе асідны, у агні, Севастопаль, жахлівыя Бухенвальд, 326 шталаг, лагер ваеннапалонных у Дзюсельдорфе, канцэнтрацыйныя лагеры Мітэльбау-Дора і Дахау. Не ён да сябе клікаў Чарнобыль. Але яны ў яго жыццё прыйшлі і тым вызначылі мастацкую палітру. З гэтай палітры, у тым самым каляровым спектры, з’явілася на свет яшчэ адна яго Мадонна – чарнобыльская.

Маці аддае са сваіх рук анёлам мёртвае любімае дзіця, кладзе яго на іх чыстыя рукі. Ляжыць яно ў анёлаў на руках светленькае, як зорачка ў небе, над ім спакутаваны матчын твар, а вышэй – абсечаная поўня, раздвоеная. Яе дваісты контур – два полымі ў сэрцы маці: боль і надзея на Бога. Чарнобыльская Мадонна нібыта паўтарае подзвіг Багародзіцы.

“Мне кажуць: напішы карціну для офіса Арганізацыі Аб’яднаных Нацый у Вашынгтоне, каб там была Беларусь. Уся Беларусь? Так. І я пішу жанчыну з дзіцем на фоне вялізнага куста чорных ружаў. Даю. Здзіўленыя: ружы чорныя? Кажу: што маем – нацыянальная палітра. Але пішу другі варыянт: Мадонна

з дзіцем на фоне ружаў чырвоных. Паказваю. Таксама Беларусь? Так – наш лёс і колер. Крывавіць? Пытаюцца: а можна, каб ружы былі светлыя? Кажу: можна. І пішу ружы белыя: і белы колер – наш. Мы перад светам чыстыя”.

Жаночыя постаці, твары, вочы: “Плач па зямлі”, “Пакінутыя”, “Доля”, “Восень”, “Сялянская п’ета”, “Лагодныя”, “Нядзеля”, “Хлябы”, “Крыж надзеі” – усюды беларускія Мадонны. Гэтага ў назвах карцін мастак не кажа. Але мы бачым – яны. З дзіцем ці без дзіцяці, рахманья ці пакутніцы, але нашы. Як у карціне “Хлябы”: ідуць зімовай вёскай тры жанчыны, кожная нясе перад сабою вялікі круглы бохан хлеба, і ад тых боханаў такія яны ўсе годныя, прыгожыя, шчаслівыя – Мадонны. Альбо яшчэ – “Жанчына з хлебам”: сядзіць і трымае на каленях, як святыню, вялікі цёплы бохан – Мадонна!

Ёсць у Міхаіла Савіцкага і “Мадонна з валошкамі”. Яна, маці, трымае дзіця, а дзіця глядзіць на маці і ў руцэ трымае букецкі валошкаў... Як шмат у гэтым будзённа-простым матыве глыбокай чалавечай радасці, надзеі, як светла ад блакіту, разлітага па ўсёй карціне ад валошкаў!

Такое ўсё сваё і наша. Беларускае.

Беларускія мударэлікі

ЖАНЧЫНА Ў БЕЛАРУСКАЙ КАЛЯНДАРНАЙ АБРАДНАСЦІ

Ва ўяўленнях старажытнага земляроба вясна ўвасаблялася ў вобразе прыгожай дзяўчыны, апранутай у зялёны сарафан. Яна – сейбіт красак і збожжа. У **валачобных песнях** малоецца прыгожы вобраз жанчыны-сялянкі, гаспадыні дому, разумнай дарадчыцы і памочніцы мужу, ухваляецца яе ўвішнасць, гаспадарлівасць. Жаночы вобраз, створаны ў песнях, падкупляе ўнутранай сілай і харакствам. Падкрэсліваецца, што жанчына ў доме нясе пачатак сямейнага суладдзя, яна клапатлівая, гаспадарлівая, поўная ўсведамлення сваёй ролі і жаночай годнасці. Ухваляецца і маладая дзяўчына (дачка гаспадыні і гаспадара), яе прывабнасць, кемлівасць, здатнасць да ўсялякай хатняй працы.

Часта ў валачобных песнях, прысвечаных дзяўчыне, выкарыстоўваюцца сімвалічныя вобразы вянка, пярсцёнка, кубка, згадваюцца ручнікі, паясы і іншыя атрыбуты вясельнага абраду. Увогуле ж усе валачобныя песні павінны былі спрыяць ураджаю на ніве, прыплоду статку, добрабыту, здароўю сям’і.

Вясна – гэта абуджэнне зямлі пасля зімовага сну. Вясёлы настрой людзей, іх песні і танцы павінны былі дапамагчы зямлі прагнуцца і стаць урадлівай, бо старажытныя людзі верылі ва ўзаемасувязь урадлівай энергіі прыроды і чалавека. У час Юр’я, старадаўняга земляробчага свята першага абрадавага выгану жывёлы ў поле, жанчыны збіраліся вялікай грамадой каля жыгняй руні і пад гранне дуды спявалі песні. **Юр’еўскія песні** працягваюць далей тэму земляробчай працы, выяўляюць адвечны клопат

земляробаў пра добрае жыта і пра тое, каб зберагаўся і памнажаўся статак.

Усе старажытныя святы і абрады напоўнены песнямі. Часта песні мелі магічны сэнс. Н. Вялецкая сцвярджае: “Магічная роля песнапенняў у язычніцкіх рытуалах – рэч агульнавядомая... Магія спеваў са старажытных часоў адыгрывала велізарную ўплывовую ролю ў чарадзейных актах, абрадах” (Языческая символика славянских архаичных ритуалов. Москва, 1978, с. 87). Вера ў магічную сілу слова (і спеваў) вядома з даўніх часоў у многіх народаў свету.

Непарыўная сувязь чалавека з прыродай у старажытных як каляндарных, так і сямейных абрадах ажыццяўляецца менавіта праз жанчыну, шляхам магій спеваў. Роля жанчын і дзяўчат галоўная ў каляндарных святах. На Сёмуху зялёнымі травамі і кветкамі яны прыбіралі двор і хату. На лузе дзяўчаты спявалі **траецкія песні** і завівалі вянкi. Матывы шлюбу і ўрадлівасці зямлі гучаць у **куставых песнях**. Значнае месца ў куставых песнях займаюць заклінальныя матывы на добры ўраджай.

Летам, як і ўвесну, сялянін сачыў за ростам пасеваў і рыхтаваўся да збору ўраджаю з палёў. Імкненне старажытнага чалавека засцерагаць ўраджай напярэдадні яго збору ад шкодных звышнатуральных сіл адлюстравалася ў **купальскіх песнях**, адзін з галоўных вобразаў якіх – Купалінка (Купалка). У песнях яна паказваецца занятай звычайнымі гаспадарчымі сялянскімі турботамі: яна прадзе кужалі, тчэ, беліць палатно, рыхтуе дачок да выдання замуж. Важнае месца займаюць у купальскіх песнях любоўныя і шлюбныя матывы. Купалле – гэта свята кахання. Гэтаму спрыяў і час: квітнела ўся прырода, а людзі пакуль былі вольныя ад цяжкай земляробчай працы. Купальскія

У напярэднім нумары змешчаны матэрыял “Жанчына ў цэнтры беларускага нацыянальнага космасу” Ірыны Казаковай.

песні паэтызуюць жанчыну, падкрэсліваючы яе характэрнасьць да працы, да сямейнага жыцця. Яна гасцінная, працавітая, душэўная, сціплая, але і поўная дзявочай годнасці, веры ў сваю дзявочую прывабнасць. Пэўнае месца ў купальскай паэзіі займаюць і баладныя матывы. Гэта песні-балады пра войтаўну, пра дзяўчыну-ваярку, дзяўчыну-жаўнера, бранніцу. У жартоўных купальскіх песнях тон таксама задаюць дзяўчаты. Увогуле, купальскія песні – гэта своеасаблівы гімн жыццю, прыродзе, каханню, яны перадаюць радасць чалавека ад сузірання расквітнелай прыроды, ад прадчування хуткага збору ўраджаю.

Добра перадаюць тую рупнасць, што авалодала вясковым чалавекам напярэдадні жніва, **пятроўскія песні**.

Калі ж наступаў час жніва – гэта была сапраўдная ўрачыстасць. Гэта была вялікая, цяжкая, але і радасная праца. Само жніво абрадамі не суправаджалася. Тут усе рытуалы саступалі месца цяжкай, напружанай працы. Уласна **жніўныя песні** выконваліся жнеямі пераважна па дарозе дахаты і ў час перапынку ў працы. Песняў пры агледзінах жыта і пакрыванні поля няшмат, не вельмі многа і песняў зажынкавых. Яны адлюстроўваюць урачыстую сустрэчу жней з нівай, у іх гучыць дыялог жней з полем, пяшчотнае развітанне жні-зжынальніцы з нівай перад жнівом, гучыць клопат пра тое, каб жніву паспрыяла добрае надвор'е. Асноўны пласт жніўных песняў складаюць уласна жніўныя і дажынкавыя песні. Жніўныя песні добра перадавалі ўмовы працы жней на полі, іх перажыванні, звязаныя з гэтай працай; чуліся скаргі на цяжкую працу, просьба да прыроды паспрыць.

Многія жніўныя песні гавораць пра трывогі маці-жніа, звязаныя з дзіцем, пакінутым ля снапоў у калысцы, бо жніа былі вымушаны браць з сабою на ніву немаўлятаў. Маці турбуецца, каб дзіця не плакала, каб спала, каб яму не далякала сонца. У некаторых песнях распавядаецца пра трагічныя выпадкі, калі пакінутае на ніве дзіця задраў мядзведзь ці з'еў воўк. Шырока паказваюць жніўныя песні і сямейныя ўзаемаадносіны. Маладая жанчына, нават і стомленая цяжкай працай, не хоча вяртацца дадому, бо там яе чакае неспагадная свякроў з новымі загадамі і злыны муж, якому яна нічым не можа дагадзіць. Часта жніа ўспамінае ў песнях сваю родную хату, бацькоў, шчаслівае дзявочае жыццё. Гучыць і рэзкі пратэст супраць панапрыгнятальніка, чыё жыта жнуць жнеі.

Але галоўнае месца ў жніўных песнях займае вобраз самой жанчыны. Ён малюецца суровымі фарбамі. Акрамя цяжкай працы на полі, жніа ўся ў клопаце пра дом, дзе чакае безліч хатніх справаў. Дзяўчына-жніа падаецца ў больш мажорным тоне. Яна таксама стомленая працай, але дзявочы гонар не дазваляе ёй паказаць стому. Яна прасіла сонца хутчэй зайсці, не толькі каб прыпынілася праца, але і каб сонца не далякала “цела белага, тварыку румянага”. Маці з разуменнем сустракае дачку, якая вярнулася дадому пасля цяжкай працы, пяшчотна спачувае ёй і прапануе адпачыць.

Заклучны этап жніва – дажынкi. Яны абстаўляліся асабліва пышна і, акрамя абрадаў, суправаджаліся незлічонай колькасцю **дажынкавых песняў**. Праз усе дажынкавыя песні вяртаецца тэма радасці з нагоды заканчэння жніва, такой вялікай працы. Выконваліся дажынкавыя песні пра “завітанне барады” на полі, па дарозе ў двор гаспадара, непасрэдна ў двары падчас уручэння вянка і ў дажынкавым застоллі. У тых з іх, што суправаджалі “палонне барады” і сплітанне дажынкавага вянка, гучалі магічна-заклінальныя матывы тыпу: “Ніўка, ніўка, аддай маю сілку” і інш. Жнеі звярталіся да ветру, каб ён нёс радасныя весткі, што скончаная вялікая, нялёгкая праца – дажата жыта.

Восенню сяляне збіралі грэчку, ярыну, проса, капалі бульбу, выбіралі гародніну. Песні гучалі пры зборы арэхаў,

грыбоў, брусніц, калі выбіралі каноплі, шынкавалі капусту на зіму і г. д. Вельмі важнай працай было парадкаванне лёну. Галоўны ўдзел у гэтым бралі зноў жанчыны. У цыкле **восеньскіх песняў** вылучаюцца тыя, якія спяваліся пры лёне: калі лён рвалі, слалі, апрацоўвалі.

Восень – пара выселляў, таму ў песнях гэтага часу паўнуе тэма замужжа, чаканне дзяўчынай далёкай дарогі, прадчуванне хуткага развітання з бацькамі і роднай хатай. Дзяўчына папракае бацьку, што не слухаў яе і пасеяў лён (ці мак), якога цяпер не будзе каму браць, і ён зазімуе. Прадчуванні дзяўчыны перад замужжам звычайна нядобрыя, ёй падаецца, што жыццё ў іншай хаце будзе цяжкім і бяспрадасным. З набліжэннем расстання родны дом набывае для дзяўчыны асабліва прыцягальную сілу. Яна разумее, што ў свякроўкі ёй будзе горш, чым у матулі.

У восеньскіх песнях распрацоўваюцца матывы кахання, пры гэтым перавага аддаецца перажыванням дзяўчыны, звязаным з нейкімі перашкодамі ў каханні, часам каханні без узаемнасці. Гучыць у восеньскай песні і дыялог закаханых, вельмі сардэчны, пяшчотны, пранікнёны. Адлюстравалася ў гэтых песнях і сямейнае жыццё. Чуецца скарга жанчыны на мужа-п'яніцу. Горам сваім яна дзеліцца з сяброўкамі і суседкамі на супрадаках.

У жартоўных **восеньскіх песнях** ствараецца прыгожы вобраз гарэзлівай моладзі, якая на прадраканне цяжкага замужжа адказвае аптымістычнай верай у сябе і сваю годнасць.

З сярэдзіны лістапада пачынаўся зімовы перыяд земляробчага календара. У той час малацілі збажыну, трапалі, часалі лён. Жанчыны і дзяўчаты збіраліся на супрадкі, падчас якіх спявалася мноства песняў, распавядаліся казкі, былі і небыліцы. Усё, чым жылі сяляне-земляробы зімой, адлюстравалася ў **калядных і шчадроўскіх песнях**. Калядкі, адрасаваныя гаспадыні, услаўлялі яе розум, жаночую прывабнасць, гаспадарлівую ўвішнасць, працавітасць. Песні падвышаюць годнасць гаспадыні, яе здатнасць да працы больш вытанчанай, напрыклад вышывання, вязання карункаў. Песня адзначае як найвышэйшую ступень дасканаласці майстэрства, што вышытыя ўзоры – нібыта жывыя. Песні, адрасаваныя дзяўчыне, нясуць адзнакі клопату пра будучы лёс, сямейнае жыццё, на першае месца выходзяць матывы замужжа.

Калядныя песні перадаюць шчырую радасць дзяўчат, якім надакучыла сядзець за прасніцай і хочацца акунуцца ў святочную весялосць. Цікавы, але мала даследаваны вобраз Каляды. Яна ў беларускай каляндарна-абрадавай паэзіі жаночага роду. З упэўненасцю можна сказаць, што Каляда так ці інакш уплывае на будучы ўраджай і дабрабыт у сям'і, гэта звязвае вобраз з вобразамі багіні Маці Ураджаю, якая апекавала сям'ю і адказвала за яе дабрабыт.

У народных творах жанчына (дзяўчына) часта параўноўваецца з бярозай, калінай, рабінай, птушкай. Гэта ўва-соблена і ў беларускай вышыўцы. Вобраз рабіны шматбаковы, бо рабіна прыгожая і вясною ў белай квецені (як дзяўчына-нявеста), і ўвосень у чырвані гронак (як пры-вабная сталая кабетка).

Беларуская каляндарна-абрадавая паэзія адлюстравала будні нашых продкаў-земляробаў, добра паказала месца жанчыны ў тагачасным грамадстве, яе ролю ў штодзённым жыцці і працы, яе паводзіны, думкі, пачуцці, перажыванні, светаўспрыманне і светабачанне. Жанчына ўяўлялася больш блізкай да таямніц Прыроды, верылі, што ёй уласцівы звышнатуральныя якасці, здольнасць паўплываць на раслінны і жывёльны свет, забяспечыць ураджайнасць палёў і дабрабыт сям'і.

Ірына КАЗАКОВА,
доктар філалагічных навук.

ІНФАРМАЦЫЙНА-ТЭХНАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ Ў ВЫКЛАДАННІ КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫХ ДЫСЦЫПЛІН

Артыкул прысвечаны інфармацыйна-тэхналагічным аспектам у выкладанні культуралагічных дысцыплін.

Аналізуецца магчымасць рэалізацыі камунікатыўных уласцівасцяў культуры пры дапамозе метамовы камп'ютэрных тэхналогій. Фармулююцца асноўныя прынцыпы стварэння мультымедыйных выданняў па мастацкай культуры. Прапануецца тэматыка анталогіі "Культура Беларусі: лепшыя старонкі" ў мультымедыйным выданні і разглядаюцца некаторыя ўжо выпушчаныя выданні гэтай анталогіі.

Камп'ютэрны тэкст, які ў максімальнай ступені адаптаваны да інтарэсаў спажываўца, дае магчымасць квантаваць інфармацыю, панарамізаваць яе, змяняць пазіцыю і вар'іраваць іншымі спосабамі. Камп'ютэрная мова адкрывае своеасаблівыя шляхі вырашэння старой праблемы суадносін прагматыкі і стылістыкі ў рамках камп'ютэрнага відэа- і гукарада. Дружалюбны інтэрфейс мультымедыйнага выдання ўключае ў сябе спецыялізаваную пошукавую сістэму, тэрміналагічныя слоўнікі і каталогі ілюстрацый, дае магчымасць прадставіць мастацкую культуру пры дапамозе новых тэхналогій, а карыстальнікам дапамагае зрабіць працэс навучання лёгкім і зымальным.

У навуковых працах П. І. Браслаўскага, Л. Э. Грызун, М. У. Дзямідавай, Б. У. Святлова і іншых [1; 2; 3; 4] даследаваліся розныя аспекты працэсу распрацоўкі і ўжывання мультымедыйных выданняў.

Даследаванне П. І. Браслаўскага дае досыць поўны і лагічна выбудаваны аналіз феномена віртуальнай рэальнасці і яго значэння ў развіцці культуры. Аднак прынцыпы стварэння прадуктаў віртуальнай рэальнасці аўтарам амаль не разглядаліся [1].

У працы Л. Э. Грызун на падставе дадзеных педагогічнага эксперымента даказаны станоўчы ўплыў сучаснага камп'ютэрнага падручніка на рэалізацыю асноўных дыдактычных функцый, што абумоўлена наяўнасцю ў ім дадатковых (у параўнанні з традыцыйным падручнікам) значных магчымасцяў [2].

М. У. Дзямідава выканала вельмі актуальнае даследаванне ролі і значэння візуальна-гукавой кампазіцыі ў дызайне мультымедыя. На аснове вынікаў гэтага даследавання былі створаныя мультымедыйныя выданні. Тым не менш пры распрацоўцы асноўных прынцыпаў праектавання такога выдання аўтар не разгледзела значэнне яго эстэтычных характарыстык, адаптыўнасці і шэрагу іншых уласцівасцяў, якія робяць значны ўплыў на якасць мультымедыйных выданняў [3].

Высновы, прыведзеныя ў працы Б. У. Святлова, вельмі актуальныя, маюць інавацыйны характар і з'яўляюцца доказам неабходнасці распрацоўкі мультымедыйных выданняў па мастацкай культуры [4].

Варта адзначыць, што ўсе аўтары ўказваюць на эфектыўнасць выкарыстання мультымедыйных выданняў у эстэтычным выхаванні і важную ролю дызайну ў рэалізацыі іх асноўных функцый.

На падставе аналізу навуковых прац па тэматыцы мультымедыйных выданняў [1; 2; 3; 4] можна зрабіць выснову, што, нягледзячы на вельмі шырокі спектр даследаванняў, існуе шэраг праблем, рашэнню якіх увага пакуль практычна не надавалася. Гэта праблемы стварэння канцэпцыі мультымедыйных выданняў культуралагічнай тэматыкі і распрацоўкі прынцыпаў іх дызайну, якія хоць і былі закранутыя ў кантэксце адпаведных матэрыялаў, але комплексна і мэтанакіравана не распрацоўваліся.

Мультымедыйныя тэхналогіі

ў камунікатыўных стратэгіях: культуралагічны аспект

Культура з'яўляецца адным з самых складаных каналаў камунікацыі. У межах культуры можна вылучыць два асноўныя віды камунікацыі. Першы – гэта трансляцыя ад пакалення да пакалення народнай культуры, якая прадстаўлена ўсёй разнастайнасцю матэрыяльна-духоўнай дзейнасці чалавека. Тут камунікатыўная стратэгія выступае як феномен аб'ектыўны (жадаеце вы або не, але гэтая трансляцыя ўсё роўна рэалізуецца).

Другі від культурнай камунікацыі – гэта прафесійнае мастацтва, дзе камунікацыя значна больш кіраваная, дзе можна гаварыць аб пастаноўцы стратэгічных мэтаў і тактычных спосабах іх рашэння.

Камунікатыўную функцыю ў галіне культуры выконваюць традыцыйныя формы захавання і трансляцыі культурных здабыткаў – музеі, выставы, бібліятэкі і г. д. Цяпер назапашванне новых тэхнічных магчымасцяў у распрацоўцы гэтай метастратэгіі дазваляе трансляваць практычна любы від мастацтва з дапамогай мультымедыйных сродкаў.

Па законах паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу ў XX ст. была створаная электронна-вылічальная машына і пачалася эпоха камп'ютэрных тэхналогій. Такім чынам, ліст – кнігадрукаванне – камп'ютэр – гэта тры вялікія прыступкі на шляху радыкальнай змены тэхналогіі перадачы культурнай інфармацыі ад пакалення да пакалення. Сёння па-

срэднікам паміж спажываннем культурнай інфармацыі і культурнымі аб'ектамі павінен выступаць чалавек, які валодае метамай новых, камп'ютэрных тэхналогій.

Якой павінна быць гэтая метама? Характарызуючы яе ў агульных рысах, можна сказаць, што, па-першае, як і любая іншая знакавая сістэма, яна павінна мець сваю семантыку, сінтаксіс і прагматыку; па-другое, яна павінна быць прыдатнай для забеспячэння рэалізацыі ўсіх асноўных сацыяльна-камунікатыўных функцый культурнага тэксту [5].

З дапамогай мультымедычных тэхналогій можна забяспечыць рашэнне, напрыклад, наступных задач:

1. Фіксацыя гістарычна-культурнай спадчыны.
2. Стварэнне дыдактычнага камп'ютэрнага асяроддзя для забеспячэння працэсу вывучэння сусветнай мастацкай культуры.
3. Забеспячэнне шырокага доступу ўсіх членаў грамадства да твораў культуры і мастацтва.
4. Узнаўленне і прадуктыўнае выкарыстанне творчага патэнцыялу народа і выяўленне духоўна-творчых памкненняў кожнай асобы.
5. Развіццё культурных традыцый.

Пры распрацоўцы мультымедычных выданняў павінны быць улічаныя ўсе тыя патрабаванні, якія выцякаюць з асноўных прынцыпаў трансляцыі культурнай інфармацыі.

Прынцыпы стварэння мультымедычных выданняў па мастацкай культуры

Прынцыпы падрыхтоўкі мультымедычных выданняў па мастацкай культуры ў цэлым можна ўмоўна падзяліць на дзве групы: тэарэтыка-метадалагічныя прынцыпы фарміравання кантэнтнага і прынцыпы дызайну.

У якасці асноўных можна вызначыць наступныя тэарэтыка-метадалагічныя прынцыпы стварэння мультымедычных выданняў па мастацкай культуры ў цэлым.

Прынцып гістарычнага дынамізму. Гэтым прынцыпам варта кіравацца як пры азначэнні тэматыкі ўсяго комплексу мультымедычных выданняў па мастацкай культуры, узятай у гістарычным вымярэнні, так і пры распрацоўцы пэўнага тэматычнага выдання.

Прынцып культурна-сэнсавага квантыравання. Выкананне гэтага прынцыпу забяспечвае мастацтвазнаўчую, гістарычную і эстэтычную каштоўнасць знакаў тэматычнага культурнага поля пэўнага мультымедычнага выдання па мастацкай культуры.

Прынцып інварыянтнасці. Інварыянтнасць мастацтва дае нам магчымасць аналітычным шляхам спазнаць усю разнастайнасць прадуктаў культуры, незалежна ад іх адрозненняў і дыферэнцыяцыі, паколькі сродкамі знакавай сістэмы мастацтва можна выказаць змест любой іншай знакавай сістэмы і яе тэкстаў.

Прынцып адпаведнасці. Ужыванне гэтага прынцыпу дазволіць, пры ўмове прытрымлівання адзінства формы падачы інфармацыі і яе змястоўнага тлумачэння, забяспечыць адпаведнасць спосабу выкарыстання мультымедычнага выдання ў культурна-адукацыйным працэсе ўзроўням развіцця рэцыпіентаў [6].

Дызайн з'яўляецца формаўтваральным сродкам мультымедычнага выдання. Ён вызначае камунікатыўныя і семіятычныя ўласцівасці выдання, забяспечваючы рэалізацыю асноўных дыдактычных прынцыпаў. Прынцыпы распрацоўкі дызайну выданняў такога тыпу можна сфармуляваць і ахарактарызаваць наступным чынам. *Паўната* – адлюстраванне ў выданні максімальна магчымых сэнна-доследных феноменаў. *Комплекснасць* – падача матэрыялу як прадметнай пэўнасці і якаснай цэласнасці фрагментаў. *Сістэмнасць* – узаемазалежнасць і структураванасць элементаў дадзенага культурнага комплексу. *Гістарызм* – адлюстраванне ў змесце выдання часовай рэтраспектывы развіцця пэўнай культурнай падсістэмы. *Эстэтычнасць* – паданне матэрыялу ў выглядзе, які ў максімальнай ступені забяспечвае канцэптualaнае і эмацыянальнае ўспрыманне. *Адаптыўнасць* – максімальная даступнасць мультымедычнай мовы для карыстальніка [6; 7].

Мультымедычная анталогія

“Культура Беларусі: лепшыя старонкі”

У адпаведнасці з вызначанымі намі асноўнымі прынцыпамі стварэння мультымедычных выданняў у Беларускім дзяржаўным інстытуце праблем культуры выпускаецца анталогія “Культура Беларусі: лепшыя старонкі”.

Актыўная праца ў дадзеным кірунку пачалася ў 1998 годзе і працягваецца да цяперашняга часу. Яе першыя вынікі ўжо знайшлі практычнае ўжыванне. На мову камп'ютэра перакладзены і прадстаўлены ў выглядзе мультымедычных кампакт-дыскаў матэрыялы з галіны народнага і прафесійнага мастацтва. Гаворка ідзе пра беларускую архітэктурную ў сувязях з прыродным асяроддзем і кліматычнымі ўмовамі; пра беларускі іканапіс і яго цеснае перапляценне з культурай народа; пра традыцыйнае беларускае адзенне і яго рэгіянальную спецыфіку.

Гэтая серыя ўяўляе інтарэс для навукоўцаў, выкладчыкаў, навучэнцаў, мастакоў і іншых творчых асоб, якія імкнуцца паглыбіць свае веды пра Беларусь і яе культуру. Выданні садзейнічаюць паразуменню паміж нацыямі ў глабальным маштабе [4].

У выніку рэалізацыі праекта ўпершыню ствараецца унікальны мультымедычны шматтомны даведнік па культуры Беларусі са мноствам высака якасных ілюстрацый, аўдыё- і відэазапісаў. Нашы кампакт-дыскі могуць выкарыстоўвацца пры вывучэнні гісторыі мастацтва і культуры, філалогіі. У серыю ўключаны тэмы па наступных накірунках: прафесійнае мастацтва і мастацтвазнаўства; народная

творчасць і фалькларыстыка; мастацкая адукацыя; матэрыяльная культура; культура нацыянальных меншасцяў; творчыя саюзы Беларусі; музеі Беларусі; культура і рэлігія; культуралогія; культура ў міжнародным аспекце. Пэралічаныя накірункі і тэмы могуць колькасна і якасна змяняцца ў залежнасці ад тэарэтычных падыходаў, патрабаванняў часу, культурных запатрабаванняў насельніцтва, рыначнай кан'юнктуры і г. д.

“Атлас культуры Беларусі” ў мультымедычным выданні

Адным з важнейшых прынцыпаў дзяржаўнай культурнай палітыкі ў нашай краіне з'яўляецца прынцып захавання нацыянальна-культурнай аўтаноміі беларускага народа як адной з перадумоў дасягнення і захавання яго суверэнітэту пры поўным адмаўленні ад культурнай аўтаркіі, духоўнага адасаблення ці самаізаляцыі. Асаблівае значэнне пры гэтым набываюць намаганні па захоўванні гісторыка-культурнай спадчыны і развіцці нацыянальных культурных традыцый, якія забяспечваюць фарміраванне нескажонай гістарычнай самасвадомасці беларусаў.

“Атлас культуры Беларусі” з'яўляецца адной з найбольш адэкватных форм прадстаўлення нацыянальнай культуры ва ўсёй яе разнастайнасці.

Культура, як і іншыя складаныя праявы матэрыяльна-духоўнага жыцця народа – мова, гісторыя, этнаграфія і г. д. – можа знайсці прасторава-часовае адлюстраванне ў выглядзе сукупнасці карт і каментарыяў да іх, якія даюць максімальна поўны, амаль вычарпальны адбітак стану культуры ў сінхраніі і дыяхраніі. Пры гэтым традыцыйныя карты сёння могуць быць дапоўнены кампакт-дыскамі, якія дазваляць убачыць культурнае жыццё пэўнага рэгіёну не толькі ў стацыі, але і ў дынаміцы. Падобна да атласаў дыялекталагічных, гістарычных, этнаграфічных, атлас культуры ўяўляе з сябе цэласную сістэму культуралагічнай інфармацыі, якая дае магчымасць “бачыць” культуру ў яе мінулым, сучасным і ў пэўнай ступені – у будучым. У “Атласе культуры Беларусі” змешчаны культуралагічныя карты ўсіх адміністрацыйных раёнаў і вялікіх гарадоў рэспублікі.

У межах дадзенага даследавання распрацоўшчыкамі былі абраны наступныя найбольш значныя аб'екты для картаграфавання: беларускія прафесійныя і народныя тэатры; архітэктура Беларусі; музеі краіны; народныя рамёствы.

У праекце рэалізавана пяць варыянтаў пошуку культурных артэфактаў: пошук непасрэдна па геаграфічнай карце, пошук па назве населенага пункта, пошук па назве культурнага артэфакта, пошук па каталогу ілюстрацый.

Мультымедычны “Атлас культуры Беларусі” дае нагляднае ўяўленне пра шматвяковы шлях беларускага народа да вяршынь сучаснай цывілізацыі. Выданне

з'яўляецца крыніцай разнастайнай і шматпланавай інфармацыі пра культурныя дасягненні нацыі, яе інтэлектуальна-духоўную ролю ў супольнасці народаў свету.

Эфектыўнае набліжэнне да спажываўца мультымедычнай прадукцыі культурна-адукацыйнага профілю мае вялікае значэнне пры пераходзе да сучаснага інфармацыйнага грамадства, які адбываецца цяпер у нашай рэспубліцы. Стварэнне адзінай інфармацыйнай прасторы ў сферы культуры на аснове новых інфармацыйных тэхналогій – відавочная і неабходная ўмова для развіцця кансалідаванага грамадства.

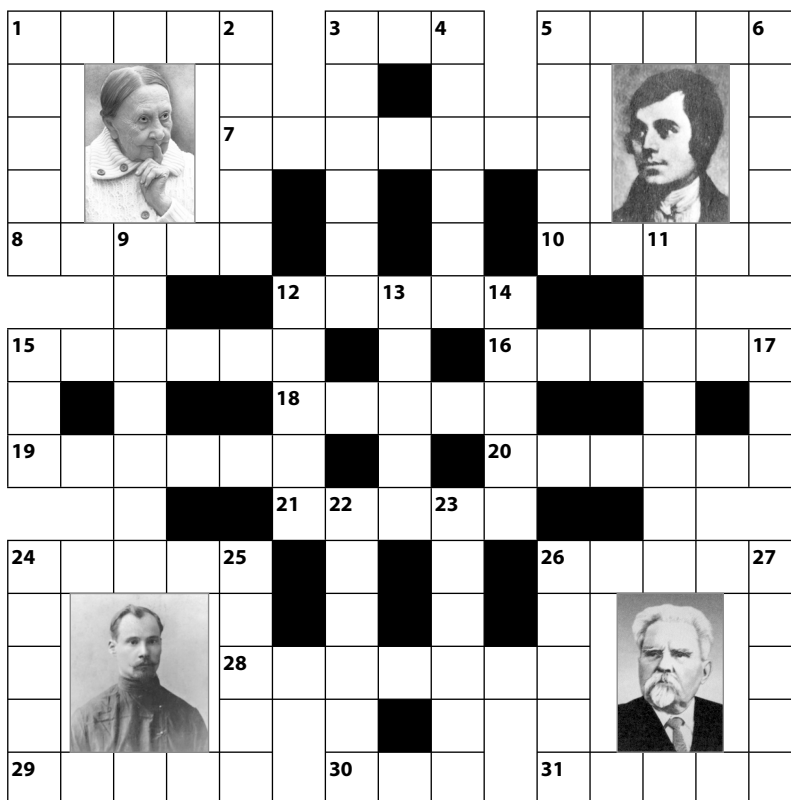
Сёння няма неабходнасці даказваць, што камп'ютэрныя тэхналогіі бясконца пашыраюць магчымасці чалавечай камунікацыі. Сярод шматлікіх традыцыйных каналаў зносінаў адно з найважнейшых месцаў належыць мастацтву і культуры ў цэлым, а таму надзвычай важна, каб і ў гэтай, выключна гуманітарнай сферы практычна выкарыстаць магчымасці мультымедычных тэхналогій.

Спіс літаратуры

1. **Браслаўскі, П. І.** Тэхналогія віртуальнай рэальнасці як феномен культуры канца XX – пачатку XXI стагоддзяў : аўтарэф. дыс. ... канд. культуралогіі: 24.00.01 / П. І. Браслаўскі; Уральскі дзярж. ун-т. – Екацярынбург, 2003. – 23 с.
2. **Грызун, Л. Э.** Дыдактычныя асновы стварэння сучаснага камп'ютэрнага падручніка : аўтарэф. дыс. ... канд. пед. навук: 13.00.09 / Л. Э. Грызун; Харк. дзярж. пед. ун-т. – Харкаў, 2002. – 20 с.
3. **Дзямідава, М. У.** Праектаванне візуальна-гукавой кампазіцыі ў дызайне мультымедыя : аўтарэф. дыс. ... канд. мастацтвазнаўства: 17.00.06 / М. У. Дзямідава; Санкт-Пецярбург. дзярж. мастацка-прамысл. акад. – Спб., 2006. – 18 с.
4. **Святлоў, Б. У.** Эстэтычныя запатрабаванні асобы ў сферы мультымедычнай культуры : аўтарэф. дыс. ... канд. філас. навук : 09.00.04 / Б. У. Святлоў; Ін-т філасофіі НАН РБ. – Мінск, 2003. – 22 с.
5. **Шыфрын, А. Я.** Метамова камп'ютэрных тэхналогій (на матэрыяле моў культуры) / А. Я. Шыфрын // Мова і соцыум : матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі : у 2 ч. – Ч. 1. – Мінск, 2003.
6. **Шыфрын, А. Я.** Мультымедычныя выданні па мастацкай культуры. Дызайн. Прынцыпы распрацоўкі / А. Я. Шыфрын // Культура. Навука. Творчасць : матэрыялы Міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі. – Мінск, 2007.
7. **Шыфрын, А. Я.** Культура Беларусі : лепшыя старонкі : прынцыпы сістэматызацыі матэрыялу для мультымедычных выданняў / А. Я. Шыфрын // Музеі і культурная спадчына як частка глабальнай інфармацыйнай прасторы : матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск-Полацк, 2002.

Аляксандр ШЫФРЫН,
загадчык лабараторыі
мультымедычных тэхналогій БелДІПК.

КРЫЖАВАНКА

Уздоўж. 1. Лясная расліна; псеўданім беларускай пісьменніцы, аўтаркі першага нацыянальнага батанічнага слоўніка. 3. Хросны бацька адносна бацькоў хрэсніка. 5. Выдатны шатландскі паэт, фалькларыст XVIII ст. Роберт ... 7. Памер у верша-складанні, якім карысталіся Цётка, Максім Багдановіч... (падказка: пры далучэнні спераду літары “з” дае прозвішча галоўнага героя п’есы “Тутэйшыя”). 8. Фальшывая папера ў аднайменным аповедзе Льва Талстога. 10. Паслядоўнасць сказаў і / або слоў. 12. Буйны мастацкі твор, “эпас новага часу”. 15. “Альпійская ...” (аповесць Васіля Быкава). 16. Выдатны беларускі краязнаўца XIX ст., аўтар 10 тысяч артыкулаў для “Геаграфічнага слоўніка зямель польскіх і іншых краёў славянскіх” Аляксандр ... 18. У казцы Сельмы Лагерлёф ён вандраваў разам з гусямі. 19. Афрыканская мова, а таксама назва сталіцы Замбіі. 20. Літаратурны прыём – адмаўленне або высмейванне пад маскай ухвалы. 21. Свяшчэнная кніга ў ісламе. 24. Старажытны горад Міншчыны, ля якога ў 1506 г. войска Міхала Глінскага ўшчэнт разбіла войска крымскіх татароў. 26. Носьбіт дыплама ў славутай байцы Кандрата Крапівы. 28. Безгаловы герой у авантурным рамане Томаса Майна Рыда. 29. Персанаж п’есы Максіма Горкага “На дне”, якому належыць фраза: “Чалавек – гэта гучыць... горда!”. 30. “... склікаці ўжо грамаду / На вялікую нараду” (Янка Купала). 31. Збіральнік і даследчык беларускіх песняў, народны артыст Рыгор ...

Упоперак. 1. Першы і апошні прыжыццёвы зборнік Максіма Багдановіча (1913). 2. Арабскамоўная краіна на паўночным усходзе Афрыкі. 3. Дрэва, якое ў беларускім фальклоры выступае як сімвал горкай жаночай долі. 4. Малітва ў некаторых усходніх рэлігіях; у пераносным сэнсе – шматкроць паўтараная “магічная” формула. 5. Ірландскі драматург, нобелеўскі лаўрэат, апалагет абсурднага тэатра. 6. Верш з 14 упарадкаваных радкоў. 9. Край – месца дзеяння ў творы “Людзі на балоце” Івана Мележа. 11. Ваяр у апалчэнні Тадэвуша Касцюшкі. 12. Пачатак дня. 13. “Скандальны” амерыканскі пісьменнік XX ст. (творы: “Тропік Рака”, “Тропік Казярога”). 14. Сусветная вядомы турэцкі сатырык і гумарыст Азіз ... 15. Лічбавая ацэнка ў школе і на спартыўнай пляцоўцы. 17. “... ружы” (Умбэрта Эка), “... грушы” (Сяргей Балахонаў). 22. Сербскі класік XX ст., аўтар “Траўніцкай хронікі”. 23. І бог ураджаю ў фінікійскай міфалогіі, і лекавая расліна. 24. Найвядомейшы псеўданім нараджэнца Акінчыцаў Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча. 25. Плод расліны сямейства гарбузовых. 26. Венгерскі вальнадумец, сучаснік Францішка Скарыны; “мільгае” ў творы “Хрыстос прыязміўся ў Гародні” Уладзіміра Караткевіча. 27. Зварот да Афеліі ў трагедыі Уільяма Шэкспіра “Тамлет”.

Адказы.

Уздоўж. 1. Верас. 3. Кум. 5. Бёрнс. 7. Дольнік. 8. Купон. 10. Такт. 12. Раман. 15. Балада. 16. Ельскі. 18. Нільс. 19. Лукаса. 20. Ірландыя. 21. Каран. 24. Клецк. 26. Баран. 28. Вершнік. 29. Сацін. 30. Час. 31. Шырма. Упоперак. 1. “Вянок”. 2. Судан. 3. Каліна. 4. Мантра. 5. Бекет. 6. Санет. 9. Палессе. 11. Касінер. 12. Ранака. 13. Мілер. 14. Не-гін. 15. Вал. 17. Імя. 22. Андрэч. 23. Апоніс. 24. Копац. 25. Кавун. 26. Бекеш. 27. Німба.

Склаў **Вольф РУБІНЧЫК**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі. Рэгістрацыйны нумар часопіса 346. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015702170012 у Сталічным аддз. ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара і рэдактараў (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, галоўнага бухгалтара і справавода (017) 203-24-69. Факс (017) 203-24-69. E-mail: rodnaje_slova@tut.by

Папд. да друку 29.02.2008. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Minion Pro». Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 13,02. Ум.-фарб. адбіт. 14,07. Ул.-выд. арк. 15,4. Тыраж 3641 экз. Зак. 508.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79.